

«НАША ШКОЛА»

№ 4, 2005

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 р., відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р. Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. педагог. наук

Редакційна колегія:

А. Ю. Анісімов, заступник головного редактора, канд. педагог. наук; **Л. К. Задорожна**, відповідальний секретар; **Д. С. Богданов**, доцент; **А. М. Богуш**, д-р педагог. наук, професор, дійсний член АПН України; **Т. Г. Бучацька**; **В. В. Грінчук**; **Д. М. Демченко**, канд. педагог. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, директор Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України; **Є. Є. Карпова**, д-р педагог. наук, професор; **Б. Г. Кременський**, зав. відділом роботи з обдарованою молоддю Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України; **З. Н. Курлянд**, д-р педагог. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **В. А. Ликова**, канд. педагог. наук, доцент; **В. Г. Пішемуха**, канд. істор. наук, доцент; **Г. Б. Редько**, д-р педагог. наук, професор; **С. А. Світковська**; **В. І. Силантьєва**, д-р філол. наук, професор; **Л. О. Стеценко**; **В. Г. Страхов**, канд. біол. наук, доцент; **В. М. Терзі**, канд. педагог. наук, доцент; **О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, професор; **В. А. Трунова**, канд. педагог. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **Р. І. Хмельюк**, д-р педагог. наук, професор; **О. С. Цокур**, д-р педагог. наук, професор.

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомолова**,
І. Ф. Ацабріка

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної
адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65014, м. Одеса, пров. Нахімова, 8.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-45-12.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 2 від 29.06.2005 р.

Здано у вироб. 06.07.05. Підп. до друку 09.08.05. Формат 60×84 1/8. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 23,9. Обл.-вид. арк. 19,6. Тираж 1000 прим. Зам. № 467.

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт».
м. Одеса, вул. Преображенська, 34.

Тел.: (0482) 726-98-82, 726-96-82, 27-14-25.

www.astroprint.odessa.ua

Одеса • Одеський ОІУВ • 2005

ЗМІСТ

В. А. Кавалеров. Стратегія розвитку освіти в Одеському регіоні	2
Керівникам навчальних закладів	
Г. Я. Євдошенко. Шкільний науково-методичний кабінет як творча лабораторія для підвищення професійної майстерності вчителя	5
А. И. Айриджян. К проблеме преемственности в обучении	9
Педагогіка і психологія	
Т. М. Козіна, Т. Я. Теплова. Про педагогіку взаєморозуміння	13
А. А. Лескова. Проблема адаптації учнів до нових умов навчання і виховання при переході до середньої школи	16
Т. Х. Кірюзова. Реалізація психосоціального підходу в профілактичній роботі через програму «Школа проти СНІДу»	24
В. В. Ягоднікова. Технологія виховання особистісних якостей учнівських лідерів	26
Позакласне та позашкільне виховання	
Р. І. Нікітенко. Моніторинг формування здоров'я учнів	30
Л. В. Вовк. Коментар з приводу реалізації Комплексної програми художньо-естетичного виховання учнів в навчальних закладах Одещини	32
І. Є. Гусак. Оновлення еколого-натуралістичної роботи в закладах освіти області	35
В. Ф. Кисельова. Приходьте на Троїцьку, 37-а	38
Дошкільне виховання. Початкове навчання	
Н. Г. Луцишина, А. Т. Устьянська. Знахідки та пропозиції щодо удосконалення навчально-виховного процесу в початковій школі	40
Л. О. Знаменська, О. М. Бакова. Працівникам дошкільних навчальних закладів	43
С. О. Скворцова. Навчання молодших школярів розв'язуванню задач на пропорційне ділення на підставі теорії поетапного формування розумових дій П. Я. Гальперіна та Н. Ф. Талізної	45
А. И. Мартынова. Методика обучения умению решать задачи в 4 классе на основе содержательных обобщений	50
В. В. Беседова. Неестественная асимметрия поз и движений у малышей как основной признак сколиозирования позвоночника	53
Одеська філія науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України	
Т. Г. Бучацька. Про вивчення національних мов і літератур у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням українською мовою та мовами національних меншин у 2005/2006 навчальному році	58
С. М. Єрмошкін, О. С. Семенова. Впровадження курсу «мова романі та ромська література» в 5 класі	64
А. М. Мілков. Рекомендації щодо роботи за програмою «Гагаузька мова» в 5 класі	68
Т. П. Сюрма. Вивчення гагаузької мови в 5-му класі	69
Н. В. Бакуліна, О. А. Гільбо. Вивчення мови івриту у 5 класі	73
Дисципліни гуманітарного циклу	
Р. І. Світковська. Методичні орієнтири щодо вивчення рідної (української) мови у 2005/2006 навчальному році	75
О. В. Гашибайзова. Українська мова та література в профільних класах	83
С. А. Світковська, К. В. Вірченко. Положення про навчальний кабінет української мови та літератури	85
Е. Ю. Крюченкова. О преподавании русского языка и литературы в 2005/2006 учебном году	90
С. Г. Шаповалова. Викладання зарубіжної літератури у 2005/2006 навчальному році (за програмою для 12-річної школи)	97
И. В. Сухинина. Готовься к олимпиаде по русскому языку и литературе, зарубежной литературе (из опыта работы)	100
Н. М. Дзюба. Застосування інноваційних технологій в навчанні іноземних мов	102
О. І. Стеценко. Правова освіта: проблеми та перспективи розвитку	103
В. М. Чумак. Українізація: історіографічний та методологічний аспекти ..	106
Вчителям болгарської мови та літератури в Україні	
Н. С. Бузян. Методически препоръки за учителите по български език и литература	108
С. М. Іванов. «Защо «История славяноболгарска» на Паисий Хилендарски е зов на націонална пробуда?»	110
Вчителям молдовської (румунської) мови та літератури в Україні	
Л. I. Fetescu. Recomandatii metodice profesorilor de limba și literatură moldovenească în anul de învățămînt 2005/2006	112
Дисципліни природничо-математичного циклу	
В. В. Грінчук. Вивчення математики у 2005/2006 навчальному році ..	124
І. А. Буз. Про викладання інформатики у 2005/2006 навчальному році ..	126
Л. І. Ятвєцька, В. М. Ятвєцький. Про реалізацію завдань сучасної фізичної та астрономічної освіти	127
Н. П. Шапирова. Про деякі аспекти організації навчання хімії	135
Т. Л. Понтус. Про викладання біології у 2005/2006 навчальному році ..	139
І. П. Тертична. Географічна освіта як складова частина загальної культури людини	141
В. В. Чиндацька. На шляху до економічної освіти європейського рівня ..	143
Вчителям шкіл-інтернатів усіх типів	
М. В. Кудрявцев. Педагогічним працівникам шкіл-інтернатів	146
Вчителям музики та образотворчого мистецтва	
Н. О. Батюк. Уроки мистецтва та їх роль у формуванні цілісної особистості	150
Основи безпеки життєдіяльності	
М. Г. Нечипоренко, І. М. Толор. Методичні рекомендації щодо викладання предмета «Основи безпеки життєдіяльності» у 2005/2006 навчальному році	154
Вчителям допризовної підготовки та фізичної культури	
В. П. Сергєєв. Керівникам навчальних закладів, викладачам допризовної підготовки	156
Г. К. Савицький. Рекомендації вчителям фізкультури до початку нового 2005/2006 навчального року	160
Т. И. Иванова, О. Р. Иванов. «Шлях до Гармонії» (комплексна освітня програма НВК «Гармонія»)	163
Вчителям трудового навчання	
І. Б. Дремова. Вчителям трудового навчання	167
Л. В. Вовк. Креслення як невід'ємний компонент початкової технічної освіти	170
Інформаційний відділ	
А. Ю. Анісімов, Ю. В. Богатий, І. В. Мартиневська. Виховуємо інтелектуальну еліту Одеської області	173
Наші вітання	
Любов Задорожна (Непийвода). Балтському училищу Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського — 75 років	202
О. П. Лугова. Сторінки історії Балтського педагогічного училища	203
А. Д. Снігур (Колесник). Світлі спогади юності	205
И. Ф. Ацабріка. Центру реабілітації движением — 15 лет	205

© Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, 2005

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ

У наступному навчальному році на Одещині, як і в усій Україні, розпочинається другий етап реформування загальної середньої освіти, що повинно забезпечити інтеграцію національної освіти в Європейський освітній простір. Загальною тенденцією є профілізація старшої школи та організація допрофільного навчання у 8—9 класах. Незважаючи на те, що в цьому навчальному році профільні класи в деяких районах вже створені, на практичному рівні питання щодо профілізації старшої школи та організації допрофільного навчання ще вимагають свого розв'язання.

Тому предметом пильної уваги в новому навчальному році стане проблема науково-методичного забезпечення розвитку старшої профільної школи і експериментальна апробація моделей та технологій організації допрофільного і профільного навчання в міських і сільських ЗНЗ.

Забезпечення для учнів, які мешкають у сільській місцевості, доступу до якісної загальної середньої освіти, організація допрофільного та профільного навчання, а також оптимізація мережі ЗНЗ у районах Одеської області вимагають пошуку нових підходів до організації освітнього простору нашої області. В основі зазначеної проблеми лежить суперечність між необхідністю забезпечення населення сільської місцевості широким спектром високоякісних освітніх послуг і неможливістю це зробити на рівні окремого сільського ЗНЗ. Основні причини — демографічні і кадрові проблеми, а також стан матеріально-технічного оснащення ЗНЗ.

Наявна статистика дозволяє проаналізувати ситуацію із зазначених проблем на сьогоднішній день та спрогнозувати її на декілька років вперед.

Так, аналіз розподілу учнів за класами на початок 2004/2005 навчального року показує, що у 9-му класі сьогодні навчається 35 105 учнів (це приблизна кількість учнів 5-х класів у 2000/2001 навчальному році); учнів 4-го класу, які в наступному році будуть навчатися у 5-му класі, налічується 27 692 чоловік, а першокласників, які через 4 роки будуть навчатися у 5-му класі — всього 22 536 (таблиця). Таким чином, контингент учнів 5-го класу в наступному навчальному році, у порівнянні з 2000/2001 навчальним роком, зменшиться на 21%, а у 2008/2009 навчальному році — на 36%.

Значно меншими темпами буде змінюватися кількість 5-х класів. У 2008/2009 навчальному році їх буде на 23,9% менше, ніж у 2000/2001 навчальному році. Зменшиться і середня наповнюваність класів. Так, у 2000/2001 навчальному році в 5-х класах ЗНЗ сільської місцевості наповнюваність становила 19,3 учня. У 2005/2006 навчальному році середня на-

повнюваність 5-х класів ЗНЗ сільської місцевості складає 16,6 учнів, а у 2008/2009 навчальному році вона становитиме 15,1 учня.

Такий аналіз здійснено по кожному місту і району області. Так, наповнюваність 5-х класів у ЗНЗ Ананівського району у 2005/2006 навчальному році становитиме 11,4 учня, а у 2008/2009 навчальному році — 10,7 учня. Проте кількість класів зменшиться лише на один. Невтішна ситуація щодо наповнюваності 5-х класів вже у 2005/2006 навчальному році буде у ЗНЗ Балтського (14,21 учень), Березівського (13,97 учнів), Котовського (13,13 учнів), Красноокнянського (11,91 учень), Миколаївського (14,42 учня), Савранського (14,3 учня), Тарутинського (13,88 учнів), Фрунзівського (12,18 учнів) районів області. З кожним наступним навчальним роком середня кількість учнів буде зменшуватися і в інших класах.

Така тенденція до зменшення середньої наповнюваності класів призведе до того, що вчителям у більшості сільських районів доведеться викладати декілька предметів. Наскільки вони готові до цього? Чи можна за таких умов говорити про готовність всіх ЗНЗ сільських районів до впровадження допрофільного та профільного навчання? Звичайно, ні.

Проведемо аналіз статистичних даних щодо складу педагогічних кадрів. Перш за все, протягом 2000—2004 років спостерігається старіння педагогічних кадрів. Мається на увазі, що в цілому по ЗНЗ області зросла кількість вчителів пенсійного та передпенсійного віку. Якщо у 2000/2001 навчальному році їх було 17,8%, то в цьому навчальному році вже нараховується 19,5%. В цілому по області ріст за цей період склав 1,7%. Але є райони, в яких цей показник вище. Характерними рисами вчителів такого віку є консерватизм, небажання, у більшості випадків, до самоудосконалення, оволодіння новими педагогічними технологіями. Враховуючи те, що кількість молодих вчителів протягом зазначеного періоду не збільшилась, можна припустити, що протягом найближчих 4-х років кількість пенсіонерів буде зростати. Це підтверджує і порівняння складу педагогічних працівників за стажем роботи у 2000/2001 та 2004/2005 навчальних роках.

Так, у 2000/2001 навчальному році педагогічних працівників в цілому по ЗНЗ області зі стажем понад 20 років було 38%. Молодих спеціалістів відповідно 9,1%. У ЗНЗ міст Одеської області педагогічних працівників зі стажем понад 20 років було 39,4%, а молодих спеціалістів — 9,5%. У ЗНЗ сільської місцевості ці показники становили відповідно 36,6% та 8,7%.

У цілому по області кількість педагогічних працівників зі стажем роботи понад 20 років

становить 44,5%, а молодих спеціалістів зі стажем до 3-х років — 8,2%.

Таким чином, спостерігається тенденція до зменшення притоку молодих спеціалістів в освітню галузь як у сільських, так і міських загальноосвітніх навчальних закладах.

Разом з тим збільшилась кількість вчителів з вищою категорією (на 12,4%), зменшилась — з категорією «спеціаліст» та 2-ю категорією, що ще раз підтверджує факт старіння кадрів. В сільських ЗНЗ спостерігається зменшення числа вчителів з вищою освітою (на 1%).

Важливою складовою забезпечення допрофільного і профільного навчання є наявність відповідної матеріальної бази, повного комплекту сучасних предметних кабінетів, комп'ютерних класів. На сьогоднішній день лише 60% ЗНЗ області мають таку матеріальну базу, яка забезпечує можливість запровадження допрофільного і профільного навчання. Це припущення можна зробити, якщо бути впевненим у тому, що ці предметні кабінети оснащені у відповідності до сучасних вимог, що викликає певний сумнів.

Аналіз вхідного діагностування вчителів, які перебувають на курсах при ООІУВ, свідчить про те, що більшість з них, в тому числі ті, хто вже викладає в новостворених профільних класах, не розуміють суті профільного навчання, плутають його з поглибленим вивченням окремих предметів. Формальне відкриття профільних класів, в першу чергу в сільських ЗНЗ, призводить до повної профанації ідеї профільного навчання. Адже профільне навчання повинно вводитися лише в тих навчальних закладах, де є умови для цього: належна матеріально-технічна база, наявність повного комплекту предметних кабінетів, які відповідають сучасним вимогам, оволодіння педагогами новими технологіями навчання.

Разом з тим слід визнати, що в містах, районних центрах, сільських районах абсолютно різні умови щодо організації допрофільного та профільного навчання. Для більшості районів настав час створення освітніх округів вже з наступного навчального року, в основі яких має бути школа III ступеня, на базі якої можна було б організувати профільне навчання.

Враховуючи те, що у 2008/2009 навчальному році розпочнеться третій етап реформування загальної середньої освіти, а саме — в ЗНЗ III — ступеня, необхідно розробити регіональний план впровадження допрофільного та профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах Одеської області на 2005—2008 роки, в якому доцільно передбачити:

— детальний аналіз мережі ЗНЗ кожним міським, районним відділом освіти з урахуванням матеріальної бази, наповнюваності класів, кількості класів, кадрового потенціалу, умов для залучення молодих спеціалістів;

— розробку в районах області планів створення освітніх округів;

— проведення діагностичних досліджень з метою виявлення відповідності профілів навчання освітнім потребам учнів з урахуванням специфіки кожного міста і району;

— створення постійно діючих консультаційних пунктів для батьків та учнів з питань професійної орієнтації;

— підготовку планово-економічних розрахунків для поетапного здійснення переходу на профільне навчання;

— вивчення наявного програмно-методичного, матеріально-технічного і кадрового забезпечення навчально-виховного процесу та приведення даних чинників у відповідність до реалізації профільного навчання в кожному районі (місті);

— розробку програм науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в профільних класах;

— розробку технологій впровадження допрофільного та профільного навчання в ЗНЗ сільських районів за умов малої наповнюваності класів та малокомплектності;

— організацію роботи щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які будуть працювати в допрофільних та профільних класах, за спеціальними програмами та планами;

— організацію спеціальних курсів для вчителів, які будуть працювати в малокомплектній школі II ступеня з малою наповнюваністю класів, по оволодінню декількома предметами та вивченню технологій організації допрофільного навчання в малокомплектній школі;

— створення умов для застосування сучасних інформаційних технологій у навчально-виховному процесі в профільних класах;

— проведення спеціальних курсів для вчителів-предметників по формуванню умінь самостійно розробляти навчальні програми;

— визначення шляхів інтеграції профільного та професійного навчання, організації спільної роботи ВНЗ I—IV рівнів акредитації та ЗНЗ щодо впровадження профільного та допрофільного навчання.

Невід'ємною складовою цього плану має бути програма оснащення повним комплектом сучасних предметних кабінетів тих ЗНЗ, в яких буде впроваджуватися профільне навчання. Такі програми повинні бути розроблені для кожного міста та сільського району.

Перша складова успіху на майбутнє — державна і регіональна політика спрямована на підвищення якості підготовки педагогічних працівників і піднесення престижу професії вчителя. Особливого значення набуває безперервна підготовка педагогічних працівників, підвищення їх професіоналізму, освітнього і загальнокультурного рівня

Йдеться також про заходи, які дали б змогу залучати талановитих вчителів та утримувати їх, зокрема, забезпечення соціально-економічних умов для професійної діяльності.

Друга складова успіху на майбутнє — створення відкритого, доступного кожному навчальному закладу середовища шляхом застосування ефективних методів навчання, пристосованих до індивідуальних потреб учнів, удосконалення навчально-методичного забезпечення та зміцнення матеріально-технічної бази для викладання базових дисциплін.

Свою позитивну роль у розробці стратегії розвитку старшої профільної школи в Одеському регіоні відіграють традиційні серпневі конференції педагогічних працівників у містах та районах.

Впевнений, що освітяни області успішно виконають поставлені перед ними завдання, виявлять ініціативу і творчість, зразки педагогічної майстерності та професіоналізму.

Шановні колеги! Вітаю вас з початком нового навчального року. Бажаю оптимізму, натхнення, здоров'я, благополуччя в сім'ях.

Таблиця

ХАРАКТЕРИСТИКА 5-Х КЛАСІВ У 2000/2001, 2005/2006, 2008/2009 НАВЧАЛЬНИХ РОКАХ В ЗНЗ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

		2000/2001 н. р.			2005/2006 н. р.			2008/2009 н. р.		
		Всього класів	Всього учнів	Середня наповнюваність 5 класів	Всього класів	Всього учнів	Середня наповнюваність 5 класів	Всього класів	Всього учнів	Середня наповнюваність 5 класів
1	м. Одеса	377	10424	27,65	297	8628	29,05	257	7079	27,54
2	м. Білгород-Дністровський	40	1053	26,32	28	655	23,39	25	579	23,16
3	м. Ізмаїл	42	1174	27,95	34	946	27,82	27	675	25
4	м. Іллічівськ	31	837	27,00	24	651	27,12	26	645	24,8
5	м. Котовськ	29	718	24,75	22	558	25,36	17	422	24,82
6	м. Теплодар	5	126	25,20	4	103	25,75	3	71	23,66
7	м. Южне	13	364	28,00	11	268	24,36	13	294	22,61
8	Ананьївський	35	565	16,14	31	354	11,41	30	320	10,7
9	Арцизький	42	777	18,50	35	593	17	31	498	16
10	Балтський	43	860	20,00	38	540	14,21	32	470	14,62
11	Білгород-Дністровський р-н	64	1315	20,54	51	881	17,27	51	735	14,41
12	Березівський	42	718	17,09	38	531	13,97	37	460	12,43
13	Біляївський	68	1557	22,90	60	1289	21,5	54	1082	20
14	Болградський	50	1018	20,36	47	1018	21,65	38	828	21,78
15	Великомихайлівський	39	734	18,82	30	504	16,8	29	437	15,06
16	Іванівський	30	474	15,80	28	451	16,1	23	359	15,6
17	Ізмаїльський	34	794	23,35	37	747	20,18	31	594	19,16
18	Кілійський	47	1026	21,82	41	813	19,82	37	674	18,21
19	Кодимський	42	891	21,21	25	403	16,12	23	344	14,95
20	Комінтернівський	48	877	18,27	49	872	17,79	40	559	13,97
21	Котовський	36	565	15,69	29	381	13,13	29	304	10,42
22	Красноокнянський	26	455	17,50	24	286	11,91	21	278	13,23
23	Любашівський	38	714	18,78	31	492	15,87	30	368	12,26
24	Миколаївський	22	408	18,54	21	303	14,42	21	221	10,52
25	Овідіопольський	45	854	18,97	43	827	19,23	37	706	19,08
26	Роздільнянський	55	1064	19,34	47	898	19,1	36	584	16,22
27	Ренійський	26	599	23,03	26	588	22,61	20	405	20,25
28	Савранський	21	421	20,04	20	286	14,3	18	231	12,83
29	Саратський	43	827	19,23	39	641	16,43	41	610	14,87
30	Тарутинський	40	703	17,57	45	625	13,88	44	591	13,43
31	Татарбунарський	41	956	23,31	36	720	20	28	477	17,03
32	Фрунзівський	25	419	16,76	27	329	12,18	23	255	11,08
33	Ширяївський	37	682	18,43	33	511	15,48	28	381	13,6
	Всього	1576	34969	20,63	1351	27692	18,28	1200	22536	16,63

В. А. КАВАЛЕРОВ,
директор Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, кандидат педагогічних наук, доцент.

ШКІЛЬНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ ЯК ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Організаційним центром методичної роботи з педагогічними працівниками загальноосвітнього навчального закладу є шкільний науково-методичний кабінет. Згідно з Положенням про методичний кабінет середнього закладу освіти (Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України № 2, 1998) рекомендується методичний кабінет створювати в усіх навчальних закладах. Цю організаційну функцію виконує методична рада, яка діє на базі науково-методичного кабінету (про роботу методичної ради див. «Завуч», № 7, 2003).

Очолює методичний кабінет завідувач, якого обирають терміном на два роки з числа досвідчених працівників даного навчального закладу (вчитель-методист, старший вчитель). Він працює на громадських засадах.

Методичний кабінет діє під безпосереднім керівництвом заступника директора з навчально-виховної роботи та методичної ради, яка спрямовує і координує його діяльність.

Основною метою діяльності методичного кабінету є створення інформаційно-методичної бази для вчителів, удосконалення їхньої професійної кваліфікації та самоосвіти.

Завдання методичного кабінету:

— забезпечення інформаційної підтримки діяльності структурних підрозділів методичної служби загальноосвітнього навчального закладу;

— створення банку даних програмно-методичної, нормативно-правової та науково-технічної інформації;

— надання навчально-методичних консультацій педагогічним працівникам;

— координація колективних форм і методів роботи та самоосвіти, спрямованих на підвищення педагогічної майстерності та вдосконалення фахової підготовки вчителя;

— організація системи заходів, спрямованих на розвиток творчого потенціалу педагогів, впровадження досягнень кращого педагогічного досвіду та інноваційних технологій.

Наводимо орієнтовний зміст діяльності методичного кабінету і пропонуємо технології методичної роботи з педагогічними працівниками:

— школи ППД

— школи молодого вчителя

— школи педагогічної майстерності

— творчі групи.

Форми методичної роботи:

— творчий звіт вчителя

— самоосвіта

— система роботи над індивідуальною науково-методичною темою з формами узагальнення результатів (доповідь, реферат)

— система роботи над колективною науково-методичною проблемою

— педагогічні ситуації

— науково-практичні конференції

— оперативно-методичні наради

— педагогічні виставки

— групові консультації

— семінари

— психолого-педагогічні семінари

— бесіди, наради, дискусії, ділові ігри, фестивалі

— захист інноваційного проекту

— наставництво, стажування молодих вчителів

— експериментальна робота.

Створюючи шкільний методичний кабінет, особливу увагу слід приділяти раціональному розміщенню, естетичному оформленню матеріалів, наявності в кабінеті сучасних тематичних і навчальних посібників, комп'ютерної та копіювальної техніки. Науково-методична і педагогічна література розміщуються в шкільній бібліотеці, картотека з основних питань — в шкільному методичному кабінеті.

За науково-методичним кабінетом закріплюється окреме приміщення з урахуванням можливостей навчального закладу.

У шкільному науково-методичному кабінеті мають бути такі матеріали:

1. Нормативно-правові документи:

— Конституція України, Закони про освіту, урядові документи з питань освіти. Рішення колегій, накази та інші інструктивно-нормативні документи Міністерства освіти і науки України, обласного управління освіти і науки;

— документи з питань педагогіки і психології;

— положення та інструктивні матеріали з питань організаційно-методичної роботи;

— інформаційні збірники Міністерства освіти і науки України.

2. Шкільні нормативно-правові документи:

— наказ про організацію науково-методичної роботи в поточному навчальному році;

— перспективна програма (план роботи загальноосвітнього навчального закладу на 3—5 років);

— річний план роботи загальноосвітнього навчального закладу;

— алгоритм науково-методичної роботи загальноосвітнього навчального закладу на навчальний рік;

— матеріали педагогічної ради;

— матеріали методичної ради;

— матеріали наради при директорові, заступникові директора з навчально-виховної роботи, заступникові директора з виховної роботи;

— матеріали засідання методичних об'єднань навчального закладу, психолого-педагогічних семінарів, науково-практичних конференцій, педагогічних читань, оперативно-методичних нарад, творчих груп, конкурсу «Учитель року», презентації нових педагогічних технологій, методичного тижня вчителів-методистів, старших вчителів, індивідуальних консультацій для молодих вчителів, випуску методичного бюлетеня, школи перспективного педагогічного досвіду, експериментальної та дослідної роботи, атестації педагогічних працівників, звіти про підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; педагогічні виставки.

Графічне планування контрольно-аналітичної діяльності методичного кабінету:

— контроль за реалізацією Законів України про освіту, нормативних документів;

— графіки контролю за:

— проведенням комплексної (фронтальної перевірки), атестації, проходженням курсової перепідготовки вчителів на 5 років;

— за станом викладання навчальних предметів та основних напрямків роботи протягом навчального року;

— веденням документації (дивись збірник розпоряджень Міністерства освіти і науки України, № 17, 2000 р.);

— роботою факультативів;

— проведенням адміністративних контрольних робіт;

— роботою гуртків, спортивних секцій, клубів;

— виконанням навчальних програм;

— веденням класних журналів, учнівських зошитів, щоденників;

— здійсненням педагогічного всеобучу батьків;

— розкладом навчальних занять, індивідуальних занять та занять з учнями вдома;

— документацією щодо підвищення кваліфікації вчителів;

— матеріалами роботи педагогічного колективу над науково-методичною проблемою навчального закладу;

— виконанням інструктивно-методичних матеріалів Міністерства освіти і науки України, управління освіти і науки облдержадміністрації, методичних служб.

3. Програмно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу:

— списки підручників, за якими працює навчальний заклад;

— робота науково-методичної ради (план, рекомендації методичної ради);

— робота методичних об'єднань (план роботи, рекомендації методичного об'єднання, методичні розробки, зразки наочності);

— матеріали психолого-педагогічного семінару, творчих груп, науково-практичних конференцій, педагогічних читань, школи молодого вчителя, семінарів-практикумів, проблемних семінарів, творчих звітів;

— матеріали вивчення, узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду;

— тематичні папки;

— вимоги до сучасного уроку, зразки оформлення шкільної документації, поради психолога, матеріали районного (міського) методичного кабінету, обласного інституту удосконалення вчителів;

— програма дослідницької та експериментальної роботи (довідка про наслідки проведення експерименту);

— робота профільних класів (накази про відкриття класів, списки учнів, моніторинги навченості, діагностика по класах, рекомендації педагогічних консилиумів);

— банк даних (картотека педагогічних знахідок, досвіду щодо впровадження освітніх технологій);

— тематичне планування (базисні плани, плани інтегрованих курсів, варіативні навчальні плани).

4. Основні навчально-методичні матеріали щодо вивчення навчальних предметів:

— дидактичні матеріали, матеріали для організації контролю;

— аналітичні матеріали шкільного моніторингу за кожним із навчальних предметів (результати проведення зрізів знань, діагностики, чергової та підсумкової атестації);

— робота з обдарованими учнями, які мають підвищений рівень мотивації (результати зрізів знань, діагностики, чергової та підсумкової атестації);

— робота з обдарованими учнями, які мають підвищений рівень мотивації (результати шкільних, районних, обласних олімпіад, інтелектуальних марафонів);

— навчально-методичне забезпечення вивчення кожного предмета;

— анкети, схеми аналізів уроків, карти-схеми для самоаналізу;

— інструкції до проведення лабораторних і практичних робіт, завдання для державної підсумкової атестації;

— зразки поурочних планів;

— методичні розробки вчителів;

— нормативне оцінювання навчальних досягнень учнів з різних предметів;

— вимоги єдиного орфографічного режиму; — положення про ведення тематичного обліку навчальних досягнень учнів;

— зразки кращих письмових робіт, виконаних учнями.

5. Діагностична робота:

— моніторинг аналітичної діяльності вчителів;

— результати діагностики педагогічного колективу (анкетування, діагностика рівня профільних утруднень тощо);

— матеріали атестації вчителів, робота з молодими спеціалістами.

6. Позакласна робота:

— плани роботи предметних гуртків, факультативів;

— орієнтовна тематика наукових учнівських робіт;

— перелік макетів, рекомендованих для виготовлення діючих моделей, наочних посібників, необхідних для вивчення предметів;

— матеріали щодо організації позакласної роботи з навчальних предметів;

— матеріали на допомогу класним керівникам, вихователям груп продовженого дня.

7. Бібліотека шкільного науково-методичного кабінету:

— загально-педагогічні та методичні газети, журнали;

— спеціальна література з питань психології;

— каталог об'єктів перспективного досвіду району, області, держави;

— картотека статей періодичної преси на педагогічні теми;

— картотека керівних і нормативних документів про освіту.

Для обладнання науково-методичного кабінету рекомендуємо **стінке оформлення**:

1. Результати проведення моніторингу роботи загальноосвітнього закладу:

— академічна успішність учнів за навчальний рік;

— порівняльний аналіз навчальних досягнень випускників навчального закладу (за 3 роки);

— результати проведення адміністративних контрольних робіт (за I півріччя та на кінець навчального року);

— порівняльний аналіз навчальних досягнень учнів 3 (4), 9-х та 11-х класів (за 3 роки);

— результати роботи факультативів (за 3 роки);

— аналіз роботи гуртків, секцій, клубів (за 3 роки);

— відомості про навчання випускників, які закінчили навчальний заклад з нагородами (за 3 роки);

— відомості про навчання випускників 9-х та 11-х класів (окремо, за 3 роки);

— участь учнів загальноосвітнього навчального закладу в олімпіадах, конкурсах, МАН;

— академічна успішність учнів (за останні 3 роки);

— результати огляду навчальних кабінетів;

— результати виступів вчителів на шкільних, районних, міських та обласних педагогічних читаннях, конференціях;

— відомості про друкування методичних розробок уроків, позакласних заходів;

— відвідування учнями навчального закладу (окремо за I і II семестри);

— результати управлінської діяльності керівників навчальних закладів;

— відвідування уроків керівниками навчальних закладів (окремо за I і II семестри);

— відвідування позакласних заходів (окремо в I і II семестрі);

— рівень вихованості учнів;

— стан здоров'я учнів;

— характеристика педагогічних кадрів (освіта, керівний склад, результати атестації тощо);

— матеріальна база.

На 2-й стіні мають бути представлені матеріали щодо планування роботи загальноосвітнього навчального закладу та організації контрольної-аналітичної діяльності на навчальний рік.

На головній стіні представлена науково-методична проблема, яка визначається на 3 роки, і плани підготовки до різних засідань.

Наводимо приклад одного з варіантів:

— наші завдання по виконанню Законів України про освіту;

— готуємось до педагогічної ради «Від інноваційного змісту і технологій освіти через педагогічну майстерність вчителів до формування особистості учня та підготовки його до життя в сучасних умовах»;

— мета педради;

— дата проведення;

— місце проведення;

— форма проведення — психолого-педагогічний вернісаж знахідок;

— випуск реклами педради.

Створення творчих груп:

— вчителів початкових класів,

— вчителів-предметників,

— класних керівників,

— батьків,

— учнів,

— експертна група.

— проведення анкетування;

— графік проведення відкритих уроків відповідно до проблеми педради;

— графік здійснення внутрішньошкільного контролю;

— складання плану підготовки та проведення роботи педагогічної ради;

— список літератури з теми педради;

— оформлення виставки літератури;

— випуск методичного бюлетеня «Дискусійна трибуна педагогічної ради»;

— рекомендована література для опрацювання педагогічним колективом.

Наводимо орієнтовний алгоритм методичних рад та нарад.

1. При директорові:

— підсумки роботи навчального закладу за II семестр;

- інформація про діяльність науково-методичної ради;
  - про підсумки фронтальної або тематичної перевірки в грудні 2005 року;
  - аналіз відвідування учнями навчального закладу;
  - результати перевірки стану санітарно-гігієнічного режиму.
2. При заступникові директора з навчально-виховної роботи:
- аналіз проведення атестації педагогічних працівників;
  - стан шкільної документації, класних журналів, щоденників, журналів роботи факультативів, гуртків;
  - виконання учнями правил техніки безпеки;
  - про роботу з учнями, які мають високий рівень підготовки;
  - підсумки проведення шкільних учнівських олімпіад;
  - аналіз перевірки обсягу домашніх завдань з предметів гуманітарного циклу;
  - реалізація науково-методичної проблеми школи.
3. Інструктивно-методичні наради при заступниках директора:
- підготовка та проведення предметних тижнів, олімпіад;
  - проведення педагогічної ради, наради при директорові, його заступниках;
  - організований початок роботи в II семестрі;
  - засідання шкільних методичних об'єднань.
4. Засідання науково-методичної ради:
- I засідання, вересень
- Затвердження плану науково-методичної ради школи.
  - Розподіл обов'язків між членами методичної ради.
  - Дискусія «Яким, на ваш погляд, має бути сучасний урок?»
  - Захист педагогічних ідей. «Індивідуалізація та диференціація навчання».
  - Підготовка до проведення творчого звіту вчителів початкових класів.
  - Підготовка до проведення науково-методичної конференції.
5. Алгоритм роботи психолого-педагогічного семінару на навчальний рік:
- Тема «Сучасний урок: пошуки, проблеми, знахідки».
6. Питання до проведення семінарів, дискусій, конференцій, бесід «за круглим столом» тощо.
- Поняття «урок» в роботах видатних педагогів минулого і сучасності.
- Які традиційні уроки ви знаєте?
- Що таке хороший урок в сучасній школі? Яким вимогам він має відповідати?
- Зміст уроку, як його розкривати?
- Виховний потенціал уроку. В чому його суть? Як забезпечити найбільш повну його реалізацію?

- Методи навчання. Які вимоги до їх вибору і комплексного поєднання на сучасному уроці?
- Шляхи вдосконалення структури сучасного уроку.
- Як зробити урок джерелом радісної і натхненної праці учнів, школою самостійності і творчості?
- Проблема дисципліни учнів. Як ви розв'яжете її на своїх уроках?
- Які інноваційні технології ви використовуєте у своїй роботі?
- Який педагогічний здібності повинен мати сучасний вчитель в період реформування освіти?
- «Учитель готується до хорошого уроку все своє життя», — писав В. Сухомлинський. А як вважаєте ви?
- В чому полягає диференціація навчання? Назвіть види диференціації, їхні особливості.
- Хто допомагає вам підвищувати якість і ефективність уроку?
7. Готуємось до проходження курсової перепідготовки (опрацювати список рекомендованої літератури, підготувати курсову роботу).
8. Радимо прочитати, ознайомитися з інноваційними педагогічними технологіями навчання та виховання.
9. Самоосвіта вчителя (врахувати науково-методичну проблему навчального закладу, методичного об'єднання, рекомендувати опрацювати список літератури).
10. На допомогу молодому вчителю.
11. Для вас, класні керівники (читайте в журналі, газеті, науково-методичній літературі).
12. «Вісті з уроків».
13. Адреси перспективного педагогічного досвіду.
- Плануючи роботу семінарів, творчих груп, диспутів, бесід «за круглим столом», рекомендуємо обговорити такі питання:
1. Що означає бути сучасним учителем?
  2. Як розвивати в учнів інтерес до предмету?
  3. Який урок сьогодні є сучасним?
  4. Як індивідуалізувати навчання на уроці?
  5. Що важливо знати вчителю про пізнавальний процес?
  6. Від чого залежить авторитет учителя, з чого він складається. Яких учителів люблять діти?
  7. Уміння працювати з підручником: проблеми, пошуки, результати.
  8. Що і як ми задаємо учням додому?
  9. Творча особистість. Як планувати її розвиток на уроці?
  10. Вивчення навчального матеріалу блоками як один із чинників інтенсифікації сучасного уроку. Ваша думка?
  11. Творча діяльність учня на уроці: форми, методи і перспективи.
  12. Роль домашніх завдань в розвитку творчих здібностей учнів.

13. Навчально-дидактичні ігри як засіб розвитку пізнавальної активності учнів.

14. Як підготувати наших дітей до життя в ринкових умовах?

15. Як навчати учнів вчитися?

16. Трансформація ідей перспективного педагогічного досвіду в практику роботи педагогічного колективу.

Можлива також організація «предметних столів» з використанням необхідної науково-методичної літератури, нормативних документів.

Педагогічна рада школи один раз на рік заслуховує на своїх засіданнях питання про роботу шкільного методичного кабінету.

Добре обладнаний науково-методичний кабінет допомагає вдосконалювати навчально-виховний процес й підвищувати професійний рівень вчителя. Тому кожна школа розробляє свою модель методичної роботи, яка б забезпечувала впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, надавала допомогу вчителям у використанні інноваційних педагогічних технологій, залучала їх до творчого пошуку в процесі реалізації шкільної науково-методичної проблеми.

Г. Я. ЄВДОШЕНКО,

старший викладач кафедри розвитку та менеджменту освіти ООІУВ.

К ПРОБЛЕМЕ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В ОБУЧЕНИИ

Проблема преемственности в обучении снова и снова обсуждается на самых разных уровнях.

Что же такое преемственность?

Преемственность в обучении предполагает, что между ступенями школы должны быть установлены закономерные, устойчивые связи с учетом того, что предшествующая ступень образования является естественной базой для последующей.

Начальная школа		
↓	↓	↓
Развитие	Образование	Воспитание
⇕	⇕	⇕
Развитие	Образование	Воспитание
↑	↑	↑
Средняя школа		

Преемственность между начальным и средним звеном системы образования рассматривается, как связь и согласованность каждого компонента образования — целей, задач, содержания, методов, средств, форм организации, обеспечивающих эффективное поступательное развитие ребенка, его успешное воспитание и обучение на всех ступенях образования.

Осуществление преемственности между начальным и средним звеном способствует созданию системы непрерывного образования с учетом:

- сохранения самооценки каждого возрастного периода в развитии ребенка;
- опоры на уровень достижений начального периода образования;
- сформированности умений учиться;
- освоения разных форм взаимодействия с окружающим миром на начальной ступени образования.

Важную роль в реализации преемственности играет организация внутришкольного управления. Его эффективность определяется системностью подхода, поскольку только сочетание элементов, определяющих любую систему, дает в совокупности качество, которым ни один элемент в отдельности не обладает.

Важнейшим результатом осуществления преемственных связей между начальным и средним звеном системы образования должно стать развитие ведущей деятельности каждого возрастного периода как важнейшего фактора психического и личностного развития ребенка, а также безболезненной адаптации его к последующей ступени обучения.

В системе управления учебно-воспитательным процессом проблема преемственности между начальной и средней школой является наиболее сложной. Заместитель директора школы как организатор и координатор методической работы призван разработать план мероприятий, направленных на решение проблемы преемственности с учетом использования различных систем обучения, например, системы развивающего обучения Л. В. Занкова. Администрация школы должна разработать программу обеспечения целостного и непрерывного учебно-воспитательного процесса, выполнение которой, помимо решения проблемы преемственности, будет способствовать успешной адаптации пятиклассников к новым условиям обучения.

Такая программа обеспечивает, во-первых, согласованность в деятельности учителей начальной и средней ступени с целью ликвидации несовпадения учебных программ, требований и установок; во-вторых, подготовку и проведение адаптационных форм учебных занятий.

Чтобы снять у пятиклассников статическое напряжение, предлагаем использовать не

классно-урочную, а иные формы организации учебного процесса в течение сентября-октября, т. е. в течение первых восьми недель обучения в пятом классе.

Уроки можно проводить в форме уроков-игр, уроков-экскурсий, уроков-театрализаций, а поскольку эти уроки являются обучающими, то фактически в иной, нетрадиционной форме изучается или закрепляется программный материал. В классном журнале целесообразно указать форму проведения урока.

Пятый класс — это переходный этап в школьной жизни и развитии детей, так как они переходят к предметному обучению. С окончанием начальной школы завершается важная часть жизни ребенка, и теперь ему предстоит нечто более значительное, притягательное, но пока еще неизвестное. Самые разные чувства испытывает выпускник начальной школы, будущий пятиклассник: и печаль от расставания с первой учительницей, и радостное нетерпение, и тревожное ожидание... Смутно у него на душе... В пятый класс — первый раз, как в первый класс...

Уходя от первого учителя, привычного, подчас любимого и дорогого человека, пятиклассник попадает в новую среду; попадает сразу к нескольким учителям, каждый из которых ставит перед ребенком свои задачи, выдвигает свои требования. Раньше один учитель преподавал все или почти все предметы и требовал одинаково успешного овладения ими всеми. В пятом классе усложняется содержание учебных предметов, существенно меняются методы преподавания, возрастает необходимость самостоятельной учебной деятельности и значимость отношений со сверстниками.

Этот переходный период сопровождается появлением разного рода трудностей как у детей, так и учителей.

На перестройку пятиклассникам нужно время. Часто этот процесс занимает не один месяц: период адаптации может длиться от одного до шести месяцев, а в отдельных случаях занимает и более длительное время. А учителю-предметнику некогда и иногда недосуг вникать в психологические проблемы пятиклассников, — необходимо выполнять программу.

Если в начальной школе проблема психологической совместимости учителя со своим учеником первична (ведь именно это в значительной степени обеспечивает успешность обучения), то в средней, как правило, этот процесс более долгий и не всегда успешный, потому что учителя-предметники порой забывают, что перед ними в определенной степени сформировавшиеся личности.

Какой же ребенок с точки зрения психологов готов к переходу в среднюю школу?

Для дальнейшего успешного обучения у ребенка должны быть сформированы:

— теоретическое мышление в доступных учащимся этого возраста формах («Память

становится мыслящей, а восприятие думающим», — писал Б. Д. Эльконин);

— рефлексия;

— произвольность;

— способность к саморегуляции;

— навыки овладения структурными компонентами учебной деятельности.

Важно помнить, что к началу подросткового периода учебная деятельность теряет свое ведущее значение в жизни ребенка, хотя и продолжает оставаться основной.

По мнению многих психологов и педагогов, рубеж 3—4 классов характеризуется значительным снижением интереса к школе, к самому процессу обучения.

Симптомами этого «разочарования» можно считать:

— отрицательное отношение к школе в целом, в частности к необходимости обязательно ее посещать;

— нежелание выполнять учебные задания на уроках и особенно дома;

— нарушение правил поведения в школе.

Для успешного продолжения обучения выпускник начальной школы должен обладать устойчивым познавательным интересом, необходимыми знаниями и умениями работать в группе, иметь желание следовать правилам поведения в обществе, общения со своими сверстниками и взрослыми, обладать достаточно развитой эмоционально-волевой сферой.

По мнению ученых и учителей-практиков у выпускников начальной школы слабо развиты навыки самостоятельной репродуктивной деятельности, чтения и письма, умения осуществлять самоконтроль и корректировку познавательной деятельности, проявлять организованность и целенаправленность, что является необходимым условием приобретения глубоких и прочных знаний.

Учителя же, как правило, используют вербальные методы, ориентированные на готовую подачу информации. Методы активного обучения используют недостаточно в силу своей неподготовленности, да и дидактические материалы, необходимые для использования активных методов обучения, не всегда имеются в наличии.

Л. Д. Санина считает, что «для успешного формирования познавательной самостоятельности необходимо... создать творческую атмосферу в школьном коллективе, подготовить учителей к формированию у учащихся познавательной самостоятельности, к выбору адекватных этой цели педагогических технологий; сформировать активную позицию учащихся, осознание ими познавательной самостоятельности как ценности; организовать в школе взаимодействие всех образовательных структур, направленных на формирование самостоятельности учащихся; разработать программно-методическое обеспечение для введения активных форм обучения».

Система мер по решению проблем преемственности и преодоления дезадаптации пятиклассников предполагает диагностику мотивации, проводимую школьным психологом с целью включения учащихся в активную учебную деятельность.

Школьному психологу следует провести диагностику мотивации в 5-х классах, результаты которой необходимо обсудить на психолого-педагогическом консилиуме. Приводим пример возможных результатов диагностики и рекомендации школьного психолога. Диагностика мотивации в пятых классах показала, что из 55 тестированных детей

высоким уровнем школьной мотивации обладают 12 человек,

нормальным — 19 человек,

положительным отношением — нет,

дезадаптировано — 24 человека.

На основании данных, полученных в результате диагностики мотивации учебной деятельности пятиклассников, а также некоторых других диагностик, проводимых школьным психологом, консилиум предложил педагогическому коллективу следующие мероприятия по преодолению дезадаптации учащихся при переходе с 4-го класса в 5-й:

1) со второго полугодия в 4-х классах периодически проводить уроки, которые будет вести другой учитель (классы «обмениваются своими классоведами»);

2) соединять группы детей из различных 4-х классов на одном уроке;

3) назначать классных руководителей 5-х классов в марте (апреле) месяце, что позволит им ознакомиться со стилем работы учителей 4-х классов и поможет осуществлять обратную связь между начальной и средней школой;

4) в 4-х классах провести ряд общих внеклассных мероприятий для более близкого знакомства детей со своими будущими одноклассниками при условии реформирования классов;

5) закрепить классоведа выпускного класса (4-й класс) в качестве классного руководителя 5-го класса (это эффективно для сложных классов, где много слабых учеников, требующих повышенного внимания и знания их индивидуальных особенностей).

Консилиум выработал программу перехода учащихся из начальной школы в среднюю и единые требования к учащимся начальной школы.

Результаты контроля, полученные в ходе реализации указанной выше программы, заносятся в технологическую карту: результаты внутреннего контроля в начальной школе (декабрь-январь); результаты посещения уроков в начальной и средней школе (февраль—март); мнения учителей средней школы (март—апрель); результаты классно-обобщающего контроля пятых классов (ноябрь) по карте, заполненной в марте.

Программа работы педагогического коллектива по реализации проблемы преемственности обучения

Номер п/п	Содержание работы	Время проведения	Участники
1	Выработка единых требований и критериев классно-обобщающего контроля	октябрь	Зам. директора по учебно-воспитательной работе, МС
2	Внутренний административный контроль в начальной школе и 5-х классах	октябрь—январь	Зам. директора, психолог
3	Психологическое обследование уровня адаптации учащихся 5-х классов	октябрь—ноябрь	Психолог
4	Психологическое обследование учащихся 4-х классов	декабрь—апрель	Психолог
5	Совещание по вопросам организации и проведения классно-обобщающего контроля в: 5-х классах, 4-х классах	ноябрь	Администрация, учителя 4-х и 5-х классов
6	Классно-обобщающий контроль в 5-х классах, 4-х классах	март—декабрь	Зам. директора, учителя-предметники будущих 5-х классов
7	Подведение итогов классно-обобщающего контроля в 4-х и 5-х классах на совместном заседании методического объединения учителей начальной школы и среднего звена	март—декабрь	Зам. директора, руководитель МО
8	Посещение учителями-предметниками уроков в 4-х классах	апрель—май	Администрация, учителя начальной и средней школы
9	Подведение итоговой государственной аттестации в 4-х классах	май	Зам. директора по учебно-воспитательной работе
10	Анализ результатов государственной аттестации	май	Зам. директора по учебно-воспитательной работе
11	Передача документации по классам	июнь	Классные руководители — настоящие и будущие
12	Совещание по вопросам перехода учащихся в среднюю школу	(июнь)	Администрация, психолог,
13	Классно-обобщающий контроль в 5-х классах	август	врач, школьные учителя
14	Подведение итогов классно-обобщающего контроля	ноябрь	Администрация, психолог, учителя школы Администрация, учителя

При подборе и расстановке педагогических кадров в пятых классах следует учитывать:

- 1) психологическую характеристику класса;
- 2) психологическую характеристику отдельных детей;
- 3) стиль работы;
- 4) личностные характеристики учителя начальной школы.

Завершающая часть программы реализуется в ноябре—декабре с подведением итогов классно-обобщающего контроля пятых классов.

Качество знаний и умений учащихся проверяется путем тестирования, проведения зачетов, письменных работ, «экзаменов» в игровой форме.

Навыки проверяются во время проведения итоговых контрольных работ (итоговая государственная аттестация). Тексты этих же работ являются контрольными и в 5-х классах после окончания изучения темы «Повторение».

Завершающая часть программы реализуется в ноябре—декабре.

Для успешной реализации принципа преемственности в образовательном процессе заместителю директора школы по учебно-воспитательной работе необходимо:

1. Создавать в школе творческую образовательную среду, в которой формируется личность активная, самостоятельная, с высокой самооценкой;

2. Согласовывать изучение учебных дисциплин так, чтобы одна ступень школы готовила основу для последующих; роль такой основы выполняет система понятий и познавательной деятельности;

3. Обеспечивать преемственность в формировании интерпретации основных понятий, единства требований к их усвоению;

4. Обеспечивать единые подходы к формированию у учащихся общих умений и навыков учебного труда, преемственности в их развитии;

5. Создавать условия для раскрытия взаимосвязей и активного применения школьниками способов организации своей деятельности и учебно-познавательных умений при изучении смешанных дисциплин на разных ступенях обучения;

6. Разрабатывать систему заданий и упражнений, требующих от учащихся самостоятельной организации собственной познавательной деятельности.

Для каждой школы должна быть создана своя программа реализации проблемы преемственности, продуманы и отобраны те формы и методы методической работы, которые соответствуют особенностям учительских и ученических коллективов.

Заместитель директора по учебно-воспитательной работе может создавать рабочие группы из числа учителей-предметников, которые будут работать в 5-х классах, и учителей-клас-

соводов 4-х классов, которые, изучив учебные программы, должны составить рекомендации для своих коллег.

Примерные рекомендации.

1. Все учителя 4-х классов должны знать программы 5-х классов, а учителя-предметники — программы начальной школы.

2. Систематически проводить взаимопосещение уроков учителей 4-х классов и среднего звена для ознакомления со стилем, темпом и методами работы.

3. В соответствии с годовым планом работы школы в апреле-мае проводить в 4-х классах контрольные работы в присутствии учителей-предметников средней школы и совместный анализ проведенных работ.

4. В сентябре—октябре провести заседание методического объединения учителей начальной и средней школы с целью подведения итогов (выявленных адаптационных проблем) первого месяца работы в пятых классах, а в апреле-мае с целью анализа готовности учащихся 4-х классов к обучению в средней школе.

5. Провести в мае—июне совместное итоговое родительское собрание.

Таким образом, основные причины возникновения проблем в осуществлении преемственности между начальным и средним звеньями образования следующие:

1. Неспособность учеников справиться с возросшим по сравнению с начальной школой объемом домашнего задания и адаптироваться к различным требованиям учителей-предметников.

↓

2. Неподготовленность учителей-предметников к работе с детьми младшего школьного возраста.

↓

Неадаптивность методики преподавания и возможностей детей данного возраста. Скачкообразный переход к новым методам обучения.

↓

3. Рассогласование в содержании учебных курсов начальной и средней школы.

↓

Непонимание учащимися учебного материала вследствие его отличия от ранее изученного в начальной школе.

↓

4. Рассогласованность в сложности содержания образовательных программ.

Неподготовленность к восприятию усложненного содержания учебных курсов в 5 классе.

↓

5. Невладение методикой активизации обучения.

↓

6. Недостаточное использование дифференцированного дидактического материала для организации самостоятельной работы.

↓

7. Направленность содержания учебных пособий на репродуктивный характер деятельности учащихся.

8. Преобладание вербальных методов обучения:

недостаток активной УПД учащихся

недостаток самостоятельной работы учащихся на учебных занятиях в начальной школе

преобладание деятельности по образцу над творческой деятельностью

9. Неспособность справляться самостоятельно с учебным содержанием курсов 5 класса.

Успешная реализация проблемы преемственности должна привести к сохранению уровня качественного выполнения образовательных стандартов выпускниками начальных классов за счет введения активных методов обучения в начальной школе и использования различных педагогических технологий в средней; за счет расширения образовательного

пространства и систематического взаимопосещения уроков в начальной школе и 5-х классах средней школы классоведами и учителями-предметниками.

Литература

1. Кузнецова И. В. Преемственность в работе начальной и средней школы (из опыта работы школы) // Начальная школа +/_. — 2001. — № 11.
2. Ладыженская Н. В. Преемственность в использовании проблемно-диагностического метода в начальной и основной школе // Начальная школа +/_. — 2003. — № 6.
3. Мельникова Е. Л. Преемственность в использовании проблемно-диагностического метода в курсе риторики // Начальная школа +/_. — 2003. — № 6.
4. Санина Л. Д. Преемственность и перспективность начального образования: теория и практический опыт // Начальная школа +/_. — 2001. — № 9.
5. Фридман Л. М. О психологии младшего школьника // Начальная школа +/_. — 2001. — № 2.

А. И. АЙРИКЯН,

зав. научно-методической лабораторией управленческой деятельности кафедры развития и менеджмента образования ООИУУ.

Педагогіка і психологія

ПРО ПЕДАГОГІКУ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ

Кожному педагогу доводиться постійно вирішувати питання, як побудувати взаємозв'язки з учнем, як зрозуміти і навчити його спілкуватися, співпрацювати, адаптуватися у суспільстві, підтримувати іншу людину в різних життєвих ситуаціях. Отже взаєморозуміння — домінанта особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу.

Перш за все, окреслимо психологічні якості вчителя, який має бути думачим, проникливим у своєму ставленні до учня.

Пригадаємо слова видатного педагога А. С. Макаренка про головний принцип взаємовідносин: якомога більше вимогливості до людини і одночасно якомога більше поваги до неї.

Важливою передумовою ефективної взаємодії та взаєморозуміння є вміння педагога виховувати індивідуальну своєрідність кожного учня. А це можливо лише за умов, коли учень знаходиться не на периферії, а в центрі системи особистісних цінностей вчителя. Звідси виникає гуманістична спрямованість педагога на те, щоб відчувати існування «ти» учня так яскраво, виразно, як власного «я».

В. О. Сухомлинський, характеризуючи стосунки вчителя і учня, неодноразово підкреслю-

вав необхідність для педагога вміння відчувати поруч з собою дитину, розуміти її душу, бачити в її очах складний духовний світ.

Психологи вважають, що взаєморозуміння в спілкуванні досягається більш успішно, якщо в інтелектуальній сфері вчителя, його пізнавальних процесах виявляється більше важливих особливостей, які допомагають йому досягти взаєморозуміння.

До таких особливостей слід віднести велику стійкість уваги, уміння педагога розподіляти її, що допомагає краще бачити, слухати і чути свого вихованця при спілкуванні.

Важливого значення набуває така якість людського сприймання, як спостережливість. За допомогою спостережливості вчителі виявляють значні індивідуальні розбіжності в умінні фіксувати найдрібніші особливості поведінки, робити висновки про справжній характер змін у внутрішньому світі своїх учнів. Зрозуміло, що ці якості допомагають вчителю досягати взаєморозуміння з учнями.

Зазначимо, що й пам'ять вчителя має бути «обернутою» до учнів, коли йдеться про їхнє спілкування і взаєморозуміння. Вчитель повинен пам'ятати імена учнів, їх індивідуальні

особливості, події та факти їхнього життя, знати, що їх радує або засмучує, що є для них важливим. Без такої опори на пам'ять вчитель не зможе досягти взаєморозуміння у взаємодії зі своїми вихованцями.

Психологи вважають, що взаєморозуміння з учнями вчитель може досягти, коли він активно і постійно включає процеси мислення — аналізує вчинки, поведінку учнів, бачить за ними їхні рушійні сили — мотиви, прогнозує майбутню поведінку учня в різних можливих ситуаціях.

Дослідники вважають, що справжнє взаєморозуміння неможливе без використання інтуїції педагога — глибокого проникнення в особливості, які характеризують особистість учня, через безпосереднє спостереження, без обґрунтування, за допомогою доказів. Як свідчить професійний досвід, педагог може миттєво узагальнити деякі факти, спостереження та прийти до певного висновку на підставі не лише інформації про учня в даній ситуації, але й з урахуванням власного життєвого та професійного досвіду.

Відомий психолог О. О. Бодальов зауважує, що спостережливе око мудрого вчителя без додаткових роздумів за неістотними ознаками «схоплює» характер переживань учня, і на цій підставі вчитель робить висновки про справжній стан учня, його ставлення до певної події.

Для досягнення взаєморозуміння з учнями вчителю потрібна розвинута соціальна уява, роль якої полягає в умінні поставити себе на місце свого учня і побачити інших людей та різні події його очима, а коли соціальна уява вчителя не розвинута, він мимоволі намагається приписати свої власні наміри, думки вихованцеві і в такий спосіб провокує непорозуміння у спілкуванні з ним.

Вчені підкреслюють, що в процесі спілкування вчителя з учнем можуть виникати суб'єктивні труднощі, результатом яких є часткове або ж повне недосягнення мети спілкування, незадоволення спонукаючим мотивом або ж неотримання бажаних результатів при спільній діяльності педагога та учня, і, як наслідок, виникнення непорозуміння. Причинами непорозуміння в педагогічній взаємодії можуть бути, на думку психологів, нереальні цілі, які ставить педагог, неадекватна оцінка потреб та інтересів учня, невірне уявлення педагогом своїх власних можливостей, вживання вчителем не відповідних для даного випадку засобів поведінки з учнем.

Непорозуміння у взаємодії вчителя з учнем може бути результатом виявлення такої особистісної риси вчителя, як егоцентризм. Буває так, що внаслідок сильної центрованості на собі, на власній персоні, позиції, точці зору, думках, справах учитель, як свідчать психологічні дослідження, виявляється неспроможним змінити свою вихідну пізнавальну пер-

спективу по відношенню до учня, до його думок та уявлень, а значить і зрозуміти його.

На думку психологів, егоцентрична спрямованість особистості вчителя виявляється у пізнавальному, емоційному та поведінському планах, які визначають особливості його спілкування з учнем та можливості досягнення взаєморозуміння.

У пізнавальному плані егоцентризм вчителя виявляється в його схильності до певного способу розв'язання проблем, до «свого» способу міркувань та доказів, що призводить до невідповідності вчителя з іншого боку подивитись на певну ситуацію взаємин з учнем, на його індивідуальні особливості та оцінити їх, щоб намагатись досягнути взаєморозуміння у спілкуванні з учнем.

В емоційному плані егоцентризм виявляється у зверненні вчителя лише до своїх почуттів та переживань. У таких ситуаціях вчитель може «не помітити» глибоких переживань учня, не відреагувати належним чином на них і тому створити передумови для взаємного непорозуміння. Егоцентризм в емоційній сфері виявляється в низькій емпатійності вчителя та його неадекватних реакціях на слова і вчинки учня.

У поведінському плані егоцентризм виявляється у нескординованості дій вчителя з діями учня в процесі спілкування, наслідком чого є непорозуміння між ними.

Дослідники розрізняють егоцентризм як намагання людини розмірковувати про щось зі своєї точки зору, а егоїзм як намагання говорити лише про себе, а не про щось інше.

Відомо, що прояви егоїзму та егоцентризму у спілкуванні вчителя з учнем мають характерні особливості: по-перше, він нечітко розуміє думки, наміри та стан свого учня; по-друге, вчитель не вміє або ж не бажає піклуватись про те, щоб учень усвідомив його думки та слова.

Цілком зрозуміло, що егоцентризм як особистісна риса вчителя стає на перешкоді у взаємодії його з учнем і є причиною непорозуміння між ними.

Дослідження психологів показали, що у спілкуванні вчителя з учнями в конкретній школі виявляється своєрідний феномен стихійного «запозичення» засобів спілкування, які закріплюються і починають визначати певним чином загальний стиль спілкування саме в цій школі. Одним з негативних наслідків такого «запозичення» є поява у спілкуванні між учнями та вчителями своєрідної «смуги відчуження» у вигляді напруги в стосунках, невідповідності вчителів контролювати свої дії, вчинки, оцінки, відносини в процесі навчальної діяльності.

За даними деяких досліджень від 60% до 70% учнів з ознаками предневрозів навчаються у вчителів, у відносинах з якими можна спостерігати виникнення «смуги відчуження» Встановлено, що ці учні, як правило, пога-

но адаптуються до учбової діяльності, вони страждають від самого перебування в школі, у них знижується рухлива та інтелектуальна активність, виникає емоційна ізоляція. А загальним результатом відносин вчителя та учня за таких умов є неможливість досягти взаєморозуміння.

Вчені виділили декілька психологічних типів вчителів з порушеннями професійної техніки спілкування: вчителі, які не усвідомлюють відчуження від дитини; поведінка такого вчителя ситуативна, домінує неприйняття дитини у вигляді «випадіння з поля зору»; вчителі, які усвідомлюють відчуження та проявляють ознаки неприйняття дитини («він мені не подобається, оскільки...»), у них домінують негативні оцінки, а позитивні відшукуються з наміром («треба ж за щось похвалити...»); вчителі, в яких відчуження виступає як засіб власного захисту їх особистості; вчинки дітей вони розглядають як такі, що ведуть до порушень встановлених правил. Ця група вчителів відрізняється підвищеною тривожністю за свій статус, намаганням уникнути зауважень з боку адміністрації, використанням негативних оцінок особистості дитини, її батьків та найближчого оточення. Цілком зрозуміло, що у спілкуванні вчителів — представників всіх трьох зазначених груп — з учнями закономірно виникає непорозуміння між вчителями, учнями та їхніми батьками.

На підставі результатів багатьох досліджень психологи прийшли до висновку, що однією з найголовніших передумов виникнення взаєморозуміння у спілкуванні вчителя та учня є вміння вчителя прийняти учня. Прийняти ще не означає зрозуміти, а лише визнати право учня бути таким, яким він є. Прийняття не передбачає певних умов та вимог. Коли педагог приймає свого учня, він досягає внутрішньої психологічної рівноваги, яка є дуже потрібною для нього, як для кожної людини в її стосунках зі світом.

Перед нами постає досить складне педагогічне питання: як допомогти дітям оволодіти вмінням спілкуватися, яку модель виховання за своїми цільовими характеристиками доцільно впроваджувати.

І. Бех визначає, що «одним з центральних педагогічних завдань виступає формування у вихованця загальної спрямованості на іншу людину як психологічної основи розгортання суспільно значущого виховного процесу на всіх етапах його організації. Справа в тому, що первинно в дитині виникає відношення «Світ — до — Мене» як відповідь на її фізичну безпорадність. Зрозуміло, що подібна настанова досить небезпечна в розвитку особистості, тому її слід заздалегідь коригувати, більш того, змінювати на протилежну, формувати відношення «Я — до — Світу». Тож повернутися внутрішнім обличчям до людини має бути першою умовою морально-духовного зростання особистості» [2].

Розглядаючи проблему, слід виходити з того, що виховання як взаємодія педагогів і учнів в процесі спільної діяльності, спрямованої на розвиток у вихованців кращих рис людини і громадянина, має поєднувати в собі загальнолюдську мораль, національний характер та індивідуальну своєрідність. А вихованість як результат виховання виявляється в соціально-прийнятній поведінці, вмінні діяти справедливо, компетентно, на рівні вікових особливостей.

Відомо, що входження дитини в суспільство полегшується, якщо вона в сім'ї і школі набуває соціального досвіду, оволодіває культурою спілкування, самоаналізом вчинків, вмінням приймати рішення, здійснювати самовиховання. На думку М. Слюсаревського, директора Інституту соціальної та політичної психології АПН України, наслідком спільної дії чинників інформаційної і соціальної революції стало послаблення традиційних інститутів соціалізації підростаючого покоління — сім'ї, школи, дитячого співтовариства. Традиційні способи транслявання культури через книги, іграшки, твори мистецтва поступаються телеекранній та комп'ютерній соціалізації. Відбувається де-соціалізація значної частини покоління і, як наслідок, розрив спадкоємності поколінь.

Тому виникає потреба спрямовувати зусилля на особистісно-орієнтованому вихованні, розглядати дитячий колектив як важливий інститут соціалізації особистості, взаємостосунків у колективі; взаємодії сім'ї, школи та громадськості; створенні системи соціально-емоційного розвитку особистості (ставлення до себе — особистісна спрямованість; ставлення до інших — суспільна спрямованість; ставлення до різних видів діяльності — діяльнісна спрямованість).

Поняття «толерантність» актуалізується і визначається як динамічно розвинута людська цінність. Це моральний принцип, політична й правова складова демократії та поваги до прав людини. Принципи її складають основу як міжнародних, так і особистісних стосунків.

На жаль спостерігається тенденція до втрати справжніх моральних і культурних цінностей. Тому потрібні оновлені структурно-змістові підходи до орієнтації на національні та загальнолюдські цінності, правильне сприймання іншого способу життя й мислення, діалог і співробітництво.

Враховуючи наші регіональні особливості, важливо цілеспрямовано готувати учнівську молодь до взаємодії із соціумом, сприяти формуванню досвіду взаємодопомоги, взаємоповаги і взаєморозуміння людей різних національностей.

Отже, соціалізація передбачає як засвоєння соціального досвіду, так і особисту участь вихованця в створенні системи соціальних зв'язків.

Проаналізувавши існуючий досвід, можна зазначити, що гуманізація та демократиза-

ція відносин в системі «учень — учень — вчитель — батьки» не завжди успішно складається і має чимало труднощів. На нашу думку, заважає відсутність достатніх психолого-педагогічних знань, мотивації на позитивну взаємодію з однолітками, батьками, вчителями.

Дослідники стверджують, що сучасним старшокласникам притаманна яскраво виражена домінантність, що свідчить про їхню самовпевненість, самостійність, конфліктність, невизнання авторитетів, прагнення керуватись власними правилами поведінки. Вчитель не повинен зловживати методами тиску і контролю, а використовувати інформуючі стимули, оскільки вони забезпечують свободу вибору.

У сучасних умовах динамічного суспільства визначальним у практичній діяльності є конструювання такої системи виховання і самовиховання, яка сприяє усвідомленню вихованцем себе як особистості й визначенню значущості іншої особистості, її права на несхожість, вільне висловлення власної точки зору, забезпечує взаєморозуміння.

Виховання взаєморозуміння — тривалий процес, який має бути особистісно спрямованим, системним і діяльним і вимагає науко-

вих знань. Воно передбачає психологічно обґрунтоване спілкування вчителів з учнями, постійний пошук адекватних часу педагогічних технологій.

Література

1. Бех І. Особистісно-орієнтовані технології виховання. Кн. «Виховні технології». — К., 2004.
2. Бех І. Вчинок у гуманістичному вихованні // Педагогічна газета. — 2004. — № 3.
3. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. — М.: Просвещение, 1985.
4. Богдановська О. В. Засвоєння соціальних норм як складова шкільної соціалізації // Педагогіка і психологія. — 1999. — № 4.
5. Виховні технології. — К., 2004.
6. Лыкова В. А. «Помогающее» слушание в педагогическом общении. — Одесса, 2001.
7. Слюсаревський М. Умови соціалізації дітей та молоді // Педагогічна газета. — 2003. — № 12.

Т. М. КОЗІНА,

доц. кафедри педагогіки і психології
ООІУВ, канд. психологічних наук,

Т. Я. ТЕПЛОВА,

доц. кафедри педагогіки і психології
ООІУВ, канд. педагогічних наук.

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ДО НОВИХ УМОВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ПРИ ПЕРЕХОДІ ДО СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Останнім часом явища дезадаптації у дітей та підлітків стали предметом багатьох медичних, психофізіологічних та психологічних досліджень. Дослідження, проведені в масових школах, виявили ознаки дезадаптації без виражених невротичних порушень у 22,5% учнів [10]. Відомо, що особливо вразливими щодо розвитку станів дезадаптації дітей є критичні періоди зміни умов навчання та виховання. Тому проблема адаптації дітей до нових умов навчання і виховання в середній школі актуальна і потребує особливої уваги з боку психологів, вчителів і батьків.

Психічна адаптація — це процес активного пристосування людини до змін в умовах навколишнього середовища, перш за все — соціального. Якщо навколишнє середовище ставить людині вимоги, адаптація до яких ускладнена в силу його вікових або особистісних особливостей, то можуть розвиватися стани соціальної, психічної та соматичної напруженості, а це — загроза дезадаптації. Стан напруженості може виявлятися в суб'єктивно ускладненому функціонуванні без погіршення результатів діяльності, знижується тільки «коефіцієнт корисної дії». У такому випадку спроби пристосувальної діяльності мають свою «ціну» для організму [10].

Шкільна дезадаптація — це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини

до школи у формі порушень в навчанні та поведінці, конфліктних стосунків, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, викривлень у розвитку особистості.

Психологи розрізняють «групу ризику» стосовно дезадаптації, часткову і тотальну дезадаптацію. До «групи ризику» відносять дітей, в яких з певних причин є підвищений ризик виникнення труднощів у процесі адаптації. Часткова чи тотальна дезадаптація залежить від ступеня труднощів, їх проявів, стійкості, а також від того, чи проявляється дезадаптація в різних сферах життя чи тільки в якійсь одній. Наприклад, конфліктні стосунки з усім класом, вчителем, проблеми в сім'ї — тотальна дезадаптація, проблеми у спілкуванні з певною групою учнів — часткова.

Прояви шкільної дезадаптації:

1. Труднощі у навчанні аж до стійкої неуспішності.
2. Порушення в стосунках з однокласниками або вчителями.
3. Відмова ходити до школи.
4. Симптоми соматичних захворювань (головний біль, біль у шлунку, порушення сну, апетиту, пригнічений настрій, підвищена стомленість).

Емоційні порушення в учнів виражаються в зниженні рівня комунікативності, емоційної

стійкості, самоконтролю, соціальної сміливості і уваги на уроках, збільшенні показників емоційної збудженості, тривожності, нейротизму, а також у нездатності до тривалого зосередження, замиканні в собі [10].

Причини шкільної дезадаптації (на основі концепцій В. Є. Кагана, І. В. Крук, О. Ю. Осадько) [3—5, 8]:

1. Неправильні методи виховання в сім'ї.
2. Порушення в системі стосунків у школі.
3. Певні проблеми у наступності між початковою і середньою школою.
4. Деякі індивідуальні особливості психічного розвитку дитини.

До помилок виховання відносять:

— завищені сподівання щодо навчальної успішності дитини, в результаті чого будь-яка невдача сприймається нею неадекватно;

— розмови про вади школи або вчительки замість того, щоб акцентувати увагу дитини на приємних моментах;

— часті конфлікти з приводу навчання дитини, після чого все, що пов'язано зі школою, втрачає найменшу привабливість;

— виховання дитини за типом «кумир сім'ї»;

— байдуже ставлення батьків до навчання дитини.

До проблем порушень в системі стосунків в школі відносять:

— дидактогенії (психогенним фактором є сам процес навчання);

— дидакалогенії (некоректне ставлення вчителя до учня);

— поєднання дидакалогеній з індивідуальною чутливістю центральної нервової системи дитини;

— порушення стосунків з однокласниками.

До проблем у наступності між початковою і середньою школою відносять [10]:

— певну невідповідність (розрив) у вимогах між програмами четвертого й п'ятого класів;

— різке підвищення інтенсивності навчання в п'ятому класі (темп, обсяг, складність матеріалу збільшуються);

— зниження ступеня контролю й емоційної підтримки з боку вчителів;

— різке підвищення вимог до самостійності, самоорганізації учнів;

— обмеження можливості індивідуального підходу до учнів (порівняно з початковою школою), формалізація контактів між учнями й вчителями.

Серед індивідуальних причин виділяють наступні:

— невисокий інтелектуальний потенціал;

— затримка психічного розвитку;

— гіперактивність;

— труднощі у довірливій регуляції поведінки, уваги, навчальної діяльності;

— несформованість мотивації навчання;

— завищена самооцінка та рівень домагань дитини або батьків;

— підвищена вразливість нервової системи;

— підвищений рівень тривожності у дитини;

— агресивність;

— замкненість;

— повільність (інертність нервових процесів);

— соматична ослабленість;

— низький рівень успішності за результатами засвоєння програми початкової школи;

— почуття некомпетентності;

— негативний досвід стосунків з першим вчителем;

— дезадаптація або низький рівень адаптації до школи у 1—4-х класах.

Складові адаптації п'ятикласників до умов навчання й виховання в середній школі

Переходячи до середньої школи, діти потрапляють у новий, ще незнайомий для них світ, в якому вони мають відкрити для себе багато нового, навчатися й постійно йти вперед. Важливо, щоб кожна дитина почувала себе впевнено на цьому шляху. Багато в чому впевненість залежить від успіху адаптації до нових умов навчання і виховання.

У нормі процес адаптації займає від 4 до 7 тижнів. Однак є учні, яким необхідно більше часу для того, щоб освоїтися й звикнути до змін у їхньому шкільному житті.

До чого повинна адаптуватися дитина в п'ятому класі:

— до великої кількості нових учителів.

У початковій школі діти звикли до стилю викладання й вимог одного вчителя, до його турботи й опіки. У середній школі всі вчителі нові, їх багато. Кожного потрібно, як мінімум, запам'ятати, потім познайомитися ближче й налагодити стосунки. А як зробити позитивне враження на нового вчителя? Звичайно, своїми знаннями й умінням жваво відповідати. Тому в цій ситуації більш впевнено почувають себе ті учні, яким є що показати.

— до нових вимог.

У кожного вчителя вимоги відрізняються. Звичайно, всі вимагають старанності та слухняності, але деталі можуть бути дуже різними. Щоб їх запам'ятати, учням необхідний час.

— до кабінетної системи навчання.

Діти звикли до того, що їхній клас (приміщення) у початковій школі — це їхнє місце, своєрідний дім, де вони захищені. У середній школі ситуація кардинально змінюється: закріплений кабінет є, але там вони бувають нечасто, в основному доводиться бігати по різних кабінетах. Проходить декілька тижнів, поки учні запам'ятають розташування цих кабінетів, та ще й розклад уроків увесь час міняється. Постає проблема на місце п'ятикласника: ви ще не всіх учителів пам'ятаєте в обличчя, не знаєте точно, де які знаходяться кабінети, розклад знову новий, і при цьому необхідно встигнути

за п'ять-десять хвилин на наступний урок. «Весело», чи не так? Важливо, щоб учителі про це пам'ятали.

— до підвищення вимог щодо самостійності й самоорганізації учнів.

У початковій школі вчитель докладно пояснює всі деталі виконання завдань, контролює роботу учнів найчастіше крок за кроком. Вчителі середньої школи звикли до того, що учні повинні самі вміти організувати себе при виконанні конкретних завдань, а не постійно запитувати, що і як їм робити. Виникає взаємне нерозуміння. Наприклад, дитина запитує, скільки клітинок потрібно пропустити між завданнями, а вчитель роздратований тим, що учень морочить йому голову по таких дрібницях і не в змозі сам організувати свою роботу. Насправді ж, якщо він запитує, значить йому не однаково. І це вже добре. Коли п'ятикласники добре засвоюють вимоги вчителя, вони перестають ставити такі запитання. Якщо ж їх полають за відсутність самостійності й «зайву» настирливість, то, швидше за все, вони взагалі перестануть ставити запитання — або через страх викликати незадоволення вчителя, або через втрату інтересу.

Через те вчителям середньої школи потрібно мати терпіння й поступово вчити п'ятикласників самостійності й самоорганізації.

— до більш інтенсивного навантаження в навчанні.

У середній школі різко підвищуються темп, обсяг, складність матеріалу. Також існує певний розрив у вимогах між програмами початкової й середньої школи. Далеко не всі учні до цього готові.

Крім того, деякі вчителі сприймають п'ятикласників як «маленьких», але за звичкою висувають вимоги, як до дорослих. Це заважає налагодити ефективну взаємодію. Наприклад, на думку багатьох учителів, які працюють з п'ятима класами, учні повільно пишуть, ставлять багато «зайвих» питань, через це за урок встигають мало. У чому тут проблема? Так, швидкість читання, а особливо письма, у п'ятикласників дійсно невисока, а запитання типу: «Скільки клітинок відступити?», «З якої букви писати?», «Що робити, якщо...?» їх хвилюють. Хіба варто їх за це ляяти? Хіба це дасть позитивні результати? Краще ще раз пояснити всі вимоги і не задавати писати зайвого.

— до нових навчальних предметів.

У п'ятому класі починається вивчення декількох нових навчальних предметів. До них теж учні повинні звикнути.

— до меншої емоційної участі з боку вчителів.

У початковій школі у вчителя в класі приблизно 30 учнів, він намагається розподілити своє емоційне тепло, турботу на всіх. Вдається це з більшим або з меншим успіхом. У кожного вчителя в середній школі на паралелі навіть не 30 учнів, а кілька разів по 30, іноді й близь-

ко 160—190 чоловік. Звичайно, у такій ситуації навіть при величезному бажанні дати стільки ж тепла й турботи, як у початковій школі, просто неможливо. Та й вчителю для початку необхідно хоча б запам'ятати всіх дітей. А це при такій кількості учнів досить важко. Тому вчителі теж адаптуються до нової ситуації, до нових учнів, їх можливостей. Але навіть добре познайомившись, учитель в п'ятому класі не стане тією «класною мамою» з початкової школи. З одного боку, це не дуже добре, з іншого — норма. Діти дорослішають, і підхід повинен бути відповідний, вчителька-нянька їм вже не потрібна.

— до нових учнів класу.

Часто в п'ятому класі змінюється учнівський колектив, і дітям необхідно будувати відносини з однокласниками по-новому.

Розуміння складових адаптацій учнів у середній школі розкриває можливості для надання своєчасної ефективної допомоги з боку вчителів, шкільних психологів та батьків.

Система роботи шкільного психолога щодо супроводу процесу адаптації учнів до нових умов навчання і виховання при переході до середньої школи

Супровід процесу адаптації учнів до нових умов навчання і виховання при переході до середньої школи є обов'язковим напрямком діяльності шкільного психолога. Ефективна організація такої роботи сприяє успішній адаптації учнів, наданню своєчасної психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу. Також робота психолога в цьому напрямку може розглядатися як профілактика девіантної поведінки підлітків, тому що дезадаптація є однією з причин формування та розвитку девіацій.

1 етап. Профілактика дезадаптації.

Профілактика дезадаптації до нових умов навчання і виховання має велике значення, тому що вчасно та ефективно проведена превентивна робота психолога буде сприяти успішній адаптації дітей. Профілактична робота має охоплювати учнів, їх батьків та вчителів.

1. Робота з вчителями 4-х класів.

1.1. Психологічна просвіта вчителів, які працюють з четвертими класами щодо формування самостійності та відповідальності учнів, їх психологічна підготовка до переходу в середню школу. З цією метою можна провести тематичний семінар, засідання методичного об'єднання на початку другого півріччя навчального року.

1.2. Консультування вчителів четвертих класів щодо шляхів формування самостійності та відповідальності учнів (на запит).

1.3. Збір інформації про учнів, які, на думку вчителя, мають певні труднощі в навчанні,

неадекватні прояви у поведінці, ознаки емоційних розладів.

Мета: первинне комплектування групи учнів для подальшого психологічного обстеження індивідуальних особливостей.

1.4. Індивідуальне консультування вчителів за результатами психологічних досліджень з питань особливостей психічного розвитку учнів, а також надання рекомендацій.

1.5. Складання психолого-педагогічних характеристик на учнів «групи ризику» щодо дезадаптації в середній школі.

2. Робота з учнями четвертих класів.

2.1. Психологічна діагностика індивідуальних особливостей дітей (квітень-травень):

— дослідження рівня розвитку пізнавальних процесів;

— особливостей мотивації навчання;

— особливостей особистості;

— особливостей сімейних стосунків.

2.2. Індивідуальні бесіди з учнями.

2.3. Спостереження за особливостями їх роботи та поведінки на уроках, у позаурочний час.

2.4. Індивідуальні бесіди з батьками, вчителями (за необхідністю).

Мета: збір даних для консультування батьків, вчителів, виявлення дітей «групи ризику» щодо дезадаптації до нових умов навчання і виховання в середній школі, і, відповідно, для адекватної побудови подальшої роботи психолога з дітьми, вчителями та батьками.

2.5. Складання картотеки «групи ризику» щодо дезадаптації до нових умов навчання і виховання в середній школі на основі інформації, яка отримана в процесі психодіагностичного дослідження дитини, бесіди з вчителем та батьками, із анамнезу (анамнез психолог складає за результатами бесіди з батьками і включає інформацію із медичної картки дитини).

2.6. Індивідуальна корекційна робота (на запит).

3. Робота з батьками.

3.1. Психологічна просвіта батьків четверокласників на батьківських зборах з питань вікових особливостей, готовності до навчання в середній школі, проблеми адаптації до нових умов навчання і виховання, формування самостійності та відповідальності, особливостей спілкування з дітьми тощо (здійснюється на батьківських зборах).

3.2. Індивідуальне консультування батьків за результатами психологічних досліджень з питань особливостей психічного розвитку дитини, а також надання рекомендацій.

4. Робота з вчителями, які будуть працювати з учнями п'ятих класів.

4.1. Психологічна просвіта вчителів, які будуть викладати в п'ятих класах, на педагогічних консиліумах, засіданнях методичних об'єднань з питань вікових особливостей, проблеми адаптації дітей до нових умов навчання

і виховання в середній школі, особливостей спілкування педагога з дітьми, їх навчання.

4.2. Індивідуальне консультування вчителів з питань індивідуальних психологічних особливостей дітей «групи ризику» щодо дезадаптації до нових умов навчання і виховання в середній школі.

5. Робота з п'ятикласниками.

5.1. Проведення профілактичних занять з учнями п'ятих класів (1—2 заняття на тиждень протягом перших двох місяців навчання) з метою сприяння їх успішної адаптації у середній школі. Заняття мають включати вправи, спрямовані на навчання дітей навичкам ефективного спілкування з однолітками та дорослими, навичкам самопомоги в стресових ситуаціях тощо.

5.2. Супровід дітей «групи ризику» щодо дезадаптації в середній школі.

— Спостереження за особливостями навчання та поведінки учнів на уроках, на перервах.

— Індивідуальні бесіди з вчителями та батьками щодо особливостей навчальної роботи та поведінки цих дітей.

2 етап. Контроль за процесом адаптації учнів до умов середньої школи.

Даний етап роботи необхідно здійснювати в жовтні—листопаді місяці.

Мета: виявити дітей з труднощами в адаптації і своєчасно надати їм необхідну психологічну допомогу, адже від того, наскільки дитина адаптується до нових умов, залежать її подальші успіхи в школі, її психологічний комфорт в житті. Особливу увагу психолог приділяє дітям «групи ризику» стосовно дезадаптації.

Контроль за процесом адаптації включає:

1. Спостереження психолога.

Мета: вивчення особливостей навчальної діяльності та поведінки учнів на уроці і на перерві, особливостей стосунків між однокласниками, стилю взаємостосунків між вчителем і дітьми.

2. Дослідження рівня адаптації учнів до школи за допомогою психодіагностичних методик:

— анкета «Школа» І. В. Крук (додаток № 1);

— методика визначення особистісної адаптованості школярів А. В. Фурмана (додаток № 2);

— проєктивна методика «Дерево» Дж. і Дж. Лампен (додаток № 3);

— «Соціометрія» Дж. Морено [1].

Методики «Школа» І. В. Крук, «Визначення особистісної адаптованості школярів» А. В. Фурмана, «Дерево» Дж. і Дж. Лампен краще використовувати в комплексі. Це дає можливість порівнювати результати дослідження для більш точного визначення психологічного діагнозу.

3. Індивідуальні бесіди психолога з вчителями п'ятих класів.

Мета: збір інформації про дітей.

4. Виявлення групи учнів, в яких виникли труднощі в процесі адаптації. Таку «контрольну групу» психолог складає за результатами спостережень, досліджень, бесід з вчителями та батьками. До неї відносять учнів з низьким рівнем адаптації або дезадаптацією.

Примітка: якщо дитина входила до «групи ризику» щодо дезадаптації, але результати дослідження показали, що вона адаптувалася нормально, то психолог знімає її з особливого контролю; якщо ж виявлені проблеми в адаптації, то вона входить до складу «контрольної групи».

5. Складання аналітичного звіту за результатами дослідження проблеми адаптації учнів до умов середньої школи.

6. Повідомлення узагальнених результатів дослідження, надання загальних рекомендацій психолога за даною проблемою на нараді вчителів, на батьківських зборах.

3 етап. Дослідження причин труднощів в адаптації у дітей «контрольної групи».

Щоб визначити правильний шлях корекції, необхідно чітко визначити причини труднощів. На даному етапі роботи психолог проводить поглиблене індивідуальне дослідження особливостей розвитку пізнавальних процесів, особистості дитини, її міжособистісних стосунків в сім'ї та в групі ровесників, особливостей сімейного виховання.

У нашій роботі ми використовували:

1. Спостереження психолога.
2. Індивідуальні бесіди з дітьми, вчителями, батьками.

3. Індивідуальну діагностику:

- особливостей пізнавальних процесів;
- особливостей особистості:

«Тепінг-тест»: дослідження типу нервової системи, працездатності, автор Є. П. Ільїна [9], «Неіснуюча тварина», автор М. З. Друкаревич [9], методику Філіпса для оцінки шкільної тривожності [1];

— міжособистісних стосунків в сім'ї: методика «Малюнок сім'ї», автори Р. Бернс, С. Кауфман [2];

— особливостей стилю сімейного виховання: опитувальник батьківського ставлення А. Я. Варга, В. В. Століна [6].

Примітка: протоколи та результати всіх досліджень психолог заносить до індивідуальної картки учня.

4. Визначення причин труднощів в адаптації учнів. Складання індивідуальних рекомендацій психолога за результатами досліджень.

4 етап. Індивідуальне консультування вчителів і батьків за результатами дослідження.

На даному етапі психолог надає рекомендації вчителям, батькам з питань індивідуальних особливостей психічного розвитку, особливостей навчання та виховання, адаптації дитини до умов середньої школи, причин труднощів, що виникли в процесі адаптації, навчання.

Мета такої роботи: залучити батьків, вчителів до участі у вирішенні проблем дитини. Психолог пропонує батькам проведення відповідної корекційної роботи, пояснює її мету та завдання. Нагадуємо, що для проведення індивідуальної роботи психолога з дитиною необхідний дозвіл батьків, крім того, часто буває потрібна і допомога з боку батьків, адже проблема спільна.

На наш погляд, найважливішим завданням даного етапу роботи психолога є не тільки надання професійних рекомендацій, але й об'єднання власних зусиль, зусиль батьків, вчителя для надання різнобічної допомоги дитині у вирішенні її проблем.

5 етап. Корекційна робота з учнями, у яких виникли труднощі в адаптації.

Залежно від виявлених причин труднощів, що виникли в процесі адаптації дитини до школи, психолог визначає напрямок корекційної роботи:

- розвиток пізнавальних процесів;
- корекція тривожності;
- розвиток навичок спілкування в групі;
- корекція агресивності тощо.

Корекційна робота має здійснюватися за затвердженою програмою. Організація занять: 2 заняття на тиждень тривалістю 45 хвилин — 1 година. Може бути індивідуальна чи групова форма роботи. Кількість учасників у груповій роботі: приблизно 10 чоловік.

Вважаємо за необхідне наголосити на використуванні комплексного підходу в корекційній роботі. Отже, паралельно з корекційною роботою з учнями слід проводити індивідуальне консультування вчителів, які працюють з дітьми, вести сімейне консультування. Це допоможе коригувати не тільки індивідуальне самопочуття дитини, але й впливати на соціальну ситуацію її розвитку.

6 етап. Оцінка ефективності психологічної корекції.

Ефекти корекційної роботи проявляються:

- в процесі корекційної роботи;
- по її завершенні;

— приблизно півроку після того можна остаточно судити про закріплення чи втрату клієнтом позитивних ефектів корекційної роботи.

Ефективність визначається:

— змінами у внутрішньому світі, які відчуває дитина;

— порівнянням результатів вхідної та вихідної психодіагностики (до та після корекційної роботи за певною програмою).

Примітка: для повторної діагностики за результатами психокорекційної роботи психолог використовує ті ж самі методики, що й у вхідній діагностиці. Дослідженню підлягають учні, з якими було проведено корекційно-розвиваючу роботу.

— експертною оцінкою (з боку батьків, вчителя та ін.);

— стійкістю змін у подальшому житті дитини [7].

Учні, які були дезадаптовані, навіть після успішної корекції залишаються в «групі ризику» щодо дезадаптації. Психолог спостерігає за їх емоційним станом, надає рекомендації вчителям та батькам щодо супроводження таких дітей протягом 1—2 років.

Рекомендації вчителям щодо профілактики дезадаптації п'ятикласників до нових умов навчання й виховання в середній школі

1. Будувати взаємодію вчителя й учнів на основі співробітництва.
2. Враховувати вікові та індивідуальні психологічні особливості учнів.
3. Демонструвати віру в успіх дитини.
4. Звертатися до учнів по імені.
5. Використовувати «горизонтальні» жести і відкриту позицію у взаємодії з учнями.
6. Здійснювати контроль за силою та інтонацією голосу. У період адаптації у дітей чутливість до таких факторів підвищується.
7. Запобігати частому використанню в мовленні слів-заперечень.
8. Відокремлювати оцінку конкретного вчинку від оцінки особистості дитини.
9. Уникати групової критики дитини або її роботи, а також порівнянь її помилок з постійними успіхами інших учнів.
10. Порівнювати якість роботи дитини тільки з її попередніми роботами.
11. Вказуючи на помилки, намічати шлях до успіху.
12. Акцентувати увагу учня на його успіхах, перемогах.
13. Створювати ситуації успіху.
14. Надавати емоційну підтримку учням словами, поглядом.
15. Підтримувати й заохочувати прояви активності в роботі на уроці у соромливих і тривожних дітей. Важливо звертати увагу інших учнів на їхні успіхи, підвищувати їхній статус у класі.

16. Певний час краще не наполягати на публічних виступах і відповідях перед усім класом тривожних, невпевнених учнів. Їм складніше адаптуватися, у них на це йде більше часу. Невдалий виступ або відповідь перед класом може зафіксувати страх, підвищити загальний рівень тривожності. Далі цю проблему буде вирішувати набагато важче.

17. Чітко пояснювати всі основні вимоги до вивчення предмета й систему оцінювання досягнень.

18. Здійснювати заходи щодо забезпечення наступності вимог до учнів при переході в середню школу: взаємне відвідування уроків учителями молодшої й середньої школи з метою виключення додаткових труднощів учнів, пов'язаних з різкими розходженнями у вимогах до організованості й самостійності, темпу, а також з індивідуальними й стильовими особливостями педагогів початкової й середньої школи.

19. Протягом першого півріччя при плануванні уроків необхідно враховувати, що швидкість читання й письма, а також навички самоорганізації в роботі у п'ятикласників ще невисокі.

20. Приділяти особливу увагу учням «групи ризику» щодо дезадаптації у середній школі. Консультуватися зі шкільним психологом стосовно індивідуальних особливостей цих дітей та найбільш ефективних методів і прийомів впливу. Організувати взаємодію з їх батьками.

21. Для формування сприятливого психологічного клімату в класі, навчання конструктивним способам взаємодії проводити заняття у тренінговій формі на теми: «Що таке дружба», «Як спілкуватися ефективно», «Як презентувати себе» і т. ін.

22. Здійснювати психолого-педагогічну просвіту батьків шляхом проведення батьківських зборів на теми: «Психологічні особливості п'ятикласників», «Адаптація учнів до нових умов навчання й виховання в середній школі», «Конструктивна взаємодія батьків з підлітком» і т. ін.

23. Для одержання докладних рекомендацій стосовно окремих учнів звертатися із запитом до шкільного психолога.

АНКЕТА «ШКОЛА» І. В. КРУК [4, 10]

ДОДАТОК № 1

Учням пропонується відповісти на питання анкети, поставивши одну відмітку напроти кожного питання у відповідному стовпчику «так»; «мабуть, так»; «ні, це не так».

Номер		Так	Мабуть, так	Ні, це не так	Ключ до анкети
1	У мене частіше буває гарний настрій.				012
2	Мені важко їсти зранку.				210
3	Я йду в школу із задоволенням.				012
4	Є вчителі, яких я по-справжньому боюся.				210
5	Якщо було б можна, я не ходив би до школи.				210
6	На канікулах я стаю зовсім іншою людиною.				210
7	Мені хотілося б, щоб моя сім'я переїхала в таке місце, де мене ніхто не знає.				210

Но- мер		Так	Мабуть, так	Ні, це не так	Ключ до анкети
8.	Більшість моїх друзів — мої однокласники.				012
9.	У мене не менше друзів, ніж в інших.				012
10.	Іноді я прогуляю уроки.				210
11.	Я розумію новий матеріал повільніше, ніж інші учні класу.				210
12.	Я вважаю себе здібною людиною.				012
13.	Бувало, що я не міг змусити себе піти до школи.				210
14.	Серед учителів є гарні, розуміючі мене люди.				012
15.	Є вчителі, які мене не виносять.				210
16.	Я дуже відрізняюся від інших учнів.				210
17.	Деякі люди в моєму класі були в мене закохані (або закохані зараз).				012
18.	Я ніколи не закохувався (закохувалася) в однокласницю (ка).				210
19.	Наді мною сміються частіше, ніж над іншими в класі.				210
20.	Уже в понеділок я мрію про неділю.				210
21.	Іноді я не можу заснути через те, що було вдень.				210
22.	Я раджуся з батьками, якщо в школі щось не так.				012

Обробка результатів анкетування проводиться за допомогою ключа, наведеного в правій графі бланку. Наприклад, на друге питання відповідь «так» відповідає 2 балам; «мабуть так» — 1 балу; «ні, це не так» — 0 балів. Сума балів умовно відповідає рівню адаптованості/деадаптованості учнів.

За даними І. В. Крук, при виражених станах дезадаптації оцінка перевищує 30 балів. Обробка резуль-

татів анкетування 159 учнів 5-х класів одеських шкіл (Л. П. Пономаренко, 1995—1996 рр.) дозволила одержати місцеві вікові нормативи. Середнє значення рівня адаптованості/деадаптованості за даною методикою перебуває в інтервалі 10,1—19,5 балів; розходження між хлопчиками й дівчатками виявилось незначним. Таким чином учні, які одержали більше 20 балів, можуть бути віднесені до «групи ризику» стосовно шкільної дезадаптації.

ДОДАТОК № 2

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ АДАПТОВАНOSTІ ШКОЛЯРІВ У ЗОВНІШНЬОМУ Й ВНУТРІШНЬОМУ СВІТІ А. В. ФУРМАНА [12]

Тест-опитувальник розділений на 4 сфери: «сім'я», «школа», «вулиця» й «власне «Я». Учень відповідає на питання, визначаючи своє ставлення до навколишнього світу, людей і самого себе.

Інструкція: Дорогий друже! Прочитай уважно твердження й постав напроти них «+» у відповідному стовпчику залежно від того, яке місце займають в твоєму житті згадані люди, події, заняття.

Спробуй реально подивитися на свої взаємини з навколишнім світом й оцінити своє ставлення до:	Моє ставлення				
	дуже гарне	гарне	нейтральне	погане	дуже погане
I. Школа 1. Товаришів по класу 2. Вчителів 3. Класного керівника 4. Навчальних предметів 5. Школи та її вимог					
II. Сім'я 1. Матері 2. Батька 3. Брата, сестри 4. Бабусі, дідуся й інших родичів					
III. Вулиця 1. Близьких друзів 2. Знайомих, товаришів 3. Батьків друзів 4. Сусідів					
IV. Власне «Я» 1. Свого поведіння, своїх вчинків 2. Внутрішнього «Я»					

Обробка даних:

«дуже гарне» — 5 балів,

«гарне» — 4 бали,

«нейтральне» і при відсутності оцінки — 0 балів,

«погане» — 4 бали,

«дуже погане» — 5 балів.

Класифікація показників особистісної адаптованості школярів

Вид соціально-психологічної адаптації	Рівні функціонування особистісної адаптованості	Показники адаптованості
I. Адаптованість	1. а) максимальний 1. б) дуже високий 2. Високий 3. Середній 4. Низький	75 від 73 до 74 від 69 до 72 від 64 до 68 від 57 до 63
II. Неадаптованість	5. Неочевидний 6. Очевидний	від 50 до 56 від 40 до 49
III. Дезадаптованість	7. Ситуативний 8. Стійкий очевидний 9. а) критичний 9. б) суперкритичний	від 30 до 39 від 21 до 29 від 0 до 20 від -75 до 1

ДОДАТОК № 3

МЕТОДИКА «ДЕРЕВО» Д. І. Д. ЛАМПЕН [10]

Процедура. Учням пропонуються аркуші з готовим зображенням сюжету: дерево й розташовані на ньому й під ним чоловічки (рис. 1). Кожен учень одержує аркуш з таким зображенням (але без нумерації фігурок).

Завдання дається в наступній формі: «Розгляньте це дерево. Ви бачите на ньому й поруч безліч чоловічків. У кожного з них різний настрій, і вони займають різне положення. Візьміть червоний олівець (ручку) й обведіть того чоловічка, який нагадує вам себе, схожий на вас, ваш настрій в школі й ваше положення. Зверніть увагу, що кожна гілка дерева дорівнює вашим досягненням й успіхам. Тепер візьміть зелений олівець (ручку) й обведіть того чоловічка, яким ви хотіли б бути й на місці якого ви б хотіли перебувати».

Виходячи з досвіду, краще пропонувати учням спочатку виконати завдання, а потім підписати аркуш з іншого боку.

Інтерпретація результатів. Інтерпретація розроблена Л. О. Карловою (практичний психолог гімназії № 1, м. Одеса) на основі методичних рекомендацій Д. і Д. Лампенів, досвіду практичного застосування методики й порівняння її результатів із спостереженнями за поведін-

кою учнів, даними, отриманими від учителів і батьків, із бесід з дітьми.

Інтерпретація результатів виконання проєктивної методики «Дерево» проводиться виходячи з того, які позиції вибирає даний учень, з положенням якого чоловічка ототожнює своє реальне й ідеальне положення, чи є між ними розходження.

Значення позицій.

Вибір позицій № 1, 3, 6, 7 характеризує установку на подолання перешкод;

№ 2, 19, 18, 11, 12 — товариськість, дружню підтримку;

№ 4 — стійкість положення (бажання досягти успіхів, не переборюючи труднощі);

№ 5 — стомлюваність, загальна слабкість, невеликий запас сил, астения;

№ 9 — мотивація на розваги;

№ 13, 21 — відокремленість, замкнутість, тривожність;

№ 8 — характеризує відокремленість від навчального процесу, заглиблення в себе;

№ 10, 15 — комфортний стан, нормальна адаптація;

№ 14 — кризовий стан, «падіння в прірву».

Позицію № 20 часто обирають як перспективу учні із завищеною самооцінкою й установкою на лідерство.

Варто зазначити, що позицію № 16 учні не завжди розуміють як позицію «чоловічка, який несе на собі чоловічка № 17», а схильні бачити в ній людину, яку підтримують та обіймають інші (чоловічки № 17, № 18).

Примітка: Подані психодіагностичні методики мають право використовувати виключно практичні психологи закладів освіти.

Література

1. Альманах психологічних тестів / Сост. Р. Р. и С. А. Римские. — М.: КСП, 1995. — 400 с.
2. Белоусова З. И., Бойко В. Э., Мищик Л. И. Психодиагностика в начальной школе. — Запорожье, 1994. — 192 с.
3. Каган В. Е. Психогенные формы школьной дезадаптации // Вопросы психологии. — 1984. — № 4.
4. Крук И. В. Клинико-психопатологические аспекты состояний учебной дезадаптации: Дис. ... д-ра мед. наук. — К., 1994.
5. Лескова А. А. Проблема адаптации первоклассников к школе: Методические рекомендации для школьных психологов. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — Одесса, 2003. — 56 с.
6. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога. — М., 1996.
7. Осипова А. А. Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов. — М.: ТЦ «Сфера», 2002. — 512 с.

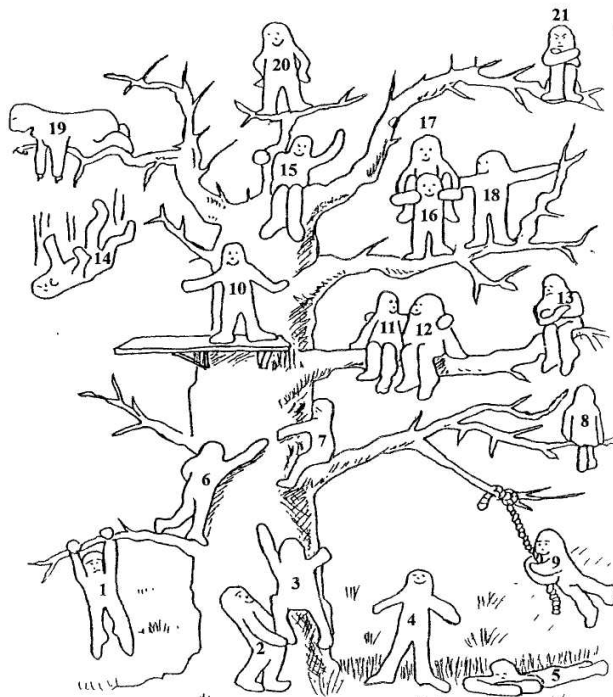

Рис. 1. Бланк проєктивної методики «Дерево»

8. *Основи практичної психології* / Під ред. В. Г. Панка. — К., 1999.

9. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие* / Сост. и ред. Д. Я. Райгородского. — Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1998. — 672 с.

10. *Психологическая профилактика дезадаптации учащихся в начале обучения в средней школе: Методические рекомендации для школьных психологов* / Под ред. Л. П. Помонаренко. — Одесса, 1998.

11. *Психологические особенности перехода учащихся с I на II ступень обучения* / Сост. И. В. Марусина. — Сумы, 1996.

12. *Фурман А. В. Методика визначення особистісної адаптованості школярів* // Науково-методичний збірник «Психологія», № 41. — К.: Освіта, 1993.

А. А. ЛЕСКОВА,

ст. викладач кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО ПІДХОДУ В ПРОФІЛАКТИЧНІЙ РОБОТІ ЧЕРЕЗ ПРОГРАМУ «ШКОЛА ПРОТИ СНІДУ»

«У надто багатьох країнах світу офіційна змова мовчання про СНІД позбавляє людей інформації, яка може врятувати їм життя».

Кофі Аннан, Генеральний секретар ООН

Однією з найсуттєвіших проблем, що стоять перед людством, є глобальна епідемія ВІЛ/СНІДу. Світовий досвід свідчить, що поширення ВІЛ-інфекції та СНІДу спричиняє скорочення тривалості життя, зростання обсягу медичних послуг, загострення проблем бідності, соціальної нерівності, сирітства. Поширення ВІЛ-інфекції може призвести до катастрофи, яка загрожує сталому розвитку людства. Однією з Цілей Розвитку Тисячоліття — глобальних напрямків розвитку людства, які були накреслені ООН і до яких приєдналася Україна, — є обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу в світовому просторі і нашій державі.

На жаль, Україна посідає одне з перших місць в Європі за темпами розповсюдження ВІЛ-інфекції. За оцінками експертів, інфіковано ВІЛ понад 1,6% населення України. Найбільш уразливими є необізнані верстви населення; крім того, недостатня освіченість породжує безпідставний страх перед ВІЛ, призводить до дискримінації ВІЛ-позитивних людей, руйнує міжособистісні стосунки.

Багато років поспіль ми чули абсолютно безглуздий лозунг «СНІД — чума ХХ століття». Дуже важливо усвідомити, що ВІЛ-інфекція — не чума, відомі чіткі шляхи розповсюдження вірусу, і лише обізнаність і власна безпечна поведінка є надійним захистом кожної людини. Безумовно, ВІЛ-інфекція поки що становить серйозну проблему, але уберегтися від інфекції можна, якщо:

— підвищити обізнаність щодо проблеми ВІЛ/СНІД;

— сформулювати адекватне ставлення до цієї проблеми та до людей, що живуть з ВІЛ;

— набути необхідних умінь і навичок безпечної поведінки;

— посилити мотивацію до здорового способу життя.

Саме заради цього у 2005 році в Одеському регіоні розпочата робота щодо впровадження нового інтенсивного профілактичного курсу «Школа проти СНІДу», в основу якого покладено програму первинної профілактики ВІЛ-інфекції, рекомендовану ВООЗ, ЮНЕСКО і ЮНІСЕФ для адаптації і впровадження в закладах освіти.

Першим етапом цієї роботи була підготовка педагогів-тренерів для відпрацювання цього проекту в пілотних школах регіону. Згідно з цим з 21 по 25 лютого 2005 року в м. Одесі на базі Одеського регіонального ресурсного центру з питань ВІЛ/СНІДу було проведено 40-годинний тренінг щодо підготовки 18 педагогів за програмою інтенсивного профілактичного курсу «Школа проти СНІДу».

У тренінгу брали участь представники 18 пілотних загальноосвітніх навчальних закладів м. Одеси і Одеської області, в яких вже в цьому навчальному році було впроваджено інтенсивний курс «Школа проти СНІДу» для учнів 8—11 класів. У реалізації пілотного проекту беруть участь загальноосвітні школи міста Одеси та шести районів Одеської області, а саме: гімназія № 2, ЗОШ №№ 43, 56, 122 Приморського району, НВК «Гармонія», ЗОШ №№ 55, 84 Київського району, ЗОШ №№ 8, 25, 100 Малиновського району, гімназія № 7 і Одеський НВК № 13 Суворовського району м. Одеси, а також навчальні заклади м. м. Іллічівська, Южного, Овідіополя, Арциза, Ізмаїла та с. Яковлівка Роздільнянського району Одеської області. Серед педагогів — учасників тренінгу — дев'ять вчителів ОБЖ та валеології, п'ять шкільних психологів, два соціальних педагоги та два заступники директорів шкіл з виховної роботи. Крім того, у тренінгу взяли участь координатор освітнього компоненту проекту «Одеський регіональний ресурсний центр з питань ВІЛ/СНІД»,

а також керівник Одеського дитячого валеологічного клубу.

Учасники тренінгу мали різний досвід тренінгової роботи та різний рівень обізнаності з проблеми ВІЛ/СНІДу, але більшість з них переймалися цією проблемою і мали бажання впроваджувати програму «Школа проти СНІДу».

Якісна підготовка вчителів, які працюватимуть за програмою «Школа проти СНІДу», є однією з головних умов ефективного впровадження даного проекту в школі. Інтенсивна 40-годинна програма тренінгу дозволяє вчителю отримати цілісне уявлення про проект, базову інформацію з проблеми ВІЛ/СНІДу і вичерпні відповіді на всі свої запитання щодо цієї проблеми; ознайомитись з методом навчання на основі життєвих навичок; оволодіти сучасними інтерактивними методиками навчання; спільно з групою відпрацювати базові тренінгові техніки для більш ефективної подальшої самостійної роботи за програмою; отримати комплект навчально-методичної літератури, а також набори анкет «До» і «Після» для оцінювання результатів навчання; отримати відповідний сертифікат.

Аналізуючи особливості змісту і методології інтенсивного профілактичного курсу «Школа проти СНІДу», важливо відмітити, що нарешті в школах реалізується психосоціальний підхід у здійсненні профілактичної роботи. Програма «Школа проти СНІДу» реалізує сучасну концепцію профілактичної роботи і навчання здоровому способу життя, яку впроваджує МОН України, рекомендують ВООЗ, організація Об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ) і яка чудово зарекомендувала себе у багатьох країнах світу. Тривалий час був розповсюджений інформаційно-просвітницький підхід до профілактичної роботи, що базувався на ідеї: «Якщо людина попереджена — вона захищена» і мав на меті перш за все надання інформації. Як довела зарубіжна і вітчизняна практика, він виявився неефективним у вирішенні, зокрема, завдань профілактики куріння, вживання алкоголю, наркотиків, поширення ВІЛ-інфекції і ІПСШ (інфекцій, що передаються статевим шляхом).

На відміну від інформаційного підходу («знання заради знань»), курс «Школа проти СНІДу» реалізує сучасний компетентісний або психосоціальний підхід («знання заради вмінь»), який базується на формуванні та розвитку життєвих (психосоціальних) навичок. Ключовими поняттями курсу «Школа проти СНІДу» є саме поняття навичок соціальної компетентності, або «життєвих навичок», якими учні мають оволодіти в рамках вивчення цього курсу.

Такий підхід базується на розумінні того, що знання і уміння є необхідною, але недостатньою умовою формування відповідальної і без-

печної поведінки молоді. Необхідним етапом є формування ставлення (переконань, власної позиції) до тієї чи іншої проблеми. Тільки на основі сукупності знань, умінь та переконань можуть бути сформовані необхідні життєві навички як здатність практикувати безпечну модель поведінки.

За визначенням ВООЗ, життєві навички — це здатність людини до адаптації, позитивної поведінки, подолання труднощів повсякденного життя. Іншими словами, життєві навички — це низка соціально-психологічних компетентностей, які допомагають людині вести здоровий спосіб життя, адекватно сприймати себе і оточуючих, ефективно спілкуватися, будувати позитивні міжособистісні стосунки, приймати відповідальні рішення, бути гнучкою і толерантною, протидіяти дискримінації і насильству, розв'язувати проблеми і керувати стресами. Всі ці якості необхідні кожній людині для успішного і продуктивного життя в сучасному демократичному суспільстві.

Життєві навички сприяють підвищенню навчальних досягнень учнів, полегшують їх соціальну адаптацію, допомагають підтримувати високий рівень емоційного комфорту, в майбутньому підвищують конкурентоспроможність молодих людей на ринку праці.

Концепція курсу базується на розумінні необхідності застосування ефективних педагогічних технологій. При цьому навчання здоровій, просоціальній поведінці необхідно здійснювати на основі змісту, безпосередньо пов'язаному з реальним життям учнів, основними сферами їх діяльності, потребами, проблемами, рівнем їх розвитку. Як відомо, навички набуваються в діяльності, через усвідомлення проблеми, прийняття рішень та відпрацювання моделей поведінки. Саме тому автори обрали тренінгову форму проведення занять, яка базується на таких методах:

- «мозковий штурм», або брейн-штурм;
- обговорення великою групою («спрямована дискусія»);
- робота та виконання вправ у малих групах;
- рольова гра;
- дебати, дискусії;
- розгляд та аналіз конкретних життєвих ситуацій;
- виконання проектів;
- перегляд і обговорення відеофільмів за темою;
- навчання однолітків та молодших школярів за методом «Рівний — рівному».

Але не тільки форма проведення занять робить курс «Школа проти СНІДу» ефективним і дозволяє сподіватись на більш тривалий і високий результат. Впровадження програми є всебічним, і вперше профілактичний навчальний курс має комплексний навчально-методичний супровід. До комплексу навчально-методичної літератури входять такі матеріали: по-

сібник для вчителя, який містить інформацію про ВІЛ/СНІД, рекомендації щодо організації впровадження проекту і проведення уроків-тренінгів, а також матеріали для моніторингу результатів; робочі зошити для учнів 8—9 або 10—11 класів для роботи впродовж всього тренінгового курсу, а також індивідуальні посібники «Для тебе» — окремо для дівчат і для хлопців, які містять дуже важливу інформацію для індивідуального читання. Наявність анкет єдиного зразка «До» і «Після» дозволяє об'єктивно оцінити ефективність роботи. Додатково автори готують посібники для батьків, шкільних психологів і соціальних працівників.

Кожен педагог, який впроваджує програму «Школа проти СНІДу», отримує комплект відеоматеріалів для проведення презентацій і ознайомлення педагогічного колективу і батьків зі змістом і особливостями цього курсу. Це значно полегшує впровадження програми і дозволяє залучати колег і батьків до співпраці. Також відпрацювання цього курсу супроводжується моніторингом його ефективності і дозволяє проаналізувати результативність роботи.

Сьогодні в навчальних закладах впроваджуються різні профілактичні програми, зміст і методи реалізації яких не завжди є адекватними поставленим задачам.

Якщо проаналізувати спільні риси неефективних програм, можна побачити, що зазвичай вони:

- розраховані на розмиті і невизначені цільові групи (наприклад, молодь взагалі);
  - містять неконкретні або нереалістичні заклики та ствердження («Скажемо палінню — Ні!», «СНІД — чума ХХ століття» і т. п.);
  - вважають цільову групу об'єктом впливу;
  - складені і впроваджуються людьми, не обізнаними щодо умов життя певної цільової групи;
  - застосовують неефективні або односторонні дидактичні підходи (масові лекції, роздача інформаційних матеріалів);
  - базуються на почутті сорому або страху.
- У сучасній літературі підкреслюється, що критеріями ефективності програм з профілактики ВІЛ/СНІДу, незалежно від країни їх впровадження, є:
- чітко визначена цільова група;

— застосування ефективних прийомів, у тому числі і метод «рівний — рівному»;

— створення інформаційних матеріалів з урахуванням рівня розвитку членів цільової групи і на основі змісту, пов'язаному з реаліями їхнього життя, основними сферами їх діяльності, потребами і проблемами;

— залучення представників цільової групи до планування і проведення заходів;

— заохочення до позитивних змін у поведінці та участі в програмі;

— створення сприятливого оточення (співпраця з батьками і громадою).

Можна зазначити, що курс «Школа проти СНІДу» повністю відповідає вищезазначеним вимогам.

19—20 травня у Дніпропетровську відбулася Всеукраїнська науково-методична конференція «Профілактика ВІЛ-інфекції в системі шкільної освіти». Учасники конференції підвели підсумки роботи по впровадженню в навчальних закладах восьми регіонів України програми «Школа проти СНІДу» в межах проекту «Профілактика ВІЛ-інфекції серед учнів основної і старшої школи на основі розвитку життєвих навичок», мали можливість обмінятися досвідом. Вчителі і психологи Одеси і Одеської області доповіли про перші результати роботи за проектом. На конференції були окреслені подальші плани по впровадженню курсу в навчальну програму, які підтримали представники всіх пілотних регіонів. За результатами роботи конференції управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації рекомендувало керівникам пілотних шкіл забезпечити подальше впровадження курсу «Школа проти СНІДу» за рахунок варіативної частини навчального плану.

Поширення курсу «Школа проти СНІДу» серед навчальних закладів України дозволить підвищити обізнаність молодих людей з проблемою ВІЛ/СНІДу, сформувати їх адекватне ставлення до цієї актуальної проблеми і людей, що живуть з ВІЛ, посилити мотивацію до здорового способу життя.

Т. Х. КІРЬЯЗОВА,

канд. біол. наук, в. о. доцента ООІУВ,
координатор освітнього компонента
Одеського регіонального ресурсного
центру з проблем ВІЛ/СНІДу.

ТЕХНОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВСЬКИХ ЛІДЕРІВ

Проблема лідерства — одна з найактуальніших проблем сучасності. Феномен лідерства дуже широкий і охоплює всі сфери діяльності соціальних груп. Все, що відбувається в житті нашого суспільства, як і у світі в цілому, ми

обов'язково пов'язуємо з діями конкретних осіб, властивими їм якостями та лідерськими здібностями. Сьогодні в нашій країні створилася така ситуація, що без визнаних лідерів не можна вижити ні політичній, ні комерційній, ні

будь-якій іншій сфері. Багатопартійність, відносна самостійність органів місцевого самоврядування, розвиток підприємницької діяльності активізували процес висунування великої кількості лідерів — суспільно-політичних діячів, парламентаріїв, керівників сучасних підприємств, менеджерів тощо.

Зміна пріоритетів у нашому суспільстві, де головною цінністю, суб'єктом культури і життя проголошено людину, вимагає від сучасної школи системного забезпечення виховного процесу, який ґрунтується на демократичних засадах, принципах особистісно-орієнтованої взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених розв'язанню даної проблеми і на які ми спираємося, довів, що лідером стає людина, яка має сформовані лідерські якості або має лідерський потенціал, який може реалізуватись у відповідних ситуаціях, а також коли вона виражає спільні інтереси групи і веде її до досягнення певних цілей. Зазначену проблему досліджували філософи, історики, соціологи, політологи, психологи, педагоги, фахівці сфери бізнесу і менеджменту, які довели, що сучасне суспільство потребує лідера-гуманіста, який з повагою ставиться до своїх думок, інтересів, позицій, а також до інтересів, думок своїх товаришів, однокласників, дорослих, навіть, якщо вони суперечать його власним. Такий лідер завжди позитивно ставиться до себе та інших. Поведінка його визначається прагненням до самореалізації, причому орієнтація особистості на принципи людяності дає їй змогу реалізувати це прагнення без шкоди для інших. У разі невдач такий лідер буде звинувачувати оточення чи обставини, викликати в собі роздратування, ворожість, знехтування. Він не підкоряється сліпо іншим і не прагне підкоряти когось собі, а найчастіше намагається знайти компроміс, який задовольняє всіх. Він доброзичливий, відкритий для контактів з людьми, прагне їх зрозуміти і допомогти.

Проблему виховання учнівських лідерів, створення необхідних умов для розвитку лідерських здібностей досліджували такі відомі педагоги і психологи, як І. Д. Бех, І. П. Іванов, А. Н. Лутошкін, А. С. Макаренко, С. М. Мудрик, Л. І. Новикова, В. О. Сухомлинський, І. І. Підласий та ін., але в науковій та методичній літературі в достатній мірі не розроблені технології виховання особистісних якостей лідерів у сучасній школі.

Метою даної роботи було запропонувати підходи щодо створення умов для ефективного виховання учнівських лідерів. У зв'язку з цим було визначено *завдання дослідження*: забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей старшокласників шляхом організації школи лідерів; створення розвивального середовища з використанням інтерактивних форм роботи (КТС, тренінги, рольові ігри).

Формування лідерських якостей старшокласників здійснюється в процесі виховання,

розвитку особистості відповідно до вимог суспільства.

Виховний процес, який ґрунтується на засадах особистісно-орієнтованого підходу, передбачає розвиток і саморозвиток особистості учня як суб'єкта виховання; забезпечує кожному учневі можливість реалізувати себе в різних видах діяльності відповідно до його здібностей, інтересів. Мета такого виховання — всебічний розвиток особистості громадянина Української держави, повне розкриття його творчих сил, набуття власного «Я», неповторної індивідуальності. Він має стати суб'єктом життєдіяльності, професійної діяльності, а не тільки опанувати певною сукупністю загальнонаукових і професійних знань, навичок і вмінь [2, с. 36].

Сприятливою умовою формування і розвитку особистісних якостей лідерів є організація школи лідерів. Багато дослідників доводять, що особистісним якостям, необхідним для ефективного лідерства, можна навчитися. Д. Максвелл, досліджуючи бажаних стати лідерами, дійшов висновку, що всі вони розподіляються на чотири групи:

- народжені лідери — лідери, які вдосконалюють риси характеру, надані їм від природи;
- лідери, які навчилися — люди, які стали лідерами завдяки постійній роботі над собою;
- потенційні лідери — люди, які тільки вчаться лідерству;
- обмежені лідери — люди, які мають бажання, але мало що вміють і не вчаться лідерству [5, с. 15].

Отже, необхідним для становлення лідера, формування і розвитку лідерських якостей стала **школа лідерів**, де учні набувають необхідні знання, віру в себе, певні якості для ефективного лідерства, здобувають навички організаторської роботи. Головні завдання навчання в школі лідерів: розвиток психологічної культури учнів, формування навичок самоаналізу і саморозуміння, розуміння почуттів і мотивів поведінки тих, хто оточує, вміння робити вибір і брати на себе відповідальність; розкриття і розвиток здібностей учнів; навчання вмінню знаходити вихід із скрутного становища, долати власну невпевненість; підготовка до свідомої активної участі в громадському житті школи, міста, держави.

Програма занять школи лідерів передбачала різноманітні форми роботи: бесіди, дискусії, рольові та організаційно-діяльнісні ігри, тренінги, вправи, творчі завдання, розробку і захист проектів, програм тощо.

У загальноосвітній спеціалізованій школі № 50 I—III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов міста Одеси було створено школу лідерів для учнів 5—11 класів. За своєю структурою школа лідерів мала три секції:

- 1) *секція «Перші кроки»* — в ній навчалися учні, які поки ще тільки мали бажання стати

лідерами або недавно були обрані лідерами класу чи групи, тому не володіли знаннями, вміннями і навичками організаторської роботи. При чому групи об'єднувалися за віком учнів, тому що в секцію початківців приходили учні різних класів;

2) секція «Веселковці» — для лідерів загонів і членів ради шкільного учнівського об'єднання «Веселкове коло» для учнів 5—7 класів.

3) секція «Лабораторія майстрів» — об'єднувала лідерів різних класів, які вже мають досвід роботи, володіють знаннями, вміннями та навичками організаторської роботи, тому в школі лідерів вони продовжували вдосконалювати свої знання і вміння.

Рада лідерів мала представників від усіх секцій, які координували роботу школи лідерів, організовували гру «Парад кольорів» та конкурс — огляд знань, умінь і навичок організаторської роботи лідерів класних колективів «Віват, лідер!».

Секція «Перші кроки» діяла за розробленою нами програмою «Я можу, вмю, дію». Мета цієї програми: формування гуманістичного світогляду, особистісне зростання кожного учня, опанування учнями навичками самоаналізу, розуміння почуттів і мотивів поведінки тих, хто оточує, вміннями робити вибір і брати на себе відповідальність, навчання вмінню знаходити вихід із скрутного становища, долати власну невпевненість. У програмі школи лідерів використовувались матеріали Е. Кристофера і Л. Сміта «Тренінги лідерства», посібник для вчителя «Розвиток лідерських здібностей і громадської активності» Стефані Ричард і Л. Желізняк, А. М. Лутошкіна «Як вести за собою». Програмою «Я можу, вмю, дію» передбачено проведення семи занять, які відбуваються двічі на місяць за такими темами: «Лідер — це ти», «Пізнаю себе та інших», «Лідерство в дії», «Уміння вести за собою», «Ефективне спілкування», «Досягнення мети», «Я — Лідер». На занятті проводяться тренінги, ділові та рольові ігри, КТС, ярмарки ідей, аукціони, захищаються творчі проекти, програми та завдання. Саме в цій секції школи лідерів старшокласники набували навичок організаторської роботи. Важливо, що на заняттях панував сприятливий психологічний клімат, який забезпечував ситуацію успіху і допомагав старшокласникам сформувати мотивацію лідерства, повірити в себе, творчо розкритися перед іншими, навчатися бути терпимим до інших думок, відчувати потребу в самореалізації. Особлива увага в школі лідерів приділялася розвитку мотивації до лідерства як однієї з педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників. Для цього на заняттях ми використовували чергування різних форм діяльності учнів: пошукової, творчої, індивідуальної, групової, фронтальної. Це дозволяло залучати учнів до активної діяльності, постійно підтримувати їх зацікавленість, нада-

вати можливість спробувати свої сили. Ефективним для розвитку мотивації до лідерства стало використання ситуацій реального морального вибору, що часто зустрічаються у житті. Наприклад, зробити щось для себе чи для інших, взяти на себе відповідальність чи уникнути її. Такі завдання виявилися корисними, тому що вони удосконалюють вміння старшокласників приймати рішення, упорядковують різні мотиви, усвідомлюють актуальність мотивації лідерства. З цією ж метою використовувалися завдання по вирішенню дилем Л. Кольберга, які являють собою реальні життєві ситуації, що не мають однозначного правильного рішення. Під час обговорення дилем старшокласники набували досвіду щодо вирішення складних життєвих проблем і вміння нести відповідальність за свої рішення.

Особливою формою роботи по формуванню самооцінки, розвитку мотивації було обмірковане вчителем заохочення учнів. На думку А. К. Маркової, похвала й оцінка вчителя стимулюють позитивні мотивації в тому разі, якщо вони будуть враховувати реальний внесок учня в роботу. Тому, в процесі заохочення й оцінювання порівнюються успіхи учнів не з успіхами інших, а з його попередніми результатами. Для заохочення використовуються схвалення, похвала, нагорода, авансування особистості та важливе доручення, яке свідчить про довіру до учня, викликає в нього особливе натхнення і спонукає до діяльності. Отже, використання заохочення сприяє появі в учнів відчуття задоволення і радості, а це зміцнює впевненість у своїх силах, викликає приплив енергії, піднесений настрій, готовність до роботи, забезпечує добре самопочуття.

Наприкінці занять створювалася ситуація завершення. Учні повинні були продемонструвати, чи задовольнило заняття їх очікування, зробити для себе висновки, визначити завдання для подальшої роботи. Треба, щоб наприкінці заняття виникала позитивна установка на подальшу діяльність, тобто позитивна мотивація перспективи.

Секція «Лабораторія майстрів» — спрямована на вдосконалення знань, умінь та навичок організаторської роботи, створення умов для самореалізації досвідчених лідерів. Програма діяльності цієї секції передбачала проведення тренінгових занять, ділових ігор, дискусійних та філософських столів, які сприяють поглибленню знань про власну особистість, природу лідерства, вихованню культури спілкування. Лідери цієї секції проводили волонтерську роботу в школі та районі, активно брали участь у пропагандистському русі «Молодь обирає здоров'я», в організації і проведенні занять в секціях «Перші кроки» і «Веселковці», організовували життєдіяльність шкільного самоврядування (Шкільної Учні-

ської Республіки), створювали «мозкові» і творчі центри щодо організації і проведення тематичних днів, загальношкільних подій і творчих справ, благодійних акцій, спортивних змагань. У такий спосіб лідери на практиці використовували знання і вміння, набуті в школі лідера, вдосконалювали навички організаторської роботи.

Підсумком роботи школи лідерів була гра «Парад кольорів», яка тривала тиждень. Гра проводилася з метою залучення до творчості і співпраці всіх учнів школи та створення умов для реалізації лідерських можливостей. Кожен клас школи виступав єдиною командою. Кожна команда до початку гри вибирала собі колір, назву команди, в якій присутній колір команди, прапор та емблему. У перший день кожна команда презентувала себе. Щодня учнівські команди змагалися в різних видах діяльності, при чому члени команди та їх чисельність постійно змінювалися залежно від завдання. Наприклад, в один із днів команда повинна змалювати проблему, яка реально існує в світі, що їх оточує, а саме: безпритульні діти, тероризм, екологічні катастрофи, СНІД, шкідливі звички, насильство та ін. Вони придумували костюми, готували плакати та театральний скетч, який повинен був продемонструвати їх обізнаність щодо обраної проблеми. На другий день організовувалися веселі перерви для учнів початкової школи, захисти проекту «Школа майбутнього» або створеної фантастичної держави. В інший день команда повинна була показати пантомімою українську народну приказку чи прислів'я і взяти участь в естафетній грі. Як ми бачимо, для виконання завдань кожен учасник гри повинен був виявити свої особистісні якості та вміння у співпраці, розумінні іншої позиції, самостійності прийняття рішення, аргументовано захищати свої ідеї, не боятися відповідальності. В останній день змагань як приз для команди в фойє школи на стіні кріпився великий рулон паперу. Команда-переможець фарбувала його у свій колір та писала привітання Переможця. Таким чином, під час організації і проведення гри «Парад кольорів» відбувалося формування багатьох ознак лідерства, таких, як упевненість в собі, урівноваженість, комунікативність, уміння приймати рішення в непередбачених ситуаціях, оригінальне і творче мислення, готовність брати відповідальність на себе.

Наприкінці навчального року рада лідерів проводила для лідерів і членів рад класних колективів конкурс-огляд знань, умінь та навичок організаторської роботи «Віват, лідер!». Мета цього конкурсу-огляду продемонструвати навички організаторської роботи, які були одержані в школі лідерів. Кожна команда-учасник створювалася з класного активу із своїм лідером. Для них проводилися конкурси на найкращу афішу-оголошення, конкурс «Його

Величність Гра», захист творчих проєктів, інтелектуальний конкурс і конкурс на краще вирішення непередбачених ситуацій. Для виконання завдань передбачалася за необхідністю допомога класного колективу. Команда-переможець нагороджувалася екскурсією по місту або відпочинком на природі.

Результатом впровадження програми школи лідерів є суттєва різниця між рівнями сформованості ознак лідерства в експериментальній групі до впровадження експериментальної технології (низький рівень — 15,08%, достатній рівень — 59,2%, високий рівень — 25%) і після (низький рівень — 6,9%, достатній рівень — 63,5%, високий рівень — 29,6%), а також між рівнями сформованості лідерських ознак експериментальної і контрольної груп (низький рівень — 6,9% і відповідно — 12,9%, достатній рівень — 63,5% і 61,7%, високий рівень — 29,6% і 25,4%).

Отже, дослідження досягло своєї мети. Активна участь старшокласників в житті району і міста, різноманітна життєдіяльність шкільного самоврядування, велика кількість старшокласників-переможців у районних, міських, обласних конкурсах і оглядах, навіть стопроцентний вступ випускників школи до вищих навчальних закладів міста і країни, свідчить, що створена в школі система виховання лідерів є ефективною.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з більш докладним вивченням шляхів формування лідерських якостей в учнів різного віку, створення психолого-педагогічних умов для реалізації прагнення учнів різного віку до лідерства. Дослідження цих питань, на нашу думку, сприятиме вдосконаленню системи виховання лідерів у сучасній школі.

Література

1. Алексеева М. І., Балл Г. О., Бех І. Д. Психологічний словник. — 1982. — 320 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. — Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. — К.: Либідь, 2003. — 344 с.
3. Качинська Л. Л. Виховний процес у сучасній школі. — Рівне, 1997. — 156 с.
4. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти: Інформаційний збірник наказів МО України. — 1996. — № 13.
5. Максвелл Д. Воспитай в себе лідера / Пер. с англ. Г. И. Левитан — Мн.: ООО «Попурри», 2002. — 224 с.
6. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології: навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. — Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2002. — 128 с. (Серія «Управління школою»).

В. В. ЯГОДНІКОВА,

викладач кафедри психології і педагогіки ООІУВ

МОНІТОРИНГ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що зусилля держави спрямовуються на «постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту, форм організації навчально-виховного процесу». Якість освіти може оцінюватися як система, як процес і як результат освітньої діяльності. При визначенні якості освітнього процесу необхідна оцінка якості та досконалості всіх складових, які впливають на хід процесу та його результати. У наш час, час нових інформаційних технологій, значна увага приділяється такому способу визначення якості освіти, який називають встановленням відповідності за результатами, тобто моніторинговим дослідженням якості освіти.

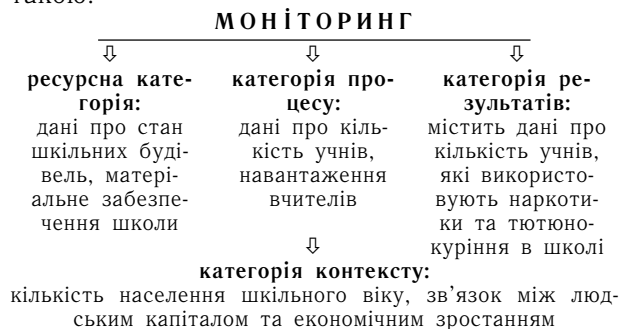
Об'єктами дослідження є етапи навчально-виховного процесу, зміст освіти, результати навчальної діяльності, умови, що забезпечують можливість виховання і самовиховання особистості, збереження фізичного, психічного і морального здоров'я учнів.

Для досягнення визначених Національною доктриною цілей розвитку системи освіти України необхідно здійснити низку заходів, серед яких важливе місце посідає моніторинг якості освітніх послуг та ефективності управлінських рішень на всіх рівнях державного управління системою освіти.

Сфера освіти — складна система, на функціонування якої суттєво впливають різноманітні суспільні та політичні процеси. Саме тому освітній моніторинг поєднується з дослідженням соціальних процесів, рівня економічного розвитку держави.

Органи управління отримують інформацію про стан освітньої системи, виявляють проблеми, з'ясовують тенденції розвитку освіти для розроблення відповідної освітньої політики. Отже моніторинг є дієвим засобом управління.

Моніторинг на сучасному етапі передбачає аналіз демографічних, соціальних та економічних аспектів. Об'єктивна модель моніторингу є такою:

Найважливіші функції моніторингу:

— Функція підзвітності: моніторинг надає інформацію про стан освітньої системи і наявні проблеми з метою її використання для обговорення та модернізації.

— Інформаційно-просвітницька функція: інформація, отримана за допомогою моніторингу, сприяє кращому розумінню законів функціонування освіти і дає змогу порівняти національну освіту з освітою в інших країнах.

— Функція прийняття рішень: моніторинг дає змогу активізувати діяльність органів управління і спонукати до оптимального прийняття рішень на всіх рівнях.

— Функція наукового прогресу: сприяє розвитку педагогічної теорії та інноваційних технологій визначення результатів.

— Функція адміністративного контролю: впливає на структуру, засоби і наслідки прийняття рішень в системі освіти.

Життя доводить, що освіта і здоров'я взаємопов'язані. Тут діє динаміка, яку ми не можемо ігнорувати, якщо хочемо забезпечити захист, підтримку та сприяння справі освіти і охорони здоров'я молодого покоління.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 108 від 22.02.2005 р. «Про проведення моніторингу стану фізичного, психічного і морального здоров'я учнів та інфраструктури навчання закладів, яка забезпечує збереження здоров'я школярів» в закладах освіти Одеської області проведені моніторингові дослідження з метою визначення сучасного стану фізичного, психічного й морального здоров'я учнів. Моніторингом були охоплені учні 1, 4, 6, 9 та 11 класів, класні керівники, заступники директорів і директори шкіл Арцизького району області та Київського району міста Одеси, завідувачі районними відділами освіти. Всього було опитано 588 учнів, 51 класний керівник, 20 заступників директорів та 20 директорів загальноосвітніх навчальних закладів, 2 завідувачі відділами освіти. У школах зазначених районів навчається 10 530 учнів, з них 12 учнів знаходяться на обліку в дитячій кімнаті міліції, 1398 дітей з неповних родин та 493 дитини з родин, які отримують соціальну допомогу.

Головна мета дослідження — визначення умов життя школярів. В результаті дослідження виявлено, що 232 (51%) учні живуть у власному будинку, 271 (46%) — окремих квартирах, 1,2% в квартирах з сусідами, 1,7% — в гуртожитках. 28% учнів живуть з батьками, сестрами, братами, дідусями та бабусями,

6,8% учнів 1 класу живуть в неповних сім'ях, 11,9% учнів 4 класу живуть в неповних сім'ях, 10,5% учнів 6 класу живуть в неповних сім'ях, 11,2% учнів 9 класу живуть в неповних сім'ях, 14,8% учнів 11 класу живуть в неповних сім'ях, 30% сімей мають одну дитину. Середній вік батьків — 30—47 років. З опитаних — 45 матерів та 28 батьків мають вищу освіту, 28 матерів та 26 батьків мають неповну середню освіту, 153 — середню освіту, 171 — середню спеціальну освіту. 44,5% опитаних учнів мають окрему кімнату, 96% учнів мають необхідні підручники, спортивну форму.

Занепокоєння викликає стан харчування дітей, який через обмежену платоспроможність та недостатнє цільове фінансування населення (за винятком пільгового контингенту) можна визначити як незадовільний:

- 0,5% опитаних харчуються 1 раз на добу,
- 1,4% — 2 рази на добу;
- 3,6% — дітей не снідає зовсім;
- 4,9% — снідають в школі;
- 14% опитаних дітей вживають м'ясо, сало, рибу, ковбаси тільки у святкові дні;
- 8,5% дітей вживають фрукти і соки тільки у святкові дні;
- 10,3% — вживають молочні продукти, сир, масло, яйця тільки у святкові дні.

Дефіцит фінансування призводить до того, що обсяг занять з дітьми спеціальної медичної групи складає лише 1,5%.

Узагальнивши результати проведених досліджень, маємо підставу стверджувати, що рівень захворюваності дітей з кожним роком підвищується. Найбільш поширені захворювання серцево-судинної системи — 3%, дихальної системи — 1,6%, шлунково-кишкового тракту — 3,6%, нервової системи — 2,8%, внутрішніх органів — 3,8%, порушення постави та опорно-рухового апарату — 12,5%, зниження зору і слуху — 14,3%, лор-захворювання — 7%, карієс — 5,8%, травмовано — 0,6% дітей.

Причинами ризику виникнення захворювань у дітей є незадовільні умови навчально-виховних закладів, в яких діти перебувають більшу частину свого життя; низький рівень культури родини; відсутність у дітей та їх батьків сталих навичок здорового способу життя.

На даний час зберігаються негативні тенденції:

- несприятливі санітарно-гігієнічні умови, які є наслідком як низького рівня проектування та будівництва, так і недоліків в утриманні та експлуатації навчально-виховних закладів;

- невідповідність розмірів меблів гігієнічним нормативам до росту учнів;

- порушення гігієнічних принципів організації навчального процесу. Розклади занять складаються без урахування динаміки працездатності учнів протягом дня і тижня;

- незадовільний стан харчування дітей;

- відсутність у закладах освіти за браком коштів вітамінізації;

- не всі навчальні заклади забезпечені медичними працівниками;

- оздоровлюються влітку лише 36,4% опитаних учнів;

- скорочення кількості дітей, які відвідують групи корегуючої гімнастики та спеціальної медичної групи.

Зберігається негативний вплив на дітей та молодь засобів масової інформації, яка містить елементи жорстокості, насильства, пропагує вживання алкоголю, тютюнокуріння, наркотиків.

2% опитаних дітей мають друзів, які вживають наркотичні речовини.

Всі опитані причинами, що спонукають до вживання наркотику, назвали відсутність цікавого заняття в позаурочний час.

Викликає занепокоєння той факт, що 50% опитаних мають друзів, які палять частіше одного разу на тиждень та вживають алкоголь частіше одного разу на тиждень, в той час, коли тільки 23% учнів займаються в спортивних секціях. Причинами, що спонукають друзів до паління, вони назвали:

- 65% — престижно, викликає повагу;

- 25% — нудно, немає чим зайнятися;

- 10% — всі так роблять.

Причинами, що спонукають друзів до вживання алкоголю, вони назвали:

- 30% — престижно, викликає повагу;

- 20% — всі так роблять, а над тим, хто відмовляється, насміхаються;

- 20% — щоб відмітити свято;

- 10% — вважають, що це не завдає шкоди;

- 10% — нудно, немає чим зайнятися;

- 10% — щоб підняти настрої.

Моніторинг показав, що перший досвід паління діти набувають у молодшому шкільному віці. Проблема вживання алкоголю починає загострюватися у підлітків 12—13 років.

У проведенні заходів щодо збереження здоров'я дітей переважають бесіди та випуск санітарних бюлетенів. З 12 шкіл, охоплених тестуванням, у 6 відсутній психолог та в усіх школах — соціальний працівник.

На питання «Чи аналізуються факти, з яким фізичним і психічним розвитком і здоров'ям діти йдуть до школи і з яким її закінчують?» — завідувачі відділами освіти дали відповідь: за фізичним та психічним здоров'ям дітей в закладах освіти спостерігають медичні працівники. Ведеться диспансерний журнал, в якому фіксуються всі захворювання учнів з моменту вступу до школи і до дня її закінчення. До поліклініки (шкільний відділ) в кінці кожного року подаються звіти по кожному захворюванню, тому розвиток захворюваності кожної дитини є можливість прослідкувати.

На жаль, кількість здорових призовників протягом останніх 10 років зменшилася майже вдвічі. На здоров'я молоді особливо згубно впливає незадовільна організація навчального процесу. Як свідчать дані досліджень, серед за-

гальної кількості підлітків до моменту здобуття середньої освіти здоровими залишаються 6%.

45—50% випускників мають суттєві морфофункціональні відхилення, а 40—60% — хронічні захворювання, через що третина з них мають обмеження у виборі професії.

Від 20% до 80% підлітків мають патологію 2—5 систем.

Робота школи повинна бути побудована таким чином, щоб існував єдиний медичний, педагогічний і психологічний контроль за розвитком учнів, який здійснюють адміністрація школи, психолог, викладач фізичної культури, класний керівник, вчителі початкових класів, медична сестра, вчитель біології, батьки.

Обов'язково потрібно включити до навчального процесу уроки фізкультури, уроки ОБЖ, спостереження класного керівника, психолога школи в позакласній роботі (проведення загальношкільних заходів, туристичних походів, естафет, спортивних ігор).

Важливе значення має також застосування методики оздоровчої педагогіки, забезпечення співпраці за схемою: науковці — вчителі — батьки — учні.

Р. І. НІКІТЕНКО,

зав. лабораторією проблем виховання та позашкільної освіти ООІУВ.

КОМЕНТАР З ПРИВОДУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОДЕЩИНИ

Часто один могутній художній образ вносить до нашої душі більше, ніж здобуто багатьма роками життя.

В. Гаршин

25 лютого 2004 року Міністерство освіти і науки України затвердило своїм наказом (№ 151/11) Комплексну програму художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (далі «Комплексна програма») і Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (далі «Концепція») (Див. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України № 10 за 2004 рік). Проте анкетування керівників гуртків естетичного циклу та вчителів мистецьких дисциплін на курсах підвищення кваліфікації, співбесіди із заступниками директорів шкіл виявили їхню недостатню обізнаність у змісті зазначених документів, а інколи — повну відсутність інформації щодо їх наявності. Вивчення планів роботи навчальних закладів також показало недостатню увагу до виконання даного наказу Міністерства освіти і науки України.

Разом з тим, аналіз результатів опосередкованого та безпосереднього вивчення кола проблем, що окреслені в даних документах, у загальноосвітніх і позашкільних закладах області говорить про необхідність безвідкладного реагування, докладання цілеспрямованих колективних зусиль освітян аби забезпечити естетичне виховання і розвиток учнівської молоді в руслі, визначеному Комплексною програмою.

Актуальність даного питання засвідчує і сам факт розгляду його на рівні Міністерства освіти і науки України, де було зазначено, що сьогодні естетичне ставлення школярів до навколишнього світу та мистецтва «формується

переважно під впливом стихійних факторів соціального оточення, зокрема засобів масової інформації», а «дисципліни художньо-естетичного циклу — музичне та образотворче мистецтво — посідають надто скромне місце в загальноосвітніх навчальних закладах» [1, с. 4], часто залишаються поза увагою керівників шкіл і працівників відділів освіти.

Не знаходять належного адміністративного опікування й інші предмети освітньої галузі «Естетична культура», а саме: «Художня культура», «Основи естетики», елективні курси, що охоплюють синтетичні види мистецтва, — хореографію, театр, екранні види (кіно, телебачення). Причому, ситуація є типовою. В інформації про вивчення рівня навчальних досягнень учнів з дисциплін художньо-естетичного циклу Міністерством освіти і науки України в 2004 році у 17 школах Івано-Франківської області читаємо: «Не в повній мірі здійснюються контролюючі функції шкільних адміністрацій щодо викладання мистецьких дисциплін» [2, с. 55].

Відсутність належної уваги до впровадження вимог державних освітніх стандартів, невід'ємною складовою яких є освітні галузі «Мистецтво» (у початковій школі) та «Естетична культура» (в основній і старшій школі), обумовлює те, що практика роботи вчителів часто базується на застарілих методиках викладання мистецьких дисциплін, через що «на другому плані залишається особистісно-емоційне сприймання художньо-естетичної інформації, яка є основою духовно-морального та естетичного виховання учнів», ... обмежується

їхня можливість у сприйнятті навколишнього світу через мистецькі образи» [2, с. 54].

З іншого боку, інколи навіть там, де увага до мистецьких дисциплін має місце, аналіз записів відвіданих уроків або занять гуртків адміністрацією шкіл чи позашкільних навчальних закладів, констатуючої частини наказів та довідок про стан викладання і рівень учнівської компетентності виявляє масове нерозуміння ролі мистецтва у змісті освіти, особливостей його викладання в загальноосвітніх закладах на сучасному етапі.

Концепція базується на обґрунтованих наукою твердженнях про унікальні можливості впливу мистецтва на людину (Л. Виготський, М. Каган, Б. Єрасов, А. Печко, А. Єремеєв, І. Зязюн, Л. Масол та ін.) і розглядає художньо-естетичне виховання «не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку школярів» [1, с. 4]. Але оскільки такі твердження входять у протиріччя з укоріненим в школах, та й серед батьків, ставленням до предметів мистецтва як до другорядних, неважливих, то й сама Концепція і Комплексна програма, як такі, що пов'язані з мистецтвом, у багатьох викликають таке ж несерйозне сприйняття. Подивились і відмахнулись, мовляв: «Не до того».

Багато хто не йме віри, що мистецтво не просто дієвий, могутній засіб виховання, а ще й інструмент розвитку, причому, не тільки почуттєво-емоційної сфери дитини, багатьох складових її інтелекту (варіативне, асоціативне, аналітичне, просторове мислення, ява, зорова, слухова, тактильна пам'ять). Заняття мистецтвом позитивно впливають на мотиваційні та вольові прояви учнів, однак і це не береться до уваги. Аргумент, що музикувати і малювати може й негідник, перекреслює усі докази. Крім того, всім добре відома істина, що блискуче розвинений слух, око і руки не гарантують делікатності й людяності душі, не гарантують справжніх творчих злетів. Тож наявний факт суперечності між високим виховним потенціалом мистецтва і неефективним його використанням в закладах освіти «породжує нерозуміння естетичної значущості справжніх художніх цінностей, поширення примітивних зразків масової культури в учнівському середовищі, нерозвиненість емоційно-почуттєвої сфери... відсутність справжньої духовності» [3, с. 3].

Люди, які не впевнені в правоті вимог, вряд чи стануть докладати багато зусиль до виконання наказу. Скоріше це будуть формальні дії, які можуть дуже нашкодити дітям. Саме ця обставина (а ще й те, що текст документу насичений значною кількістю складних для розуміння спеціальних термінів) умотивовує правомірність появи даного матеріалу, метою якого є розкриття сутності (вірніше — тлумачення) базисних положень, закладених у Кон-

цепцію (звісно, в обсязі журнальної статті), що, на нашу думку, повинно допомогти зацікавленим особам зрозуміти основні підходи до реалізації завдань Комплексної програми художньо-естетичного виховання учнів, зрозуміти, чому, навіть доторкнувшись до мистецтва, можна залишитися в естетичному розвитку на низькому рівні.

Отже, чим визначається зміст загальної освіти і яке місце в ньому предметів мистецтва? З'ясувати це важливо, оскільки в Концепції зазначено, що «навчальна діяльність — фундамент естетико-виховної системи школи» [1, с. 6].

Витоки матеріальної і духовної культури — у матеріальному виробництві. Воно було і є джерелом пізнання і перетворення світу. В ньому бере початок математика і багатогалузеве природознавство, які складають нічим незамінну частину змісту загальної освіти. Але яку б вагому частину фундаменту освіти вони не склали, «їх сукупний вплив на свідомість учнів все ж не забезпечує бажаного успіху у формуванні людської особистості» [4, с. 5].

У пізнання сутності людини, історії розвитку людства вагомий внесок роблять гуманітарні і суспільні науки. Але й вони не вичерпують усіх граней людського пізнання. Люди ще з первісності потребують особливого способу пізнання світу — чуттєвого. Спочатку в почуттях і тільки потім у розумі розкриває душа і стає особистістю.

У глибинах стародавнього виробництва народжується не лише наука, а й цілий спектр мистецтв. Література, театр, музика, хореографія, живопис, — вони від усної народної творчості, народної пісні, ритуального танку, наскального зображення. «Наука досліджує, вивчає сам предмет (явище), а мистецтво — ставлення людини до предмета (явища)» [4, с. 113] і його, ставлення, відображає.

На уроках так званих «основ наук» домінує логічне мислення, а на уроках мистецтва провідними є почуття, емоції, які відіграють тут роль не меншу, ніж логічне мислення, скажімо, на уроці математики.

Загальновідомо, що ліва півкуля головного мозку забезпечує функціонування раціонально-логічного мислення, переробку вербальної алгоритмізованої інформації. Права — відповідає за емоційно-образне опрацювання інформації. «Правопівкульні механізми, як стверджують психологи, забезпечують творчий характер мислення... Обидві розумові стратегії — вербальні й візуальні, свідомі й підсвідомі — тісно переплітаються, взаємодіють, але недооцінювання однієї з них веде до однобічного розвитку особистості» [3, с. 3].

Недооцінка ролі чуттєво-емоційного, інтуїтивного пізнання порушує гармонію освіти, що, в свою чергу, порушує природовідповідну гармонію розвитку людини. «Захоплені науково-технічною революцією, занурені в «світ ін-

формації», ми взагалі почали вважати логічне мислення єдиною гідною сучасної людини, а емоції (емоційно-асоціативне мислення) чимось атавістичним, подібним апендиксу. І, звісно ж, присвятивши всі сили розвитку раціонального і логічного в мисленні дітей, частенько перестаємо звертати увагу на розвиток їхніх почуттів. Внаслідок одержуємо безкрилу нетворчу логіку, а емоційне життя стає примітивним до невігластва [4, с. 21].

Порушення балансу у способах пізнання навколишнього світу (з одного боку — логічного, з іншого — почуттєвого) унеможливорює формування в учнів цілісного світогляду. Крім того, не варто думати, що «даючи наукові знання і професійні навички високого рівня, можна забезпечити тим самим потрібний суспільству моральний і духовний розвиток... Скільки не читай «мораль» людині, якщо їй доставляє радість, насолоду гидкий вчинок, і навпаки не радує всіляке там співпереживання, співчуття — вона вчинить так, як підказують почуття» [4, с. 64].

Тут доречно навести тлумачення терміну «естетичний». «Aisthesis» (з грецької) означає «відчуття», «почуття»; «aisthetikos» — такий, що має відношення до чуттєвого сприймання [5, с. 366]. Тож зрозуміло, чому з-поміж усіх завдань Концепції, що інтегрують навчальні, виховні й розвиваючі аспекти, на першому місці ставиться завдання «збагачення емоційно-естетичного досвіду, формування культури почуттів» [1, с. 4].

Як накопичуються знання, так накопичується й досвід почуттів. Прилучитися до почуттєвого досвіду людства можна єдиною можливим шляхом — через мистецтво, бо воно криниця сконцентрованого й узагальненого досвіду почуттів, які пережили різні люди в різні часи і в різних життєвих обставинах. Жодна людина не зможе власним життям здобути таку кількість емоційних і почуттєвих вражень, набути такого досвіду оцінних суджень стосовно безлічі життєвих проявів, яка є в творах мистецтва. Воно власне й «виникло як інструмент людства для передавання досвіду почуттів, ставлень» [4, с. 64]. Звідси — необхідність зміни існуючої авторитарно-інформаційної практики в організації сприймання творів мистецтва (прослуховування, читання, перегляду тощо) на суб'єкт—суб'єктні педагогічні технології. Йдеться про педагогічну взаємодію, забарвлену «позитивними емоційно-естетичними переживаннями, емпатійними почуттями» [1, с. 8]. (Емпатія — від англійського «співчуття», «співпереживання», здатність увійти в емоційний стан іншого) [5, с. 361]. «Замість традиційного «аналізу» творів мистецтва необхідно ввести... в шкільну практику поняття «інтерпретація» творів мистецтва — зазначено в Концепції [1, с. 8].

У своїй книзі «Мудрость красоты», присвяченій проблемам естетичного виховання Б. Не-

менський, відомий російський художник, лауреат державної премії СРСР, розробник нового змісту шкільного курсу «Образотворче мистецтво», який покладено в основу всіх нових програм предмета в країнах колишнього СРСР, в тому числі й України, дуже влучно сказав про це: «Мистецтво повинно заражати, захоплювати людину, захоплювати все її єство, а не лише свідомість. Інакше передача художньої інформації не відбудеться. Скільки б при цьому людина не запам'ятовувала імен художників, скільки б не аналізувала колорит, ритм... напрямок, до якого належить даний твір мистецтва, воно для нього мертво. Мертво, якщо під час сприймання не «защеміло під ложечкою», не пережив захвату, ніжності або відчаю, тобто якщо не загубив на якусь мить здатності до того самого аналізу. Потім — будь ласка! Потім — аналізуй. Але якщо не проскочила ця блискавка між тобою і твором, не прогрімів грім, аналіз марний і навіть шкідливий... Саме в цьому корінна відмінність у викладанні науки й мистецтва» [4, с. 114].

Усе вище зазначене торкалося найбільш широкої і загальнодоступної для всіх нас сфери дотику до мистецтва — його сприймання. Далі — про, так би мовити, спеціальний, виконавський бік справи.

Усі види мистецтва мають спільну основу — вони відображають закономірності людського буття, навколишній світ у художніх образах. Саме через художній образ автор виражає своє ставлення до проявів життя, висловлює власні оцінні судження, емоції. Талант митця в тому, що він гостріше, глибше, схвильованіше, якимось по-іншому, ніж ми всі, відчуває і сприймає навколишнє. Для того, щоб з'явився художній твір — картина, мелодія, вірш тощо — необхідно щоб у автора «заговорила (чи заплакала?) душа», щоб з'явилися емоції, почуття, а вже потім він буде добирати необхідні для їх передачі засоби вираження, буде шукати (інколи — довго, тяжко) ті з них, які найточніше відобразять в художніх образах усі нюанси його почуттів.

Творення образів засобами того чи іншого мистецтва є основою будь-якої художньої творчості. Щоб донести ці образи до нас — глядачів, слухачів — потрібно їх «матеріалізувати» в звуках, ритмах, лініях, кольорах, пластиці і т. п. Інакше кажучи, авторові потрібна художня грамота, знання, вміння, навички у користуванні засобами вираження. При цьому, чим віртуозніше він володіє грамотою, тим вільніше виражає себе, тим більше свободи має у творенні художніх образів. Проте навіть вправне зображення без образного переосмислення, без вираження власного ставлення до відображеного у віршованих рядках, фарбою, у глині, в звучанні того чи іншого інструмента не буде мистецтвом, а лише копією.

Це легко зрозуміти, якщо співставити простий фотознімок і художню фотографію. У да-

ному випадку слово «художня» все пояснює, адже (за Ожеговим) «художній» — такий, що має відношення до мистецтва, а значить — образний.

На жаль, в загальноосвітніх (та часто і в позашкільних) навчальних закладах домінує знанієвий підхід, в основі якого — увага виключно до суми знань з образотворчої, нотної грамоти, художньо-теоретичних відомостей. Так простіше. Такі знання можна легко виміряти (як у диктанті — 2—3 помилки — зрозуміла оцінка).

У державних освітніх стандартах і програмах зазначені вимоги щодо навчальних досягнень учнів у галузі теорії мистецтва. Ними треба озброювати учнів, але їх набуття повинно йти навіть не паралельно з творчою діяльністю, а бути в ній самій. Тобто, основи мови того чи іншого мистецтва вивчати під кутом образотворення. Наприклад, у спілкуванні з'ясувати, яким саме кольором (звуком, рухами тощо) можна виразити сум, радість, печаль? Створити ситуацію, при якій виникне необхідність саме у такому кольорі, свідомо використати одержані знання в процесі образотворення. Необхідно вивчати прийоми, художні техніки саме з точки зору їхніх можливостей відображення певного стану, певної образної характеристики героїв твору. Професійні навички повинні бути не самоціллю, а засобом оволодіння мовою мистецтва, щоб через неї сприймати художню інформацію. Інакше кажучи, знання і навички повинні стати ключем до розуміння мистецтва, шляхом до «уподібнення», «проживання», «занурення» у ситуацію художнього твору чи то в процесі його сприймання, чи — створення. «Вчити не мистецтву, а мистецтвом» [4, с. 118].

Ми не ставили за мету прокоментувати всі аспекти Концепції та Комплексної програми. Зупинилися, в основному, на тому, без розуміння чого всі дії, пов'язані із заходами щодо реалізації завдань Комплексної програми, бу-

дуть позбавлені сенсу. Все інше можна побачити в самих документах. Виклад тексту в них має чітку структуру, і коло проблем досить швидко визначається заголовками розділів і підрозділів:

— виховання школярів у процесі опанування мистецьких предметів. Окремо розглядаються образотворче та музичне мистецтво за такою схемою: завдання предмета, опанування елементами художньої мови, сприймання творів мистецтва, практична художньо-творча діяльність, інтегративні можливості предметів. Увага приділена також ритміці, хореографії, художній культурі, естетиці;

— художньо-естетичне виховання учнів у позаурочній діяльності: принципи, зміст, методи, особливості знайомства з різними видами мистецтва у позаурочний час, створення художньо-естетичного середовища;

— художньо-естетичне виховання в системі позашкільної освіти: мета, функції, національні пріоритети, соціокультурне середовище.

Як бачимо, конкретно, чітко, всеохопотно і просто. Проте зусилля варті того. І щоб вони дали віддачу, пам'ятаймо сутність як естетичного, так і художнього, тобто — мистецтва.

Література

1. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — 2004. — № 10.
2. Корнилова О. Про вивчення рівня навчальних досягнень учнів з дисциплін художньо-естетичного циклу // Мистецтво та освіта. — 2004. — № 2. — С. 54—58.
3. Масол Л. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України // Шкільний світ. — 2002. — № 9 (додаток).
4. Неменський Б. Мудрость красоты. — М.: Просвещение, 1981. — 192 с.
5. Русско-украинский словарь иностранных слов. — Х.: Прапор, 1999. — 392 с.

Л. В. ВОВК,

ст. викладач кафедри педагогіки та психології ООІУВ.

ОБНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ОБЛАСТІ

Педагогічний колектив еколого-натуралістичного підрозділу-комплексу «Юннатський» Одеського обласного гуманітарного центру знаходиться у постійному пошуку нових сучасних форм і методів роботи. Так, освітянам Одещини у 2004 році було запропоновано організувати природоохоронну роботу, участь учнів в обласних етапах Всеукраїнських природоохоронних акцій, компаній, освітніх проектів за «Календарем екологічних свят» (журнал «Наша школа», № 4/2004). Такий же календар на 2005 рік був затверджений наказом управ-

ління освіти і науки обласної державної адміністрації № 487-ОД від 24 листопада 2004 р. «Про проведення обласних природоохоронних акцій, конкурсів, проектів у 2005 році». Згідно з «Календарем екологічних свят» природоохоронна робота у 2005 році розпочалася з проведення традиційних для закладів Одеської області акцій та конкурсів: «Ялинка», «Різдвяний облік птахів», «День водно-болотних угідь», «Першоцвіті Одещини» та інших. Найбільш популярна в учнівській молоді області природоохоронна акція «Пташиний дивосвіт», у ме-

жах якої традиційно проводиться компанія «Птах року», мета якої привернути увагу широкої громадськості до питань охорони певного виду або групи птахів, спрямувати діяльність громади на їх збереження. Птах 2005 року — малинівка, або вільшанка.

У 2005 році «День зустрічі птахів» був організований як обласний конкурс на краще проведення свята. Метою таких змін стало виявлення нових форм і методів екологічного виховання, ознайомлення з перспективним досвідом роботи та залучення учнів до природоохоронних акцій, вивчення і охорони птахів рідного краю. У рамках конкурсу відбулася виставка-конкурс плакатів і малюнків, присвячених птахам.

У конкурсі взяли участь заклади освіти 24 районів і міст Одеської області, а саме: Суворовський, Приморський та Київський райони м. Одеси; м. м. Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Южне, Теплодар, Котовськ; Ананьївський, Балтський, Березівський, Болградський, Білгород-Дністровський, Великомихайлівський, Ізмаїльський, Кілійський, Комінтернівський, Кодимський, Котовський, Красноокнянський, Овідіопольський, Любашівський, Тарутинський, Татарбунарський райони області.

На конкурс були представлені звіти про проведеної роботу за зимово-весняний період у межах обласної програми «Птахосвіт», 55 сценаріїв свята «День зустрічі птахів», 11 рефератів, 115 малюнків та 23 плакати. До участі в конкурсі було допущено 24 сценарія.

Педагоги області ще раз порадували журі своєю неординарністю, творчістю та фантазією. Конкурс показав, що, незважаючи на традиційність теми, свято «День зустрічі птахів» завжди залишається бажаним і популярним, як у позаурочній, так і у позашкільній роботі з різними віковими групами дітей. На конкурс надійшли роботи, що демонстрували різноманітні форми і методи проведення природоохоронної роботи та масових заходів.

Найбільш цікаву роботу представили педагоги В. В. Ульянова, керівник гуртка «Юний орнітолог» еколого-натуралістичного центру Суворовського району м. Одеси; С. Г. Міхно, методист, і Н. М. Урсатій, керівник гуртка Центру дитячої та юнацької творчості Березівського району; О. В. Уварова, методист еколого-натуралістичного відділу Котовського районного центру позашкільної освіти і виховання дітей та юнацтва.

Вчителі загальноосвітньої школи І—ІІІ ступенів м. Теплодара (О. К. Хомутовська, вчитель біології вищої категорії, та М. І. Войтик, вчитель української мови і літератури першої категорії) представили на конкурс сценарій пізнавально-виховного заходу для учнів 6—7 класів, який гармонійно поєднує ігровий та пізнавальний матеріал з орнітології, етнографії, історії, літератури та висвітлює інформацію про птаха року — вільшанку.

Творча група Кілійського районного методичного кабінету підготувала цікаве районне свято. Оголошення акції «Пташиний дивосвіт» в районній газеті пройшло з переліком таких заходів: конкурс «Чи знаю я птахів?», конкурс учнів музичної школи, які виконують музичні твори, пов'язані з назвами птахів, конкурс малюнків і плакатів «Птахи», літературний конкурс, інтелектуальна гра «Ерудит» між командами шкіл, акція «Побудуй птахам дім», літературна композиція «Зустріч птахів», концерт учнів музичної школи та виставка кращих малюнків і плакатів. Представлений сценарій районного свята вміщує цікаву конкурсну програму.

За вимогами обласного конкурсу І-й етап включав проведення шкільних свят «День зустрічі птахів», районного свята-конкурсу, природоохоронних акцій «Побудуємо птахам дім» та «Птах року», конкурсу малюнків і плакатів, присвяченого птахам рідного краю.

Кращі педагоги області широко представили різноманітні форми проведення свят і конкурсів: від традиційних конкурсів до літературно-музичних композицій та естафетно-командних змагань. Конкурсні завдання привертають увагу своєю багатогранністю, вони присвячувались проблемам зоології, орнітології, екологічним питанням існування різних видів птахів, які мешкають в нашій області, використанню народної творчості, пов'язаної з народним календарем, звичаями та обрядами, присвяченими птахам. Роботи, що надійшли на обласний етап конкурсу, супроводжувались цікавим ілюстративним матеріалом (творча група Центру дитячої та юнацької творчості «Еврика» Київського району м. Одеси; Г. П. Священко, керівник еколого-натуралістичних гуртків Будинку дитячої творчості Татарбунарського району), вміщували різноманітні кросворди, ребуси. У багатьох сценаріях використовуються відеосюжети, присвячені птахам України та видам, що існують на Одещині.

На жаль багато матеріалів, які були представлені на конкурс, не відповідали вимогам щодо оформлення конкурсних робіт. Так, у багатьох сценаріях були відсутні методичні рекомендації щодо підготовки та проведення заходу, зміст конкурсних завдань, відповіді на конкурсні запитання, ілюстративний матеріал (тобто додатки до сценарію проведення свята).

Традиційно щорічно у квітні місяці в межах проведення місячника екологічної пропаганди проходить обласна науково-практична конференція учнів «Юні друзі природи». Участь в цьому заході допомагає учнівській молоді розвивати творчі інтереси в галузі науково-дослідної та природоохоронної роботи з біології, екології, охорони природи та сільського господарства.

У цьому році в конференції взяли участь 69 учнів Приморського, Суворовського, Київського районів м. Одеси, обласного гумані-

тарного центру позашкільної освіти та виховання, міст Ізмаїла, Южного, Котовська; Арцизького, Біляївського, Березівського, Болградського, Великомихайлівського, Іванівського, Кілійського, Комінтернівського, Овідіопольського, Роздільнянського, Савранського, Тарутинського та Татарбунарського районів області.

Учасники конференції продемонстрували високий рівень науково-дослідних робіт. Більшість учнівських робіт були виконані за підсумками екологічних, краєзнавчих експедицій та занять у позашкільних закладах освіти.

У роботі секції «Еколого-біологічні дослідження» взяли участь 17 учнів з 11 районів та міст Одеської області. Найцікавіші роботи наступні:

— «Оцінка здоров'я доквілля м. Одеси з використанням методу флюктууючої асиметрії» (Ганна Павлова, учениця 11-В класу ЗОШ № 33 Київського району м. Одеси).

— «Як повернути славу Шаболатського лиману» (Олеся Мунтян, учениця 11-го класу Білгород-Дністровського ліцею).

— «Видове різноманіття мікробіоти дельти Дністра» (Кирил Терновий, вихованець Біляївського будинку дитячої та юнацької творчості).

— «Членистоногі тварини заказника «Осинівський». Морфологічна мінливість мурахи» (Катерина Святковська, учениця 11-го класу Ширяївської ЗОШ I—III ступенів).

У роботі секції «Екологія та природоохоронні акції» взяли участь 22 учні з 12 районів Одеської області. На секції учасники представили природоохоронні проекти, які вони реалізували в своїй місцевості. У рамках участі в обласних етапах Всеукраїнських природоохоронних акцій, компаній, освітніх проектів: «Вода — джерело життя», «Ліси для нащадків», «Лишайники — індикатори стану атмосферного повітря», «Флора України — компас у зеленому світі («Зелені завойовники»)», «Дерево життя», «До чистих джерел», «Пташиний дивосвіт», «Первоцвіти Одещини», «Чиста планета». Найбільш змістовні роботи:

— «Лишайники — біоіндикатори стану атмосферного повітря» (Аліна Кушнір, учениця 10 класу Раухівської ЗОШ Березівського району).

— «Природоохоронні акції та операції» (Ганна Пантелейчук, учениця 9-го класу Павлівської ЗОШ Арцизького району).

— «Вплив антропологічного фактора на навколишнє середовище» (Ксенія Зайцева, учениця 9-Б класу Болградського НВК).

— «Стан лісових смуг селища Шабо та забезпечення їх збереження» (Катерина Рідник, учениця 9-го класу ЗОШ № 1 I—III ступенів Білгород-Дністровського району).

— «Ліс — зелений друг людини» (Богдан Яремчук, учень 9-го класу НВК-ліцей № 1 Ковалівського району).

У роботі секції «Сільське господарство та дослідництво» взяли участь 13 учнів з 10 районів Одеської області. Кращі роботи:

— «Вплив агротехнічних методів на урожайність винограду сортів «Каберне», «Савіньон», «Аліготе» (Ольга Півень, учениця 11-Б класу Болградської ЗОШ Болградського району).

— «Технології утримання бджіл карпатської породи в умовах СВК «Світанок» (Тетяна Севастьянова, член гуртка Центру позашкільної роботи Суворовського району м. Одеси).

— «Вплив елементів мінерального живлення на ріст і розвиток рослин» (Володимир Кузьменко, учень 8-го класу Цебриківської ЗОШ Великомихайлівського району).

— «Вирощування овочевих культур у закритому ґрунті» (Микола Москвичов, учень 9-го класу Вилківського ліцею Кілійського району).

Протягом багатьох десятиліть учні та вчителі України брали участь у Всеукраїнському конкурсі «Мій рідний край — моя земля». Звертаємо увагу освітян Одещини на те, що з 2005 року змінилося Положення конкурсу. Ознайомитись з новим Положенням можна в наказі управління освіти і науки облдержадміністрації № 153-ОД від 18 квітня 2005 р. Відбір кращих матеріалів здійснюється на щорічній обласній виставці «Щедрість рідної землі», що проводиться наприкінці вересня. Конкурсні матеріали оцінюються за напрямками «Природоохоронна робота і екологія» та «Експериментальна робота з біології, продуктивна праця і дослідницька робота в галузі сільського і лісового господарства» для учнів, педагогічних та учнівських колективів, творчих об'єднань та їх керівників. Переможці обласного етапу конкурсу беруть участь у Всеукраїнському етапі і, у разі перемоги, нагороджуються грамотами Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України, Українського товариства охорони природи. Окремі учні, юнати нагороджуються подарунками або путівками до Всеукраїнського табору «Юннат».

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 08.04.2005 р., № 1/9—184 з 9 квітня до 15 жовтня 2005 року проводиться обласний етап Всеукраїнської акції «Зелений паросток майбутнього».

Всеукраїнська акція «Зелений паросток майбутнього» спрямована на поліпшення стану довкілля, озеленення та благоустрій населених пунктів і прилеглих територій, очищення акваторій, збереження природоохоронних територій, заповідних та інших цінних об'єктів, здійснення екологічного виховання та формування в юних громадян таких якостей, як почуття соціальної відповідальності, небайдужості, прагнення до активних дій по упорядкуванню та оздоровленню довкілля.

Акція проводиться за напрямками:

— Операція «Чисте повітря».

— Операція «Жива зелена хвиля подвір'я».
— Операція «Лісам, паркам, скверам — бути чистими».

— Операція «Чисті прибережні смуги — живі водні плеса і джерела».

Вона, як і Всеукраїнський конкурс «Мій рідний край — моя земля», об'єднує всі природоохоронні акції, операції, освітні проекти, проведені раніше.

Всеукраїнська акція «Зелений паросток майбутнього» проводиться у три періоди:

— Весняний період: квітень—травень 2005 року з підведенням підсумків і поданням матеріалів до Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання не пізніше 20 травня.

— Літній період: червень—липень 2005 року з підведенням підсумків і поданням матеріалів до Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання не пізніше 20 липня.

— Осінній період: серпень—жовтень 2005 року з підведенням підсумків та поданням матеріалів до Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання не пізніше 1 жовтня.

З метою активізації роботи по вивченню рослинності України, розвитку польових ботанічних досліджень Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України та Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді в період з 2002 по 2006 роки проводять спільну акцію «Флора України: компас у зеленому світі», яка спрямована на виконання завдань наукової теми Інституту ботаніки «Біорізноманіття судинних рослин України: створення узагальненого флористико-таксономічного зведення «Флора України»:

I етап акції — «Зелені завойовники» (виконання завдань програми «Дослідження не аборигенних організмів», в тому числі адвентивних видів рослин в Україні) проводиться з 2002 року.

II етап акції — «Зелені перлини» (виконання завдань програми «Дослідження рідкісних видів рослин України») проводиться з 2003 року.

III етап акції — «Корисні переселенці» (виконання програми «Дослідження корисних видів дикої флори, які слід ввести в культуру») проводиться з 2004 року.

IV етап акції — «Сторінками Зеленої книги» (виконання завдань програми «Дослідження типових, рідкісних та зникаючих угруповань природної рослинності») проводиться з 2005 року.

Презентація найбільш вагомих і корисних для довкілля робіт з описовим та ілюстративним їх висвітленням здійснюється при проведенні обласної виставки «Щедрість рідної землі».

На основі узагальнених даних науковцями Інституту ботаніки НАН України за участю співробітників НЕНЦ та учасників проекту будуть підготовлені колективні наукові публікації до «Українського ботанічного журналу» та інших наукових видань; підготовка та видання для учнівської молоді науково-популярних публікацій про рослинний світ України (в тому числі — регіональні визначники рослин, атласи). Гербарні зразки, що мають наукове значення, передаються до Національного гербарію України.

Матеріали від учасників I, II, III та IV етапів журі очікує за адресою: м. Одеса, вул. Тініста, буд. 4, еколого-натуралістичний підрозділ обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання.

Щорічно учасники всіх етапів за наслідками пошукової роботи оформляють звіти, карти, щоденники спостережень за рослинними угрупованнями. Звіти про роботу можуть супроводжуватися слайдами, відеозаписами та іншими матеріалами. Представлені на конкурс матеріали повинні супроводжуватися інформацією про учасника акції.

Педагогічний колектив еколого-натуралістичного підрозділу-комплексу «Юннатський» Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання завжди із задоволенням надасть методичну та практичну допомогу освітянам області в організації природоохоронної роботи, екологічної освіти та виховання учнівської молоді. Просимо звертатися до нас за адресою: м. Одеса, вул. Тініста, буд. 2, телефони — 637-483, 638-291.

І. Є. ГУСАК,

методист еколого-натуралістичного підрозділу Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання.

ПРИХОДЬТЕ НА ТРОЇЦЬКУ, 37-А

Кожен учень має свої захоплення. Одні займаються спортом, інші колекціонують марки, багато хто годинами просиджує за комп'ютером. А ось десятки тисяч хлопчиків і дівчаток Одеси й області присвятили себе технічній творчості. Макети, діючі моделі, прилади, на-

вчально-наочні посібники, побудовані дітьми, демонструють останні досягнення науки і техніки.

Дитяча технічна творчість почала розвиватися в Одесі рівно 75 років тому, коли восени 1929 року на вулиці Троїцькій, 37-а була ство-

рена Обласна станція юних техніків — найстаріша дитяча позашкільна установа нашої країни (з 1997 року — науково-технічний підрозділ обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання).

Добре знають це приміщення не тільки діти, але й багато дорослих, дідусі й бабусі, батьки й матері сьогоденних учнів.

Школа пробуджує у дітей інтерес до знань, а притаманна їм допитливість і прагнення до активної діяльності сприяють виникненню в них інтересу до різноманітних видів творчої діяльності, які часто випереджають шкільну програму.

На сьогоднішній день на Троїцькій, 37-а працюють гуртки спортивно-технічного спрямування (авіа-, судно-, ракето-, автомоделізму, картингу, радіоспортивні), гуртки радіоелектроніки і радіоконструювання, початкового технічного моделювання, м'якої іграшки, хімічні, математичні, фотовідеостудія.

Щорічно проводяться 20 обласних масових заходів, в яких беруть участь понад три тисячі дітей. Найбільшим масовим заходом є обласна виставка науково-технічної і декоративно-прикладної творчості учнівської молоді, в якій зазвичай беруть участь близько 1600 учнів. У період весняних канікул проводиться обласний зліт юних техніків, у якому беруть участь 120—150 учнів. У квітні цього року вперше було проведено обласний конкурс «М'яка іграшка», в якому взяли участь позашкільні заклади всіх районів міста Одеси, а також 11 районів області.

У цьому році започатковано новий конкурс — «Кабельний калейдоскоп», під час якого учні та керівники гуртків із шматочків кабелю, подарованого ОАО «Одескабель», зробили біля 60 цікавих поробок. У листопаді 2005 року відбудеться новий обласний конкурс «Орігамі». Традиційно в травні проходить конкурс відеофільмів і заочний фотоконкурс. Для дітей проводяться змагання зі швидкісної радіотелеграфії, авіамоделізму (кордові, схематичні, вільнолітаючі моделі), ракетомоделізму, картингу, автотрасового моделізму.

У єдиному в нашому місті музеї «Одеські сторінки в історії космонавтики» зібрані унікальні експонати: особисті речі С. Корольова, В. Глушка, Г. Шоніна, Г. Добровольського. Музей проводить щорічний обласний конкурс «Космос». Працює комп'ютерний клас, створений в 1996 році, а також Одеське територіальне відділення Малої академії наук України, яке виникло на базі обласної станції юних техніків ще у 1979 році.

Обласний гуманітарний центр організовує участь юних техніків у Всеукраїнських масових заходах.

Активну участь юні техніки Одеської області беруть у Всеукраїнській виставці науково-технічної та декоративно-прикладної творчості «Наш пошук і творчість тобі, Україно!»,

де останні 10 років наша область посідає тільки призові місця.

У цьому році призові місця зайняли гурток технічного конструювання школи-інтернату № 5 м. Одеси (керівник М. І. Подчаха) і лабораторія раціоналізації та винахідництва Будинку дитячої та юнацької творчості «Дивосвіт» (керівник В. М. Белишев).

Призерами стали Ірина Воропай та Ганна Насульчик, вихованки гуртка «Випалювання по тканині» дитячого підліткового клубу «Чорноморець»; Інна Наумова, вихованка гуртка Великодолинської ЗОШ № 3 Овідіопольського району; Артем Аксельруд, учень Кароліно-Бугазької ЗОШ Овідіопольського району; Сергій Оляш, Анастасія Фертова, Максим Чижов, вихованці гуртків станції юних техніків Суворовського району м. Одеси; Марина Ковальжи, вихованка гуртка «Сидянка» Нагорненської ЗОШ Ренійського району; Іван Кожухар, вихованець судномодельного гуртка обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання; Артем Огонезов, вихованець судномодельного гуртка Холоднобалківської ЗОШ Біляївського району; Леонід Шапталов, вихованець радіотехнічного гуртка станції юних техніків Малиновського району; Володимир Рожков та Євген Колотко, вихованці конструкторського гуртка Центру дитячої та юнацької творчості «Зоресвіт» Суворовського району м. Одеси.

До Всеукраїнського заочного фотоконкурсу «Моя Україно!» було надіслано 10 кращих робіт обласного фотоконкурсу. За результатами конкурсу перші місця посіли Владислав Яловицький, вихованець фотовідеостудії «Юність», станції юних техніків м. Котовська; Артур Мамутов, учень 9 класу ЗОШ № 3 м. Білгорода-Дністровського; Ігор Левченко, учень ліцею комп'ютерних технологій «Зоряна брама» м. Одеси.

Почесне III місце на Всеукраїнському конкурс-змаганні з радіоелектронного конструювання у 2005 році посів Сергій Шевчук, вихованець гуртка «Чорноморець» м. Южного.

У Всеукраїнському Тижні науки, техніки, винахідництва та раціоналізації у цьому році Олександр Котляревський посів II місце, Злата Внукова, вихованка гуртка «Декоративний розпис» Центру дитячої творчості «Моряна» виборола I місце у VIII Всеукраїнському зборі юних майстрів народних ремесел «Природа і творчість».

У першості України серед юнаків з авіамоделельного спорту та у змаганнях на «Кубок Карпова» (етап кубку Світу) команди Одеської області посіли I та II місця.

Одеською обласною станцією юних техніків проводяться також семінари-практикуми для керівників гуртків початково-технічного моделювання та декоративно-прикладної творчості; керівників фотовідеогуртків, гуртків радіоелек-

тронного конструювання; авто-, мото-, судно-модельовання, картингу.

Останні семінари проводилися за такими темами: «Творче використання графічних елементів і кольору в оформленні виробів у залежності від їх призначення, форми та матеріалу», «Проектування дискретних пристроїв та інтегральних мікросхем», «Цифрова фотографія. Основні прийоми обробки цифрових зображень в комп'ютері», «Регламент проведення авіа- та ракетомодельних змагань», «Методика проведення змагань з шосейно-кільцевих перегонів» та інші.

В обласному гуманітарному центрі позашкільної освіти та виховання продовжують працювати технічні гуртки, створені ще 75 ро-

ків тому, з'явилися і нові. Діти приходять сюди за знаннями та вміннями, а наприкінці свого навчання, при успішній здачі іспитів, одержують такі технічні спеціальності:

- монтажник радіоелектронної апаратури I розряду;
- радист-оператор III класу;
- лаборант хімічного аналізу II розряду;
- оператор ЕОМ;
- макетчик макетно-модельного проектування I розряду.

В. Ф. КИСЕЛЬОВА,

завідуюча відділом Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання.

Дошкільне виховання. Початкове навчання

ЗНАХІДКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Початкова школа вже 4-й рік є єдиною чотирирічною, яка працює за новими навчальними програмами, новими підручниками і навчальними посібниками, створеними відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, затверджених постановою Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання». Саме з введенням Державного стандарту початкової освіти з'явилася можливість розробки варіативного навчально-методичного забезпечення змісту освіти для молодших школярів: програм, підручників, навчальних посібників. Виникає потреба у підготовці кваліфікованих кадрів та підвищенні їх професійного рівня.

На кафедрі педагогіки і психології протягом багатьох років працює творча група, яка займається проблемами дослідження рівня готовності педагогів початкової школи до впровадження в практику Державного стандарту початкової освіти, нових програм, новостворених підручників та навчальних посібників.

Науково-дослідна робота групи сприяє вирішенню таких завдань:

— вивчення теоретичної та технологічної готовності вчителів початкових класів до виконання вимог реформи школи;

— обізнаність вчителів з фізіологічними та психологічними особливостями дітей молодшого шкільного віку;

— впровадження принципу наступності між дошкільною освітою, початковою та основною школою;

— дослідження результативності курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів, розробка порад щодо покращання змісту та технології роботи курсів (організація особистісно орієнтованих занять з використанням інтерактивних технологій навчання).

У ході дослідження було розроблено декілька варіантів вхідного та вихідного діагностування. Протягом двох років діагностуванням було охоплено біля 1000 вчителів початкових класів. 83% діагностованих перебувають в активній віковій порі, мають тривалу перспективу професійного росту, достатній професійний стаж, освіту, високу категорію за останню атестацію; 51,8% мають вищу та першу категорію; 54,8% — сільські вчителі.

Майже не було змін у відповідях при вхідному та вихідному діагностуванні на запитання про зміст освіти, основний вид діяльності 6-річних дітей, що таке інновація, гуманізація навчально-виховного процесу в початкових класах, діагностика та корекція в педагогічній роботі.

На деякі запитання вчителі змінювали свої відповіді з неправильних на правильні завдяки навчанню на курсах.

Принципових відмінностей між відповідями вчителів різних кваліфікаційних категорій на

вихідному діагностуванні не визначено, хоча рівень володіння теоретичним і практичним матеріалом на вхідному діагностуванні значно відрізнявся. Вчителі-спеціалісти та вчителі II категорії (здебільшого молоді вчителі) недостатньо володіють питаннями методики, але більше зацікавлені в ознайомленні з новими технологіями та інтерактивними формами ведення навчально-виховного процесу, тому рівень правильних відповідей на вихідному діагностуванні в них значно зріс, що свідчить про якість курсової перепідготовки.

Діагностування дозволяє використовувати творчі резерви слухачів, стимулювати їхню дослідницьку, інноваційну, аналітичну діяльність в процесі підвищення кваліфікації засобами інтерактивних методів навчання, пошуку та формулювання педагогічної задачі, налагодження взаємодії різних сторін професійного мислення. Це забезпечує доцільний перехід від нормативно-описового до аналітичного мислення в умовах свободи вибору змісту та технології навчання кожної групи дітей.

З метою оновлення початкової освіти в м. Одесі та Одеській області впроваджуються нові технології, які сприяють підвищенню професійної майстерності вчителів початкових класів. Налагоджена співпраця з науковцями (викладачі Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, Ізмаїльського педагогічного університету, викладачі Білгород-Дністровського та Балтського педагогічних училищ). Забезпечуються умови для творчого пошуку і, як результат, при проведенні конкурсу «Творчий пошук на кращу методичну розробку» вчителі початкових класів представляють велику кількість робіт. За результатами конкурсу представлені розробки, доопрацьовані у видавництві «Ярослав», надруковані посібники та підручники, які отримали гриф Міністерства освіти і науки України і рекомендовані для широкого впровадження. Це такі підручники: «Українська мова» — 2, 3, 4 класи, автори — вчителі Л. І. Зарольська, Л. В. Самсонова, «Русский язык» 2, 3, 4 класи, автори — вчителі Є. В. Вербецька, Л. Г. Купцова; «Трудове навчання» — 1, 2 клас, автор — О. Г. Заволокіна; «Читанка» — 2 клас, автор — І. В. Букер та ін. Всього 29 підручників та навчальних посібників пройшли апробацію, отримали високу оцінку вчителів-практиків, батьків і користуються великим попитом не лише у вчителів Одеської області, але й в інших областях України.

Викладачі лабораторії дошкільної та початкової освіти підготували такі методичні матеріали: О. В. Малихіна — авторська програма та підручники з російської мови для початкових класів; В. А. Трунова — навчально-методичний посібник для вчителів початкових класів «Вчимося правильно писати» та «Робочий зошит школяра» для проведення каліграфічних хвилин у другому класі: програма з каліграфії

та методичні рекомендації до неї; Г. І. Мартинова — методичний посібник з математики для 1, 2, 3, 4 класів.

З метою створення умов для оновлення змісту освіти, впровадження в практику загальноосвітніх навчальних закладів сучасних і якісних підручників згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31.08.2004 р. № 689 «Про проведення апробації навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів у 2004/2005 н. р., наказом управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації від 21.09.2004 р. № 386/ОД у 2004/2005 н. р. продовжено апробацію програм і підручників: програма «Російська мова» (автор О. В. Малихіна) 1—2 класи, 2—4 класи, програма «Математика» (автор М. В. Богданович) 1—4 класи, програми для середньої загальноосвітньої школи (російська мова викладання) 3—4 класи, підручники — «Музика» (автор О. В. Лобова, російська мова викладання) 2, 3, 4 класи, Буквар (автор М. С. Вашуленко, І. П. Гудзик, російська мова викладання), «Російська мова» (автор О. В. Малихіна) 3, 4 класи, «Російська мова» (автор Є. С. Сильнова) 3, 4 класи, «Математика» (автор М. В. Богданович) 3, 4 класи, «Основи здоров'я і фізична культура» (автор В. Г. Ареф'єв, В. М. Єрмолова) 4 клас, «Я і мої досягнення — зошит спостережень» (автор В. М. Єрмолова, Л. І. Іванова), «Післябукварик» (автор М. С. Вашуленко, В. О. Науменко, Н. Д. Захарійчук). Всього в апробації підручників та програм взяв участь 21 район.

На достатньому рівні роботу з апробації провели вчителі 10 районів. Слід відзначити глибокі та змістовні матеріали таких вчителів (методистів): О. Л. Дмитрова — методист Березівського РМК; В. В. Дойкова, Т. М. Шуляк, О. О. Пономаренко — Котовський район; Л. І. Лаврик, Л. П. Копач — Київський район м. Одеси, В. М. Архипова — Київський район м. Одеси, О. П. Кісуріна, М. Г. Стащенко — Київський район м. Одеси, А. А. Волкова — м. Ізмаїл, Ю. Б. Голубева, Ю. В. Собко, О. Ю. Мацюк — Приморський район м. Одеси, І. В. Мазур — м. Іллічівськ, колектив вчителів ЗОШ № 47 Приморського району м. Одеси, ЗОШ № 73 — Суворовський район м. Одеси, ЗОШ № 33 — Київський район м. Одеси, Г. К. Артемонова, О. Л. Мусієнко, С. М. Михайлова — м. Южний, авторська школа М. Гузика. Завдяки відповідальності вищезазначених вчителів матеріали були своєчасно узагальнені та надіслані до Міністерства освіти і науки України.

Початкова школа в області працює за різноманітними дидактичними системами, технологіями і навчальними програмами: оновленою традиційною системою, системою розвивального навчання (ЗОШ № 8, 13, 35, 84, 86, 90, 130, гімназія № 2, приватні школи «Лідер», «Мрія», НВК № 126 Приморського району, школа № 7

м. Іллічівська, Каменський НВК, Старонекрасівська ЗОШ Ізмаїльського району); програмою «Крок за кроком» (ЗОШ № 4 м. Одеси, Ізмаїльський район та ін.); українська гімназія № 7 м. Одеси працює за програмою «Школа сприяння здоров'ю»; в м. Южному працює школа духовності (ЗОШ № 4), а також авторська школа М. П. Гузика. За його методикою працюють школи м. Іллічівська, школи Ананівського району та ін., в м. Ізмаїлі (ЗОШ № 9, 10) проводиться повторна апробація «Уроків з позакласного читання» за авторською програмою В. А. Трунової.

Збільшується мережа приватних навчально-виховних комплексів, а також працюють Вальдорфські школи, національні школи (Ор-Самеах, Хабад). В районах з національним складом учнів зростає мережа шкіл-комплексів з українською мовою навчання.

У школах області проводиться належна виховна робота, мета якої — формування неординарної особистості, наділеної сучасним світоглядом, компетентної в обраній сфері діяльності, відповідальної за справу, яку потрібно виконати, самостійної у виборі рішення. І як результат, вчителі початкових класів школи «Мрія» (м. Одеса, М. Колцун), Новоселівської ЗОШ Котовського району (Т. М. Шуляк), Великодолинської ЗОШ Овідіопольського району (Н. В. Демченко) стали переможцями обласного конкурсу «Класний керівник — 2005» та учасниками Всеукраїнського конкурсу.

Впроваджуючи ідею особистісно-орієнтованої моделі навчання при складанні робочих навчальних планів вчителі враховують інтелектуальні здібності учнів, їх інтереси та потреби. Можливість вибору навчальних програм, підручників, технологій, різних варіантів методик дозволяє вчителям забезпечувати індивідуальний розвиток кожної дитини.

Спланована та якісно проводиться робота з обдарованими дітьми. Як правило, ці діти є учасниками районних олімпіад і конкурсів. Слід відзначити щорічну участь дітей початкових класів в обласному конкурсі ім. П. Яцика. У Четвертому Міжнародному конкурсі з української мови була відзначена Оксана Виноградова — учениця 4-го класу НВО № 4 м. Южного, яка посіла II місце. У П'ятому Міжнародному конкурсі посіла I місце Віолета Меньшова, учениця 4-го класу ЗОШ № 130 м. Одеси.

В умовах модернізації сучасної освіти головними напрямками виконання завдань чотирирічної початкової школи сьогодні стало виконання відповідних умов для зміцнення та збереження здоров'я молодших школярів, а також для фізичного, соціального та інтелектуального розвитку особистості кожної дитини шляхом удосконалення навчально-виховного процесу в початкових класах, розкриття творчих здібностей учнів через класну та позакласну роботу.

Успішне розв'язання актуальних для сучасної школи проблем і завдань глибокого оновлення багато в чому зумовлюється ефективністю діяльності методичних служб, на які покладено функцію науково-методичного забезпечення освітнього процесу. З року в рік зростає їх роль у запровадженні нових педагогічних технологій, стимулюванні й розвитку педагогічної творчості. Визначальним фактором оновлення і розвитку школи стає інформаційна спрямованість методичної роботи в системі освіти, яка вимагає цілеспрямованого вдосконалення.

Пропонуються такі шляхи реформування роботи у методичній сфері:

- створення цілісної системи науково-методичної роботи й управління нею, що забезпечить наступність, перспективність і оптимальність у визначенні мети, змісту і форм інноваційної діяльності;

- формування методичної культури щодо вивчення, узагальнення, пропаганди і впровадження педагогічного досвіду як найважливішого джерела освітніх інновацій.

Педагогічна творчість інноваційного рівня можлива за наявності системи в роботі вчителя, розуміння закономірностей її розвитку. Цим зумовлюється перенесення акцентів з базового для традиційної системи методичної роботи поняття «педагогічний досвід» на ключовий об'єкт сучасної науково-методичної діяльності — систему роботи вчителя.

Передовий педагогічний досвід, система роботи кращих вчителів початкових класів області (О. В. Мацюк, І. В. Мазур, Ю. М. Захарченко, Т. М. Шуляк, Є. П. Гайдай, Т. І. Вічева, Т. Б. Колеснікова та ін.) за новим змістом та 4-річним терміном навчання поширюється на курсах підвищення кваліфікації, пропагується на різних заходах педагогічного спрямування (семінари, конференції, засідання «круглих столів»).

Для того щоб у повній мірі виконати завдання початкової освіти необхідно:

- постійно підвищувати кваліфікаційний рівень педагогічних працівників початкової школи;

- постійно реалізовувати основні принципи дидактики, сприяти модернізації уроку в умовах 12-бальної системи оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи;

- систематично впроваджувати в процес навчання і виховання молодших школярів інноваційні педагогічні технології, що сприяють розвитку пізнавальних і особистісних якостей учнів;

- під час навчання не допускати перевантаження учнів за рахунок збільшення обсягу домашнього завдання, а також недовантаженості школярів під час уроку;

- забезпечувати виконання санітарно-гігієнічних вимог щодо навчання дітей шестирічного віку та створювати відповідні умови для їх навчання і виховання;

— сприяти реалізації принципів педагогічної доцільності та вибірковості змістово-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в школі I ступеня;

— залучати вчителів початкової школи до участі у професійних конкурсах та до створення авторських підручників і програм;

— продовжувати організаційну та методичну роботу щодо підвищення фахової майстерності вчителів початкових класів (творчі групи, ШППД, школа молодого вчителя, опорні школі, педагогічні майстерні);

— удосконалювати навчально-виховний процес шляхом використання сучасних методик, педагогічних технологій;

— приділяти постійну увагу створенню належної матеріально-технічної бази для навчання і виховання учнів початкових класів, збереження і зміцнення їх здоров'я;

— обговорити на серпневих нарадах питання щодо моніторингового дослідження якості

освіти в початковій школі та результати навчальної діяльності учнів 4-х класів; особливості роботи за новими підручниками.

Рекомендуємо здійснювати організацію навчально-виховного процесу в початковій школі у 2005/2006 н.р. відповідно до методичних рекомендацій МОН України (журнал «Початкова школа», № 5, 2005 р.). Навчальні плани початкової школи на 2005/2006 н.р. див. в Інформаційному збірнику МОН України, № 9, 2005 р.

Бажаємо успіху!

Н. Г. ЛУЦИШИНА,

зав. науково-методичною лабораторією дошкільної та початкової освіти ООІУВ,

А. Т. УСТЯНСЬКА,

методист науково-методичної лабораторії дошкільної та початкової освіти ООІУВ.

ПРАЦІВНИКАМ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Дошкільна освіта на сучасному етапі розвитку українського суспільства потребує нових підходів, творчого переосмислення багатьох питань управлінської діяльності, покращання методичного забезпечення, впровадження в навчально-виховний процес нових педагогічних технологій.

Сьогодні в Одеській області функціонують 649 дошкільних навчальних закладів, в яких виховуються 42 658 дівчаток і хлопчиків. Продовжують створюватись заклади нового типу «школа — дитячий садок», де успішно вирішуються питання наступності, неперервної дошкільної та початкової шкільної освіти, відпрацьовуються єдині програми (м. Білгород-Дністровський, Болградський, Великомихайлівський, Комінтернівський, Котовський, Тарутинський, Фрунзівський, Савранський, Любашівський, Кодимський, Балтський райони).

Однак в дошкільних закладах продовжує спостерігатись негативна тенденція до непомірного збільшення фізичного та розумового навантаження на дошкільнят, що обумовлюється змістом освіти, формами організації навчання.

У багатьох випадках відбір змісту дошкільної освіти здійснюється відповідно до завдань початкової школи. Вихователі дошкільних закладів, реагуючи на запити батьків та вчителів початкових класів, намагаються дати якомога більше знань, дублюючи при цьому програму першого класу. Подібне явище призводить до погіршення стану здоров'я дошкільників, викликає в них перевтому, стає причиною шкільної дезадаптації. Таке явище пояснюється тим, що педагоги ДНЗ не реалізують інтег-

раційний підхід до змісту, методів та прийомів організації педагогічного процесу. Вирішення навчально-виховних задач варто здійснювати за допомогою основних видів дитячої діяльності, а саме: природознавчої, математичної, художньо-творчої та мовленнєвої.

Педагоги дошкільних навчальних закладів акцентують увагу на інтелектуальному розвитку дошкільників, не використовують у навчально-виховному процесі особистісно-орієнтовані технології, що у більшості випадків призводить до того, що діти приходять до школи перевтомлені великим обсягом інформації.

У дошкільних навчальних закладах продовжує домінувати класно-урочна система організації занять, при цьому навчання не носить розвиваючого характеру, у дітей не розвивається активність як в організованому процесі пізнання, так і у будь-якій самостійній діяльності. І як результат — серйозні порушення в стані здоров'я дітей. За даними Міністерства охорони здоров'я України стан здоров'я дітей продовжує залишатись незадовільним з тенденцією до подальшого зростання рівня захворюваності.

Серед дітей віком до 6-ти років перше місце посідають хвороби органів дихання — 62,2%, на другому місці стоять хвороби шкіри й підшкірної клітковини — 5,5% та інфекційні і паразитарні хвороби — 5,4%, далі — хвороби органів травлення — 3,1%.

Для дітей першого року життя показник рівня захворюваності дещо інший:

— перше місце теж займають хвороби органів дихання — 47%;

— на другому місці стоять стани, які виникають у перинатальному періоді — 15,9%;

— на третьому — хвороби крові та кровотворних органів — 6,7%;

— від 3,9 до 2,9% припадає на хвороби нервової системи, органів травлення, вроджені вади розвитку та деякі інфекційні і паразитарні хвороби.

Дані Міністерства охорони здоров'я України про діагнози, поставлені вперше в житті, свідчать про підвищення рівня ранньої діагностики вроджених вад розвитку, особливо серцево-судинної системи, проте залишається велика кількість діагнозів, які визначаються у дітей після закінчення дошкільного закладу, що ускладнює надання їм повноцінної медичної допомоги.

Аналіз стану захворюваності дітей віком від 0—6 років показує, що найвищий показник становлять хвороби органів дихання, що пов'язано з більшою вразливістю дітей раннього віку та початком відвідування ДНЗ, більш широкими контактами дітей з навколишнім середовищем.

Загалом стан здоров'я дітей погіршується при відносній стабілізації за останні роки показника захворюваності. Збільшується кількість тяжких, хронічних захворювань, що впливає на підвищення рівня інвалідності серед дітей.

Проаналізувавши стан захворюваності дітей, можна зазначити, що в дошкільному закладі має переважати оздоровчий напрям роботи. Протягом дня необхідно забезпечувати баланс різних видів діяльності. У залежності від умов кожного ДНЗ необхідно розробити систему загартовуючих заходів з використанням спеціальних процедур, також бажано створення оздоровчо-профілактичних комплексів в регіонах, впровадження нових педагогічних технологій в систему фізичного виховання дошкільників.

На Одещині вже став традиційним конкурс «Школи сприяння здоров'ю». ДНЗ № 1 м. Южного (зав. — В. М. Щербакова) фізкультурно-оздоровчого профілю та ДНЗ № 288 Приморського району м. Одеси (зав. — Л. І. Лисюк) увійшли до євромережі «Шкіл сприяння здоров'ю».

Існують об'єктивні та суб'єктивні причини невиконання «програмних» вимог щодо створення розвивального середовища (Методичні рекомендації надруковані в журналі «Наша школа», № 4, 2004 р., стор. 74—75).

У більшості дошкільних закладів Одещини приділяється належна увага виконанню Закону України «Про мови в Україні». У цьому напрямку удосконалюється зміст, форми та методи роботи з дітьми по ознайомленню їх з навколишнім середовищем, традиціями, побутом, українською символікою, культурою, мистецтвом та фольклором, створені кімнати-музеї, українські світлиці, накопичено достатньо ма-

теріалів з розвитку українського зв'язного мовлення. З метою підвищення педагогічної майстерності педагогів ДНЗ в регіонах проводяться семінари-практикуми, наприклад, «Розвиток українського мовлення в повсякденному житті», «Інтелектуальні ігри як засіб мовленнєвого розвитку дітей». Педагоги дошкільних навчальних закладів працюють за методиками та програмами А. М. Богуш «Українське народознавство в дошкільному закладі», Т. Г. Побережнікової «Розвиток зв'язного українського мовлення через продуктивну діяльність дітей (ліплення іграшок з глини, писанки, витинанки).

Певні труднощі викликає виконання Закону України «Про мови в Україні» в районах компактного проживання національних меншин (молдовани, росіяни, болгары тощо) через відсутність мовленнєвого середовища та фахівців з української мови.

Недостатньо оперативно вирішуються проблеми щодо забезпечення доступності дошкільної освіти через мережу груп короткотривалого перебування дітей в ДНЗ. Протягом чотирьох років з дня вступу в дію Закону України «Про дошкільну освіту» лише в деяких районах працюють ДНЗ з групами короткотривалого перебування дітей (Іванівський, Комінтернівський, Саратський, Арцизький), які підтримала місцева влада; в інших регіонах тільки обговорюють цю проблему, а не вирішують.

Болючим залишається питання щодо організації та проведення соціально-педагогічного патронату сімей — «нової суспільної місії дитячого садка». Організація та проведення цієї роботи — обов'язок не тільки дошкільних працівників, але й суспільства, педагогічних колективів ЗОШ та ЗМІ. Для його вирішення потрібно детально проаналізувати не тільки проблему охоплення дітей освітою, а й конкретні умови, які дозволяють або заважають створенню нових моделей ДНЗ, а саме: наявність вільних груп, приміщень, які використовуються не за призначенням тощо. З метою підготовки дітей до подальшого навчання в школі потрібно до кожної сім'ї довести інформацію про можливості отримання безкоштовних освітніх послуг, залучати батьків до співпраці з ДДЗ шляхом проведення конкурсів, рекламних проектів, консультацій, занять з дитиною вдома (ігри на кухні, граємо в економіку тощо), необхідно розширити мережу груп раннього віку в зв'язку із збільшенням попиту на утримання дітей саме цієї категорії. Організації нових моделей ДНЗ сприятимуть такі аргументи:

— який авторитет має даний ДНЗ;

— наскільки професійно проводиться робота з батьками щодо оновлення змісту навчання і виховання, а також підготовки дітей до навчання в школі. Спільне навчання дітей та батьків потребує удосконалення. Це перспективний напрямок. Незважаючи на досвід робо-

ти, який вже є (ДНЗ № 75, 167 — Приморський р-н, ДНЗ № 106, 310 — Київський р-н, ДНЗ № 88, 266 — Суворовський р-н, ДНЗ № 3, 26, 224 — Малиновський р-н, ДНЗ № 7 Арцизький р-н, ДНЗ № 8 м. Болграда, ДНЗ № 33 м. Ізмаїла), для багатьох педагогічних колективів він сприймається як новий. Проблема ще й в тому, що педагоги, як правило, не позбавились стереотипу перебування дітей в ДНЗ протягом дня. Практичні працівники недостатньо ознайомлені з новими педагогічними технологіями, часто не орієнтуються в різноманітності програм та методичної літератури, відчувають гострий інформаційний голод, рівень самооцінки та самокорекції недостатній через недосконалість системи роботи з кадрами з боку завідуючих та методистів ДНЗ, а також методичних служб на місцях. Не приділяється достатньої уваги творчому зростанню педагогів ДНЗ, а це головне завдання методичних служб. Не забезпечується періодичність проходження дошкільними працівниками курсової перепідготовки через відсутність аналізу складу кадрів по кожному ДНЗ. В результаті дошкільні працівники не бувають на курсах по 10—15 років. Слід зазначити, що завідувачі, методисти та вихователі з вищою педагогічною освітою прибувають на курси без попередньої підготовки, а саме: не мають курсової роботи, не можуть назвати проблему дошкільного закладу, досвід роботи, який є у власному ДНЗ та районному методкабінеті.

Необхідно упорядкувати систему атестації, старанно вивчати і оцінювати професійний рівень педагогів. Результати вхідного діагностування, контрольних робіт, іспитів, виступів на конференціях показують, що педагоги не завжди підтверджують свою категорію.

Поряд з тим, що багато педагогів залишаються без роботи, на посади вихователів приймаються техніки, економісти, торговельні працівники тощо.

Особливу увагу слід приділити проблемі удосконалення роботи керівництв ДНЗ з боку

завідуючих та методистів. Певна частина керівників ДНЗ не вміють професійно проаналізувати стан навчально-виховної роботи, рівень знань та практичних умінь дошкільників через те, що не проводять діагностику рівня засвоєння знань, а в окремих випадках не знають вікових особливостей дітей та «програмних» вимог. Відсутній аналіз динаміки розвитку дітей, довідки за результатами тематичних і фронтальних перевірок мають не аналітичний, а описовий характер, і тому корективи вносяться не по суті та несвоєчасно. Методисти в основному виконують функції контролю і не надають практичної допомоги вихователям в проведенні різних нестандартних форм роботи з дітьми, впровадженні нових педагогічних технологій, не здійснюють підбір методик, схем щодо проведення діагностики рівня знань, умінь та навичок дітей, не навчають аналізувати. Тематика семінарів та педагогічних рад часто не актуальна.

Література

1. Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко».
2. Програма з фізичної культури для дошкільних закладів фізкультурно-оздоровчого напрямку.
3. Методичні рекомендації до програми розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко».
4. Скрєбцова М., Лопатіна А. Книга для занять з виховання духовності.
5. Фісюкова Д. Б. Виховання казкою.
6. Данилова Л. Навчання грамоти з раннього дитинства за методикою Зайцева.
7. Єфіменко М. М. Музичний супровід в дошкільній педагогіці на прикладі фізичного виховання.
8. Поліщук Н. Коли в серці живуть добринки.
9. Єфіменко М. М. Як перемогти плоскостопість?

Л. О. ЗНАМЕНСЬКА,

методист науково-методичної лабораторії дошкільної та початкової освіти ООІУВ,

О. М. БАКОВА,

методист науково-методичної лабораторії дошкільної та початкової освіти ООІУВ.

НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ РОЗВ'ЯЗУВАННЮ ЗАДАЧ НА ПРОПОРЦІЙНЕ ДІЛЕННЯ НА ПІДСТАВІ ТЕОРІЇ ПОЕТАПНОГО ФОРМУВАННЯ РОЗУМОВИХ ДІЙ П. Я. ГАЛЬПЕРІНА ТА Н. Ф. ТАЛИЗІНОЇ (продовження)

У попередній статті нами була запропонована програма навчання молодших школярів розв'язувати задачі на пропорційне ділення на основі III типу орієнтування за П. Я. Гальперіном, а також система завдань, яка показала учням, що над математичною задачею можна

експериментувати і досліджувати вплив змін на план її розв'язання. Така робота надає можливість сформулювати узагальнену орієнтувальну основу дії по розв'язуванню задач на пропорційне ділення. Крім того, ми вивчили арифметичний і алгебраїчний методи розв'я-

зання задач на пропорційне ділення, в яких однаковою є величина однієї одиниці. Але складання орієнтувальної основи дії розв'язування задач на пропорційне ділення більш високого ступеня узагальнення не можливе без всебічного їх вивчення. Тому вважаємо необхідним подальше «експериментування» із задачею — змінюючи однакою величину можна отримати такі задачі на пропорційне ділення, які взагалі не пропонуються у чинному підручнику або позначені зірочкою, як завдання з логічним навантаженням. Розглянемо приклад такої роботи.

Зміна однакової величини. Однаковою величиною стає загальна величина.

Задача № 4. Дослідження впливу цієї зміни на розв'язання задачі.

— Припустимо, що вагони з вугіллям були великі і маленькі, але на базу привезли однакою кількість цих вагонів. Маса маленького вагона 2 т, а великого 3 т.

Вносимо зміни у короткий запис:

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
М.	однакова	2 т	? } 95 т
В.		3 т	

Діти під керівництвом вчителя складають задачу за коротким записом.

Задача № 4. На базу привезли 95 т вугілля у великих і маленьких вагонах. Маса маленького вагона 2 т, а великого 3 т. Скільки тон вугілля привезли в маленьких вагонах і скільки тон вугілля привезли у великих вагонах, якщо кількість маленьких і великих вагонів однакова?

Робимо припущення щодо числових значень шуканих: загальна маса вугілля, яку привезли на базу в маленьких вагонах буде меншою, тому що маса 1 маленького вагона менша при однаковій кількості; загальна маса вугілля, яку привезли на базу в великих вагонах буде більшою, тому що маса 1 великого вагона більша при однаковій кількості. При однаковій кількості, загальна маса і маса 1 вагона змінюються в одному напрямку!

Аналізуючи математичну структуру задачі, учні впевнюються, що ця задача містить: два випадки, три пропорційні величини, одна з яких є однакою для обох випадків; стосовно однієї величини дано два числові значення, а стосовно іншої — сумарне значення, а кожне її значення є шуканим. Це також задача на пропорційне ділення.

Далі вчитель пропонує порівняти цю задачу із задачею № 2 і визначити, чим вони відрізняються. При визначенні відмінних ознак виділяється головна — в задачі № 2 однаковою величиною була величина однієї одиниці — маса 1 вагона, а в задачі № 4 — кількість.

Учні згадують узагальнений план розв'язування задач на знаходження четвертого пропорційного і розв'язують задачу. (Першою дією ми дізнаємося про сумарну масу одного маленького і одного великого вагонів. Другою дією ми дізнаємося про значення однакової величини, тобто про кількість вагонів. Третьою дією ми дізнаємося про масу вугілля, яку було привезено в маленьких вагонах. Четвертою дією ми дізнаємося про масу вугілля, яку було привезено у великих вагонах.)

1) $2 + 3 = 5$ (т) сумарна маса одного маленького і одного великого вагонів;

2) $95 : 5 = 19$ (шт.) кількість вагонів, однакою величина;

3) $19 \times 2 = 38$ (т) привезли в маленьких вагонах;

4) $19 \times 3 = 57$ (т) привезли у великих вагонах.

Перевіряємо вірність зробленого припущення.

Відповідь: 38 т вугілля привезли у маленьких вагонах, 57 т вугілля привезли у великих вагонах.

Зміна величин задачі № 4 і дослідження впливу цієї зміни на розв'язання задачі.

— Складіть задачу з тими ж самими числами, але про купівлю панамок для дівчаток та хлопчиків.

Вчитель вносить зміни у короткий запис задачі:

	Кількість (шт.)	Ціна (грн.)	Вартість (грн.)
Дівч.	однакова	2 грн.	? } 95 грн.
Хлоп.		3 грн.	

Задача. Дитячий садок на 95 грн. купив панамки для дівчаток та хлопчиків. Ціна панамки для дівчинки 2 грн., для хлопчика 3 грн. Скільки сплатили окремо за дівчачі та хлоп'ячі панамки, якщо кількість дівчачих і хлоп'ячих панамок однакова?

— Чи є необхідність розв'язувати цю задачу?

1) $2 + 3 = 5$ (грн.) сумарна ціна дівчачої та хлоп'ячої панамки;

2) $95 : 5 = 19$ (шт.) кількість дівчачих або хлоп'ячих панамок, однакою величина;

3) $19 \times 2 = 38$ (грн.) сплатили за дівчачі панамки;

4) $19 \times 3 = 57$ (грн.) сплатили за хлоп'ячі панамки.

Відповідь: 38 грн. — вартість дівчачих панамок, 57 грн. — вартість хлоп'ячих панамок.

— Порівняйте пояснення в першій та другій задачах. Що цікавого ви помітили? (Першою дією ми дізналися про друге загальне значення (другу суму). Другою дією ми дізналися про однакою величину. Третьою дією ми відповіли на перше запитання задачі, а четвертою — на друге запитання задачі.)

Зміна числових даних задачі № 4 і дослідження впливу цієї зміни на план розв'язання задачі.

	Кількість (шт.)	Ціна (грн.)	Вартість (грн.)
Дівч. Хлоп.	однакова	5 грн. 7 грн.	? } ? } 144 грн.

Задача. Дитячий садок на 144 грн. купив футболки для дівчаток та хлопчиків. Ціна футболки для дівчинки 5 грн., для хлопчика 7 грн. Скільки сплатили окремо за дівчачі та хлоп'ячі футболки, якщо кількість дівчачих і хлоп'ячих футболок однакова?

Робимо припущення щодо числових значень шуканих: вартість дівчачих футболок буде меншою, тому що їх ціна менша при однаковій кількості, а вартість хлоп'ячих футболок буде більшою, тому що їх ціна більша при однаковій кількості. При однаковій кількості вартість і ціна змінюються в одному напрямку!

— Порівняйте цю задачу з четвертою задачею. Що в них спільного? Який висновок можна зробити? (Це також задача на пропорційне ділення.)

Учні застосовують узагальнений план розв'язування задач на пропорційне ділення і записують розв'язання задачі.

Розв'язування задачі № 4 алгебраїчним методом.

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
М. В.	однакова	2 т 3 т	? } ? } 95 т

Кількість вагонів однакова для обох випадків, тому позначимо її літерою — x . Відомо, що маса 1 маленького вагона 2 т, тому загальна маса вугілля, яку привезли у маленьких вагонах буде $(2 \times x)$, а загальна маса вугілля, яку привезли у великих вагонах буде $(3 \times x)$. Всього в маленьких і великих вагонах привезли з одного боку $2 \times x + 3 \times x$, а з іншого — 95 т вугілля. Отже складаємо рівняння. Усі міркування відображаються в таблиці (таблиця складається ще раз).

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
М. В.	однакова x	2 т 3 т	$2 \times x$ } $3 \times x$ } 95 т

$$2 \times x + 3 \times x = 95.$$

Застосовуючи розподільний закон множення відносно додавання справа наліво: $(a + b) \times c = a \times c + b \times c$, маємо:

$$(2 + 3) \times x = 95;$$

$$5 \times x = 95;$$

$$x = 95 : 5, x = 19.$$

Отже, кількість вагонів — 19. Тоді: $2 \times 19 = 38$ (т) — загальна маса вугілля, яку привезли в маленьких вагонах; $3 \times 19 = 57$ (т) — загальна маса вугілля, яку привезли у великих вагонах.

Зробимо перевірку розв'язання задачі: $38 + 57 = 95$ (т) — що відповідає умові задачі.

Далі аналізуємо власну діяльність щодо складання рівняння. Узагальнюємо спосіб складання рівняння до задач на пропорційне ділення:

1. Позначити однакову величину літерою.

2. Вирозити шукані величини для кожного з випадків через дві інші величини стосовно цього ж випадку.

3. Записати суму отриманих добутоків і порівняти її до числового значення суми, яка дана в умові.

Задача № 4. Знаходження сумарного значення мас великого і маленького вагонів, включення його в задачу і вимога знайти значення загальної маси для кожного з двох випадків. Складається і розв'язується задача на пропорційне ділення № 5. Однаковою є величина кількості для обох випадків.

Задача № 4.

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
М. В.	однакова	2 т 3 т	? } ? } 95 т

Знайдені числові значення загальної маси маленьких і великих вагонів записуємо у короткому записі, тому прибираємо значення суми. Вчитель звертається до дітей з метою з'ясування потрібних змін у короткому записі, щоб отримати задачу на пропорційне ділення. Учні дістають висновку, що необхідно числові значення маси одного маленького і одного великого вагонів замінити знаками запитання, але при цьому вказати числове значення їх суми.

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
М. В.	однакова	? } ? } 5 т	38 т 57 т

Задача № 5. На базу привезли однакову кількість великих і маленьких вагонів з вугіллям. В маленьких вагонах привезли 38 т вугілля, а у великих 57 т вугілля. Скільки тон вугілля в одному маленькому і одному великому вагонах, якщо разом в них 5 т вугілля?

Робимо припущення щодо числових значень шуканих: маса 1 маленького вагона буде меншою, тому що при однаковій кількості ними перевезли меншу загальну масу вугілля; маса 1 великого вагона буде більшою, тому що при однаковій кількості ними перевезли більшу

загальну масу вугілля. Отже, при однаковій кількості загальна маса і маса 1 вагона змінюються в одному напрямку!

Аналізуючи математичну структуру задачі, учні впевнюються, що це також задача на пропорційне ділення.

Учні пригадують узагальнений план розв'язування задач на пропорційне ділення і застосовують його для розв'язання задачі. (Першою дією ми дізнаємося про сумарну загальну масу вугілля. Другою дією ми дізнаємося про значення однакової величини, тобто про кількість вагонів. Третьою дією ми дізнаємося про масу вугілля, яку привезли в 1 маленькому вагоні. Четвертою дією ми дізнаємося про масу вугілля, яку привезли в 1 великому вагоні.)

1) $38 + 57 = 95$ (т) сумарна загальна маса вугілля;

2) $95 : 5 = 19$ (шт.) кількість вагонів, однакова величина;

3) $38 : 19 = 2$ (т) в 1 маленькому вагоні;

4) $57 : 19 = 3$ (т) в 1 великому вагоні.

Перевіряємо вірність припущення.

Відповідь: 2 т вугілля привезли в 1 маленькому вагоні, 3 т вугілля привезли в 1 великому вагоні.

— Порівняйте розв'язання задачі № 5 та задачі № 3. (Вони мають зовсім однакові дії але пояснення до цих дій різні!)

Зміна величин задачі № 5 і дослідження впливу цієї зміни на розв'язання задачі.

— Складіть задачу з тими ж самими числами, але про купівлю панамок для дівчаток та хлопчиків.

	Кількість (шт.)	Ціна (грн.)	Вартість (грн.)
Дівч. Хлоп.	однакова	$\left. \begin{matrix} ? \\ ? \end{matrix} \right\} 5$ грн.	$\left. \begin{matrix} 38 \text{ грн.} \\ 57 \text{ грн.} \end{matrix} \right\}$

Задача. Купили однакову кількість панамок для дівчаток та хлопчиків, по однаковій ціні. За дівчачі панамки сплатили 38 грн., а за хлоп'ячі — 57 грн. Яка ціна панамки для дівчинки і для хлопчика окремо, якщо разом панамка для хлопчика і для дівчинки коштує 5 грн.?

— Порівняйте пояснення в цих задачах. Що в них спільного?

Зміна числових даних задачі № 5 і дослідження впливу цієї зміни на план розв'язання задачі.

— Змінимо числові значення в цій задачі і ключові слова.

	Кількість (шт.)	Ціна (грн.)	Вартість (грн.)
Дівч. Хлоп.	однакова	$\left. \begin{matrix} ? \\ ? \end{matrix} \right\} 12$ грн.	$\left. \begin{matrix} 60 \text{ грн.} \\ 84 \text{ грн.} \end{matrix} \right\}$

Задача. Купили однакову кількість футболок для дівчаток і хлопчиків. За дівчачі футболки сплатили 60 грн., а за хлоп'ячі — 84 грн. Яка ціна футболки для хлопчика і футболки

для дівчинки окремо, якщо разом вони коштують 12 грн.?

Робимо припущення щодо числових значень шуканих.

— Порівняйте цю задачу з попередніми. Що в них спільного?

Учні формулюють план розв'язання і розв'язують запропоновану задачу.

Розв'язання задачі № 5 алгебраїчним методом.

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
М. В.	однакова	$\left. \begin{matrix} ? \\ ? \end{matrix} \right\} 5$ т	$\left. \begin{matrix} 38 \text{ т} \\ 57 \text{ т} \end{matrix} \right\}$

Застосовуємо узагальнений план міркування при складанні рівняння:

Кількість вагонів однакова для обох випадків, тому позначимо її літерою — x . Відомо, що маса 1 маленького вагона 2 т, тому загальна маса вугілля, що привезли у маленьких вагонах буде $(2 \times x)$, а загальна маса вугілля, що привезли у великих вагонах буде $(3 \times x)$. Всього в маленьких і великих вагонах привезли з одного боку $2 \times x + 3 \times x$, а з іншого — 95 т вугілля. Отже складаємо рівняння. Всі міркування відображаються в таблиці (таблиця складається ще раз).

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
1 2	однакова x	$\left. \begin{matrix} 38 : x \\ 57 : x \end{matrix} \right\} 5$ т.	$\left. \begin{matrix} 38 \text{ т} \\ 57 \text{ т} \end{matrix} \right\}$

$$38 : x + 57 : x = 5.$$

Застосовуючи правило ділення суми на число справа наліво: $(a + b) : c = a : c + b : c$, маємо: $(38 + 57) : x = 5$;

$$95 : x = 5;$$

$$x = 95 : 5, x = 19.$$

Отже, кількість вагонів — 19. Тоді: $38 : 19 = 2$ (т) — маса 1 маленького вагона вугілля; $57 : 19 = 3$ (т) — маса 1 великого вагона вугілля.

Зробимо перевірку розв'язання задачі: $2 + 3 = 5$ (т) — що відповідає умові задачі.

Зміна однакової величини. Задача № 6. Однаковою величиною стає загальна маса. Дослідження впливу цієї зміни на розв'язання задачі.

Припустимо, що у великих і маленьких вагонах привезли однакову масу вугілля. Маса маленького вагона 2 т, а великого — 3 т.

Вносимо зміни в короткий запис:

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
М. В.	$\left. \begin{matrix} ? \\ ? \end{matrix} \right\} 95$ шт.	$\left. \begin{matrix} 2 \text{ т} \\ 3 \text{ т} \end{matrix} \right\}$	однакова

Якщо великими і маленькими вагонами привезли однакову масу вугілля, а маса 1 маленького вагона менша, ніж маса 1 великого вагона, то їх повинно бути більше, ніж великих вагонів. Тому не можна в цій задачі знаходити однакову величину — загальну масу, за двома сумами вантажностей і суми кількостей!

Цю задачу, на наш погляд, розв'язати арифметичним методом не можливо. Спробуємо скласти рівняння. Застосуємо узагальнений спосіб міркування.

	Кількість вагонів (шт.)	Маса 1 вагона (т)	Загальна маса вугілля (т)
М.	$x:2$	2 т	однакова, x
В.	$x:3$	3 т	

Маємо: $x:2 + x:3 = 95$, але таке рівняння учні початкової школи розв'язати не зможуть.

$$\frac{x}{2} + \frac{x}{3} = 95;$$

$$\frac{3x + 2x}{6} = 95;$$

$$\frac{5x}{6} = 95;$$

$$x = 95 : 5 \times 6;$$

$$x = 114.$$

114 т — загальна маса вугілля, яку привезли в маленьких або у великих вагонах. Тому маємо: $114:2 = 57$ — стільки маленьких вагонів; $114:3 = 38$ — стільки великих вагонів.

Робимо перевірку: $57 + 38 = 95$ вагонів всього, що відповідає умові задачі.

Таким чином, експериментуючи з задачею ми сконструювали таку задачу на пропорційне ділення, яку арифметичним методом розв'язати не можна. Вона розв'язується за допомогою дрібно-раціонального рівняння, що можливо здійснити лише в курсі алгебри 7 класу. Тому подальше експериментування з такою структурою задачі ми проводити не будемо, тому що не маємо достатньо знань для її розв'язання.

Таким чином, запропонована робота по дослідженню задач на пропорційне ділення надає можливість учням побачити різноманітні варіації структур задач цього виду і значно розширює коло задач, які пропонує чинний підручник, а також підвищує ефективність формування у молодших школярів умінь розв'язувати задачі на пропорційне ділення. Про це свідчать результати педагогічного експерименту, проведеного у 2003/2004 навчальному році, в констатуючій та формуючій формах. В експери-

ментальній роботі приймали участь учні 4-А класу ЗОШ І—ІІІ ступенів «Ніка-М» м. Одеси (далі експериментальний клас Е 1) та 4-Б класу ЗОШ І—ІІІ ступенів № 18 м. Одеси (експериментальний клас Е 2). В якості контрольного класу було обрано 4-А клас ЗОШ І—ІІІ ступенів № 18 м. Одеси (далі К). В експериментальних класах навчання розв'язуванню задач відповідного типу відбувалося за описаною методикою, а в контрольному — традиційно. До початку експериментальної роботи і після вивчення задач на пропорційне ділення було проведено тестування. Тести були складені за методикою А. В. Агібалова, яка передбачає чотири рівні засвоєння знань і умінь учнями:

1 рівень — відповідає пізнавальній діяльності на підставі впізнання об'єкту та його властивостей завдяки життєвому досвіду.

2 рівень — відповідає репродуктивній діяльності; учні вміють відтворити отриману раніше інформацію, розв'язати задачу за зразком за допомогою вивчених алгоритмів.

3 рівень — відповідає частково-продуктивній діяльності. Учні не лише відтворюють раніше вивчені правила, алгоритми, але й виконують дії, які вимагають міркувань, перетворень, тобто спираються на елементи творчої діяльності.

4 рівень — відповідає найбільш складній — продуктивній діяльності; учні творчо застосовують знання в нових навчальних ситуаціях.

Методика А. В. Агібалова пропонує шкалу переходу від коефіцієнта виконання тесту до рівня засвоєння знань і відмітки:

K	$K > 0,9$	$0,8 < K < 0,9$	$0,6 < K < 0,7$	$K < 0,6$
Рівень	3—4	2—3	2	1

Де K — це відношення сумарної кількості балів, які набрані учнем до максимальної кількості балів за умов виконання всіх завдань тесту.

Метою констатуючого експерименту було діагностування рівня сформованості в учнів умінь розв'язувати задачі на знаходження четвертого пропорційного, а після проведення формуючого експерименту учням усіх класів було запропоновано розв'язати кілька задач на пропорційне ділення та здійснити творчу роботу з ними.

Результати констатуючого експерименту подані в табл. 1, а результати формуючого експерименту подані в табл. 2.

Таблиця 1

Середні показники по класах із засвоєння умінь розв'язувати задачі на знаходження четвертого пропорційного

	Кількість балів за 1 частину тесту	Кількість балів за 2 частину тесту	Кількість балів за 3 частину тесту	Загальна кількість балів	Коефіцієнт виконання тесту
Максимальна кількість балів	12	32	27	71	1
4-А ЗОШ № 18	9,8	23,6	9,2	42,6	0,6
4-Б ЗОШ № 18	9,6	23,7	9,3	42,6	0,6
4-А ЗОШ «Ніка»	9,8	23,5	9,4	42,7	0,6

Середні показники по класах із засвоєння умінь розв'язувати задачі на пропорційне ділення

	Кількість балів за 1 частину тесту	Кількість балів за 2 частину тесту	Кількість балів за 3 частину тесту	Загальна кількість балів	Коефіцієнт виконання тесту
Максимальна кількість балів	4	16	6	26	1
К	3,3	9,9	1,3	14,5	0,6
Е 1	3,95	13,8	3	20,75	0,8
Е 2	4	14	3,1	21,1	0,81

Зазначимо, що в таблиці показано відношення кількості учнів, що мають певні знання, вміння або навички до загальної кількості учнів класу.

При порівнянні результатів першої і другої таблиць видно, що коефіцієнт виконання тесту, і рівень засвоєння знань у контрольних класах не змінився, а в експериментальних класах коефіцієнт засвоєння знань зріс від 0,6 до 0,8—0,81, рівень засвоєння знань підвищився з 2 до 2—3. Таким чином, можна зробити висновки, що результати навчання за експериментальною методикою значно вищі, ніж за традиційною.

Література

1. Агибалов А. В. Конструирование тестов по математике и методика их использования при контроле знаний учащегося по математике: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — М., 1975. — 32 с.
2. Бантова М. А. Анализ процесса решения простых арифметических задач // Педагогика и методика начального обучения. Научные доклады. Герценовские чтения. — Л., 1977. — С. 38—50.
3. Бологова Е. И., Шикова Р. Н. Формирование самоконтроля в процессе обучения младших школьников решению текстовых задач // Начальная школа. — 2000. — № 1. — С. 37—40.
4. Гальперин П. Я. Общий взгляд на учение о так называемом поэтапном формировании умственных дейст-

вий, представлений и понятий // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. — 1998. — № 2. — С. 3—8.

5. Игнатова Л. В. Приемы установления зависимости между величинами в задачах // Начальная школа. — 1988. — № 2. — С. 49—52.

6. Истомина Н. Б. Методика обучения математики в начальной школе. Учебное пособие для студентов факультета начальных классов и учащихся пед. училищ. — М.: Линка-Пресс, 1992. — 251 с.

7. Нецаев Н. Н., Леонтьев А. Н., Гальперин П. Я. Диалог во времени // Вопр. психол. — 2003. — № 2. — С. 50—69.

8. Степанова М. А. Проблема обучения и развития в трудах Л. С. Выготского и П. Я. Гальперина // Вопр. психол. — 2001. — № 4. — С. 106—114.

9. Талызина Н. Ф. Развитие П. Я. Гальпериним деятельностного подхода в психологии // Вопр. психол. — 2002. — № 5. — С. 42—49.

10. Фридман Л. М. Сюжетные задачи по математике. История, теория, методика. — М.: Школьная Пресса, 2002. — 208 с.

11. Царева С. Е. Обучение решению задач // Начальная школа. — 1997. — № 1. — С. 102.

12. Шикова Р. Н. Дифференцированный поход к выбору способа проверки решения задач // Начальная школа. — 1983. — № 1.

С. О. СКВОРЦОВА,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогических технологий початкової освіти Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ УМЕНИЮ РЕШАТЬ ЗАДАЧИ В 4 КЛАССЕ НА ОСНОВЕ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫХ ОБОБЩЕНИЙ

По программе в 4 классе рассматривается более 20 видов составных задач. Например, задачи на нахождение 4-го пропорционального, решаемые методом приведения к единице и методом отношений; задачи на пропорциональное деление; задачи на нахождение неизвестного по двум разностям; задачи на среднее арифметическое; задачи на совместную работу; задачи на движение и другие. К 4 классу необходимо, чтобы у учащихся сформировался общий подход к работе над задачами: умение самостоятельно прочитать задачу, при необходимости записать задачу кратко, объяснить каждое число в задаче, выполнить анализ главного вопроса задачи, составить план решения, записать задачу по действиям, выражением или уравнением, записать ответ, составить и

решить одну из обратных задач. Формирование умения решать задачи требует и нового подхода. При обычной методике обучения решению задач учащимся предлагается решить большую серию однотипных задач с целью осознания способа их решения. Но существует и другой путь обучения решению задач, основанный на содержательных обобщениях. Для этого нужно выделить одну из задач любого вида, научиться ее решать, обобщить решение с использованием формул, буквенных обозначений. Когда учащиеся проанализируют существенные связи содержания задачи и метода ее решения, они смогут быстро решать все задачи подобного вида, подводя их под общий способ действия. Уже на первой типовой задаче учащиеся усваивают все необходимые знания о

типовых особенностях задач, способах их решения, придумывают аналогичные задачи, переносят на них усвоенный способ решения, распознают задачи определенного типа. Покажем методику на примере решения задач на движение и задач на нахождение неизвестного по двум разностям.

1. Подготовительная работа.

Задача. Пешеход за 3 часа прошел 15 км. Какое расстояние он пройдет за один час?

Решение: $15:3 = 5$ (км/ч).

Ответ: за 1 час пешеход пройдет 5 км.

Расстояние, пройденное за 1 час, называется скоростью и обозначается v . Расстояние обозначают s , время обозначают t .

Переведем числовое решение на буквы: $s:t = v$. Чтобы найти скорость, достаточно расстояние разделить на время.

Составим обратные задачи.

15; 3; 5 — это прямая задача.

Первая обратная.

15; 3; 5. Пешеход за час проходит 5 км.

Какое расстояние он пройдет за 3 часа?

$5 \times 3 = 15$ (км).

Ответ: 15 км.

Переведем решение на буквы: $v \times t = s$. Чтобы найти расстояние, достаточно скорость умножить на время.

Вторая обратная.

15; 3; 5. Пешеход за час проходит 5 км. За сколько часов он пройдет 15 км?

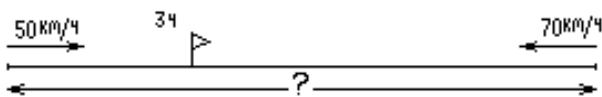
$15:5 = 3$ (ч).

Ответ: 3 часа.

Переведем решение на буквы: $s:v = t$. Чтобы найти время, достаточно расстояние разделить на скорость.

2. Ознакомление с задачей нового вида.

Задача. Из двух пунктов, одновременно навстречу друг другу выехали два автобуса, один со скоростью 50 км/ч, другой со скоростью 70 км/ч и встретились через 3 часа. Какое расстояние между пунктами?

Обобщим условие задачи на буквах. v_1 — скорость первого автобуса; v_2 — скорость второго автобуса; t — время их движения до встречи; s — расстояние между пунктами. Расстояние между пунктами состоит из двух расстояний: расстояния, пройденного первым автобусом до встречи и расстояния, пройденного вторым автобусом до встречи, т. е. $s = s_1 + s_2$. Составим план решения и запишем решение *первого способа*.

1) Какое расстояние прошел первый автобус до встречи?

$50 \times 3 = 150$ (км) $\rightarrow v_1 \times t = s_1$.

2) Какое расстояние прошел второй автобус до встречи?

$70 \times 3 = 210$ (км) $\rightarrow v_2 \times t = s_2$.

3) Какое расстояние между пунктами?

$150 + 210 = 360$ (км) $\rightarrow s_1 + s_2 = s$ или

$$s = v_1 \times t + v_2 \times t.$$

Ответ: 360 км расстояние между пунктами.

Второй способ решения.

1) На сколько километров в час сближаются автобусы?

$50 + 70 = 120$ (км/ч).

$v_1 + v_2 = v$ сближения.

2) Какое расстояние между пунктами?

$120 \times 3 = 360$ (км).

$(v_1 + v_2) \times t = s$.

Решим все обратные задачи. *Первая обратная.* 50; 70; 3; 360.

Из двух пунктов, расстояние между которыми 360 км, одновременно навстречу друг другу выехали два автобуса, скорость первого автобуса 50 км/ч, а второго 70 км/ч. Через сколько часов автобусы встретились?

Решение.

1) Какова скорость сближения?

$50 + 70 = 120$ (км/ч).

$v_1 + v_2 = v$ сближения.

2) Через сколько часов автобусы встретились?

$360:120 = 3$ (ч).

$s:(v_1 + v_2) = t$.

Получим формулу для определения времени

$$t = s:(v_1 + v_2).$$

Вторая обратная. 50; 70; 3; 360.

Из двух пунктов, расстояние между которыми 360 км, одновременно навстречу друг другу выехали два автобуса и встретились через два часа. С какой скоростью ехал первый автобус, если скорость второго 70 км/ч?

Решение.

1) На сколько километров в час сближались автобусы?

$360:3 = 120$ (км/ч).

$s:t = v$ сближения.

2) Какова скорость первого автобуса?

$120 - 70 = 50$ (км/ч).

$s:t - v_2 = v_1$.

Ответ: 50 км в час скорость первого автобуса.

3. Формирование умения решать задачи на движение.

Задача. Из двух туристических баз, расстояние между которыми 34 км, вышли одновременно, навстречу друг другу пешеход и лыжник. Пешеход шел со скоростью 5 км/ч, а лыжник со скоростью 12 км/ч. Через сколько часов они встретились?

Найдем буквенное выражение для нахождения времени: $t = s:(v_1 + v_2)$.

Подставим числа:

$34:(5 + 12) = 2$ (ч).

Ответ: через 2 часа они встретились.

Задача. Из двух аэродромов, расстояние между которыми 2560 км, вылетели одновременно навстречу друг другу два самолета и встретились через 2 часа. Первый самолет летел со скоростью 620 км/ч. Найти скорость второго самолета.

Найдем буквенное выражение для нахождения скорости: $v_2 = s : t - v_1$.

Подставим числа:

$$2560 : 2 - 620 = 660 \text{ (км/ч)}.$$

Ответ: скорость второго самолета 660 км в час.

Применим эту же методику к задачам на нахождение неизвестного по двум разностям.

1. Подготовительная работа.

Задача. Покупатель купил 2 м ткани и заплатил 18 гривен. Сколько стоит 1 м ткани?

Решение.

$$18 : 2 = 9 \text{ (грн)}.$$

Ответ: 9 гривен.

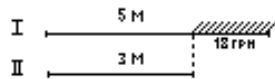
Введем буквенные обозначения.

c — стоимость, κ — количество, ζ — цена.
 $c : \kappa = \zeta$. Чтобы найти цену достаточно стоимость разделить на количество.

$c = \zeta \times \kappa$. Чтобы найти стоимость достаточно цену умножить на количество.

$\kappa = c : \zeta$. Чтобы найти количество достаточно стоимость разделить на цену.

Задача. Первый покупатель купил 5 м ткани, а второй 3 м такой же ткани. Первый заплатил на 18 гривен больше, чем другой. Сколько стоит метр ткани?

Что обозначает число 18? 18 грн — это разность стоимостей.

За счет чего первый покупатель заплатил на 18 грн больше? Он купил больше ткани? На сколько метров ткани больше купил первый покупатель?

$$5 - 3 = 2 \text{ (м)}$$

Что обозначает 2 м?

2 м — это разность длин тканей.

Итак одна разность в задаче дана — это 18 грн, вторую разность мы нашли.

Значит, 18 грн покупатель заплатил за 2 м ткани.

Поэтому $18 : 2 = 9$ (грн).

Ответ: 9 гривен стоит 1 метр ткани.

Сделаем вывод: постоянная величина — цена, в задаче находится делением двух разностей. Чтобы найти цену, нужно разность стоимостей разделить на разность длин.

$$\zeta = (c_2 - c_1) : (\kappa_2 - \kappa_1).$$

2. Ознакомление с задачей нового вида.

Задача. Один вертолет пролетел 480 км, а другой 800 км. Первый вертолет был в полете

на 2 ч меньше. Сколько часов был в полете каждый вертолет, если их скорость одинаковая?

	Расстояние s	Скорость v	Время t
1	480 км	одинаковая	?, на 2 ч меньше
2	800 км	одинаковая	?

В задаче два вопроса. Разберем первый: сколько часов в полете был первый вертолет?

Запишем формулу для вычисления времени. $t = s : v$. Чтобы узнать время первого вертолета, нужно его расстояние разделить на скорость.

v — скорость, постоянная величина.

Значит скорость находится делением двух разностей.

$$v = (s_2 - s_1) : (t_2 - t_1).$$

Решение.

1) На сколько километров меньше пролетел первый вертолет?

$$800 - 480 = 320 \text{ (км)}.$$

$s_2 - s_1$ — это разность расстояний.

2) Чему равна скорость вертолетов?

$$320 : 2 = 160 \text{ (км/ч)}.$$

$$(s_2 - s_1) : (t_2 - t_1) = v.$$

3) Сколько времени в полете был первый вертолет?

$$480 : 160 = 3 \text{ (ч)}.$$

$$s_1 : v = t_1.$$

4) Сколько времени в полете был второй вертолет?

$$800 : 160 = 5 \text{ (ч)}.$$

$$s_2 : v = t_2.$$

Ответ: первый вертолет был в полете 3 часа, а второй — 5 часов.

Составим и решим обратные задачи.

Первая обратная. 2; 480; 800; 3.

Первый вертолет был в полете 3 часа, что на 2 часа меньше второго. Какое расстояние пролетел первый вертолет, если второй пролетел 800 км и скорость у них одинаковая?

Решение.

1) Сколько часов был в полете второй вертолет?

$$3 + 2 = 5 \text{ (ч)}.$$

2) Какова скорость вертолетов?

$$800 : 5 = 160 \text{ (км/ч)}.$$

$$s_2 : t_2 = v.$$

3) Какое расстояние пролетел первый вертолет?

$$160 \times 3 = 480 \text{ (км)}.$$

$$v \times t_1 = s_1.$$

Ответ: 480 км пролетел первый вертолет.

3. Формирование умения решать задачи по двум разностям.

Задача. С первого участка собрали 42 мешка лука, а со второго — 29 мешков. Со второго участка собрали на 715 кг лука меньше, чем с первого. Сколько килограммов лука собрали с каждого участка?

Введем буквенные обозначения.

Пусть M — масса всего лука, m — масса лука в одном мешке, κ — количество мешков.

Чтобы найти массу лука с первого участка, нужно массу лука в одном мешке умножить на количество мешков.

$M_1 = m \times \kappa$; m — масса лука в одном мешке — постоянная величина, а постоянная величина находится делением двух разностей.

$$m = (M_2 - M_1) : (\kappa_2 - \kappa_1).$$

Решение.

1) На сколько мешков меньше собрали с первого участка?

$$42 - 29 = 13 \text{ (м)}.$$

$\kappa_2 - \kappa_1$ — это разность количества мешков.

2) Какова масса лука в одном мешке?

$$715 : 13 = 55 \text{ (кг)}.$$

$$(M_2 - M_1) : (\kappa_2 - \kappa_1) = m.$$

3) Сколько килограммов лука собрали с первого участка?

$$55 \times 29 = 1595 \text{ (кг)}.$$

$$m \times \kappa_1 = M_1.$$

4) Сколько килограммов лука собрали со второго участка?

$$55 \times 42 = 2310 \text{ (кг)}.$$

$$m \times \kappa_2 = M_2.$$

Ответ: 1595 кг лука собрали с первого участка, 2310 кг лука собрали со второго участка.

Ю. К. Бабанский считал, что методическое мастерство учителя состоит в том, чтобы на примере одной, двух задач сформировать понимание у всех учащихся общего подхода к решению задач данного типа, научить их своевременному алгоритму решения всех задач данного вида.

Итак, характерным признаком содержательных обобщений является способность к такому анализу, который раскрывает внутреннюю связь, лежащую в основе многих проявлений этой задачи. Не количество решаемых задач, а метод, подход к их решению определяет обучающий эффект методики.

А. И. МАРТЫНОВА,

канд. педагог. наук, доцент кафедры педагогических технологий Южноукраинского государственного педагогического университета им. К. Д. Ушинского.

НЕЕСТЕСТВЕННАЯ АСИММЕТРИЯ ПОЗ И ДВИЖЕНИЙ У МАЛЫШЕЙ КАК ОСНОВНОЙ ПРИЗНАК СКОЛИОЗИРОВАНИЯ ПОЗВОНОЧНИКА

В наше время остро стоит вопрос о выявлении нарушений осанки у детей. Особенно важна ранняя диагностика патологических искривлений позвоночника, так как запущенные формы патологии осанки с трудом поддаются лечению и влекут за собой нарушения деятельности внутренних органов. В предыдущей статье (журнал «Наша школа», № 3, 2005) мы рассматривали первый аспект наличия асимметрий у малышей. Надеемся, что данные статьи, несмотря на свою краткость, смогут оказать помощь в первую очередь родителям, а также специалистам при осмотре детей и наблюдении за их двигательным развитием.

Следующим этапом диагностирования осанки у малышей является наблюдение за позами, которые принимает ребенок.

Наблюдения за ребенком следует проводить как в горизонтальных, так и в вертикальных положениях. Нужно иметь в виду, что в данный возрастной период диагностирование двигательного статуса малышей проводится на уровне предположения. Для того чтобы прийти к окончательному заключению, потребуется некоторое время и более точные, инструментальные методики.

Начнем с первого блока диагностирования — «Периода сна». В этот период следует обращать внимание на нетипичность и посто-

янство принимаемых ребенком поз во время засыпания и непосредственно во время сна. Например, запрокидывание головы назад в позе лежа на спине (рис. 1) или лежа на боку указывает на ригидность шейно-затылочных мышц. Вторым вариантом принятия неестественного положения головы во время сна может быть поиск малышом анталгического положения, т. е. положения, уменьшающего болезненные ощущения в шейном отделе позвоночного столба. Поворот или наклон головы в одну сторону говорит о перетягивании боковых и шейно-затылочных мышц, т. е. о возможном развитии кривошеи.

Положение рук и ног, их сгибательная установка, особенно в период, когда тонус мышц нормализовался (после 6 мес.), должно настоятельно скорректировать. Скорее всего имеет место гипертонус мышц с одной из сторон.

Следует обращать внимание и на дугообразное положение туловища (позвоночника), изогнутого в правую или левую сторону (рис. 2). Это говорит о мышечном дисбалансе в туловище.

В положении лежа на боку малыш может отдавать предпочтение какой-либо стороне. Негативные реакции ребенка при укладывании его на противоположный бок должны насторожить родителей. Следует понаблюдать за ре-

бенком в дальнейшем. Сильная выраженность изгибов позвоночного столба в сагиттальной (боковой) плоскости — лордозы или кифозы, являются нетипичными для детей первого года жизни (рис. 3). Это может говорить о врожденных аномалиях в развитии позвоночника.

Наиболее информативной является поза лежа на животе: стабильный поворот головы в одну из сторон может указывать на формирование кривошеи; асимметрия в положении надплечий, дуга в позвоночнике, разное по высоте стояние лопаток, перекокс таза — все это предполагает развитие сколиотической осанки; выпячивание ребер с одной стороны говорит о костных нарушениях в строении грудной клетки и, как следствие, ведет к формированию грудного сколиоза.

Зачастую малыш принимает позу «лягушки» (фото 1), характерную для детей первых месяцев жизни. Здесь следует обратить внимание на степень симметричности в положении конечностей. Если данная поза сохраняется в более старшем возрасте, то это предполагает наличие излишней подвижности в тазобедренных суставах, что является признаком гипотонии мышц нижних конечностей и тазового пояса. Если стопы находятся в тыльном сгибании (рис. 4), это указывает на перерастянность мышечно-связочного аппарата голеностопа. В обратной ситуации стопы вытянуты, т. е. находятся в подошвенном сгибании (рис. 5). В этом случае следует предположить напряжение, гипертонус икроножных мышц.

Фото 1

Сон в позе низких четверенек (рис. 6) довольно часто встречается у малышек старше 6 месяцев, но со временем (примерно в 10 мес.) этого уже не должно наблюдаться. Данную позу ребенок принимает, по всей видимости, вследствие каких-либо тонических изменений или из-за имеющихся проблем в позвоночнике.

Второй период — «Период бодрствования». Условно разделим его на «пассивное» и «активное» бодрствование. К первой группе следует отнести следующие основные режимные моменты:

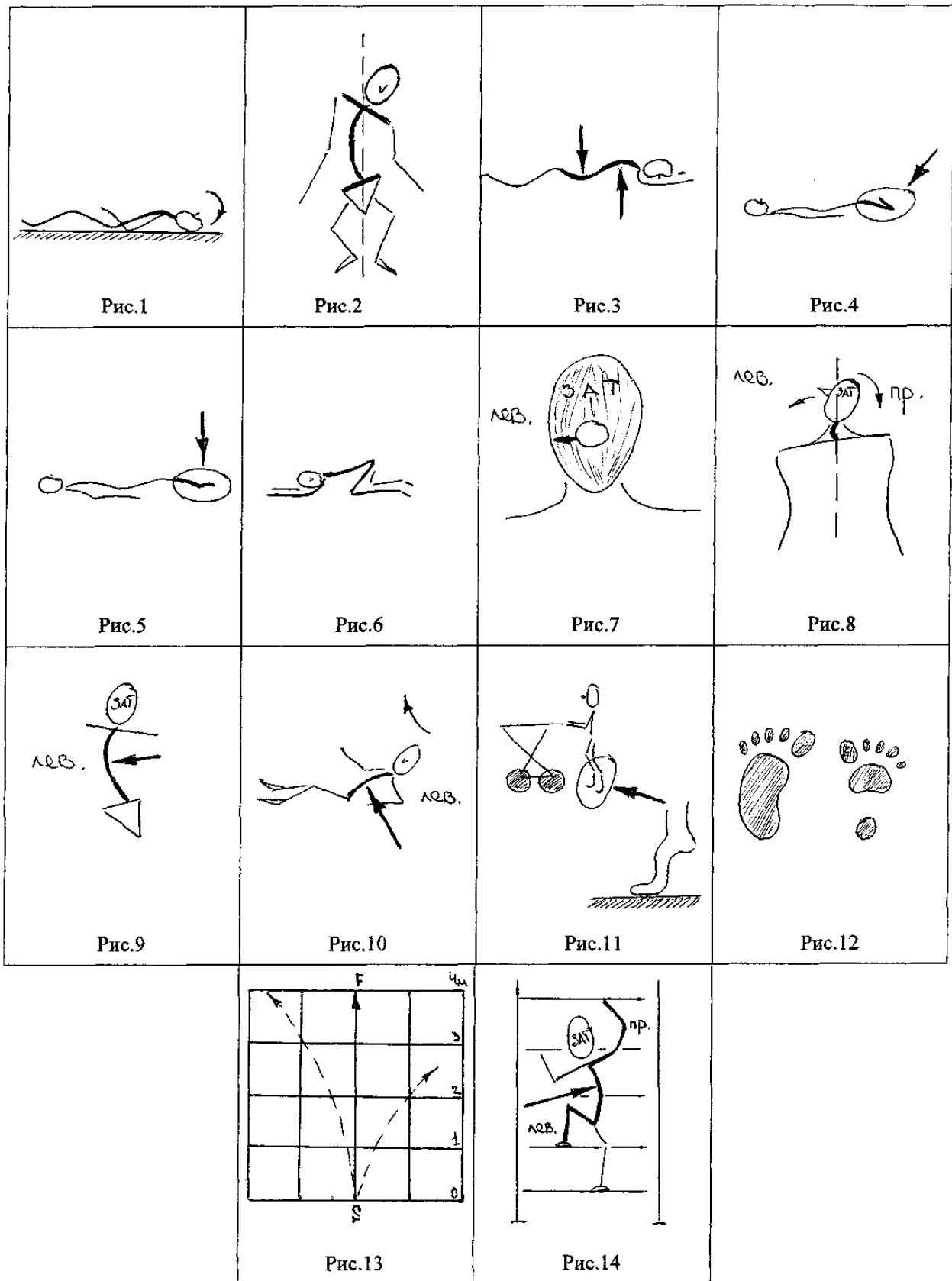
- принятие положений во время приема пищи (фото 2),
- малоподвижные игры (например, игры с кубиками),
- общеразвивающие занятия типа раскрашивания, конструирования, лепки из пластилина и др.,
- просмотр телевизионных передач.

Фото 2

К «активному» бодрствованию мы относим двигательную деятельность, во время которой малыш активно двигается. По мере освоения основных движений от рождения до 1,5—2 лет можно проследить за хаотичными движениями новорожденного, удерживанием головы в положении лежа на животе, осуществлением переворотов со спины на живот и с живота на спину, ползательными движениями в позе лежа, принятием позы четверенек и ползанием в ней, позой сидя, прямостоянием, ходьбой, лазанием, а также предметно-манипулятивной деятельностью в перечисленных основных движениях.

Руководствуясь онтогенетическим принципом, хотелось бы начать наблюдение с самого рождения ребенка. О наличии анатомических асимметрий мы говорили в предыдущей статье. Ведь новорожденный умеет только лежать на спине, поэтому мы проводим сопоставление его антропометрических параметров между правой и левой половинами тела. К 2 месяцам малыш сосредотачивается на зрительном образе, пытается следить за движущимся предметом, прислушивается к звукам. В этот период дети осуществляют повороты головой в позе лежа на спине. При этом первые волосики, «волосяной пушок», выкатываются, вытираются на затылке и появляется пятно по типу «лысинки». Следует обратить внимание на асимметричность положения пятнышка: если оно смещено в одну сторону больше, чем в другую, то это говорит об одностороннем ограничении подвижности в шее. Например, «лысинка» смещена в левую сторону (рис. 7), значит ребенок чаще поворачивает голову влево. Если при этом проверка на пассивные поворо-

ты головы выявила меньший объем движений головы вправо, то это указывает на спазмирование мышцы шеи слева. Следовательно, у ребенка имеется левосторонняя кривошея.

Явно выраженная асимметрия, нетипичность принятия положения туловища, неестественность движения ног должны насторожить. В 3 месяца ребенок должен хорошо

удерживать голову в положении лежа на животе. В норме ребенок может поворачивать голову, прослеживая за звуковым и (или) зрительным раздражителем, но чаще всего она должна находиться по средней линии тела. Однако стабильное смещение головы в одну из сторон должно вызывать тревогу — предполагается развитие кривошеи. Выраженная разница в стоянии надплечий только подтвердит предположение. Например, ребенок лежит на животе и при осмотре сзади наблюдается смещение головы вправо от срединной линии тела, лицо повернуто влево, правое надплечье выше левого — все это явные признаки изгиба шейного отдела позвоночника в левую сторону (рис. 8). Стоит обратить внимание и на положение туловища, позвоночника, таза ребенка. Если туловище изогнуто в одну сторону (например, влево), наблюдается перекос таза (слева ниже, справа выше), а после пассивного выравнивания изгиб сохраняется (или восстанавливается), следует констатировать наличие сколиотического искривления позвоночника (в данном случае левостороннего) (рис. 9).

Четырехмесячный ребенок захватывает предмет, подвешенный над грудью. Если он тянется чаще правой рукой, то это является природной асимметрией. Исключение составляют дети, у которых родственники левши, т. е. леворукость носит генный характер. Если «праворукий» ребенок отдает предпочтение левой руке, следует предполагать отставание в развитии правой руки, ее угнетение; если малыш тянется только правой рукой, а левой — нет, значит травматичному угнетению подверглась левая рука. Происходит только правосторонняя тренировка мышц тела, что может привести в дальнейшем к развитию сколиоза. Это происходит из-за того, что нарушается естественный баланс между мышцами правой и левой половины тела: более сильные мышцы перетягивают на свою сторону слабые, поэтому формируется соответствующее сколиотическое искривление позвоночника.

В пять месяцев ребенок переворачивается со спины на живот. В данном случае следует понаблюдать, в какую из сторон малыш будет чаще переворачиваться. Следует помнить, что самопроизвольная тренировка собственных мышц особенно интенсивно происходит в период со дня рождения до 1—1,5 лет, поэтому при стабильных поворотах только в правую сторону следует предполагать формирование правостороннего сколиотического изгиба позвоночника.

К шести месяцам малыш переворачивается с живота на спину и пытается ползать. Наблюдения за переворотами можно проводить аналогично вышеописанной схеме. Ползание — немаловажный этап в развитии ребенка, укреплении и развитии мышц всего тела, подготовке позвоночника к ортоградному положе-

нию и ходьбе. При ползании малыша следует обращать внимание на то:

- в какой позе ребенок пытается переместиться: лежа или становится на четвереньки; куда стремится малыш, т. е. направление передвижения: вперед, назад, влево, вправо, по кругу. Особенно должно настораживать движение по кругу. Это указывает на развитие дугообразности позвоночника в явно выраженной разнице двигательных способностей мышц между правой и левой половинами тела;

- передвигается только за счет верхних конечностей, а нижние выполняют пассивную роль или наоборот;

- если это происходит в позе четверенек, обратите внимание на длину шага, степень (высоту) поднимания руки (кисти), колена (вынос бедра);

- слишком широкая постановка конечностей (точек опоры) по отношению к туловищу в позе четверенек может указывать на вестибулярные нарушения;

- частое натывкание на предметы, непопадание в дверной проем говорят о слабо развитом чувстве схемы собственного тела, низкой ориентировке в пространстве.

Период ползания длится до 8-месячного возраста, а в 6—8 месяцев ребенок самостоятельно принимает позу сидя. Теперь его позвоночник испытывает давление силы тяжести. Слабость одной из сторон туловища сразу же проявится в асимметрии его положения (фото 3). Чаще всего дети тренируются в присаживании из положения лежа на спине способом через бок с активным отталкиванием руками от опоры. При этом происходит скручивание позвоночника в поясничном отделе. Выполнение данного упражнения только через

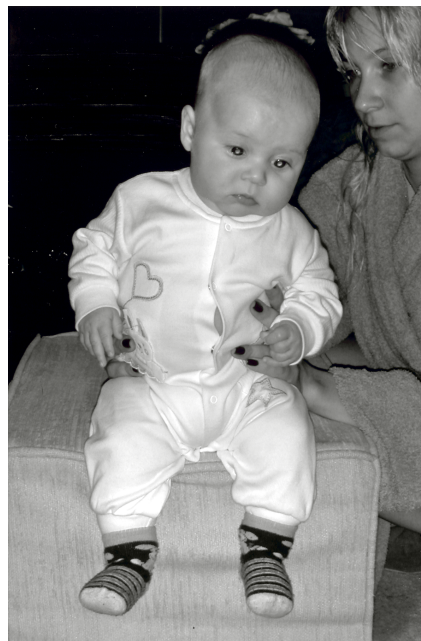

Фото 3

одну сторону (например, через левую) будет способствовать возникновению и развитию сколиотической дуги в пояснице (правосторонний изгиб, (рис. 10). В 8 месяцев ребенок становится в позу «на коленях», придерживаясь руками за барьер, и принимает позу стоя с двуручной опорой. Важно заметить, из какой позы малыш принимает положение стоя (из позы четверенек или из позы сидя), через какую сторону выполняется изменение положения, какая поза является переходной (в приседе, стоя на коленях), какой ногой осуществляется опорно-выпрямительное движение. После того, как малыш освоил самостоятельное, он пытается передвигаться в данной позе. Обычно это происходит к 9 месяцам: ребенок переступает вдоль барьера и ходит при поддержке за обе руки. Смещение корпуса в одну из сторон (например, вправо) или ребенок ложится на одну руку (например, правую) указывает на слабость мышц левой половины туловища, что может привести к развитию сколиоза (в данном случае левостороннего). Постановка стоп будет более информативна в 10 месяцев, когда ребенок сможет идти самостоятельно, например, толкая при этом каталку. Чрезмерное напряжение, повышенный тонус мышц проявится в постановке стоп с опорой на передний отдел по типу «конской стопы» (рис. 11) — ходьба «на цыпочках». Завал стоп внутрь является естественным для детей данного возраста, но он должен быть слабо выраженным, незначительным. Если же данная постановка стоп выражена сильно (плоско-вальгусные стопы), то это является признаком гипотоничности, перерастянутости связочно-мышечного аппарата голени, чрезмерной избыточности подвижности в голеностопных суставах. Именно во время стояния стопные нарушения «набирают» наибольшую степень выраженности, так как на стопы происходит давление всей массы тела. Следующим основным видом стопных нарушений является дистонический тип. Его ярким представителем выступает косолапость, когда стопа приобретает форму боба, полумесяца. Более подробно о стопах и нарушениях в них описано в книге Н. Н. Ефименко «Плантография, или о чем говорят отпечатки детских стоп!» (2003). Наибольшую вероятность развития сколиоза мы наблюдаем, когда у детей выявлен асимметричный тип стояния, при котором одна нога (стопа) распластана, гипотонична, а другая — напряжена (рис. 12). В полной мере самостоятельную ходьбу малыши должны освоить в 12 месяцев. Асимметричность шаговых движений (степень силы отталкивания стопой, высота выноса бедра, длина шага), нестабильность в сохранении позы прямохождения (повторяющаяся из раза в раз в одну сторону), нарушения равновесия в динамике должны настораживать. Рисунок ходьбы можно занести в соответствующий протокол теста «слепая ходьба» (рис. 13).

К 1,5—2 годам ребенок пытается лазать. Лазание — более сложный вид двигательной деятельности. В перемещении задействованы все мышцы тела, все 4 конечности, тело находится выше от опоры (от пола), опора значительно ограничена и т. д. Скорее всего нас будут интересовать следующие параметры:

— какая рука была поставлена первой на жердь;

— какая нога является основной, опорно-выпрямительной;

— какое положение принимает тело, корпус ребенка (фронтально или боком находится по отношению к лестнице);

— какую технику использует малыш (приставного или переменного шага).

Если на протяжении долгого времени ведущими будут оставаться одни и те же конечности (например, правая рука и левая нога), то это указывает на развитие (или наличие) сколиотической дуги (в данном случае правосторонней (рис. 14).

Таким образом, мы рассмотрели первый период освоения основных движений. Конечно, существуют еще бег и прыжки, но для детей данного возраста они являются неактуальными, маловыразительными, а следовательно, и малоинформативными. Подводя итоги вышесказанному, можно сделать следующие выводы относительно диагностирования нарушений осанки у малышей:

— основными методами диагностики в данном возрасте являются визуальный осмотр, проведение антропометрических замеров, наблюдение за принимаемыми позами во время сна и бодрствования, а также при освоении двигательных действий;

— первичную диагностику в домашних условиях могут производить даже родители;

— диагностирование возможных нарушений осанки, наличие предрасположенности к их возникновению и развитию можно осуществлять с момента рождения ребенка;

— проводить диагностику нужно с учетом онтогенетического развития ребенка в положениях: поза лежа на спине, поза лежа на животе, поза четверенек, поза сидя, поза стоя;

— во время диагностирования особое внимание следует уделять асимметричности, неестественным позам и движениям;

— при обнаружении нарушений осанки следует уточнить их с помощью более тонких, инструментальных методов;

— диагностику следует начинать с головы, потом переходить к туловищу, тазовому поясу и заканчивать нижними конечностями.

В дальнейшем мы продолжим разговор о диагностировании нарушений осанки у школьников при помощи инструментальных методов.

В. В. БЕСЕДА,

инструктор по физической культуре
Центра реабилитации движением,
г. Одесса.

**ПРО ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
З НАВЧАННЯМ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ТА МОВАМИ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН
У 2005/2006 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ**

Метою освіти України є формування нової людини, свідомого громадянина держави з активною життєвою позицією, готової до трудової діяльності і творчого мислення, із сформованими потребами до взаємин з людьми різних національностей, самоповаги і самовдосконалення. Така освіта — це гарантія прогресивного розвитку нашого суспільства, його політичного та економічного благополуччя.

Пріоритетними напрямками розвитку молодого покоління є інтелектуальне, духовне та фізичне здоров'я. Тому так важливо сьогодні вміння вчителя, і в першу чергу вчителя мови та літератури, створювати в процесі навчання та виховання атмосферу взаємоповаги, взаєморозуміння всіх етносів, підтримувати процеси відродження національних культур.

Одним із пріоритетних завдань реформування середньої освіти є створення оптимальних умов для оволодіння учнями як державною, так і рідною мовою. Базовий стандарт формування змісту комунікативної, мовної, соціокультурної (етнокультурної) компетенції при вивченні державної та рідної мов і літератур закладено в Державних стандартах початкової, базової та повної середньої освіти і реалізується через навчальні програми курсів.

У загальноосвітніх навчальних закладах, незалежно від мови навчання, особлива увага приділяється вивченню української мови, державний статус якої передбачає обов'язкове знання її для використання в різних сферах суспільного життя.

У 2005/2006 навчальному році загальноосвітні навчальні заклади з навчанням мовами національних меншин і вивченням національної мови як предмета продовжують, починаючи з 6-го класу, працювати за навчальними планами, програмами та підручниками, які відповідають 11-річному терміну навчання (докладно про їх перелік і зміст дивіться в журналі «Наша школа», № 4 за 2004 рік у рубриці «Одеська філія НМЦ середньої освіти МОНУ» та у четвертих номерах журналу за попередні роки).

Додатково щодо переліку програм для 11-річної школи з національних мов та літера-

тур зауважимо, що загальноосвітні навчальні заклади з українською мовою навчання і з навчанням молдовською, болгарською мовами (відповідно до потреб закладу) при вивченні російської мови використовують програми: «Русский язык, 5—9 классы» (авт. І. П. Гудзик, В. О. Корсаков; К.: Шкільний світ, 2001), варіант програми для навчання школярів, які не вивчали мову в початковій школі; «Русский язык, 5—9 (курс 3(2)—9 кл.)», варіант програми, коли російська мова вивчалася в початковій школі (надрукована в журналі «Русская словесность в школах Украины», 2001 р. — № 4). Цим програмам відповідають підручники «Російська мова», 6 клас з курсу 3(2)—9 кл. та 6 клас з курсу 5—9 кл. (за ред. І. П. Гудзик); навчальні посібники: «Російська мова. Комунікативний курс», 6 кл. (авт. Н. Ф. Баландіна, Харків: Торсінг, 2002 р.); «Слушаем, читаем, говорим, пишем» (авт. Л. В. Давидюк та ін., К.: Освіта, 2002 р.), а також для повторення матеріалу 5-го класу можна використовувати посібник «Російська мова. Комунікативний курс», 5 кл., автор Н. Ф. Баландіна, Харків: Торсінг, 2002 р.

Укладено варіативну програму для шкіл з українською мовою навчання, в якій відведено 1 годину на тиждень для вивчення російської мови, «5—9 классы. Русский язык. Факультативный курс. Программы» (автор Л. В. Давидюк). Протягом 1-го півріччя нового навчального року будуть видані програми спецкурсів з російської мови для шкіл з українською мовою навчання для тих категорій учнів, які з різних причин не вивчали російську мову в початковій школі та 5-х, 6-х класах.

Болгарська мова в 6—11 класах, як і у попередні роки, вивчатиметься за програмою авторки В. М. Терзі. При організації роботи за цією програмою вчителю слід більше уваги приділити формуванню навичок усного та письмового переказів, написання переказів з творчим завданням, виділивши для цього години з розвитку зв'язного мовлення.

Вивчення курсу літератур у загальноосвітніх навчальних закладах (відповідно до мови навчання) здійснюватиметься за попередніми

програмами (див. журнал „Наша школа», № 4 2003 р., та № 4 2004 року), а також профільними програмами з курсу літератури (автор В. І. Силантьєва) та курсу зарубіжної літератури (профільні програми 2005 року видання під редакцією Д. Наливайка).

Вивчення курсів літератур здійснюється за інтегрованими програмами. Реалізації завдань літературної освіти сприятиме виконання рекомендацій Міністерства освіти і науки України щодо забезпечення можливості вивчати твори світової класики мовою оригіналу, яку учні вивчають і знають (лист Міністерства освіти і науки України від 11.03.2004 р., № 1/9—113).

Щодо календарно-тематичного планування, критеріїв оцінювання навчальних досягнень з російської та інших мов національних меншин, ведення обліку навчальних досягнень учнів на сторінці класного журналу та інші детальні методичні рекомендації надруковано в журналі «Наша школа» за 2003 рік, № 4, стор. 77—93.

Вивчення національної мови як предмета (молдовської, болгарської, гагаузької та інших) у випадках, коли відсутній варіант державної програми, наприклад: навчання за авторськими програмами з профілю, або факультативні курси, або спецкурси, тощо — погоджуються та затверджуються у порядку, який встановлено Міністерством освіти і науки України.

Для реалізації завдання щодо розвитку інтелекту учнів, формування вмінь і навичок самостійно набувати знання, впровадження ситуативно-мовленнєвого підходу до вивчення рідної мови необхідним (при наявності годин у навчальному плані) є створення додаткових до основних годин курсу факультативних курсів, які мають бути спрямовані на запобігання дефіциту культурологічних, літературних та мовленнєвих знань у школярів.

Звертаємо увагу на те, що організація навчального процесу повинна відбуватися таким чином, щоб формування мовленнєвих умінь було тісно пов'язано з оволодінням знаннями про мову.

Слід чітко спланувати систематичну роботу по вивченню мовних одиниць, понять та тем протягом всього навчального року; формувати орфографічні, пунктуаційні та мовленнєві уміння і навички, сприяти розвитку логічного мислення та удосконалювати всі види мовленнєвої діяльності у таких напрямках: оволодіння нормами літературної мови; збагачення словникового запасу та граматичного устрою мови учнів; формування умінь і навичок здійснювати зв'язний виклад думок в усній та письмовій формі; розвиток навичок виразного читання.

У доборі текстів для вивчення тем слід робити наголос на текстах та вправах лінгво-народознавчого типу, уривках з літературних творів, які вивчалися або будуть вивчатися в курсі літератури, що забезпечить можливість формувати в учнів уявлення про багатоманіт-

ність світу, історію, культуру і традиції свого народу та інших народів, сприятиме підготовці школярів до сприймання текстів художніх творів на уроках літератури.

Більш детально — про організацію навчального процесу щодо вивчення національних мов і літератур, зорієнтованого на 12-річний термін навчання. Міністерство освіти і науки України розробило методичні рекомендації щодо вивчення навчальних дисциплін в 5-х класах у 2005/2006 навчальному році, звернувши особливу увагу на процес адаптації учнів 5 класу до навчання в основній школі (лист № 1/9-68 від 17.02.05, «Інформаційний збірник МОНУ», № 7—8, 2005).

З 2005/2006 навчального року розпочався поступовий перехід на новий зміст, структуру і термін навчання в основній школі відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» і «Про затвердження Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти» № 24 від 14.01.2004 року.

Окремо слід звернути увагу, що затвержені наказом Міністерства освіти і науки України від 23.02.2004 р. № 132 навчальні плани для основної та старшої школи, які орієнтуються на 12-річну школу, запроваджуються, починаючи з 2005/2006 навчального року (в 5-х класах), зі змінами, внесеними згідно з наказом МОН України від 09.03.2005 року № 145.

Для задоволення освітніх потреб національних меншин нові Типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання передбачають вивчення мов національних меншин як предмета (додаток № 2 до наказу МОН України від 09.03.2005 року № 145) в інваріантній складовій з 1 по 12 клас.

У загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням українською мовою (додаток № 1) мови національних меншин вивчаються за рахунок годин варіативної складової навчального плану.

У додатку № 3 представлено Типовий навчальний план для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням двох іноземних мов (основна школа у структурі 12-річної освіти). Вивчення національної мови передбачено за рахунок годин варіативної складової.

Додаток № 4 до наказу МОН України від 09.03.2005 року № 145 пропонує варіант Типового навчального плану для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською або іншими мовами національних меншин (основна школа у структурі 12-річної).

Освітні потреби багатонаціонального складу учнівського колективу можуть задовольнити варіанти планів, зазначені в додатках № 2

і № 4, які враховують години на паралельне вивчення декількох мов національних меншин (при використанні годин інваріантної і варіативної складової).

Тому щорічні Регіональні навчальні плани для навчальних закладів області укладено як додаткові до Типових навчальних планів з конкретизацією варіативної складової, яка враховує багатонаціональні особливості регіону та індивідуальні освітні потреби учнів.

Нагадуємо, що початкова школа продовжує працювати за Типовими навчальними планами для початкової школи з навчанням українською мовою та мовами національних меншин, затвердженими МОН України від 01.03.2004 р. № 162. Відповідно до мови навчання та потреб регіону в системі загальної середньої освіти Одеської області передбачено поступове впровадження Регіональних навчальних планів у структурі 12-річної школи.

Починаючи з 2004 року в області запроваджено варіанти Регіональних навчальних планів початкової школи, які укладено на підставі Типових навчальних планів початкової школи: для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (додатки № 1-Р, 2-Р) та закладів з навчанням мовами національних меншин (додаток № 3-Р), що затверджено Міністерством освіти і науки України від 10.05.2004 року. Регіональні навчальні плани для основної школи повинні стати логічним продовженням створення системи навчання в Одеській області щодо реалізації освітніх потреб національних меншин.

Регіональні навчальні плани основної школи (як і початкової) передбачають реалізацію освітніх галузей Базового навчального плану, охоплюють інваріантну складову, сформовану на державному рівні, яка є спільною для всіх навчальних закладів незалежно від підпорядкування і форм власності, та варіативну складову, в якій передбачені додаткові години на предмети за вибором (вивчення національних мов) і додаткові години на вивчення курсів за вибором, або факультативів, або на індивідуальні та групові заняття. Повноцінність освіти забезпечується реалізацією як інваріантної, так і варіативної складових.

Залежно від вибору мови національної меншини або мови навчання обирається й відповідний варіант навчального плану (вибір мови (російської, молдовської, болгарської, польської, ромської, гагаузької та інших) належить батькам та учням).

У новому навчальному році, починаючи з 5-го класу, впроваджуються і нові програми з української та рідної мови і літератури. Надаємо їх вибірковий перелік:

— для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання: «Російська мова» (Н. Г. Озерова, Г. М. Михайловська, Л. В. Давидюк, В. І. Стативка, К. І. Бикова); «Українська література» для загальноосвітніх

навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин (О. М. Івасюк, Н. В. Гуйванюк, В. Є. Бузинська); «Література» (Л. А. Симакова, В. В. Снегірьова);

— для загальноосвітніх навчальних закладів з молдовською мовою навчання: «Українська мова» (авторів Н. Д. Бабиш, К. Г. Джука, В. А. Гладкова), «Молдовська мова» (В. В. Кьося, Л. І. Фетеску), «Українська література» (О. М. Івасюк, Н. В. Гуйванюк, В. Є. Бузинська); молдовська і зарубіжна література (В. І. Силантьєва, В. В. Кьося, Л. І. Фетеску);

— для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням мов національних меншин: «Російська мова» (Н. Ф. Баландіна та інші), «Болгарська мова» (Л. Я. Романова та інші); «Гагаузька мова» (А. М. Мілков, М. Ф. Чебанова, Є. В. Кішлалі); «Іврит» (Н. В. Бакуліна, О. А. Гільбо); «Ромська мова і література» (А. М. Єрмошкін, І. Г. Мисик, З. А. Кондур, О. С. Семенова).

Якщо мови національних меншин (іврит, ромська, гагаузька та інші) вивчаються в школі з російською мовою навчання, вчитель за основу бере програми для шкіл з українською мовою навчання, творчо опрацювавши момент послідовного опанування мовою відповідно до системи вивчення мовних тем за змістом програм з мови навчання. Це можливо, зважаючи на той факт, що вони укладені з урахуванням комунікативного підходу до навчання, вимог Державного стандарту щодо вивчення мов національних меншин, реалізують підходи до вивчення другої мови. Вчителю слід лише творчо переосмислити її зміст з точки зору послідовності подачі навчального матеріалу відповідно до порядку вивчення тем за програмою з мови навчання того чи іншого закладу.

Крім того, для використання у навчальному процесі рекомендуються програми: «Польська мова» для загальноосвітніх навчальних закладів з польською мовою навчання (М. С. Іванова), програма з літератури (польської і зарубіжної) для шкіл з польською мовою навчання (Р. К. Лебедь, Л. В. Біленька-Свістович); «Румунська мова» для загальноосвітніх навчальних закладів з румунською мовою навчання (Є. М. Маноїл, Д. М. Михайл), програма з курсу літератури (румунської та зарубіжної) авторів Є. М. Маноїл та інших.

У навчальних закладах з вивченням польської мови в 5—9-х класах рекомендуємо взяти за основу затверджену МОН України програму для шкіл з польською мовою навчання і адаптувати її до власних умов (з урахуванням підходів до вивчення мови як предмета і збереженням обсягу змісту, закладеного в програмі МОН України).

Програму «Болгарська мова» (укладачі Л. Я. Романова та інші) для шкіл з українською мовою навчання можна використовувати й в навчальних закладах і класах з навчанням російською або іншими мовами національних

меншин. Головна мета вивчення болгарської мови досягається шляхом вирішення наступних навчальних завдань: засвоєння зазначеної змістом програми суми мовних одиниць як основи для формування мовленнєвих умінь і навичок; збагачення лексичного запасу, засвоєння лексичних і граматичних норм літературної болгарської мови; формування умінь і навичок грамотного письма та культури мовлення; самостійна робота з книгою, довідниковою літературою; розвиток навичок читання та розширення знань про культуру, традиції болгарського народу. Програма зорієнтована на реалізацію мовленнєвої, мовної, соціокультурної і діяльнісної ліній в навчанні. Вибір текстів для мовленнєвої діяльності (читання, аудіювання, говоріння) вчитель здійснює за темами відповідно до навчальних завдань уроку, реалізуючи соціокультурну лінію у навчанні. Також необхідно приділяти увагу формуванню навичок культури мовлення, мовного етикету та культури поведінки. Характерною ознакою викладання курсу є опора на знання, які діти отримують на уроках з української мови. Порівняльний аналіз спільних або відмінних мовних явищ між українською і болгарською мовами має сприяти розширенню знань та кругозору учнів (в школах з російською мовою навчання методика порівняльного аналізу може бути використана на прикладі російської і болгарської мов). Зміст навчального матеріалу для 5-го класу є логічним продовженням вивчення болгарської мови в початковій школі, тому теми з фонетики, лексики, елементарні знання з граматики подаються як повторення вивченого з паралельним розширенням знань учнів за темами. При роботі над формуванням умінь і навичок грамотного письма слід порівнювати написання в українській, російській і болгарській мовах. Міжпредметні зв'язки з літературою, історією рідного краю, живописом, музикою реалізуються на етапі роботи з текстами художньої, публіцистичної, наукової літератури. Програма за будовою має пояснювальну записку; розділ 1 щодо формування мовленнєвих умінь та навичок та розділ 2, який включає зміст щодо знань про мову, мовні уміння та навички. Вимоги до навчальних досягнень учнів розміщено у таблицях — окремо до кожної теми.

Протягом першого півріччя поступово будуть надходити програми для початкової школи з мов національних меншин (польська, ромська, болгарська, гагаузька та інші). Для організації навчального процесу на період їх відсутності вчителі можуть використовувати попередні (самостійно розроблені) варіанти програм, затверджені в установленому порядку.

До нового навчального року готуються і будуть поступово впроваджуватися в навчальний процес підручники для 5-го класу з мов національних меншин, а також підручники з

мов національних меншин для початкової школи. Над укладанням підручників працювали авторські колективи з різних регіонів України, а також колективи, створені за ініціативи Одеської філії НМЦ середньої освіти МОН України.

У 2005/2006 навчальному році учні та вчителі отримають підручники для 5-х класів з мов і літератур національних меншин, перелік яких надано у листі МОН України від 17.02.05 р. за № 1/9—68. *При наявності декількох альтернативних варіантів підручників з одного предмета право вибору одного з них надається вчителю.*

Окремо слід вказати, що типовим навчальним планом для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням мов національних меншин передбачена можливість викладання курсу (на вибір) або зарубіжної літератури, або інтегрованого курсу з літератури (рідної і зарубіжної). Вибір відповідного предмета затверджується в навчальних планах закладів управління освіти і науки міської державної адміністрації, управлінням освіти і науки облдержадміністрації з урахуванням наявності програмно-методичного забезпечення курсу, бажання батьків та учнів. Для цього можуть бути також використані програми і підручники з обраного курсу для загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин.

Звертаємо увагу вчителів-філологів, які у наступному році будуть в 5-х класах викладати мови національних меншин, на деякі особливості організації навчального процесу і підходи до календарно-тематичного планування за програмами з урахуванням комунікативної технології навчання.

Для організації навчального процесу в 5-х класах вчитель повинен бути обізнаний не тільки у питаннях педагогіки, психології, а обов'язково володіти методикою викладання предмета для даної вікової категорії учнів. Для того, щоб знайти оптимальні форми і методи, а також створити атмосферу довіри і творчої взаємодії між учителем і учнями, слід детально познайомитися не тільки з навчальними планами початкової школи, а й методикою роботи конкретного вчителя, від якого клас переходить до основної школи.

При складанні календарно-тематичних планів за програмами з мов національних меншин вчителям-філологам слід пам'ятати, що домінуючим принципом навчання є принцип комунікативного підходу. Доречно не тільки познайомитися з пояснювальною запискою до програми та її змістом, а й чітко визначитися з технологією її реалізації, звернувши особливу увагу на когнітивну методику викладання.

Розглянемо принцип календарно-тематичного та поурочного планування на прикладі роботи за програмою з російської мови для шкіл з українською мовою навчання. На перших

уроках у 5-му класі, безумовно, слід повторити деякі теми з різних розділів мови та відпрацювати поняття про значення російської мови, її державний і національний статус на території Російської Федерації, місце російської мови серед інших мов в Україні та інше (відпрацьовуються навички усного/писемного зв'язного мовлення). Тому соціокультурна лінія логічно буде домінуючою та охопить роботу над текстами за темою «Я изучаю русский язык». Соціокультурна лінія може бути об'єднуючою темою як серії уроків, так і кожного уроку окремо. При її реалізації планується також поступове відпрацювання мовних явищ та одиниць на повторення за програмою: з орфоєпії, орфографії, графіки, лексикології, морфології, синтаксису, стандартні мовленнєві формули етикету, поняття про текст. Загальна тема може реалізовуватися протягом 4 уроків, на кожному з яких відпрацьовуються окремі частини загальних вимог до соціокультурних навчальних досягнень учнів. Так, теми кожного з уроків можуть бути за такими назвами: 1. «Выучи русский язык». 2. «Многообразие языков». 3. «Родственные и близкородственные языки». 4. «В расписании уроков — русский язык». Тема кожного уроку визначається згідно з вимогами до навчальних досягнень учнів, соціокультурної лінії, назва адаптована відповідно до вікових особливостей школярів та на підставі розкриття змісту понять загальної теми. Мовні теми визначаються до кожного уроку по кожному із розділів мовної лінії, а також планується послідовне відпрацювання тем з мовленнєвої лінії. Так, до зазначених 4-х уроків можливо спланувати повторення з орфоєпії («Совершенствование навыков произношения слов и форм слова»); з орфографії («Особенности написания заимствованных слов с двумя согласными. Предупреждение ошибок, связанных с взаимным влиянием украинского и русского языков»); з графіки («Совершенствование графических навыков; различия в написании букв русского и украинского алфавитов»); з лексикології («Совершенствование умений объяснять значение незнакомых слов, подбирать родственные, близкие или противоположные по значению. Наблюдение над образными средствами речи (метафора); з морфології («Одушевленные и неодушевленные имена существительные в форме В. падежа»); з синтаксису («Развитие умений правильно сочетать слова, строить предложения»); поняття про текст («Совершенствование умения формулировать основную мысль текста, составлять вопросы по содержанию текста. Речевая реализация заданной ситуации. Восстановление пропущенных звеньев текста. Тексты-рассуждения»); стандартні формули («Выражения, указывающие на отношение говорящего или другого лица к сказанному»).

Кожний урок необхідно розглядати як одиницю або цікаво продуману ланку в систе-

мі роботи вчителя. На уроці вирішуються навчальні, виховні та розвивальні завдання. Тому він повинен мати чітко визначену мету, досягнення якої потребує вирішення головних завдань уроку. Створення необхідного мікроклімату як на уроці, в школі, так і в самому учнівському колективі для самореалізації п'ятикласника є обов'язковою ознакою продуманого і чітко організованого процесу навчання. Результативності навчання набуває лише тоді, коли вчитель зможе створювати такі ситуації, які б спонукали дитину до виявлення ініціативи, бажання здобути нові знання, до роботи над виконанням практичних завдань у разі, коли учень має право на помилку, власну думку, а стиль роботи учителя не є авторитарним. Слід також уникати ситуацій перевантаження дитини домашніми завданнями, чітко виконуючи на уроці вимоги методики щодо підготовки до їх виконання вдома. Використання групових та індивідуальних форм роботи на уроці, ігрових форм, різноманітних технологій навчання, методики диференційованого навчання допоможе вчителю при організації навчального процесу. Але не меншу увагу слід звернути на організацію системи позакласної роботи з предмета (навчальні екскурсії, робота гуртків, тематичні свята, конкурси та інше).

Зусилля батьків, вчителів і керівників навчальних закладів мають бути спрямовані на створення атмосфери поваги, доброзичливості, щирості у стосунках між дитиною і дорослою людиною, щоб допомогти учням 5 класу швидше пройти адаптаційний період. Знання психологічних особливостей учнів цього віку, методики викладання забезпечують вчителю можливість правильно організувати роботу з батьками щодо надання допомоги дітям у навчанні, а також з проблем виховання.

При оцінюванні навчальних досягнень учнів з мов і літератур національних меншин у 12-річній школі слід дотримуватися вимог, визначених у навчальному посібнику Ю. І. Завалевського «Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти», Київ, 2004 р. Порядок оформлення сторінки журналу з мов національних меншин і літератур (порівняно з рекомендаціями, які було надано у попередні роки) не змінено.

Одеська філія НМЦ середньої освіти дякує авторським колективам за плідну і наполегливу роботу по укладанню програм, підручників, а також участь у Всеукраїнському конкурсі навчальних програм і підручників з молдовської, російської, болгарської, гагаузької, ромської, польської мов і літератур.

Далі — більш детально про деякі з програм.

Програма «Мова романі та ромська література», яка укладена авторським колективом у складі: А. М. Єрмошкін, І. Г. Мисик, З. А. Кондур, О. С. Семенова, пройшла конкурсну комісію, отримала гриф, затверджена

Міністерством освіти і науки України і рекомендована для використання в навчальних закладах. Програма відповідає сучасним підходам до навчання; комунікативній спрямованості у вивченні ромської мови; вимогам Державного стандарту.

Добір навчального матеріалу за змістом відповідає комунікативній, лінгвістичній, лінгвокраєзнавчій ліній у навчанні. Вибір текстів для мовленнєвої діяльності (читання, аудіювання, говоріння) означено (тематично) за розділами.

Програма має пояснювальну записку, загальний зміст і основні вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів, які розміщені в таблиці і відповідають Критеріям оцінювання навчальних досягнень учнів з мов національних меншин.

Актуальність програми полягає в тому, що це перша українська програма з ромської мови та літератури для 5—12 класів і зорієнтована на учнів, які бажають вивчати рідну мову.

Наявність цієї програми забезпечує можливість на наукових і методично обґрунтованих засадах вивчати мову романі не тільки в школах з українською мовою навчання, але й з російською та іншими мовами навчання, де ромська мова вивчатиметься як предмет. Ця програма може використовуватися при організації занять з вивчення мови романі в школах «недільного» типу, які працюють при громадських ромських організаціях.

Програма «Гагаузька мова, 5—12 класи для загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання», яка підготовлена А. М. Мілковим, М. Ф. Чебановою, Є. В. Кішлалі, затверджена Міністерством освіти і науки України і рекомендована для використання в навчальних закладах України. Програма відповідає сучасним підходам до навчання; комунікативній спрямованості у вивченні гагаузької мови; вимогам Державного стандарту мовної та літературної освіти школярів.

За змістом програма містить комунікативну, лінгвістичну, лінгвокраєзнавчу лінії у навчанні. Процес розвитку учнів реалізується за напрямками: формування мовленнєвої, мовної, соціокультурної компетенцій. Вибір текстів для мовленнєвої діяльності (читання, аудіювання, говоріння) означено (тематично) за розділами, які вчитель може самостійно доповнювати, виходячи із власного досвіду, умов навчання та вікових особливостей учнів. За структурою програма має пояснювальну записку, загальний зміст і основні вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів. (Вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів відповідають головним напрямкам Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з мов національних меншин.) Розподіл годин для вивчення тем в програмі орієнтовний, тому вчитель може

самостійно (у разі необхідності) вносити до нього корективи.

Це перша українська програма з гагаузької мови для 5—12 класів. Вона зорієнтована на учнів, які бажають вивчати рідну мову, і забезпечує можливість на наукових і методично обґрунтованих засадах вивчати гагаузьку мову не тільки в школах з українською мовою навчання, а також з російською та іншими мовами навчання, в яких гагаузька мова може вивчатися як предмет. На допомогу вчителям, які почнуть працювати за цією програмою, нижче надається методичний коментар, зміст програми 5-го класу, а також окремі варіанти уроків для 5-го класу.

Програма «Мова іврит, 5—12 класи» для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (12-річна школа) підготовлена авторами Н. В. Бакуліною та О. А. Гільбо, пройшла конкурсний відбір і затверджена Міністерством освіти і науки України. Вивчення мови іврит у сучасній школі є однією із частин шкільної мовної освіти і покликано сприяти відродженню та збереженню мови і культури єврейського народу. Цей предмет вивчається у загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання як окремий предмет за рахунок годин інваріантної складової навчального плану, а також може вивчатися за рахунок варіативної складової Типового навчального плану (додаток № 1). Крім того, ця програма може бути використана при викладанні мови іврит як мови національної меншини в загальноосвітніх навчальних закладах з російською або іншими мовами навчання.

Головною метою навчання мови іврит у школі є формування комунікативної компетенції, яка передбачає взаємозв'язок комунікативного і соціокультурного розвитку учнів, підготовку їх до міжкультурного спілкування в різних сферах суспільного життя, до використання мови як засобу самоосвіти, розвитку національної свідомості; поваги до інших мов та культур; формування навичок критичного мислення, вміння формувати і висловлювати власну думку про ту чи іншу проблему, явище.

Реалізація зазначеної мети вимагає від учителя вміння працювати над розширенням і активізацією словниковою запасу учнів, над розумінням усталених виразів, що відображають реалії життя єврейського народу, його історії та культури; формувати і розвивати граматичні навички, уміння щодо сприйняття і побудови тексту, визначення теми і мікротем, структури висловлювання, причинно-наслідкових зв'язків у змісті твору; побудови власних висловлювань з урахуванням комунікативних завдань, складання усних та письмових текстів, дотримання правил мовленнєвого етикету; формування уміння здійснювати мовний

аналіз, розвиток орфоепічних та інтонаційних навичок.

Декілька слів про структуру програми. Програма містить пояснювальну записку та зміст навчального матеріалу і державні вимоги до його опанування учнями (зміст і вимоги розміщено в таблиці). Основний матеріал програми представлено українською мовою, виключення складають мовленнєві зразки, кліше та граматичні явища, що підлягають засвоєнню. Зміст курсу складається з таких змістовних ліній, як мовленнєва, мовна, соціокультурна та діяльнісна (стратегічна).

Зміст навчання мови іврит в основній школі (5—9 класи) спрямовано на послідовний розвиток усіх складників комунікативної компетенції.

У 5—6 класах загальний лінгвістичний діапазон знань учнів має складатися за обсягом таким чином, щоб учні мали можливість справитися з повсякденними ситуаціями спілкування відповідно до комунікативних завдань, хоча при цьому вони можуть змінювати висловлювання і знаходити необхідні слова. Учні повинні засвоїти мовленнєві кліше, вирази, зазначені у змісті програми відповідно до вікових категорій; вміти висловлювати інформацію про себе та інших людей, про род їх занять та інше.

У цілому програма підготовлена для забезпечення системного вивчення курсу іврит в школах України. У тих випадках, коли до школи поступають учні серед навчального року, які не вивчали мову іврит, рекомендуємо розробляти на основі цієї програми окремі індивідуальні програми та диференційовані завдання. Крім того, враховуючи місцеві умови та навчальні завдання щодо спрямованості кожного окремого навчального закладу, досвід роботи та рівень оволодіння сучасними підходами до навчання, вчитель може (в межах відведеного часу) розширювати обсяг знань, вмінь і навичок, які мають засвоїти учні. Тексти програм для 5-го класу взято із Інтернету на сайті МОН України, тому вони можуть мати технічні огріхи. У типографському (остаточному) варіанті будуть вилучені недоречності і внесені деякі незначущі зміни. (Програми для 5-го класу подано на сторінках журналу з метою надання можливості вчителям заздалегідь підготуватися до навчального процесу в новому навчальному році). Бажаємо успіхів!

Т. Г. БУЧАЦЬКА,
директор Одеської філії НМЦ середньої освіти МОН України.

ВПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ «МОВА РОМАНІ ТА РОМСЬКА ЛІТЕРАТУРА» В 5 КЛАСІ

Програма інтегрованого курсу «Мова романі та ромська література» для 5—12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням мов національних меншин є першою спробою запровадити ромознавчий цикл у практику загальноосвітніх шкіл і тому вона потребує подальшого удосконалення фахівцями-філологами, які будуть викладати предмет у школах, де навчаються ромські діти.

Предметом програми є ромська мова (далі — романі), ромська література, основи ромської історії та культури.

Основними цілями інтегрованого навчального курсу «Мова романі та ромська література» є формування і розвиток мовних знань і мовленнєвих навичок і умінь, необхідних і достатніх для забезпечення нормативного усного та письмового спілкування, ознайомлення з основами історії і культури ромського народу та розвиток національної самосвідомості. Головними завданнями курсу, які має вирішувати вчитель при організації навчального процесу, є:

— лінгвістичні: формування та розвиток певних знань про мову в цілому та мови романі, зокрема (структура, функції, походження та історія, роль у житті людини, у суспільстві);

— мовленнєві (комунікативні): формування та розвиток навичок і умінь слухати та розуміти усне ромське мовлення, читати, писати та розмовляти на мові романі;

— літературні: залучення до ромської усної художньої традиції та до ромської літератури як частини світової літератури. Розвиток творчих здібностей дитини, читацького, художнього та естетичного смаку;

— народознавчі: формування та розвиток знань про ромську історію і культуру, спільну історію ромів та інших народів України;

— виховні: виховання громадянськості та патріотизму, ромської самосвідомості та поваги до інших народів, їх мов, культур і традицій, виховання історичної самосвідомості.

Романі є єдиним представником в Україні індійської групи індоєвропейської родини мов, на всіх мовних рівнях має значні відмінності від інших мов народів України, в тому числі й індоєвропейських. Особливістю сучасного стану романі є відсутність усталеної літературної форми, досить велике діалектне розмаїття (яке, проте, не заважає спілкуванню). Однак протягом останніх 15 років йде активний процес перетворення романі з мови виключно побутового спілкування на багатофункціональну мову, зокрема відбувається розвиток літера-

турної норми на основі творчої обробки та наукового узагальнення діалектного мовлення. Відповідно до Державного стандарту мовна лінія у навчанні представляє фонетичну, лексичну, словотворчу, морфологічну, синтаксичну та правописну системи романі.

Ромська література розвивалася в різні часи (переважно з 20-х років ХХ ст.), в різних землях-країнах, на різних діалектах і за різних політичних умов. Зважаючи на особливості історії ромського народу, через які він не мав і не має власної держави та проживає в різних країнах світу (передусім — Європи), ромську літературу складають твори ромських авторів з різних країн. Особливою частиною курсу є ознайомлення учнів з давньоіндійською літературною традицією, фольклором індійських народів та основними фігурами літератури Індії (Сомадева, Калідаса, Р. Тагор, Ш. Чоттопадхай та ін.). Слід зазначити, що сучасна ромська література не є нащадком чи спадкоємцем давньої або іншої літератури народів Індії, не є продовженням загальноіндійського літературного процесу чи його «відгалуженням», а є результатом переважно, якщо не виключно, європейського досвіду життя. Отже, літературний компонент представлено добром різних за темами, видами, жанрами оригінальних фольклорних і літературних текстів. Частина текстів є перекладами фольклорних і літературних творів інших народів України (принцип полікультурності).

Автори програми планують на майбутнє на допомогу учням і вчителям представити фольклорно-літературний компонент окремою книгою для читання, до якої будуть включені також і тексти народознавчої (ромологічної) лінії. У цих текстах буде представлено матеріал з історії та культури ромського народу як народу, який протягом майже тисячоріччя (а можливо — й понад) розвивався на засадах кочового ладу.

Однак брак «шкільного» часу змушує винести більшість історичних тем на самостійне вивчення або вивчення у школах (класах), які існують при ромських організаціях.

Окремим напрямком народознавчої лінії є вивчення чи ознайомлення з творами про ромів з інших літератур (здебільшого з української та російської, а також іспанської, німецької, англійської, французької).

Автори програми добре розуміють, що навчання за цією програмою протягом наступних 5—6—7 років здійснюватимуть вчителі, які не є фахівцями з мови романі, оскільки підготовки ромських філологів поки що не існує. Отже, такі вчителі-філологи застосовуватимуть в навчанні загальнопедагогічні, методологічні, загальнометодичні принципи; спільні підходи до викладання будь-якої мови та засоби навчання, вимоги і критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з мов національних меншин.

Програма розрахована на дітей, які не вивчали романі у початковій школі, тому в 5-му класі діти вперше починають опанування рідною мовою в письмовій формі. Автори виходили з того, що протягом навчання у 1—4 класах ромські учні вже набули сформовані навички й уміння українського (російського) письма, певні знання про мову, зокрема знайомі з мовознавчою термінологією. Те саме стосується обізнаності дітей з літературознавчою та історичною термінологією.

Перед плануванням роботи в 5-му класі (64 робочі години по 2 год. на тиждень, 4 год. резервні) учителю варто знати та врахувати:

1. Рівень володіння ромськими учнями мовою навчання. Зазвичай діти володіють українською мовою (чи також/або російською), вивчають її як мову навчання. Отже вивчення романі доцільно проводити у порівнянні з системами української (або російської) мови.

2. Ромські учні, як правило, володіють рідною мовою на рівні побутового мовлення.

3. Мова романі представлена в Україні цілою низкою говірок, які утворюють декілька діалектів, а діалекти не завжди є взаємно зрозумілими. Треба дізнатися, якою говіркою/діалектом розмовляють у конкретній місцевості й відповідно до діалектних особливостей планувати вивчення граматичного матеріалу і лексики.

4. Хто з батьків учнів може надати допомогу в проведенні певних уроків (особливо уроків розвитку мовлення). Серед дорослих є багато дуже добрих оповідачів, які знають норми та правила виконання традиційних усних народних творів, традиційного співу. Практика показує, що батьки охоче погоджуються допомагати вчителю.

У 5-му класі учні вперше опановують навичками письма рідною мовою. З історичних причин та виходячи з суспільних потреб ромської нації, автори дотримуються концепції про «подвійний графічний стандарт» для романі, тобто про паралельне вживання кириличної та латинської абеток (кіріліпе та латініпе; концепція передбачає й інші, зокрема на індійській основі, з якою діти знайомляться у 9 кл.). Вибір абетки залежить від мови навчання в школі: якщо школа працює за кирилописемною мовою — ромські учні стають до вивчення кіріліпе, коли ж латинописемною — до латініпе. У 6 класі відбувається перехід на інше письмо. Програма не встановлює обмежень чи «привілеїв» для цих графічних форм ромського письма, вчитель на свій розсуд використовує їх, виходячи із потреб і можливостей конкретних учнів (групи, класу). Але бажано, щоб учні врешті-решт вільно користувалися обидвома абетками (підручники та інші навчальні матеріали готуються з урахуванням обох графічних варіантів).

Оцінюючи навчальні досягнення учнів відповідно до єдиних критеріїв, затверджених

МОН України, вчителям доцільно враховувати, що ромські школярі не мають ані літературномовного середовища, ані розвинутої системи рідномовних ЗМІ, ані інших засобів, котрі підтримують широку суспільно-мовну практику. Сучасний соціолінгвістичний стан романі вимагає коригування критеріїв оцінювання навчальних досягнень саме з романі.

Оцінювання, на нашу думку, має будуватися насамперед на принципах особистісно-орієнтованого навчання (ООН). Цих принципів дотримуються самі автори і, розробляючи програми, взяли їх за методологічну основу. На наш погляд, ООН найкраще відповідає менталітету ромських дітей, котрі, з одного боку, з малих років засвоюють прагматичне ставлення до життя і сприймають освіту як виключно засіб для забезпечення життєвих інтересів (власне когнітивний складник діє чи не в останню чергу). З іншого боку, чи не кожна ромська дитина визначається («виконавські» і творчі) індивідуальністю і талантом, а колективна пізнавальна діяльність з віддаленими результатами сприймається дуже важко та зазвичай, призводить до втрати інтересу, мотивації, а відтак — кидання занять. При вивченні рідної ромської мови та ромської культури мотивація, за нашими спостереженнями, є дуже високою — це й висока національна самосвідомість, бажання «бути як інші — писати та чи-

тати по-своєму», розуміння, що ці знання можуть забезпечити зв'язки з ромами в інших країнах, а відтак — можливість працевлаштування та бізнесу («я легше по-ромськи навчусь, бо на англійську треба багато грошей, то й в Америці чи в Італії роми є, ми домовимося. Коли сюди вони приїдуть, то я як перекладач буду» — думка 14-річного учня). Докладно усі особливості роботи за ромською програмою в 5-му класі вчителі знайдуть у посібнику «Навчально-методичний комплекс «Ромська мова, література та історія в середній школі України».

Автори просять колег звертатися із запитаннями щодо роботи за програмою або безпосередньо до автора за адресою: 65001, Одеса, А/С 24 С. Єрмошкін; тел. (0482) 55-98-03, 8-067-958-95-02, або до Одеської філії НМЦ середньої освіти МОНУ (тел. (048) 729-45-10).

Звісно, для виконання усіх завдань 68 годин недостатньо, але навіть цей мінімальний час забезпечить створення набагато більш комфортних умов для шкільного життя ромських дітей, підвищення мотивації для навчання, в цілому їх загальноосвітнього рівня.

На завершення — невеличка таблиця, яка певною мірою зорієнтує колег у підходах до викладання мови романі на засадах порівняльного аналізу мовних явищ і одиниць (з опорою на українську мову як мову навчання):

Українська мова	Романі
<ol style="list-style-type: none"> Індоевропейська, слов'янська, східнослов'янська Флективна Іменник: однина, множина, граматичний рід: чоловічий, жіночий, середній; флективне відмінювання 	<ol style="list-style-type: none"> Індоевропейська, індійська, окрема підгрупа Аглютинативна з елементами флексії Однина і множина, граматичний рід: чоловічий, жіночий; афіксальні «відмінкові» форми, розбіжність у семантиці з українськими відмінковими формами
<ol style="list-style-type: none"> Артикль відсутній 	<ol style="list-style-type: none"> Неозначений (одна форма, вживається), означений — «відмінюваний» в однині—множині, жіночий—чоловічий
<ol style="list-style-type: none"> Прикметник: узгодження з іменником в роді, числі, ступені порівняння (синтетичні та аналітичні форми) 	<ol style="list-style-type: none"> Занепад узгодження з іменником в роді та числі в мовленні, тенденція повернути узгодження до літературного вжитку, ступені порівняння (аналітичні форми, занепад синтетичних форм)
<ol style="list-style-type: none"> Дієслово: формальний інфінітив, теперішній, минулий (доконаний-недоконаний), давноминулий, майбутній (синтетична та аналітична форми), індикатив, імператив, актив—пасив, модальність, дієслово-зв'язка 	<ol style="list-style-type: none"> Відсутність інфінітиву (зв'язана форма балканського типу), теперішній, минулий (доконаний-недоконаний), давноминулий, майбутній (синтетична та аналітична форми), індикатив, імператив, актив—пасив, модальність, дієслово-зв'язка
<ol style="list-style-type: none"> Дієприкметник: теперішній, імперфектний, перфектний активний, пасивний 	<ol style="list-style-type: none"> Перфектний з формально невизначеним активно-пасивним
<ol style="list-style-type: none"> Дієприслівник: теперішній, минулий 	<ol style="list-style-type: none"> Теперішній
<ol style="list-style-type: none"> Супін відсутній 	<ol style="list-style-type: none"> Активно вживається
<ol style="list-style-type: none"> Соціолінгвістичний статус: державна мова 	<ol style="list-style-type: none"> Мова національної меншини
<ol style="list-style-type: none"> Поліфункціональна, літературна норма, діалекти 	<ol style="list-style-type: none"> Фактично монофункціональна (родина, побут), літературна норма та декілька діалектів
<ol style="list-style-type: none"> Мова навчання: дитячі садки, вузи, система підготовки кадрів (дошкільне виховання, школа, українська мова як іноземна); підготовка спеціальних кадрів 	<ol style="list-style-type: none"> Предмет вивчення у школах «недільного» типу та загальноосвітніх навчальних закладах як мова національної меншини
<ol style="list-style-type: none"> Письмо: сторіччя історії 	<ol style="list-style-type: none"> Офіційно відсутнє, розмаїття графічних та орфографічних систем (на основі кирилиці, латиниці, грецького письма)
<ol style="list-style-type: none"> Наявність спеціалізованих наукових установ, наукових часописів з проблем мови, літератури, методики та ін. 	<ol style="list-style-type: none"> Відсутність таких установ

5 клас (64 год., 2 год. на тиждень, резервний час 4 год.)

Зміст навчального матеріалу	Навчальні досягнення учнів
<p>Вступ (2 год.) Романі — мова ромського народу. Роми — один з народів України та світу.</p>	<p>Учні повинні усвідомити, що протягом навчання в середній школі вивчатимуть рідну мову та літературу як обов'язковий предмет, навчатися читати та писати на романі, познайомляться з історією, традиціями та культурою свого народу.</p>

Ромська фонетика та письмо (12 год.)

<ol style="list-style-type: none"> 1. Ромська абетка (кирилична). 2. Ромські звуки: творення, особливості вимови. 3. Відмінності між ромським та українським письмом. 4. Правопис ненаголошених голосних [e], [y], [o] та звуку [□]. 5. Правопис придихових (аспірованих) приголосних [k'], [t'], [p'], [t'], африкатів [дж], [дз]. 6. Правопис м'яких приголосних та голосних звуків після м'яких, шиплячих та африкатів. 7. Правопис букв на позначення звуків [x], [h], [g]. 8. Правопис звуку [□]. 9. Правопис кінцевих дзвінких приголосних. 10. Складування. Правила перенесення. 11, 12. Резервний час 	<p>Учні повинні знати: ромську кириличну абетку; відмінності між ромськими та українськими звуками та буквами; орфограми.</p> <p>Учні повинні вміти: читати невеличкі тексти з дотриманням орфоепічних норм та правильним інтонуванням; правильно використовувати букви ромської кириличної абетки та писати найбільш вживані слова; списувати текст та самостійно перевіряти написане.</p>
--	---

Ромський фольклор та література (20 год.)

<ol style="list-style-type: none"> 1. Ознайомлення з ромським фольклором. 2. Ромські казки та приказки. 3. Ромські загадки. 4. Ромські прислів'я. 5. Ромські пісні. 6. Загальна характеристика ромської літератури. Індійська література. 7. Герої «Махабхарати» та «Рамаяни». 8. Казки індійських народів (2 год.). 9. М. Козимиренко, Н. Рерго, Папуша, Л. Мануш, К. Рудевич (вірши для дітей, на вибір учителя) (4 год.). 10. В. Бамбула: 1—2 оповідання з «Циганська доля — що вітер у полі», Т. Фабіанова: оповідання «Як я ходила до школи» (4 год.). 	<p>Учні повинні знати: про давньоіндійські епоси «Махабхарату» та «Рамаяну», про жанри ромського фольклору (у порівнянні з фольклором інших народів), про ромських дитячих поетів та письменників.</p> <p>Учні повинні вміти: розрізняти фольклор і літературу; сприймати та розуміти після одного читання невеликі фольклорні та літературні тексти; ставити та відповідати на запитання за текстом; стисло переповідати почуте; складати та розігрувати діалоги за текстом; писати невеликі перекази на основі почутого; декламувати вірші; пояснювати зміст прислів'їв; правильно відповідати на загадки.</p> <p>За наявності умов — знати та співати 3—4 ромські пісні.</p>
---	---

Ромське слово (20 год.)

<ol style="list-style-type: none"> 1. Історія ромських слів. Споконвічні та запозичені слова. 2. Значення слів. Синоніми, антоніми, омоніми, пароніми. Фразеологія. 3. Форми слова. Морфеми (префікс, корінь, суфікс). 4. Іменник (рід, число). Формозміна іменників. Клична форма (4 год.). 5. Артикль. Формозміна артикля. 6. Присвійні та релятивні форми на -кіро/-гіро, -ро/-гро, -ко/-го (2 год.). 7. Прийменники (просторові, часові). Родові (артикульовані) форми прийменників. Суфіксальні форми іменників з прийменниковим значенням. Прийменникові звоти (3 год.). 8. Дієслово. Відсутність інфінітиву. Незв'язане та зв'язане дієвідмінювання у теперішньому часі, імперфекті, перфекті. Особи та особові займенники (5 год.). 9. Прикметники (родові форми). 10. Резервний час (1 год.). 	<p>Учні повинні знати: суфіксальну систему ромського іменника та її функціональну відповідність українським відмінкам; ромську систему особових займенників.</p> <p>Учні повинні вміти: визначати морфеми; змінювати іменники та артиклі в однині і множині; утворювати і вживати присвійні та релятивні форми іменника, відповідні присвійні та релятивні іменникові конструкції; правильно вживати дублетні форми іменника — суфіксальні та родово-прійменникові; вживати родові форми прикметника та узгоджувати їх з іменником; вживати зв'язані дієслівні конструкції з різноособовими актантами.</p>
--	--

Ромська історія та культура (10 год.)

<ol style="list-style-type: none"> 1. Ознайомлення з історією ромського народу. Індія — прабатьківщина ромів (2 год.). 2. Кочівля та осілість (2 год.). 3. Голокост (2 год.). 4. Роми України. 	<p>Учні повинні знати: про походження ромського народу та його шлях до України; про спільну долю народів України; про знищення ромів та інших народів під час фашизму та другої світової війни; про увагу до ромів з боку інших народів та держави.</p>
--	---

Зміст навчального матеріалу	Навчальні досягнення учнів
5. Історія своєї родини. 6. Ромська історія та культура у мистецтві інших народів (література, кіно, малярство) (2 год.) 7. Резервний час (1 год.)	Учні повинні вміти: знаходити Індію та Україну на географічній мапі, показувати шлях ромів до України; стисло розповідати про історію своєї родини; висловлювати думки щодо кінофільму та картин

С. М. ЄРМОШКІН,

учитель ЗНЗ № 13 м. Одеси, голова обласного ромського конгресу,

О. С. СЕМЕНОВА,

студентка відділення етнології історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ ЗА ПРОГРАМОЮ «ГАГАУЗЬКА МОВА» В 5 КЛАСІ

Програма з гагаузької мови створена відповідно до Державного стандарту та типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням мов національних меншин, в яких передбачено вивчення національної мови (інваріантна частина) 2 години на тиждень. Програма може бути використана й у загальноосвітніх навчальних закладах з російською та іншими мовами навчання, в яких передбачено вивчення національної мови за рахунок годин варіативної частини (2 години на тиждень)

Програма побудована відповідно до психолого-дидактичних особливостей навчання учнів основної та старшої школи та є продовженням пропедевтичного курсу гагаузької мови у початкових класах.

Для забезпечення наступності у навчанні вчитель, який працює в 5 класі, повинен знати Державні вимоги до рівня підготовки учнів початкової школи з гагаузької мови. Тому на повторення вивченого в початкових класах виділяється 2 години. Вчитель самостійно обирає теми для повторення. (Доцільно на цих уроках повторити вивчене про будову слова, звуки мови та відомості про будову речень (головні та другорядні члени), тому що програма 5 класу передбачає не тільки вивчення невідомих ще учням явищ, але й поглиблення вивченого в початкових класах матеріалу.) Повторення матеріалу початкових класів допоможе учням у засвоєнні нових тем 5 класу.

У 5 класі вивчаються такі розділи: «Відомості з синтаксису і пунктуації (10 годин)», «Фонетика. Графіка. Орфографія (15 годин)», «Лексика. Фразеологія (10 годин)», «Словотвір. Будова слова (12 годин)».

При вивченні розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації» необхідно згадати вивчене у

початкових класах. Учні вже знайомі з такою синтаксичною одиницею як речення. Вміють визначати головні та другорядні члени, тому вчитель повинен, опираючись на набуті знання, зосередити увагу на нові поняття: другорядні члени речення, звертання, пряма мова, діалог, полілог. Ці теми вже вивчалися на уроках української (російської) мови. Вчителю залишається лише показати особливості цих понять у гагаузькій мові. Велику увагу необхідно приділити вивченню словосполучень, вмінню визначати головне та залежне слово, правильно надавати запитання. Учні повинні не тільки знати загальні відомості про синтаксис і пунктуацію, словосполучення і речення, а й складати словосполучення, встановлювати межі речень у тексті, розрізняти пряму мову і слова автора. На цих уроках вчитель повинен працювати над розвитком діалогічного мовлення, вчити учнів складати діалог. Рекомендуємо на цих уроках провести контроль такого виду мовленнєвої діяльності як діалог. Нагадуємо, що необхідно зосередити увагу на інтонуванні речень (робота над культурою мовлення).

При вивченні розділу «Фонетика. Графіка. Орфографія», спираючись на знання учнів, набуті у початковій школі, зосередити увагу на дифтонгах, подвоєних приголосних. Учні вже знайомі з алфавітом гагаузької мови. У 5 класі треба розповісти учням про існування ще одного алфавіту гагаузької мови — латинського. З латинською графікою учні вже знайомі з уроків іноземної (західноєвропейської) мови. Тому доцільно при вивченні фонетичних тем, виконувати вправи з використанням кириличного та латинського алфавітів, показати фонетичні явища двома графіками. Учні повинні вміти знаходити у текстах вивчені орфограми і пояснювати їх за допомогою правил, пра-

вильно писати слова з вивченими орфограмами, знаходити і виправляти орфоепічні та орфографічні помилки на вивчені правила.

Під час опанування тем розділу «Лексикологія. Фразеологія» вчитель повинен показати красу та багатство гагаузької мови, постійно працювати над збагаченням словникового запасу учнів. Велику увагу необхідно приділити роботі зі словниками: тлумачним, словником синонімів, етимологічним тощо, познайомити з центральним та південним діалектами гагаузької мови. Для цього можна використовувати прислів'я, приказки, казки, легенди. Можна показати відмінність двох діалектів, які простежуються, головним чином, у фонетиці та лексиці. Учні повинні вміти пояснювати значення слів, користуватися словниками, добирати до слів антоніми, синоніми та вживати їх у мовленні, пояснювати їх. При вивченні цієї теми доцільно здійснити такі види контролю мовленнєвої діяльності, як усний переказ чи усний твір.

З курсу початкової школи учні знайомі з такими поняттями, як склад слова, тому при вивченні розділу «Словотвір. Будова слова» більше уваги треба зосередити на чергуванні голосних в корені слова та при творенні нових слів, використанні афіксів у запозичених словах, способах словотворення.

Зміст програми диференційовано на чотири взаємопов'язані змістові лінії: лінгвістичну, комунікативну, соціокультурну і діяльнсну.

Лінгвістична змістова лінія — це шкільний курс мовної системи, якою, без сумніву, мають оволодіти учні, щоб покращити своє мовлення. У ній подано основні мовознавчі поняття, вимоги до роботи над орфоепічними і граматичними нормами гагаузької літературної мови, правилами з орфографії та пунктуації.

Комунікативна змістова лінія програми визначає зміст роботи над формуванням в учнів

умінь сприймати усне і писемне мовлення, самотійно будувати усні і письмові висловлювання різних жанрів, які необхідні учням у період навчання, в процесі майбутньої діяльності.

Культурологічна змістова лінія являє собою перелік культурологічних тем, які орієнтуватимуть вчителів-словесників на добір відповідних текстів, що знайомлять з історією, звичаями і традиціями, мистецькими скарбами, духовною культурою, кращими синами і дочками рідного народу, із загальнолюдськими моральними нормами і становлять певну цілісність, систему. Зміст зазначених текстів має стати опорою для творення учнями власних висловлювань, збагачення словникового запасу на основі використання поданих взірців, формування особистісних переконань, вигранення власного духовного світу. Тому культурологічний принцип навчання рідної мови також належить до базових і має реалізовуватися практично на кожному уроці, а не лише на уроках зв'язного мовлення. Слід зауважити, що тексти повинні бути адаптованими, відповідати віковим та психологічним особливостям учнів 5 класів.

Оцінювання знань та умінь учнів здійснюється за критеріями оцінювання, затвердженими МОН України. На допомогу вчителям, адміністраторам та методистам, які здійснюють контроль за викладанням гагаузької мови, пропоную орієнтовний розподіл годин для вивчення навчального матеріалу в 5 класі. Види робіт з розвитку зв'язного мовлення, види контролю мовленнєвої діяльності вчитель планує самотійно з розрахунку 17 годин на рік. Учитель у разі потреби може вносити певні корективи, не скорочуючи, утім, кількість уроків зв'язного мовлення.

А. М. МІЛКОВ,

методист Болградського райметодкабінету.

ВИВЧЕННЯ ГАГАУЗЬКОЇ МОВИ В 5-МУ КЛАСІ

5-чи сыныф (68 саат, 2 саат афтада)

Ўренәи програманын ичиндекиләры	Девлет стандарт ўренижелире уурлары
<p>ЛИНГВИСТИК МААНАНЫН ЧИЗГИСИ ГИРИМ (1 саат) Дилин маанасы халкын йашамасында Текрар (2 саат)</p>	
<p>Хаберләр синтаксис хем нокталама (10 саат) Лафбирлешмелери. Темел хем биллиедижи лафлар лафбирлешмелер индә. Жумлә, онун грамматика темели. Ичиндеки маан ларина гөрә жумлеләр (аннатма, соруш, изин хем шашма). Лафетменин күлтүрү. Тонланма аннатма, соруш, изин хем шашма жумлелерин. Жумлелерин баш пайлары: субъект хем предикат. Икинжили пайлары: таманлык, беллик хем халлыклар.</p>	<p>Ушаклар ләзым билсиннер: — не ўренилер синтанксистә хем накталамада; — хаберлари лаф бирлешмеләр ичмн, садә хем катлы жумлеләр ичин, баш хем икантили жумлә панлар ичин, данышлыклан хем дорудан сөзлән жумлеләр ичин, ўренили нокталама куралларыны. Ушаклар ләзым бежерсиннар: Курмаа (дүзмәә) лафбирлешмелерини; айырмаа садә хем катлы жумлелери; айырмаа жумлелери ичиндеки мааналарына гөрә; булмаа шашма жумлелери; бумаа жум-</p>

Үренәи програманын ичиндекиләры	Девлет стандарт үренижелире уурлары
<p>Бирсой пайлы жўмлеләр. Жўмлеләр данышлыклан. Дургучлук нышаннары данышлыкларда. Катлы жўмлеләр. Виргўл садә жўмлелерин арасында. Дорудан сөз. Диалог. Полилог. Окул предметлерин баалантылары. Данышлыклар хем диалонглар литература йаратмаларында (литература).</p> <p>Фонетика хем графика (15 саат) Лафетменин сеслери. Буквалар. Гагауз дилин алфавити. Сеслерин хем букваларын кулланлмасы. Вокаллар. Вокал гармониясы гагауз дилиндә. Дифтонглар. Узун вокаллар. Вокал дөнмелери а/э, а/е, ä/е, е, ү/ä. А, ы, у, ү, и вокалларын икиленмеси. Ж, ч, ш консоннарын ардына вокалларын дору йазылмасы. Консоннар. Консон дөнмелери х, в, к консоннары да дору йазалым. Консон гармониясы. Кысым. Ургу.</p> <p>Лафетменин културасы. Ургунун ери гагауз лафларында. Ургу вокаллар хем ургусус. Танышмак лафлыклан. Окул предметлерин баалантылары. Сесйазмак. Рифма шикрлерда (литература).</p>	<p>лелердә баш хем икинжили пайлары, барсойлу пайлары, данышлынлары; гөстермәә авторун сөзлерини хем дорудан сөзлери; дору кулланмаа лафетмектә жўмлелери хер түрлү дүзүлмүш хем ичиндеки маана ларына гөрә, курмаа текст диалоглан. Ушаклар ләзым билсиннер: не үрений фонетика, йазмак хем сөлемек; ана дилимизин сеслерини хем букваларыны; афавити, ани хер букванын вар кенди ады. Ушаклар ләзым бежерсиннәр: айырма лафларын ичиндә ургулу хем ургусус вокаллары, йымышак хем четин консаннары, узун вокаллары хем икили консоннары; пайетмә лафлары кысыма, йапмаа лафа фонетика анализи; орфограманын лафларыны дору йазмаа; арамаа хем булмаа лафларда йанныш буквалары.</p>
<p>ЛЕКСИКА ХЕМ ФРАЗЕОЛОГИЯ (15 саат) Лексика маанасы. Чокмааналы лаф хем бирмааналы лаф. Лафын дорудан маанасы. Лафын дийшили башка маанасы. Омоним. Синоним. Антоним. Хализ гагауз лафлары. Иабанжы (алма) лафлар. Архаизмалар. Неологизмалар. Интернационал лафлар. Диалект. Профессионал лафлар. Фразеология чевиртмеси. Лафетменин културасы. Лафларын кулланмасы демекә (значение) гөрә. Синонимлерин, анонимнерин хем омонимнерин кулланмасы. Окул предметлерин баалантылары. Диалектизмалар, архаизмалар, неологизмалар, фразеологизмалар артистик йаратмаларда терминләр (литература, тарих, математика).</p>	<p>Ушаклар ләзым билсиннер: не үрений лексика, лафларын демеклерини, синонимлери хем антонимлери, омонимлери. Ушаклар ләзым бежерсиннәр: ачыкламаа билән лафларын демеклерини. Дору булмаа синонимлери, антонимнери хем омонимнери хем кулланмаа оннары ана дилиндә.</p>
<p>Лаф курулушу (морфемалар) (8 саат) Көк хем аффикс — лафын пайлары. Аффикслерин дору йазылмасы. Вокал гармониясына гөрә аффиксләр. Консон дөнмелери аффикслердә. Икиленән консоннар. Иабанжы (алма) лафларын аффиксленмеси. Лаф дүзүлмеси. Садә лафлар. Катлы лафлар. Лафетменин културасы. Лафын курулушу. Лаф айлеси. Лафын пайлары: көк хем аффикс. Ени лафлар дүзмәә аффикслерин йардымыннан. Сенсела лафларын баш маанасы хем икинжили маанасы. Аффиксли лафларын дору йазылмасы (вокал гармониясына гөрә). Көкүн хем аффиксин екиндә икили консоннар (ин, тт, сс, кк, лл) Вокаллан битән көклерин аффикслерин вокал башлантысына «и» пейдаланмасы (кара + йа) топ + а; көпрү + йү; өз + ү; кара + дан; көпрү + дән; дере — дән. Аффикслерин дору йазылмасы.</p>	<p>Ушаклар ләзым билсиннер: Хер бир лафын көкү вар йаз — йазда — йазма Калан лафларын пайларын (аффикс) топ — топла — токлады — токладым, токладылар. Ушаклар ләзым бежерсиннәр: иапмаа анализ лафлара курулушуна гөрә; аффикслери дору йазмаа; дүзмаа түрлү лафлар ана дилимизин аффикслеринән; билмаә булмаа биркөклү лафлары (гөз, гөзлүк, гөзчү; таш ташчы, ташлык) Текрар.</p>
<p>Текрар (1 год)</p>	
<p>АННАТМАА (17 саат) (плана гөрә) Ааздан хем йазмак артистик аннтмасы натура ишлерә гөрә хем хайваннара гөрә. Дүзмәә йаратма (плансыз). Йаратма — аннатма (ааздан лафетмек хем йазмак) кенди фикиринә гөрә. Йазмак кийат. Аудирование. Диалог. Йазмак кийат. Кийат. Адрес Окул предметлерин баалантылары. Аристтик йаратма хем онук пайлары; аннатмак хем йаздырмак предметлери, инсаны, хайвани үүренили йа-</p>	<p>Үренижилар ләзым бежерсиннәр: окумаа аннамаклы, ачык, дору, демекли, хызлы литература формаларында. Түрлү тип окумаклар: компакт, айырмаклы, комментариялы, роллерә гөрә. Аклында окумаа да текстлерә анализ йапмаа ичинделинә хем формасына гөрә, булмаа темаларыны хем сужетлерини; тексти пайетмәә логикайжә фрагментлерә, планыны дүзмәә; кендибашына текст планы дүзмәә да она гөрә аннатмаа логикайжа, йаратманын ичинделинә гөрә, кендинән дә аннатмаа.</p>

Ўренәи програманын ичиндекиләри	Девлет стандарт ўренижелере уурлары
ратмаларда (литература). Ааздан йаздырмак рисим йаратмаларда; ааздан аннатмак жанралара гөрә ушаклар ичин (ресимлемәк).	
Социокултур ўренмәк ууру Лафетменин илерлемеси Украинанын девлет нышаннары Окул. Хатыр кийада. Ана тарафым. Киев — украинанын меркези. Ана боба. Адетлер гагауз айлесинда. Легендалар хем аннатмалар Киев ичин хем гагаузлар ичин. Украинанын анылмыш инсаннары Т. Г. Шевченко. Гагауз халкын инсаннары. Гагауз халкын девлет нышаннары. Халкын занатлары. Гагауз халкын иортулары (колада, Паскелла, Троица) СТРАТЕГИЙӘ ГОРА ўренмәк УУРУ	Ўренижилар ләзым бежерсиннәр. Булма кенди башына пайларыны ишлемектә, неетлери хем илерлетмеклери плана гөрә. Нота коймак ишин битмесинда, йапмак дүшүнмек ишлерә: анализ йарышмак, топламак, синтез хем схема йапмак.

Планы-конспекты уроков по гагаузскому языку 5-е классы

Ана дилиндә урокларын планнары 5-жи класлар ичин

I

Кону: Жумленин баш пайлары: субъект хем предикат.

Нийетләр: ўретмә ушаклары булсуннар жўмледә онун граматика темелини, баш пайларыны: субъекты хем предикаты, танысыннар оннары; кендилери дүзсүннәр жўмлә бир граматика темелиннен, ики граматика темелиннен, айыры баш пайларыннан: сааде субъектлан йа да предикатлан. Коймаа доору соруш баш пайларына. Илери доору зенгиннетмаа ана дилимизи, каавилетмәә дуйгуларыны

Уроон илерлемеси.

Контрол ев ищина

Доору йазалым! Лафлык диктанты.

Йаратма, чемрек, сөлейиш, чок, башча, биркач, ўзүм, йабанжы, лафбирлешмеси, жўмлә, докуз, ўз.

Йазалым лафлыклары:

Лафбирлешмеси — словосочетание,

Сөлейиш — пословица, поговорка,

Жўмлә — предложение,

Чемрек — проворный, ловкий,

Йаратма — сочинение, творчество.

Найдите основы предложений. Подчеркните их.

Дул холодный ветер. Расцвела в саду сирень.

Дүшүнүн, сөлейин: нейчин лаф гидер бу жўмлелердә?

Школада кийат ўўренериз. Башчада зурна чичеклери ачмышлар.

Субъект — жўмленин баш пайыйдыр, ангысы гөстерер кимин ичин, йа да нейчин гидер лаф жўмледә. Субъект жўмледә олээр адлык-

лар хем адерликләр. Ангылары жувап едерләр сорушлары: ким ?, не?

Предикат — жўмленин баш пайыйдыр, ангысы гөстерер не ишләр олмуш, олду, олэр хем олажак. Предикат жўмледә олэр ишликләр. Ангылары жувап едерләр сорушлары: не йапэр?, не йапты?, не йапәжәк?.

Орнекләр:

1. Дәдү сувазлады Гүлжеезин башыны.

2. Лигоржүк пек акыллымыш хем чалышканмыш.

3. Каави бир халкмыш гагаузлар.

4. Дүзүнерләр окадар, сансы дүннейә дирек калажаклар.

5. Не бүүк кысмет хем щенник, хем севинмәк верилмиш гагаузлары, ки оннар да кубул етмишләр. Аллахын сөзлерини ана — боба дилиндә.

Гөрдүнүз ми нижә баш пайлары кулланылэр жўмлелердә?

Дүзүн кендиниз өрнек.

Унутмайлым не ўўрендик!

Сорушлар темая гөрә:

— Не о субъект?

— Ангы сөз пайлары олээр субъект жўмледә?

— Ангы сорушлары жувап едер?

— Не о предикат?

— Ангы соз пайлары олээр предикат жўмледә?

— Ангы сорушлары жувап едер?

— Дүзүн өрнек.

Евә иш.

Бу жўмлелердә булун субъектлары хем предикатлары.

Суук лүзгәр копардэр аачларын йапракларыны.

Бир узун турна сүрүсү учарды үүсек гөктә сыжак ерлерә доору.

Оннарын кахырлы сесләри далгалаттыйды генч дуйгуларымы.

Оннар айырылардылар севгили йуртлуундан.

II

К о н у: Икинжили пайлары жүмленин: таманнык, беллилик хем халлыклар.

Н и й е т л ä р: булмаа жүмледә икинжили пайлары, коймаа доору оннара соруш хем айырмаа; бежермәә дуз-мәә гөзәл жүмлеләр хем булмаа литература текст лериндән.

Уроон илерлемеси.

1. Контрол ев ишинә.

Битирдин жүмлейи:

Субъект — жүмленин...

Жүмледә субъект гөстерер...

Субъект жувап едер сорушлара...

Дүзүн жүмлә хава ичин..., занатлар ичин...

Предикат — жүмленин...

Предикат жүмледә гөстерер...

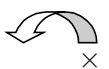
Предикат жувап едер сорушлара...

Дүзүн жүмлә инсаннар ичин..., кушлар ичин.

2. Лафлык диктанты.

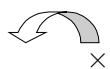
Йазын доору лафбирлешмелерини, дүзүн оннара схема

Насыл?

Бийаз каар

Насыл?

сыжак гунеш

Не?

дузмаа ев

Не?

бичмаа от

Нижә?

баармаа чиркин

Нижә?

коймаа каршы

3. Йарыштырын жүмлелери:

Гүнеш чыкты.

Үүсек гөктә, булутларын арасындан, бир да чакты сыжак гүнеш.

Не варнасы сөлейсиниз бу ики жүмлә ичин?

— Ангысыны таа беендиниз? Нейчин?

— Булун жүмледә субъекты хем предикаты?

— Не сөз пайыйдыр лафлар: үүсек (нышан-нык), гөктә (адлык), булутларын (адлык), бир да (ишхаллык), сыжак (нышанынык)

Хепси бул лафлар йардым олдулар ики лафа жүмледә (гүнеш чыкты) — предиката хем субъекта.

Йардым олдулар бизә гөрелим таа ий, нередән хализ чыкты о гүнеш, насы о гүнеш хем нередән о чыкты.

Икинжили пайлары жүмленин йардым олэрлар хем гөстерерләр таа ий баш пайларыны, хем да икинжили пайларыны.

Икинжили пайлар жувап едерләр сорушлара:

— Нейин?

— Нейи?

— Нейчин?

— Нижа?

— Насы?

— Нерәдә?

— Не заман?

— Нередән?

— Некадар?

Икинжили пайлар пай олээрлар: таманнаа (дополнение), беллиләә (определение), халлык-лара(обстоятельство).

4. Йазын бу лафлары сөзлүкләринизә

5. Таманнык жувап едер сорушлара: нейи?, нейин?

Беллилик жувап едер сорушлара: нижә?, насы?

Халлыклар — нередә?, нередән?, незаман?

Өрнекләр:

— Екмек ичин чок йаратмалар вар. Онун ичин таа деделермиз түркү, легенда, щиир йазармышлар.

— Сазлыктан бир саз кестим.

Бошларны деликледим

О сиври сесли чыртма

Шенник койду жаныма. (Т. Занет)

— Иплик инжә ердән копармыш. (сөлейиш)

— Фена көпек суруу бекләрмиш. (сөлейиш)

6. Унутмайлым не үүрендик!

Сорушлар темайә горә:

— Икинжили пайларын не файдалары вар жүмледә?

— Нижә сорушлара жувап едерләр?

— Не олэрлар жүмледә (таманнык, беллилик, халлыклар)

7. Евә иш.

Литература текстлериндән йа да кендиниз йазын беш жүмлә.

Булун оннарын темеллерини — баш пайларыны хем гостерин икинжили пайларыны.

Т. П. СЮРМА,

курчу куун орта окулу.

(**Т. П. СЮРМА,**

учитель гагаузского языка Виноградовской средней школы Болградского района)

ВИВЧЕННЯ МОВИ ІВРИТ У 5 КЛАСІ

(70 годин, 2 години на тиждень, резервний час — 4–5 годин)

Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Мовленнева лінія (30 годин протягом року)	
<p>Загальні відомості про мову (2 год.) Загальні уявлення про мовлення як засіб спілкування, пізнання; сфери спілкування, усне та писемне мовлення (1 год.)</p>	<p>Розрізняти усне та писемне мовлення; орієнтуватися у сферах спілкування.</p>
<p>Мовленневий етикет (1 год.)</p>	<p>Пояснювати правила мовленнєвого етикету та використовувати їх у своєму мовленні.</p>
<p>Аудіювання (7 годин) Сприймання і розуміння на слух незнайомих текстів, що належать до різних типів, стилів і жанрів мовлення та пред'явлених в обсязі 200–250 слів (художній стиль) з тривалістю звучання 2–2,5 хв. та 100–150 слів (інших стилів) з тривалістю звучання 1–1,5 хв.</p>	<p>Уважно слухати текст, що стосується особистісної, публічної та освітньої сфер спілкування, а також нескладні тексти пізнавального та соціокультурного характеру; розуміти, запам'ятовувати з двох прослуховувань його фактичний зміст, визначити причинно-наслідкові зв'язки, головну думку твору, оцінювати почуте, помічати окремі мовні особливості (переносне значення, образні вирази тощо), користуючись лінгвістичною та контекстуальною здогадкою. Розуміти повний зміст висловлювання вчителя, прості пояснення та інструкції у вказаних сферах спілкування.</p>
<p>Говоріння (7 годин) Усне діалогічне мовлення в обсязі 4–5 реплік для двох учнів.</p> <p>Усне монологічне мовлення різних типів, жанрів та стилів</p> <p>Усне переказування (докладне, стисле, вибіркоче) у межах 1–2 хвилини.</p>	<p>Виявляти певний рівень обізнаності з теми, що обговорюється; дотримуватися теми спілкування; складати, розігрувати діалог відповідно до запропонованої мовленнєвої ситуації й мети спілкування та у межах визначеної тематики і сфери спілкування; знати й використовувати репліки для стимулювання, підтримання діалогу, формули мовленнєвого етикету, прийнятого в єврейському середовищі та країні Ізраїль; вміти аргументувати висловлені тези з метою бути зрозумілим, переконливим співрозмовником; розуміти можливість різних поглядів на ту саму проблему; дотримуватись правил спілкування (не перебивати співрозмовника, заохочувати його висловити свою власну думку, зацікавлено і доброзичливо вислуховувати його, вміти висловлювати незгоду з позицією іншого так, щоб не образити його); дотримуватись норм літературної мови.</p> <p>Виявляти певний рівень обізнаності з теми висловлювання; будувати висловлювання певного обсягу, добираючи та впорядковуючи необхідний для реалізації задуму матеріал; відтворювати інформацію докладно, стисло, вибірково; викладати матеріал логічно, послідовно, враховуючи співвідношення основної та другорядної інформації; дотримуватись теми висловлювання; підпорядковувати виклад головній думці; враховувати ситуацію спілкування та адресата мовлення в межах визначених сфер спілкування, виявляти своє ставлення до предмета висловлювання, розуміти можливість різних тлумачень тієї самої проблеми, вміти оцінювати аргументи на їх доказ, формулювати своє бачення проблеми, використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання, дотримуючись норм літературної мови, вдало користуючись лексичним і граматичним багатством мови.</p> <p>Переказати (докладно, стисло, вибірково) вивчені, прослухані або прочитані твори, діалогічні та монологічні висловлювання з урахуванням ситуації спілкування; самостійно створювати висловлювання на відповідну тему.</p>
<p>Читання (7 годин) Формування, розвиток техніки читання вголос та мовчки, розуміння самостійно прочитаних текстів, що належать до різних родів літератури, стилів, типів і жанрів мовлення, види читання</p>	<p>Вголос читати із достатньою швидкістю (60–90 слів за хвилину), плавно, з гарною дикцією, відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм, пристосовуючи темп, тембр, гучність читання до змісту, стилю тексту, авторського задуму і особливостей тих, що слухають (ступінь підготовки, зацікавленість даною темою тощо).</p> <p>Мовчки читати незнайомий текст із швидкістю 70–130 слів за хвилину і розуміти після одного прочиту-</p>

Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
	<p>вання фактичний зміст; причинно-наслідкові зв'язки; основну думку; виразально-зображувальні засоби прочитаного твору.</p> <p>Запам'ятовувати прочитане; висловлювати власну думку про прочитане; самостійно працювати з текстом; користуватися різними видами читання.</p> <p>Розуміти зміст нескладних автентичних текстів різних жанрів і стилів, що співвідносяться з особистісною, публічною та освітньою сферами спілкування; користуватися словником.</p>
<p>Письмо (7 годин). Побудова письмових текстів (монолог, діалог) різних типів, стилів і жанрів</p>	<p>Письмово переказувати (докладно, стисло, вибірково) навчальні тексти. Самостійно створювати письмові тексти про себе, свою родину, висловлювати в них власну думку про певну подію, ситуацію, прочитаний твір (не менше 8 речень), дотримуючись вимог до мовлення, вдосконалювати написане. Складати план вперше пред'явленого тексту. Відповідати письмово на запитання за вивченим текстом.</p>

Мовна лінія. Фонетика. Орфоепія. Графіка (36 годин протягом року)

<p>Звукова система мови (3 год.) Повторення вивченого в початковій школі Звуковий склад сучасної мови іврит. Звукове значення букв. Історія вокалізації. Оголоски. (1 год.) Складоподіл. Наголос. Дагеш та його функції. Дагешовані літери. Ознайомлення з оголоскою шва та її особливостями. (1 год.) Графіка. Алфавіт. Літери. Кінцеві літери. Квадратний шрифт та скоропис (курсив). Правила читання й письма. (1 год.)</p> <p>Лексикологія. (4 год.) Лексичне значення слова. Групи слів за значенням. (1 год.) Синоніми та антоніми (лексичні та контекстуальні). (2 год.) Словники (двомовні та тримовні). (1 год.)</p> <p>Словотвір. (2 год.) Будова слова. Поняття про корінь. (2 год.)</p> <p>Морфологія. (20 год.) Лексичне та граматичне значення слова. Частини мови. Граматичні характеристики частин мови. (1 год.) Іменник. (2 год.) Рід іменників (чоловічий, жіночий) Число (однина, множина, двоїна) Означений артикль. Вживання означеного артикля з іменником. Прикметник. (2 год.) Рід прикметників (чоловічий, жіночий). Число (однина, множина) Використання означеного артикля з прикметником. Якісні прикметники (Кольори).</p> <p>Займенник. (2 год.) Особові займенники. Вказівні займенники. Використання означеного артикля з вказівними займенниками. Числівник. (3 год.) Кількісні числівники чоловічого та жіночого роду. Узгодження числівників з іменниками. Порядкові числівники від 1 до 10. Гематрія — позначення числа літерами.</p> <p>Дієслово. (4 год.) Поняття про бін'яни (породи). Виділення кореня дієслів бін'янів «пааль» та «пїель» у теперішньому часі. Відмінювання дієслів бін'янів «пааль» та «пїель» у теперішньому часі. Поняття неозначеної форми дієслова.</p>	<p>Називати звуки мови іврит, розрізняти їх за їх значенням.</p> <p>Ділити слово на склади; знаходити місце наголосу у слові; визначати функції дагешу та знаку шва.</p> <p>Називати літери в алфавітному порядку; вільно користуватись алфавітом; знаходити та розрізняти кінцеві літери; розрізняти друковані та рукописні шрифти; дотримуватись орфоепічних та орфографічних норм у власному мовленні.</p> <p>Визначати лексичне значення слова та груп слів.</p> <p>Підбирати синоніми, антоніми до вказаного слова.</p> <p>Користуватися словниками (двомовними та тримовними).</p> <p>Пояснювати значення слова за допомогою його будови; визначати функції кореня.</p> <p>Розрізняти лексичне та граматичне значення слова; визначати граматичні характеристики частин мови.</p> <p>Визначати рід та число іменників; вживати означений артикль з іменником.</p> <p>Визначати рід та число прикметників; вживати означений артикль з прикметником. Характеризувати якісні прикметники, які називають предмети, істоти, явища різних кольорів.</p> <p>Називати та розрізняти особові та вказівні займенники; вживати означений артикль з займенником.</p> <p>Порівнювати кількісні числівники чоловічого та жіночого роду, узгоджувати числівники з іменниками; вживати кількісні числівники у висловлюваннях з таких тем як «Скільки років?», «Моя адреса». Називати порядкові числівники від 1 до 10, розрізняти їх за родами; визначати числове значення літер івритського алфавіту.</p> <p>Розрізняти дієслова за родами. Відмінювати дієслова теперішнього часу бін'янів «пааль» та «пїель». Визначати неозначену форму вивчених дієслів; вживати модальні слова з інфінітивом і без у мовленні; підбирати та</p>
--	--

Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Неозначена форма вивчених дієслів пааль та піель шлемім — פיעל שלמים פעל שלמים. Модальні дієслова «повинен», «хочу». Вживання модальних дієслів з інфінітивом. Дієслова наказового способу.</p> <p>Прийменники. (2 год.)</p> <p>Поєднання прийменників з займенниковими суфіксами по типу іменників в однині (עם, של, ב, ל, את).</p> <p>Сполучення. ל קשה, ... ל קר, ... ל אין, ... ל יש.</p> <p>Частки. (2 год.)</p> <p>Артикль. Поєднання артикля з прийменниками ל та ב. Заперечувальні та стверджувальні частки .כן, לא, אין.</p> <p>Сполучники. (2 год.)</p> <p>Єднальні (וג, ו), протиставні (אבל), умовні (אם).</p>	<p>називати дієслова наказового способу у певній мовленевій ситуації.</p> <p>Відмінювати прийменники за особами; вживати прийменники з дієсловом «бути», прислівниками та частками.</p> <p>Характеризувати функції означеного артикля; розрізняти за значенням окремі прийменники та їх поєднання з артиклем; вживати заперечувальні та стверджувальні частки.</p> <p>Розрізняти групи сполучників та вживати їх у мовленні.</p>
<p>Синтаксис та пунктуація. (5 год.)</p> <p>Словосполучення. (1 год.)</p> <p>Види словосполучень (іменник + прикметник; іменник + дієслово).</p> <p>Сполучена конструкція — сміхут.</p> <p>Просте речення. (1 год.)</p> <p>Порядок слів. Розповідне, питальне, спонукальне.</p> <p>Складне речення. (3 год.)</p> <p>Складносурядне із сполучниками אבל, וג, ו.</p> <p>Складнопідрядне причини типу: כי... עד... מ.</p> <p>Складнопідрядне речення з приєднальним підрядним.</p> <p>Вживання сполучників, ... מה ש ... מי ש.</p> <p>Розділові знаки у простому і складному реченні.</p>	<p>Пояснювати семантику, будову словосполучень, розрізняти словосполучення та сполучену конструкцію сміхут.</p> <p>Пояснювати семантику та будову речень різних типів; висловлювати той самий зміст за допомогою різних синтаксичних засобів; будувати і визначати складносурядні речення із вказаними сполучниками та складнопідрядні речення вказаного типу.</p> <p>Встановлювати смислові і синтаксичні відношення у реченнях різних типів.</p>
<p>Орфографія. (2 год.)</p> <p>Написання разом та окремо. Передача звуків «ч» «ж» та йотованих за допомогою івритських літер. Літера «гей» ה наприкінці слова.</p>	<p>Правильно писати слова відповідно до вивчених орфографічних правил. Правильно позначати на письмі звуки «ч» «ж» та йотовані звуки. Пояснювати вживання літери «гей» ה наприкінці слова.</p>
<p>Повторення та закріплення матеріалу (4 год.)</p>	

Н. В. БАКУЛІНА,

О. А. ГІЛЬБО,

автори програми «Мова іврит», 5-й клас.

Дисципліни гуманітарного циклу

МЕТОДИЧНІ ОРІЄНТИРИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ РІДНОЇ (УКРАЇНСЬКОЇ) МОВИ У 2005/2006 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

У 2005/2006 навчальному році вчителі української мови та літератури працюватимуть у 6—11-х класах за такими програмами:

— Рідна мова. В. Новосьолова, Л. Скурятівський, Г. Шелехова. — К.: Шкільний світ, 2001. (Для шкіл, класів з українською мовою навчання).

— Українська мова. О. Біляєв, Н. Бондаренко, А. Ярмолук. — К.: Шкільний світ, 2001. (Для шкіл, класів з російською та молдовською мовами навчання).

— Рідна мова. В. Тихоша. Програма для шкіл, класів з поглибленим вивченням української мови: для шкіл, класів з профільним на-

вчанням (філологічний, гуманітарний класи, 8—11 кл. (ж. «Дивослово». — 2003. — № 9. — С. 67—80).

— Українська література. Н. Волошина, О. Бандура. — К.: Шкільний світ, 2001. (Для шкіл, класів з українською, російською та молдовською мовами навчання).

— Українська література. Г. Семенюк, В. Цимбалюк. Програма для загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням української літератури у 8—11 кл., для класів з гуманітарним профілем, гімназій, ліцеїв та коледжів. — К.: Генеза, 2004 або ж. «Дивослово». — 2003. — № 8. — С. 46—75.

Календарно-тематичне планування та коментарі до вивчення рідної (української), української мови та літератури надруковані у ж. «Наша школа». — 2004. — № 4. — С. 107—111 та в окремих брошурах, підготовлених у 2004 році науково-методичним центром української мови та літератури, українознавства Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, автори С. А. Свінтковська, О. В. Гашибаязова:

— Структурно-тематичні схеми вивчення курсу рідної (української) мови в 5—11-х класах та календарно-тематичне планування (за програмою МОН України «Рідна мова», автори: Г. Шелехова, Л. Скуратівський).

— Структурно-тематичні схеми вивчення курсу української мови в 5—11-х класах та календарно-тематичне планування (за програмою МОН України «Українська мова», автор: О. Біляев та ін.).

— Структурно-тематичні схеми вивчення курсу української літератури в 5—11-х класах та календарно-тематичне планування (за програмою МОН України «Українська література», автори: Н. Волошина, О. Бандура).

Учителі української мови та літератури користуються вищеназваними матеріалами тільки в 6—11-х класах.

В окремі брошури подаємо календарно-тематичне планування з мови та літератури для 5-го класу 12-річної школи програми та інші матеріали. Брошуру можна придбати в науково-методичному центрі української мови та літератури, українознавства ООІУВ.

Добір навчального змісту та організація навчання української мови мають здійснюватися на основі поєднання особистісно-орієнтованого, комунікативно-діяльнісного і соціокультурного підходів.

На уроках рідної мови слід більш активно використовувати сучасні педагогічні технології, суть яких полягає в попередньому проектуванні процесу навчання з урахуванням конкретної навчальної мети і які спрямовані на забезпечення успіху в засвоєнні учнями знань, та формування у них умінь і навичок за рахунок самостійної активної діяльності.

Технологізація освітнього процесу передбачає розробку відповідного дидактичного матеріалу, системи уроків і методичних рекомен-

дацій до їх проведення. За такого підходу визначальними мають бути групова робота, учнівські диспути, рольові ігри, керовані дослідження та самостійні проекти, розігрування діалогів, ведення бесіди тощо; передбачає він і використання освітніх можливостей позакласних заходів з мови.

Серед інтерактивних форм роботи на уроках української мови, які збільшують пізнавальну самостійність учнів та мотивують потребу самовдосконалення, поширення набуває навчальна взаємодія учнів у парах, мікрогрупах, групах, що утворюються різними способами (за рядами, вибором самих учнів, рівнем успішності, переліком проблем, інтересами тощо). Ці педагогічні технології здебільшого застосовуються під час пошуку інформації, виконання практичних завдань, підготовки диспутів, вивчення та повторення змісту уроку та ін.

Комунікативна діяльність має здійснюватися в процесі розв'язання учнями системи усних і письмових мовленнєвих завдань, розташованих у порядку зростання їхньої складності. Для надання школярам більших можливостей для спілкування, висловлювання власних думок і почуттів передбачається, зокрема, ширше впроваджувати групову форму проведення занять, індивідуалізувати та диференціювати систему письмових робіт.

Головною умовою ефективності особистісно-орієнтованого навчання є використання таких методичних підходів, які передбачають позицію учня як активного співтворця уроку. Така позиція формується завдяки системному використанню міжпредметних зв'язків і міжпредметної інтеграції, створенню системи проектної діяльності (дослідницької, художньої тощо) й умов для особистісно-орієнтованого навчання (через трансформацію змісту, типології, структури уроку, оптимальне поєднання парно-групової та індивідуальної діяльності, зорієнтованість інтерактивних технологій на структуру навчально-виховного процесу).

Уроки рідної мови мають створювати належні умови для реалізації принципів національного і громадянського виховання, для загального й мовленнєвого розвитку учнів, формування у них навичок грамотного письма та граматичних умінь, мотивації творчої активності, формування досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Учень повинен стати активним співтворцем навчально-виховного процесу. Учитель повинен створити повноцінні умови для творчого самовираження, самопізнання, саморозвитку учня.

До реалізації змісту навчальних програм з української літератури вчителів слід підходити творчо, вносити доцільні зміни, перерозподіляти години, враховуючи конкретні умови, а саме: вчитель може обирати, які твори вивчати текстуально, які ж оглядово, виходячи з читацьких інтересів учнів, рівня їхньої підго-

товки та стану навчально-методичного забезпечення.

У навчальних закладах, де впроваджено профільне навчання, можна використовувати «Програму для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української літератури для шкіл з гуманітарним профілем, гімназій, ліцеїв та коледжів. 8—11 класи» (авт. Г. Ф. Семенюк, В. І. Цимбалюк; 2003 рік видання).

Актуальною є робота з обдарованими дітьми, особливо з тими, які пишуть вірші, прозу. Тому вчителю треба знати індивідуальні особливості учнів, їхні творчі здібності, щоб успішно розвивати їх, залучати до участі дітей в конкурсах літературної творчості.

У 2005/2006 навчальному році в 6—11 класах загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин учителі української мови та літератури працюватимуть відповідно до Типових навчальних планів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2001 № 342 (лист від 07.05.2004 № 1/9—252). Кількість годин, відведених в цих планах на вивчення української мови та літератури, залишилася такою, як і в попередні роки.

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5—11 класів з української (рідної мови), з української мови шкіл з російською мовою навчання вміщені в Програмах МОН України, Київ: Шкільний світ, 2001; «Рідна мова», «Українська мова».

Щоб бути максимально ефективним, оцінювання повинно:

- мати плановий і безперервний характер;
- бути спрямованим на реалізацію навчальної програми;
- передбачати не лише виміри, але й інтерпретацію й судження щодо рівня навчальних досягнень учнів;
- враховувати соціодемографічні, культурні, гендерні особливості учнів;
- бути справедливим і рівним, створюючи всім учням однаково сприятливі умови для виявлення рівня своїх навчальних досягнень;
- заохочувати учнів до активної участі в навчальному процесі й до самооцінювання, підтримувати бажання до навчання впродовж усього життя;
- бути спрямованим на розвиток і вдосконалення учнів.

Талановитій учнівській молоді — увагу, турботу, майбутнє

«...школа повинна виховати громадянина України із знаннями, з патріотизмом, з любов'ю до батьківської землі, яка може передати те, що створила покоління до нас і передали через вчителя» (із виступу Президента України Віктора Ющенка на Всеукраїнському педагогічному форумі на Полтавщині «Тур-

бота про вчителя — надія на майбутнє» від 24.05.2005 р.).

Вперше за всю історію всіх урядів України цього року уряд народної довіри прийняв Програму «Назустріч людям», серед пріоритетів якої — створення загальнодержавної системи пошуку, відбору і підтримки обдарованої молоді. Верховна Рада ухвалила бюджет, де окремий рядок — це Програма роботи з талановитою молоддю.

З метою реалізації здібностей обдарованої молоді, розвитку її інтелектуального і творчого потенціалу та на виконання Програми роботи з обдарованою молоддю на 2001—2005 роки в 2004/2005 навчальному році в Одеському регіоні проведені масові учнівські заходи з української мови та літератури на шкільному, районному, обласному та Всеукраїнському рівнях.

Так, у I етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури у 2004/2005 н. р. взяли участь 19 тисяч 275 учнів 7—11-х класів із 631 навчального закладу області. Порівняно з минулим 2003/2004 н. р. це на 1979 учнів і на 43 навчальних заклади менше.

У II (районному) етапі — 3737 учнів. Це на 267 чоловік менше порівняно з минулим навчальним роком. Учасниками III (обласного етапу) стали 201 учень 8—11 класів — міських, сільських та спеціалізованих навчальних закладів.

Кращі результати показали учні спеціалізованих шкіл м. Одеси та Одеської області. На їх долю припадає 32 призових місця із 51.

Учні загальноосвітніх навчальних закладів області вибороли I диплом першого ступеня, 2 — другого, 6 — третього. Всього — 9.

У IV етапі Всеукраїнської олімпіади з української мови та літератури, який відбувся у м. Біла Церква Київської області, Одеську область представляли:

— Дарія Бересток, учениця 10-го класу СЗОШ № 117 м. Одеси (вчителька В. В. Ветлицька);

— Мар'яна Кот, учениця 10-го класу НВК «ЗОШ I—III ст. № 67 — економічний ліцей» м. Одеси (вчителька Г. К. Суліма);

— Лідія Цехмейструк, учениця 11-го класу гімназії № 4 м. Одеси (вчителька Г. М. Лопаківа);

— Ганна Лопаківа, учениця 11-го класу гімназії № 4 м. Одеси (вчителька Г. М. Лопаківа).

Мар'яна Кот та Лідія Цехмейструк одержали дипломи учасників. Призерами олімпіади (диплом III ступеня) стали Дарія Бересток і Ганна Зоріна.

На базі навчально-виховного комплексу «Інтелект» м. Одеси відбувся XI Всеукраїнський турнір юних філологів 4—11-х класів середніх навчальних закладів приватної форми власності. В номінації «Українська мова і літерату-

ра» взяли участь 173 учні 4—11-х класів шкіл України. Серед них м. Одеси: «Хабад», «Ор Самеах», «Мрія», «Антарктика», «Лідер», «Інтелект». Необхідно відмітити серйозну підготовку учнів приватних шкіл «Хабад», «Ор Самеах», «Інтелект» і хороші результати з української мови та літератури.

У 2003/2004 н. р. у I (заочному) турі інтелектуальних змагань з української мови та літератури взяли участь 172 учні сільських шкіл області. Слід зазначити, що тільки сім районів області (Біляївський, Кодимський, Миколаївський, Роздільнянський, Савранський, Саратський, Тарутинський) не представили учасників змагань. Щодо найактивніших учасників, то тут слід відмітити учнів Ізмаїльського, зокрема Кислицької ЗОШ, Болградського, Великомихайлівського, Котовського, Красноокнянського, Балтського, Білгород-Дністровського, Фрунзівського районів. Незначну кількість робіт надіслали учні Ананївського (1 робота), Любашівського (1 робота), Ширяївського (2 роботи) районів.

На II (заочний) тур надійшло значно менше робіт — 88. Це пояснюється тим, що більшість учнів, які брали участь у попередньому турі, не надіслали робіт на II етап змагань, хоча у багатьох з них непогані результати (наприклад, Гармідер Катерина, учениця Ухожанської ЗОШ Балтського району, із 45 максимально можливих балів набрала 41; Берегой Тетяна, учениця Олексіївської ЗОШ Котовського району — 40 балів; Маркан Надія, учениця Борщанської школи-інтернату Котовського району — 40 балів та інші).

Потрібно відзначити, що у II турі взяли участь учні шкіл Миколаївського району. Проте проігнорували учні шкіл районів, які не брали участі в I турі змагань, а також не надіслали робіт учні шкіл Комінтернівського та Ширяївського районів. Зменшилась кількість робіт з Балтського, Березівського, Іванівського, Красноокнянського, Фрунзівського районів.

На III (очний) тур було запрошено 30 учасників змагань. Взяли участь — 26. Абсолютною переможницею стала учениця 11 класу Кислицької ЗОШ Ізмаїльського району Клевак Наталія (вчителька С. І. Біловол). II місце розділили Ольга Півень, учениця 11 класу Болградської ЗОШ № 3 (вчителька Є. І. Райчева) і Лариса Кірова, учениця 11 класу Новотроїнівського НВК Болградського району (вчителька Н. Г. Кірова).

III місце посіли: Марина Бойчук, учениця 10 класу Кислицької ЗОШ Ізмаїльського району (вчителька С. І. Біловол); Яна Ярошовець, учениця 11 класу Красноокнянської гімназії (вчителька Н. Г. Кожухар); Оксана Чумаченко, учениця 11 класу Новопетрівської ЗОШ Великомихайлівського району (вчителька Л. В. Чумаченко); Наталія Левовшко, учениця 9 класу Ренійського НВК (вчителька Г. Ф. Лебедева); Наталія Воропаєва, учениця 9 класу Татарбу-

нарського НВК «школа-гімназія» (вчителька А. А. Федорова).

За особливі успіхи в галузі української мови та літератури Кабінет Міністрів України призначив стипендію Марині Бойчук, учениці 10 класу Кислицької ЗОШ Ізмаїльського району, з 1 вересня 2005 р. до 1 вересня 2006 р.

Всеукраїнський конкурс з українознавства

В Одеській області конкурс проводився втретє.

Переможцями III (обласного) етапу стали: — Анастасія Мордвінцева, учениця 10-го класу Української гімназії № 1 м. Іллічівська (вчителька Т. А. Татарчук).

— Світлана Каланча, учениця 8-го класу Української гімназії № 1 м. Іллічівська (вчителька Т. А. Татарчук).

— Анастасія Бауліна, учениця 9-го класу СЗОШ № 117 Приморського району м. Одеси (вчителька В. В. Мамедова).

— Наталія Таранова, учениця 11-го класу ЗОШ № 38 м. Одеси (вчителька О. Г. Максютіна).

Саме вони представили Одеську область на IV етапі Всеукраїнського конкурсу з українознавства, який відбувся 12—13 травня 2005 року в м. Києві. Переможцями IV етапу конкурсу стали Світлана Каланча та Наталія Таранова, які посіли III місце.

V Міжнародний конкурс з української мови ім. П. Яцика

Конкурс з української мови імені Петра Яцика проводиться в Одеській області вже 5 років.

Протягом цих років у конкурсі взяло участь 1 млн. 202 тисячі 424 учні 3—11-х класів навчальних закладів м. Одеси та Одеської області.

Більше 238 тисяч учнів із 901 школи Одещини взяли участь у I етапі конкурсу 2004 р., 5 тисяч 802 учні стали учасниками II етапу.

У III етапі (обласному) конкурсу взяли участь 208 учнів — переможців II етапу, в тому числі 10 учнів професійно-технічних училищ.

Переможці III етапу — представники 12 сільських районів області та міст — Білгорода-Дністровського, Іллічівська, Одеси.

У III етапі конкурсу не взяли участь такі райони: Тарутинський, Любашівський, Миколаївський, Савранський, Саратський та м. Теплодар.

На IV етап V Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика були запрошені 27 переможців III етапу.

Переможцями IV етапу стали: — Віолетта Меньшова, учениця 4-го класу ЗОШ № 130 м. Одеси (вчителька В. А. Тошарова) — I місце в Україні.

— Олександра Уласова, учениця 8-го класу СЗОШ № 117 м. Одеси (вчителька В. В. Ветлицька) — VII місце.

Як і в попередні роки, високу активність та хороші результати виконання завдань продемонстрували учні закладів освіти з національним складом учнів: Болградський, Ізмаїльський, Татарбунарський, Ренійський. Слід зазначити, що учні цих районів беруть також найактивнішу участь в обласних олімпіадах з української мови та літератури, інтелектуальних змаганнях з цих дисциплін, що проводяться для учнів сільських шкіл. Це є позитивним наслідком не лише роботи рай(міськ) відділів освіти, управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації та Одеського ОІУВ, спрямованої на розширення функціонування української мови, а й результатом реалізації в Одеському регіоні мовної державної політики.

З метою активізації виховної та патріотичної роботи серед учнівської молоді, вивчення спадщини Т. Г. Шевченка, вшанування пам'яті великого Кобзаря з 1 листопада 2004 року до 10 січня 2005 року в загальноосвітніх навчальних закладах м. Одеси та Одеської області були проведені I—III етапи Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Ідея соборності України: творчість Тараса Шевченка: народ, суспільство, держава, родина. Минуле, сучасне і майбутнє», присвяченого 191-й річниці від дня народження Т. Г. Шевченка.

На III (обласний) етап з номінації «Література» надійшло 53 учнівських роботи. Це на 39 робіт менше порівняно з минулим роком.

Переможцями стали:

— Інна Лалак, учениця 9-го класу Коноплянської ЗОШ Іванівського району (вчителька Н. В. Іскра).

— Ольга Коржевська, учениця 9-го класу Березівської ЗОШ № 3 (вчителька Т. Г. Савіна).

— Олександра Пислар, учениця 10-го класу Української гімназії № 1 м. Іллічівська (вчителька Т. А. Татарчук).

— Анастасія Косерба, учениця 10-го класу ЗОШ № 57 м. Одеси (вчителька Р. С. Кобзар).

— Інна Квасівка, учениця 11-го класу Радієнської ЗОШ Іванівського району (вчителька С. М. Жукотанська).

Переможницею IV Всеукраїнського (підсумкового) етапу стала учениця 10-го класу ЗОШ № 57 Приморського району м. Одеси Анастасія Косерба.

У конкурсі не взяли участі такі райони і міста: Суворовський район м. Одеси, м. Ізмаїл, м. Котовськ, м. Южне, Ананіївський, Білгород-Дністровський, Великомихайлівський, Ізмаїльський, Кілійський, Кодимський, Любашівський, Миколаївський, Роздільнянський, Савранський, Саратський, Тарутинський, Татарбунарський, Ширяївський райони області.

На виконання Указу Президента України від 08.02.2001 р. «Про програму роботи з обда-

рованою молоддю на 2001—2005 роки», наказів Міністерства освіти і науки України від 16.12.2004 р. № 943, управління освіти і науки Одеської обласної держадміністрації від 17.01.2005 р. № 7-ОД «Про проведення Всеукраїнського конкурсу серед учнів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів на кращий літературний твір «Вірю в майбутнє твоє, Україно!», з метою виявлення та підтримки творчо обдарованої української молоді, формування в молоді патріотичних почуттів, виховуючи попередній позитивний досвід співпраці з Фондом «Україна XXI століття», у загальноосвітніх навчальних закладах м. Одеси та Одеської області проведено II етап Всеукраїнського конкурсу на кращий літературний твір «Вірю в майбутнє твоє, Україно!»

На II (обласний) етап надійшло 106 учнівських робіт. На підставі протоколу спільного засідання оргкомітету та журі II (обласного) етапу Всеукраїнського конкурсу переможцями визнані такі учні:

— Альона Костенюк, учениця 6-го класу Ухожанської ЗОШ Балтського району (вчителька А. Д. Снігур).

— Олена Гульпа, учениця 9-го класу Татарбунарського НВК «ЗОШ I—III ст. — гімназія» Татарбунарського району (вчителька А. А. Федорова).

— Ніна Василенко, учениця 10-го класу Роздільнянської ЗОШ № 4 Роздільнянського району (вчителька М. В. Литвин).

— Олеся Мамієнко, учениця 11-го класу НВО ім. В. Чорновола м. Южного (вчителька Л. І. Залеска).

— Василь Гладченко, учень 11-го класу НВК «Плахтійська ЗОШ № 2 — гімназія» Саратського району (вчителька В. В. Кошельник).

— Інна Квасівка, учениця 11-го класу Радієнської ЗОШ Іванівського району (вчителька С. М. Жукотанська).

Роботи переможців обласного туру були надіслані до м. Києва на III (підсумковий) етап Всеукраїнського конкурсу на кращий літературний твір.

У конкурсі не взяли участь: м. Білгород-Дністровський, Білгород-Дністровський, Овідіопольський, Ширяївський райони.

На виконання доручення Кабінету Міністрів України від 07.03.2002 р. № 2816/54, листа Міністерства освіти і науки України від 31.03.2005 р. № 1/9—157 «Про проведення Всеукраїнського конкурсу на кращу учнівську роботу «Що для мене означає бути громадянином Європейської держави» в рамках загальноєвропейської програми «Європа в школі» та відповідного листа управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації від 05.04.2005 р. № 217, з метою активізації виховної та патріотичної роботи серед учнівської молоді, виховання почуття європейської співдружності, утвердження ідеї гуманізму та толерантності в загальноосвітніх, професій-

но-технічних та позашкільних навчальних закладах Одеської області у 2004/2005 н. р. з 10 квітня до 1 травня 2005 р. проведено I етап (обласний) Всеукраїнського конкурсу на кращу учнівську роботу «Що для мене означає бути громадянином Європейської держави».

На I (обласний) етап з номінації «Література» надійшло 74 роботи.

На підставі протоколу спільного засідання журі та оргкомітету I (обласного) етапу Всеукраїнського конкурсу «Що для мене означає бути громадянином Європейської держави» переможцями визнані:

— Наталя Корнійчук, учениця 4-го класу Гетьманівського НВК Савранського району (вчителька Н. С. Ліневич).

— Давид Москаленко, учень 5-го класу Саратської ЗОШ I—III ступенів Саратського району (вчителька В. М. Хома).

— Вадим Віншель, учень 11-го класу Петрівського НВК «ЗОШ I—III ступенів — лицей» Комінтернівського району (вчителька В. Д. Віншель).

— Наталя Мадей, учениця 11-го класу Єремівської ЗОШ Роздільнянського району (вчителька В. М. Тарануха).

Конкурс проігнорували: м. Котовськ, Балтський, Білгород-Дністровський, Ізмаїльський, Кодимський, Красноокнянський, Овідіопольський, Любашівський, Миколаївський, Ренійський, Тарутинський, Татарбунарський, Ширяївський райони.

На виконання листа Міністерства освіти і науки України від 19.11.2004 р. № 1/9—585, розпорядження управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації від 22.11.2004 р. № 0419/709 «Про проведення Всеукраїнського конкурсу серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів «Я люблю тебе, Україно!», з метою усвідомлення юними громадянами нашої держави своєї приналежності до рідної України, виховання любові до рідного краю, символів України, почуття патріотизму, формування поваги до влади та її інституцій, набуття знань про державні і народні символи рідної країни в загальноосвітніх навчальних закладах Одеської області у 2004/2005 навчальному році проведено вищеназваний конкурс у рамках Всеукраїнського.

Результати експертної комісії управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації з перевірки робіт на державну підсумкову атестацію з української мови претендентів на Золоту (Срібну) медаль 2004/2005 навч. року

У 2004/2005 н. р. всього в Одеській області випускників 11-х класів — 23500.

Претендентів на медалі — 1501. Це 6% від загальної кількості випускників. Пред'явлено 18 сертифікатів про зарахування до вузів. 4 претенденти звільнені від іспитів як призери

Редакція Всеукраїнської «Робітничої газети», яка безпосередньо проводила даний конкурс, визнала переможцями:

— Євгена Анохіна, учня 4-го класу ЗОШ № 69 м. Одеси.

— Надію Ярдайкіну, ученицю 4-го класу Лимарської ЗОШ Овідіопольського району.

Питання для обговорення на засіданнях методичних об'єднань вчителів української мови та літератури (до серпневих конференцій)

1. Аналіз роботи районного МО вчителів української мови та літератури за 2004/2005 навч. рік.

2. Аналіз та результативність роботи з обдарованою учнівською молоддю на виконання «Програми роботи з обдарованою молоддю на 2001—2005 роки», затвердженої Президентом України у 2004/2005 навч. році.

3. Про вивчення шкільного курсу рідної мови, української мови у 2005/2006 навч. році.

4. Про вивчення шкільного курсу української літератури у 2005/2006 навч. році.

5. Про вивчення рідної, української мови та літератури в 5-му класі 12-річної школи у 2005/2006 навч. році.

6. Засоби та прийоми розвитку інтелектуальних вмінь і навичок учнів на уроках української мови.

7. Проблеми аналізу художнього твору та розвиток емоційно-інтелектуальної сфери учнів на уроках української літератури.

8. Про Типові навчальні плани для основної та старшої 12-річної школи.

9. Про Типові навчальні плани для профільного навчання на III ступені загальноосвітніх навчальних закладів (українська мова та література).

10. Планування роботи шкільних, районних методичних об'єднань.

11. Сторінками фахової преси та методичної літератури.

12. Висновки обласної експертної комісії з перевірки робіт на державну підсумкову атестацію претендентів на Золоту і Срібну медалі з української мови 2004/2005 навч. року.

IV етапу Всеукраїнських олімпіад, III етапу МАН.

На перевірку надійшло 1479 робіт претендентів на Золоту (Срібну) медаль навчальних закладів Одеської області. З них 1026 — на Золоту медаль, 453 — на Срібну медаль.

Підтвердили бали, виставлені шкільною атестаційною комісією, — 895 претендентів.

Знижено бали в роботах у межах високого (IV) рівня — у 559 претендентів.

Знижено бали до достатнього (III) рівня в роботах 24 претендентів.

Знижено бали до середнього (II) рівня в роботі 1 претендента.

Номер з/п	Район, місто	Загальна кількість робіт, що перевірялися	Підтвердили бали шкільної комісії	Знижено бали в межах IV рівня	Знижено бали до достатнього III рівня
	м. Одеса	383	209	170	4
1.	Малиновський	72	36	34	2
2.	Приморський	160	90	69	1
3.	Київський	92	55	36	1
4.	Суворовський	59	28	31	—
	Школи нового типу та інтернати м. Одеси	48	30	18	—
1.	Приватна школа «Ор Самеах»	6	6	—	—
2.	Приватна школа «Костанді»	2	2	—	—
3.	Приватна школа ім. Софії Русової	4	4	—	—
4.	Приватна школа «Неугомон»	1	1	—	—
5.	НВК «Просвіта»	2	—	2	—
6.	НВК «Еліта»	3	1	2	—
7.	Приватна школа «Майбуття»	1	—	1	—
8.	НВО «Надія»	1	—	1	—
9.	Рішельєвський ліцей	9	9	—	—
10.	Ліцей «Чорноморський»	1	1	—	—
11.	Ізмаїльський регіональний педагогічний ліцей	2	—	2	—
12.	НВК «Джерело» м. Ізмаїла	3	3	—	—
13.	Школа-інтернат № 1, № 2 м. Одеси	12	1	2	—
		1	10	—	—
	Міста області	149	83	62	4
1.	м. Білгород-Дністровський	35	13	19	3
2.	м. Іллічівськ	36	11	25	—
3.	м. Ізмаїл	36	27	8	1
4.	м. Котовськ	29	19	10	—
5.	м. Теплодар	5	5	—	—
6.	м. Южне	8	8	—	—
	Райони області	899	572	310	17
1.	Ананівський	13	11	2	—
2.	Арцизький	49	39	9	1
3.	Балтський	29	26	3	—
4.	Білгород-Дністровський	20	19	1	—
5.	Біляївський	97	70	27	—
6.	Березівський	39	29	10	—
7.	Болградський	74	59	14	1
8.	Великомихайлівський	27	18	8	1
9.	Іванівський	24	18	6	—
10.	Ізмаїльський	28	17	11	—
11.	Кілійський	70	56	14	—
12.	Кодимський	33	19	14	—
13.	Комінтернівський	19	13	6	—
14.	Котовський	15	5	8	2
15.	Красноокняський	15	11	4	—
16.	Любашівський	26	17	9	—
17.	Миколаївський	16	4	12	—
18.	Овідіопольський	33	13	19	1
19.	Ренійський	34	12	21	1
20.	Роздільнянський	72	46	26	—
21.	Савранський	21	7	14	—
22.	Саратський	52	12	37	3
23.	Татарбунарський	23	13	9	1
24.	Тарутинський	36	8	23	5
25.	Ширяївський	25	23	1	1
26.	Фрунзівський	9	8	1	—
	Всього:	1479	895	559	25

Список учнів шкіл м. Одеси — претендентів на Золоту (Срібну) медаль, оцінка за роботи яких знижена з високого (IV) до достатнього (III) рівня

Номер з/п	Прізвище, ім'я учня	Район	Школа	Бали	
				шкільний	обласний
1	Зеленевська Анастасія	Малиновський	Гімназія № 5	10	9
2	Охотюк Олексій	Малиновський	Гімназія № 5	11	9
3	Марченко Седа	Київський	ЗОШ № 33	11	9
4	Данілін Володимир	Приморський	Юридичний ліцей	12	9

Всього: 4 претенденти

Список учнів шкіл міст та районів Одеської області — претендентів на Золоту (Срібну) медаль, оцінка за роботи яких знижена з високого (IV) до достатнього (III) рівня

Номер з/п	Прізвище, ім'я учня	Район	Школа	Бали	
				шкільний	обласний
1	Битка Євгеній	Котовський	Липецька ЗОШ	11	9
2	Достонюк Сергій	Котовський	Новоселівська ЗОШ	12	8
3	Даракчи Петро	Тарутинський	Петрівська-1 ЗОШ	12	8
4	Калев Сергій	Тарутинський	Євгенівська ЗОШ	12	9
5	Бугор Альона	Тарутинський	Виноградівська ЗОШ	9	7
6	Бузаджи Лілія	Тарутинський	Виноградівська ЗОШ	9	7
7	Чума Лілія	Тарутинський	Виноградівська ЗОШ	8	7
8	Курандо Максим	Овідіопольський	Новодолинська ЗОШ	11	8
9	Рябченко Анастасія	Ренійський	Ренійська ЗОШ № 2	12	9
10	Дерменжи Кристина	Болградський	Червоноармійський НВК	11	9
11	Челкан Ельвіра	Арцизький	Кам'янська ЗОШ	11	8
12	Ліщенко Олена	Татарбунарський	Трапівська ЗОШ	10	8
13	Григорович Катерина	Саратський	Новоселівський НВК	11	9
14	Вороніна Катерина	Саратський	Плахтіївська ЗОШ № 3	12	8
15	Оснач Антоніна	Саратський	Плахтіївська ЗОШ № 3	12	9
16	Чорнобривченко Сергій	Ширяївський	Старомаяцька ЗОШ	10	8
17	Дойков Олександр	м. Ізмаїл	ЗОШ № 8	11	9
18	Верестун Марія	м. Б.-Дністровський	ЗОШ № 3	11	9
19	Тараканова Ольга	м. Б.-Дністровський	ЗОШ № 4	11	9
20	Лук'янчук Денис	м. Б.-Дністровський	ЗОШ № 5	11	9

Всього: 20 претендентів

Список учнів-претендентів на Золоту (Срібну) медаль, оцінка за роботи яких знижена з достатнього (III) до середнього (II) рівня

Номер з/п	Прізвище, ім'я учня	Район	Школа	Бали	
				шкільний	обласний
1	Аксененко Тетяна	Великомихайлівський	Великомихайлівська ЗОШ № 2	8	6

Всього: 1 претендент

Список учнів, роботи яких проходили апеляцію

Номер з/п	Прізвище, ім'я учня	Район	Школа	Бали		
				шкільний	обласний	апеляційний
1	Марченко Седа	Київський	ЗОШ № 33	11	9	9
2	Охотюк Олексій	Малиновський	Гімназія № 5	11	8	9
3	Зеленевська Анастасія	Малиновський	Гімназія № 5	10	9	9
4	Усатенко Федір	Саратський	Саратська ЗОШ	12	9	10
5	Кмін Олег	Саратський	Саратська ЗОШ	12	9	10
6	Челкан Ельвіра	Арцизький	Кам'янська ЗОШ	11	8	8
7	Бугор Альона	Тарутинський	Виноградівська ЗОШ	9	7	7
8	Бузаджи Лілія	Тарутинський	Виноградівська ЗОШ	9	7	7
9	Чума Лілія	Тарутинський	Виноградівська ЗОШ	8	7	7
10	Рябченко Анастасія	Ренійський	Ренійська ЗОШ № 2	12	9	9

Номер з/п	Прізвище, ім'я учня	Район	Школа	Бали		
				шкільний	обласний	апеляційний
11	Дерменжи Кристина	Болградський	Червоноармійський НВК	11	9	9
12	Чорнобривченко Сергій	Ширяївський	Старомаяцька ЗОШ	10	8	8
13	Курандо Максим	Овідіопольський	Новодолинська ЗОШ	11	8	8
14	Лук'янчук Денис	м. Білгород-Дністровський	ЗОШ № 5	11	9	9

Список учнів, за роботи яких підвищено бали на апеляції (подано 14 заяв від претендентів, підвищено бали трьом учням)

Номер з/п	Прізвище, ім'я учня	Район	Школа	Бали		
				шкільний	обласний	апеляційний
1	Охотюк Олексій	Малиновський	Гімназія № 5	11	8	9
2	Усатенко Федір	Саратський	Саратська ЗОШ	12	9	10
3	Кмін Олег	Саратський	Саратська ЗОШ	12	9	10

На думку членів експертної комісії найкраще були підготовлені до державної підсумкової атестації з української мови випускники-претенденти шкіл Ананьївського, Балтського, Білгород-Дністровського, Ширяївського, Фрунзівського ра-

йонів області та Рішельєвського лицю м. Одеси.

С. А. СВІНТКОВСЬКА,
завідувачка науково-методичного центру української мови та літератури, українознавства ООІУВ.

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА В ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ

Сучасне суспільство більшою мірою, ніж раніше, потребує спеціалістів-професіоналів вищого гатунку. Проте оволодіння сучасними професіями, зокрема гуманітарною, вимагає широкої загальноосвітньої і загальнокультурної підготовки і, звісно, глибоких знань у галузі майбутньої професії. Якщо в учнів середніх класів виникає інтерес до більш глибокого вивчення мови або літератури, то в старшокласників (і це цілком відповідає практиці, яка сьогодні складається) зростає професійна зацікавленість, задовольнити яку і має профільне

навчання. Умови для нього нині забезпечуються наявністю спеціальних Типових навчальних планів, в яких визначена кількість годин на тиждень для української мови та літератури за профілями навчання (Інформаційний збірник, 2003 р., № 10; «Освіта України», 2003 р., № 38). Так, наприклад, у школах і класах з українською мовою навчання (табл. 1).

Щодо класів і шкіл з навчанням мовою національних меншин (російська, молдовська), то тут зазначена наступна кількість годин (табл. 2).

Таблиця 1

Кількість годин на тиждень за профілями навчання

Навчальні предмети	Профілі															
	універсальний		філологічний		суспільно-гуманітарний		художньо-естетичний		фізико-математичний		природничий		технологічний		спортивний	
	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11
Українська мова	2	2	2+	2+	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Українська література	2	2	2+	3+	2	2	2	2,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5

Примітка. За рішенням навчального закладу в класах філологічного профілю запроваджується поглиблене вивчення предметів мовно-літературного циклу (додаткові години позначені в дужках).

Кількість годин на тиждень за профілями навчання

Навчальні предмети	Профілі																
	універсальний		філологічний		суспільно-гуманітарний		художньо-естетичний		фізико-математичний		природничий		технологічний		спортивний		
	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	
Українська мова	1,5	1,5	2+(1)	2+(2)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Українська література	1,5	1,5	2+(1)	3+(1)	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Примітка. За рішенням навчального закладу в класах філологічного профілю запроваджується поглиблене вивчення предметів мовно-літературного циклу (додаткові години позначені в дужках).

У Типових навчальних планах для профільного навчання на III ступені однокласних загальноосвітніх навчальних закладів (гуманітарний та природничо-математичний напрями) вказується така кількість годин на тиждень (табл. 3, 4).

Таблиця 3

В школах (класах) з українською мовою навчання

Навчальні предмети	Класи, напрям					
	10-й клас			11-й клас		
	всім класом	в групах додатково		всім класом	в групах додатково	
		гуманітарний	природничо-математичний		гуманітарний	природничо-математичний
Українська мова	2	1		2	1	
Українська література	2	1		2	1	

Таблиця 4

В школах (класах) з навчанням мовою національних меншин

Навчальні предмети	Класи, напрям					
	10-й клас			11-й клас		
	всім класом	в групах додатково		всім класом	в групах додатково	
		гуманітарний	природничо-математичний		гуманітарний	природничо-математичний
Українська мова	1,5	0,5		1,5	0,5	
Українська література	1,5	0,5		1,5	0,5	

Примітка. Так само може запроваджуватися профільне навчання за іншими напрямами: гуманітарним і технологічним, гуманітарним і спортивним.

Розроблена концепція профільного навчання в старшій ланці загальноосвітньої школи передбачає широку диференціацію та варіативність навчальних програм, які мають врахувати індивідуальні особливості учнів, сприяти розвитку їхніх пізнавальних інтересів та здібностей.

Для шкіл і класів з українською мовою навчання у певних профілях вчителі використовують наступні програми та підручники з української мови:

універсальний, суспільно-гуманітарний, художньо-естетичний, фізико-математичний, природничий, технологічний та спортивний профілі — програма «Рідна мова», авт. Л. В. Скурратівський та інші («Шкільний світ», 2001); підручники — «Українська мова, 10—11 кл.», авт. В. І. Вороніна («Прем'єр», 2003), «Українська мова, 10—11 кл.», авт. О. Б. Олійник («Вікторія», 2002, 2004);

філологічний профіль — програма «Рідна мова (8—11 кл.)» для загальноосвітніх навчаль-

них закладів з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю, авт. В. І. Тихоша («Педагогічна преса», 2004; журнал «Дивослово», № 9, 2003); підручники — «Рідна мова» (10 кл.) для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю з поглибленим вивченням української мови, авт. В. І. Тихоша («Освіта», 2004). При відсутності даного підручника радимо використовувати підручники, які рекомендовані для інших профілів.

Що стосується програм з української літератури для профільної школи, то на сьогоднішній день розроблено проект програм «Українська література (10—11 кл.)» для класів гуманітарного профілю, для класів природничо-математичного профілю, укладачі: Г. Ф. Семенюк, В. І. Цимбалюк («Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», № 3—6, 2004).

В класах філологічного профілю вчителі користуються Програмою для середньої загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням української літератури у 8—11 класах, для класів з гуманітарним профілем, ліцеїв та коледжів, авт. Г. Ф. Семенюк, В. І. Цимбалюк («Гене́за», 2004; «Дивослово», № 8, 2003; «Дивослово», № 1, 2004).

Для шкіл і класів з навчанням мовами національних меншин вчителі використовують:

Програму «Українська мова», авт. О. М. Біляев та ін. («Шкільний світ», 2001), у класах всіх профілів, крім філологічного. Підручники — «Українська мова, 10—11 кл.», авт. В. І. Вороніна («Прем'єр», 2003), «Українська

мова (10—11)», авт. О. М. Біляев та ін. («Освіта», 2000, 2001, 2004).

Програму «Українська мова» для шкіл, класів з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю, авт. В. І. Тихоша («Освіта», 2003; журнал «Дивослово», № 9, 2003) використовують у класах філологічного профілю.

Щодо української літератури, то її викладають у класах універсального, суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного профілів за програмою «Українська література», авт. О. М. Бандура, Н. Й. Волошина («Шкільний світ», 2001, 2002). У класах фізико-математичного, природничого, технологічного та спортивного профілів радимо орієнтуватися на проект програми «Українська література» для класів природничо-математичного профілю, укладачі: Г. Ф. Семенюк, В. І. Цимбалюк («Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», № 3—6, 2004). У класах філологічного профілю вчителі користуються Програмою для середньої загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням української літератури у 8—11 класах, для класів з гуманітарним профілем, ліцеїв та коледжів, авт. Г. Ф. Семенюк, В. І. Цимбалюк («Гене́за», 2004; «Дивослово», № 8, 2003; «Дивослово», № 1, 2004).

О. В. ГАШИБАЯЗОВА,

методист науково-методичного центру української мови та літератури, українознавства ООІУВ.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАВЧАЛЬНИЙ КАБІНЕТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Від упорядників

Реформування освіти вимагає по-новому підходити до навчання, адже, як свідчать наукові дослідження, потрібно навчити учнів самостійно здобувати знання, щоб потім уміти адаптуватися в соціумі та самостійно й творчо працювати. З цією метою застосовується рання спеціалізація за інтересами, організовуються школи і класи з поглибленим вивченням різних навчальних дисциплін, запроваджуються факультативи, облаштовуються відповідно кабінети, які надавали б учням можливість оволодівати гуманітарними та природничо-математичними науками, були б засобом передачі культурних надбань людства новим поколінням.

Виходячи із зазначеного, суспільних й освітніх функцій української мови та літератури, пропонуємо до уваги вчителів-словесників Положення про навчальний кабінет української мови та літератури.

Мета Положення — допомогти вчителям-філологам у створенні навчального кабінету української мови та літератури, облаштування якого спрямоване на виконання освітніх завдань.

Упорядники розраховують на творче застосування цього Положення, адже кожен учитель матиме змогу на свій розсуд скористатися ним у період реформування освітньої галузі. Висловлюємо надію, що пропонуване Положення допоможе колегам-словесникам у їхній нелегкій, але дуже важливій справі.

Положення про навчальний кабінет української мови та літератури

1. Загальні положення

Дія цього Положення поширюється на навчальний кабінет української мови та літератури, оскільки розроблено відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту», наказу Міністерства освіти і науки України від 20.07.2004 р. за № 160 «Про затвердження Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів» та інших законодавчих актів України.

Дане Положення визначає, що кабінет української мови та літератури — це спеціально обладнане приміщення (класна кімната) закладу зі створеним навчальним середовищем, оснащеним сучасними засобами навчання, шкільним обладнанням згідно із санітарно-гігієнічними нормами і правилами обладнання.

2. Мета, завдання та основні форми організації роботи навчального кабінету

2.1. Основна мета створення навчального кабінету з української мови та літератури полягає у забезпеченні оптимальних умов для організації навчально-виховного процесу та реалізації завдань відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року за № 24.

2.2. Завданням функціонування навчального кабінету з української мови та літератури є створення передумов для:

- організації колективного, індивідуального та диференційованого навчання;
- реалізації практично-дійової і творчої складових змісту навчання;
- забезпечення в старшій школі профільного і поглибленого навчання;
- організації роботи гуртків та факультативів;
- проведення засідань шкільних методичних об'єднань вчителів української мови та літератури;
- індивідуальної підготовки вчителя-словесника до занять і підвищення його науково-методичного рівня.

2.3. Перед початком навчального року проводиться огляд кабінетів української мови та

літератури з метою визначення стану готовності їх до проведення занять.

3. Матеріально-технічне забезпечення навчального кабінету української мови та літератури

3.1. Комплектація кабінету української мови та літератури обладнанням здійснюється відповідно до типових переліків навчально-наочних посібників, технічних засобів навчання та обладнання для навчально-виховних закладів освіти: шкільні меблі (відповідно до вікових категорій) (ростові групи) з маркуванням у вигляді ліній відповідного кольору:

— парти (столи учнівські) повинні бути тільки стандартні, при цьому стіл і стілець мають бути однієї групи;

— у кабінеті української мови та літератури (класна кімната) розміщуються 1 класна дошка, 2—3 робочих площ, які можуть бути використані для демонстрації екранно-звукових засобів навчання на навісному екрані.

4. Навчально-методичне забезпечення кабінету української мови та літератури та його оформлення

Навчально-методичне забезпечення кабінету української мови та літератури повинно бути ретельно продуманим. Тут немає нічого зайвого, а все налаштовано на життєдайне повітря мистецтва, де учні долучаються до вершин рідного слова. Перефразовуючи відомий вислів, думаємо, що: «Мій кабінет — моя творча майстерня, моя педагогічна лабораторія».

Відповідно кабінет повинен постійно поповнюватися, змінювати свій вигляд, бо змінюються і діти, і сприйняття ними художніх творів, і підходи до них. Кабінет, на нашу думку, має весь час дивувати школярів, даючи їм нові імпульси для роздумів, відчиняючи нові двері у світ Незнаного.

Кабінет української мови та літератури як навчально-методичний центр повинен забезпечувати найвищі рівні викладання філологічних предметів: науковий, естетичний, навчальний, методичний, виховний. Тому визначаємо обладнання кабінету за рубриками:

— нормативні документи: Конституція України, Закон України «Про загальну середню

освіту», Державний стандарт базової і повної середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 р. за № 24), навчальні програми, підручники, затверджені Міністерством освіти і науки України; орфографічний режим, Закон України «Про мови в Україні»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови (від 08.09.1997, № 998); заходи Міністерства освіти і науки України щодо реалізації положень і завдань державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004—2010 роки (журнал «Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», № 1, 2001, № 6, 2003); Концепція мовної освіти 12-річної школи;

— державна символіка (Герб. Прапор. Гімн України);

— словесно-образна наочність: широкий добір художньої літератури, підручники-хрестоматії, посібники-хрестоматії, наукова література, зібрання книг для позакласного самостійного читання та літератури рідного краю типу: «Моя улюблена книга», «У світі літератури»; блок планшетів під загальною назвою «Історична доля національної мови»:

а) Заборона національної мови;

б) Закон «Про мови в Українській РСР» (від 28 жовтня 1989 року);

в) статті № 10, № 12 Конституції України;

— «Ділова українська мова»:

а) «Культура мовлення»;

б) «Ділові папери»; «Мовні обов'язки громадян»;

— планшети-заголовки зі словами про мову, галерея портретів українських письменників із вказаними датами народження і смерті, наприклад: портрет І. П. Котляревського (1769—1838); передня стінка — портрет Т. Г. Шевченка у вишиваному рушнику як вияв великої шани до поета;

— «Норми літературної мови»;

— «Вимоги до мовлення»; «Формули ввічливості»; «Абетка від Олександра Олеся», «Думи про мову» Катерини Мотрич (газета «Слово Просвіти», № 1, 2001 рік);

— критичні та літературознавчі матеріали: видання творів і статей вітчизняних літературознавців і критиків; видання книг для школярів відповідно до чинно-діючих програм з мови та літератури; книги-посібники із серії «Літературна крамниця»;

— науково-методичні періодичні видання; фахові журнали і газети або папки, куди вчитель разом з учнями збиратиме найважливіші матеріали з газет і журналів, які можуть комплектуватись за темами або для кожного класу.

Щоб легше і швидше користуватися накопиченим у папках матеріалом, потрібно завести тематичну картотеку, якою могли б користуватися як учні, так і вчителі, і складати

вони повинні її разом. Зміст тематичної картки може бути такий:

1. Автор.
2. Назва статті, її анотація.
3. Газета, журнал.
4. Дата публікації.

— Методична література та документи: методичні дослідження, виступи, доповіді, рекомендації та коментарії щодо вивчення предметів; методичні розробки уроків, конспекти уроків з різною формою навчання, календарне планування, поурочні плани, дидактичний матеріал, матеріали для організації контролю навчальних досягнень учнів, тексти контрольних робіт (різні варіанти), тексти тренувальних вправ і завдань, тексти з мови та літератури; екзаменаційні білети, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з предметів тощо;

— Довідкова література: словники всіх типів (тлумачний, словник літературознавчих термінів, енциклопедичний, орфографічний, іншомовних слів, фразеологічний, синонімів, антонімів, діалектизмів, російсько-український, українсько-російський); різного роду енциклопедії (біблійна, літературна тощо);

— Художньо-зображувальна наочність і ТЗН: ілюстрації до творів, репродукції картин на літературну та історичну тематику, твори живопису і графіки; телевізори, аудіо-відеотехніка, кодоскопи, різні види звукозапису та відеозапису (виконання літературних творів майстрами мистецтв, записи авторських виступів письменників, записи театральних вистав, фонохрестоматії тощо), діафільми, слайди. На вхідних дверях кабінету має бути відповідна табличка з його назвою: «Кабінет української мови та літератури».

5. Загальні питання роботи кабінету української мови та літератури

5.1. План роботи кабінету.

5.2. Книга обміну обладнання навчальних кабінетів.

5.3. Положення про огляд-конкурс кабінету української мови та літератури.

5.4. Звіт про роботу кабінету.

5.5. Список літератури, яка є в кабінеті.

5.6. Копії заявок на придбання технічних засобів навчання.

5.7. Копії заявок на виконання робіт у кабінеті.

5.8. Список літератури з питань організації та обладнання кабінету.

5.9. Положення про навчальний кабінет.

5.10. План та облік роботи гуртка.

5.11. Орієнтовний план типового обладнання кабінету.

5.12. Інвентаризаційна книга.

5.13. Перелік технічних засобів навчання.

5.14. Обов'язкові результати навчання.

5.15. Правила техніки безпеки.

6. Матеріали позакласної роботи

6.1. Графік проведення додаткових занять, консультацій, роботи гуртків, факультативів.

6.2. Матеріали про проведення вечорів, диспутів, КВК, зустрічей, «круглих столів».

6.3. Матеріали про проведення олімпіад з предмета, конкурсів, науково-дослідних робіт (МАН).

6.4. Рекомендовані теми для науково-дослідної роботи.

Література

1. Конституція України. Вид-во «Право», 1996.
2. Закон України «Про загальну середню освіту».
3. Збірник наказів Міністерства освіти і науки України, № 21—22, 2004.
4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 р. за № 24.

5. Постанова Головного державного санітарного лікаря України від 14.08.2001 р. № 63 (ДСан Пін 5.5.2.008—01 та ДБН В.2.2-3—97 «Будинки та споруди навчальних закладів»).

6. Закон України «Про мови в Україні», газета «Освіта» від 15 червня 1995 р.

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» від 08.09.1997 р. за № 998.

8. Заходи Міністерства освіти і науки України щодо реалізації положень і завдань державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004—2010 роки, журнал «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», № 6, 2003.

9. Концепція мовної освіти 12-річної школи (українська мова). Проект. Стаття Л. Скуратівського, журнал «Українська мова й література в школі», № 2, 2002.

10. Катерина Мотрич «Думи про мову», газета «Слово «Просвіти», № 1, 2001.

11. Рада І., Чорна Н. «Ну що б, здавалося, слова...», журнал «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», № 1, 2001.

ДОДАТКИ

Пам'ятка

Як підготуватися до переказу твору або його уривка

1. Перш ніж починати писати, чітко визначте своє ставлення до героя, про якого ви будете писати у творі. Уважно прочитайте твір.
2. Поділіть його на завершені за змістом частини.
3. Підготуйтеся до переказу окремих частин:
  - зверніть увагу на незрозумілі слова, словосполучення;
  - з'ясуйте їхній зміст, намагайтеся використовувати їх при переказі;
  - запам'ятайте, про що йдеться на початку, всередині та наприкінці кожної частини.
4. Переказуючи зміст частини користуйтеся питаннями-порадниками:
  - про що пише автор? (докладний зміст частини);
  - як він це робить? (художні засоби, які використовує автор).
5. Якщо вам запропоновано вибіркового переказ, то необхідно з усіх визначених частин відібрати лише ті, які відповідають меті висунутих перед вами завдань, і докладно їх переказати.
6. Працюючи над стислим переказом, визначте головну думку прочитаного і, уникаючи зайвої деталізації, перекажіть основні події твору.

Пам'ятка

Як писати твір компаративного характеру

1. Розпочинаючи роботу над твором, ретельно продумай його тему.
2. Визнач головну ідею твору.
3. Склади план, добери епіграф, що буде відповідати темі твору та розкривати його головну думку.
4. Визнач, що об'єднує та вирізняє твори, які ти аналізуєш.
5. Продумай, який цитатний матеріал з обох творів ти використаєш для аргументації своєї думки.
6. Порівнюючи твори, не забувай про композиційні засоби викладання думок. А саме: 1) інтригуючий початок; 2) послідовне розгортання тези; 3) хід роздумів у формі «запитання-відповідь»; 4) контрастне зіставлення аргументів; 5) експресивний висновок.

7. Викладаючи у творі свої думки, не забувай, що вони мають бути пов'язані з темою та головною ідеєю твору.

8. Звертай увагу на співрозмірність частин твору.

9. Слідкуй за тим, щоб твої думки розкривалися послідовно, щоб кожне попереднє речення було логічно пов'язане з наступним.

10. Формулюючи речення, намагайся, щоб твоя думка була висловлена точно, просто, ясно, образно та не допускала подвійного тлумачення.

Пам'ятка

Як підготуватись до твору-роздуму над героєм

1. Продумайте, що вас хвилює, цікавить, з чим ви не погоджуєтесь.
2. Прослідкуйте за текстом, як письменник розкриває характер героя, його вчинки. Зверніть увагу на художні деталі, які допомагають вам зробити висновок щодо ставлення автора до героя. Поміркуйте, чи погоджуєтесь ви з думкою автора.
3. Зробіть необхідні вибірки з тексту, які допоможуть вам написати твір.
4. Відповідно до структури твору-вступу, основної частини, що складається з тез та доказів, висновку — доберіть додатковий матеріал (епіграф, цитати, факти), що стануть у пригоді при написанні твору.
5. Спочатку напишіть твір на чернетці.
6. Працюючи над вступною частиною твору, пам'ятайте, що мета її — підвести до розуміння вашої головної думки.
7. В основній частині твору викладайте свої думки та обов'язково аргументуйте їх. Намагайтеся уникати простого переказу епізодів твору. Пам'ятайте, що докази можуть бути як прямі, так і від протилежного. Вживайте тільки ті слова, значення яких ви знаєте. Ухиляйтеся від повторення одних і тих же слів.
8. У заключній частині твору зробіть обґрунтований висновок щодо вашого ставлення до героя, про якого ви пишете.
9. Прочитайте написане, перевірте зміст, послідовність викладу, грамотність, прослідкуйте за розділовими знаками.
10. Перепишіть роботу начисто.
11. Перевірте написане, подивіться, чи немає опісок і пропусків букв.

Матеріали до стенду «Вчимося дискутувати»

Правила проведення дискусії

1. Ретельно продумайте свою точку зору та аргументи до неї.
2. Вступаючи у дискусію, не розпочинайте її з тих питань, за якими ви розходитеся з вашим опонентом.
3. Використовуйте метод Сократа, який виявляється в тому, що свою думку ви розподіляєте на маленькі частинки і кожен пропонуєте у формі запитання.
4. Уникайте категоричності, особливо, якщо ви заперечуєте.
5. Обминайте монологи, адже діалог продуктивніший.
6. Умійте почути та зрозуміти позицію опонента.
7. Не перебивайте свого співрозмовника.
8. Не висміюйте його і не доводьте його точку зору до абсурду.
9. Не акцентуйте увагу на невдалому висловлюванні опонента.
10. Не переходьте на особистість співрозмовника.
11. Не розбивайте його позицію, а доведіть свою.
12. Намагайтеся не перемогти, а знайти істину.
13. Погоджуйтеся з тим, у чому правий ваш співрозмовник, знайдіть раціональне в його словах.
14. Майте мужність визнати свою неправоту і просити критичного обговорення запитання.
15. Поясніть, чому ви не можете погодитися зі своїм опонентом і запропонуйте свої аргументи.

Матеріали до стенду «Вчимося виразно читати»

Вислови відомих людей про ораторське мистецтво, виразне читання

Цицерон: «Найкращий оратор є той, хто своїм словом повчає слухачів і дає насолоду, і справляє на них сильне враження».

Е. Легуве: «Читання — не тільки вчитель дикції, а й професор літератури».

М. Гоголь: «Прочитати твір ліричний — зовсім не дрібниця, для цього довго його потрібно вивчати».

М. Рибнікова: «Виразне читання — результат розуміння тексту».

Ж. Лабрюйер: «Тон голосу, очі та вираз обличчя мовця є не менш красномовними, ніж самі слова».

А. Франс: «Слова теж вчинки».

Ван Дейк: «Чимало скарбниць у світі відкривається, як Сезам казкового Алі-Баби, словесним ключем».

Цицерон: «Що стосується вправ для розвитку голосу, дихання, рухів тіла й, нарешті, язика, то для них потрібні не стільки правила науки, скільки праця. Тут необхідно з великою суворістю відбирати собі взірці для наслідування, причому приглядатися ми повинні не лише до ораторів, а й до акторів, щоб наша невправність не вилилася в якусь огидну й шкідливу звичку».

Пам'ятка

Як виразно прочитати художній текст

1. Готуючись виразно прочитати будь-який твір, декілька разів прочитайте його про себе.
2. Визначте для себе особисту мету читання (ваше «надзавдання»): що саме ви хочете висловити під час читання, які почуття та асоціації прагнете викликати у слухачів.

3. Продумайте, в яких місцях тексту необхідно зробити паузи, які слова та словосполучення необхідно виділити голосом.

4. Вдома декілька разів спробуйте прочитати твір уголос перед дзеркалом.

5. Тренуючись читати, у думках перевірте, чи не робите ви зайвих рухів.

6. Перед початком читання у класі займіть зручну позу, огляньте слухачів і витримайте паузу. Розпочинаючи читати, не забувайте вказати автора та назву твору. Глибоко вдихніть і розпочинайте читання.

7. Читаючи, чітко промовляйте усі звуки в словах.

8. Не забувайте витримувати паузи, виділяйте голосом найважливі з вашої точки зору слова та словосполучення, що допомагають розкрити авторську думку і показати ваше «надзавдання».

9. Контролюйте своє дихання. Дихайте рівномірно, добирайте повітря під час пауз.

10. Силу голосу пристосовуйте до аудиторії.

11. Стежте за тим, щоб ваші жести та рухи були природними і не притягували надмірної уваги слухачів.

Схема аналізу прочитаного

1. Чи правильно зрозумів виконавець тему та ідею твору?
2. Чи вдалося читцю передати авторську думку під час читання?
3. Яке було «надзавдання» прочитаного? Чи виконав його виступаючий?
4. Чи цікаві інтерпретація, «бачення» твору, запропоновані читцем?
5. Чи задовольнили вас жести та міміка виступаючого під час виконання твору?
6. Чи не було помилок при передачі змісту художнього твору?
7. Чи вдалося виконавцю уникнути мовленнєвих недоліків під час читання?

Шкідливі поради

Як невдаха виступав

— От я вчора виступав!
Ви б почули, як співав!
Хоч немає слуху, —
Я горлав шодуху:
До-ре-мі-фа-соль-ля-сі!
Голос мій почули всі!
А скінчив — що сталось!
З місць усі зірвались,
Сцену ледь не рознесли,
А мене вхопили —
Аж на вулицю несли
І вже там набили!

Грицько Бойко

* * *

Когда он вслух читает,
Поймешь едва-едва:
И буквы он глотает,
И целые слова...
Он так спешит с налета
Прочесть,
Спросить,
Сказать...
Как будто тонет кто-то,
А он бежит спасать...
Он может, но не хочет
За речью проследить.
Нам нужен переводчик
Его переводить.

Сергей Михалков

Матеріали до стенду «Розвиваємо наше мовлення»

За своєю мовою — усною та писемною — потрібно стежити постійно.

Д. Лихачов

Вимоги, що висуваються до усного та писемного мовлення

- 1) відповідність мовленнєвим нормам;
- 2) змістовність;
- 3) точність;
- 4) ясність;

- 5) логічність;
- 6) доказовість викладення думок;
- 7) емоційність;
- 8) переконливість;
- 9) виразність.

С. А. СВІТКОВСЬКА,

завідувачка науково-методичного центру української мови та літератури, українознавства ООІУВ,

К. В. ВІРЧЕНКО,

методист відділу освіти Приморської районної адміністрації м. Одеси.

О ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В 2005/2006 УЧЕБНОМ ГОДУ

В 2005/2006 учебном году будет осуществляться постепенный переход школ на 12-летнее обучение. В связи с этим произойдут изменения и в изучении русского языка и литературы, о чем сообщается в «Методических рекомендациях по изучению русского языка и литературы в общеобразовательных учебных заведениях Украины», составленных Ж. А. Кошкиной, главным специалистом Управления содержания образования департамента общего среднего и дошкольного образования МОН Украины. Учителя русского языка и литературы могут ознакомиться с ними в журнале «Русская словесность в школах Украины», № 3, 2005 год.

В 6—11 классах преподавание предметов продолжится по действующим программам для 11-летней школы. В 5 классах изучение русского языка и литературы начнется по программам для 12-летней школы. Для работы учителей и учащихся по новым программам созданы учебники по русскому языку и литературе для 12-летней школы.

Уровень знаний учащихся оценивается в соответствии с Критериями оценивания учебных достижений учащихся по русскому языку и литературе, утвержденными Министерством образования и науки Украины.

Русский язык

Научить владеть языком как средством общения, познания и самовыражения, приобщить посредством языка к культурному наследию человечества и русского народа — главная цель обучения русскому языку. В достижении ее заключается реализация личностно-ориентированного подхода в преподавании предмета. Данная цель обучения определена в Государственных стандартах базового и полного общего среднего образования («Языки и литературы»), где указаны также задачи обучения, решение которых способствует ее достижению, и

содержание курса русского языка, состоящее из 4 взаимосвязанных линий: лингвистической, коммуникативной, лингвокультурологической и деятельностной. Главенствующей является коммуникативная, предусматривающая формирование умений и навыков по 4 видам речевой деятельности: слушанию, чтению, говорению, письму. На основании Государственных стандартов разработаны программы по русскому языку.

Изучение русского языка в 6—11 классах общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения будет осуществляться по программе «Русский язык. 5—11 классы» (авторы Н. А. Пашковская, Е. И. Быкова, Л. В. Давидюк, В. А. Корсаков, Г. А. Михайловская) 2001 года издания, которая напечатана в журнале «Русская словесность в школах Украины», № 4, 2001 г., № 1, 2003 г. Данной программе соответствуют учебники под редакцией Е. П. Голобородько, переизданные в 2002 году. В классах филологического профиля общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения изучение русского языка будет осуществляться в соответствии с «Программами по русскому языку для общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения. 10, 11 классы. Филологический профиль» (автор З. П. Барабанщикова). Программа опубликована в журнале «Русская словесность в школах Украины», № 1, 2003 г.

Изучение русского языка в 6—9 классах общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения продолжится по программам «Русский язык. Программы для средних общеобразовательных школ с украинским языком обучения. 5—9 классы (курс 3(2)—9 классы)» (авторы И. Ф. Гудзик, Н. А. Пашковская, В. А. Корсаков // Русская словесность в школах Украины // 2001. — № 4; 2003. — № 1) — для школ, в которых курс русского языка основной школы является продолжением курса начальной школы; по «Программам

для средних общеобразовательных школ с украинским языком обучения. Русский язык. 5—9 классы» (авторы И. Ф. Гудзик, В. А. Кор-

саков. — К.: Школьный мир, 2001) — для школ, в которых курс русского языка изучался с 5 класса.

Учебники и учебные пособия, которые соответствуют программам по русскому языку для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения (11-летняя школа)

Программа	Учебники и учебные пособия
<p>«Русский язык. Программы для средних общеобразовательных школ с украинским языком обучения. 5—9 классы (курс 3(2)—9 классы)» (авторы И. Ф. Гудзик, Н. А. Пашковская, В. А. Корсаков // Русская словесность в школах Украины. — 2001. — № 4; — 2003. — № 1).</p>	<p>Учебники по русскому языку для 5—7 классов под редакцией И. Ф. Гудзика. Русский язык. Дидактические материалы. 5, 6 классы (составитель Т. М. Полякова, под редакцией Л. В. Давидюк. — Харьков: Торсинг, 2003).</p>
<p>«Программы для средних общеобразовательных школ с украинским языком обучения. Русский язык. 5—9 классы» (авторы И. Ф. Гудзик, В. А. Корсаков. — К.: Школьный мир, 2001).</p>	<p>Учебник по русскому языку для 5 класса под редакцией И. Ф. Гудзика. Русский язык. Коммуникативный курс. 5, 6 классы (автор Н. Ф. Баландина. — Харьков: Торсинг, 2002, 2003).</p>
	<p>Слушаем-читаем. Говорим-пишем. Дидактический материал, 5—6 классы (авторы Л. В. Давидюк, Е. И. Быкова. — К.: Освіта, 2002).</p>
	<p>Дидактический материал по русскому языку. 8—9 классы (составитель Л. Е. Ивашень. — К.: Освіта, 2003).</p>

Для изучения русского языка в 6—9 классах общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения, в которых курс русского языка основной школы является продолжением начального двухлетнего курса русского языка, рекомендуем также использовать «Программы для средних общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения. Русский язык (факультативный курс). 5—9 классы» (составитель Л. В. Давидюк, 2005 г.).

Русский язык в 5 классах школ с русским языком обучения будет изучаться по программе «Русский язык. Программы для общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения» (Н. Г. Озерова, Г. А. Михайловская, Л. В. Давидюк, В. И. Стативка, Е. И. Быкова), в 5 классах школ с украинским языком обучения — по программе «Русский язык. Программы для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения» (Н. Ф. Баландина, К. В. Дегтярева, С. А. Лебедеико).

Перечень учебников по русскому языку для 12-летней школы с русским языком обучения.

1. Русский язык. 5 класс. Е. И. Быкова, Л. В. Давидюк, О. С. Снитко.
2. Русский язык. 5 класс. Г. А. Михайловская, Н. А. Пашковская, В. А. Корсаков, О. В. Барбашова.
3. Русский язык. 5 класс. Е. В. Малыхина.

Перечень учебников по русскому языку для 12-летней школы с украинским языком обучения.

1. Русский язык. 5 класс. Н. Ф. Баландина, К. В. Дегтярева, С. А. Лебедеико.
2. Русский язык. 5 класс. И. Ф. Гудзик, В. А. Корсаков, Н. А. Пашковская.

Перечень учебников по литературе для 12-летней школы.

1. Литература (русская и зарубежная). 5 класс. Е. В. Волощук.

2. Литература (русская и зарубежная). 5 класс. О. А. Исаева, С. И. Сафарян.

3. Литература (русская и зарубежная). 5 класс. Л. А. Симакова.

Учителю предоставляется право самостоятельно выбрать учебник для работы согласно программе.

Программы по русскому языку для 12-летней школы, статьи о структуре и содержании учебников напечатаны в журнале «Русская словесность в школах Украины», № 3, 2005 год. Программа по русскому языку для 12-летней школы с украинским языком обучения опубликована в журнале «Всесвітня література», № 5, 2005 год.

Программа по русскому языку для 12-летней школы с русским языком обучения (авторы Н. Г. Озерова, Г. А. Михайловская, Л. В. Давидюк, В. И. Стативка, Е. И. Быкова) состоит из двух разделов и приложений, к содержанию которых дано подробное разъяснение в пояснительной записке. В первом («Речь. Речевая деятельность») и во втором разделах («Сведения о языке, языковые единицы и нормы их употребления») по каждому классу представлено содержание языковой и речевой линий изучения предмета, указано количество часов на их реализацию. Дано также содержание деятельности линии в рубрике «Государственные требования к уровню общеобразовательной подготовки учащихся»: знания, умения, навыки учащихся, которые необходимо сформировать при изучении определенной языковой или речевой темы. Общие требования к орфографическим и пунктуационным знаниям, умениям и навыкам для всего курса русского языка 12-летней школы изложены в приложении 2. Содержание языковой и речевой линий учебного материала разделено на темы. Указано количество часов на изучение каждой темы. В разделе «Речь. Речевая деятельность» указаны виды и тематика работ по развитию навы-

ков речевой деятельности. Программой определен минимум работы по развитию связной речи. Учитель может проводить и другие виды работ, учитывая при этом уровень подготовки учащихся. Тематика текстов для реализации социокультурной линии представлена в приложении «Примерная тематика дидактического материала для 5—12 классов». Это дает учителю возможность при составлении календарного планирования самостоятельно выбирать тематику текстов для каждого урока так, чтобы сформировать у учащихся системные представления о человеке, природе, обществе, обогатить словарный запас школьников по каждой социокультурной теме и научить их составлять связные высказывания в процессе общения.

Примерная тематика дидактического материала для 5—12 классов *

1. Украина и Россия — великие славянские державы.

Государственный язык Украины. Государственный язык России. Твое государство — Украина. Киев — столица государства. Города и реки Украины. Москва — столица России. Города и реки России. Конституция — Основной Закон государства. Государственные символы Украины и России (гимн, знамя, герб). Символика цветов знамени и мировая геральдика. Органы власти и управления, система выборов.

2. Язык — духовная ценность.

К. Паустовский. «Алмазный язык». Русский речевой этикет. Этикетная лексика, ее самобытность. Культура речевого поведения. В мире слов. Загадки мира слов. Жизнь слова. Мифы древних славян. Крылатые слова и выражения. О значении и происхождении слов и выражений. Сказки, легенды, пословицы, поговорки, их этнокультурное значение. Имена и фамилии, их происхождение. Книга — источник мудрости и хранилище знаний. Мастера русского художественного слова. Мысли выдающихся людей.

3. Национальная культура: традиции, обычаи и быт.

Праздники славянской культуры. Народные традиции, национальные символы. Народные праздники, обычаи, поверья, приметы. Народное искусство. Национальная одежда. Национальная кухня.

4. История и исторические личности.

Древние цивилизации. Трипольская культура. Херсонес. История славян. Киев — мать

городов русских. Страницы истории. Выдающиеся исторические личности.

5. Наука. Религия. Культура. Искусство.

Интересные факты. Технологии будущего. Религиозные концессии. Культурные сооружения. Выдающиеся религиозные памятники. «Библия — код современного искусства» Д. Лихачев. Искусство слова. Шедевры русской и украинской культуры. Изобразительное искусство. Музыка. Театр. Кино. Цирк. Средства массовой информации. Библиотеки. Музеи. Памятники. Выдающиеся деятели культуры: ученые, писатели, художники, музыканты, артисты.

6. Природа — национальное достояние.

Животный мир. Растительный мир. Время года. Природа родного края. Природа других стран. Охрана природы. Проблемы защиты окружающего мира.

7. Человек.

Человек (внешний вид). Человек (его характер). Духовный мир человека. Моральные ценности. Нравственные качества. Человек и окружающий мир. Права человека. Здоровый образ жизни. Человек и память о его делах.

8. Образование и наука.

Система образования Украины и России. Школа и образование. Школа и воспитание. Проблемы подростков. Лучшие вузы Украины и России. Проблемы молодежи.

9. Труд и профессии.

Труд — залог благосостояния. Мир профессий. Будущая профессия. Престижные профессии современности.

10. Семья.

Культура семейных отношений. Корни рода. Моя родословная. Семейные традиции.

11. Отдых. Игры. Развлечения.

Увлечения. Свободное время. Поездки, путешествия. Туристические походы, экскурсии.

12. Физкультура и спорт

Спортивные игры. Спортивные состязания. История олимпийского движения. Виды спорта. Выдающиеся спортсмены Украины и России.

При составлении календарно-тематического планирования необходимо учитывать структуру программы. Большие по объему языковые темы можно разделить на микротемы. Для выполнения речевой линии программы, изложенной в разделе «Речь. Речевая деятельность», планируются уроки развития связной речи. Для осуществления контроля знаний, умений, навыков учащихся в программе выделено 8 часов. Они используются для проведения тематических контрольных работ и контрольного аудирования (чтения молча), письменного контрольного изложения (сочинения), контрольного списывания (диктанта). Резервные часы программы используются по усмотрению учителя на закрепление языковой (речевой) темы.

Главным принципом программы по русскому языку для школ с украинским языком обучения (авторы Н. Ф. Баландина, К. В. Дегтяре-

* Печатается по приложению к программе по русскому языку для общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения (авторы Н. Г. Озерова, Г. А. Михайловская, Л. В. Давидюк, В. И. Стативка, Е. И. Быкова).

ва, С. А. Лебеденко) является коммуникативный: преподавание русского языка должно быть направлено на формирование, развитие и применение речевых умений и навыков с опорой на системные знания о языке. Изучение языкового материала осуществляется с опорой на знания, полученные на уроках украинского языка. Языковая, речевая, социокультурная, деятельностьная линии программы интегрируются. Программа состоит из трех частей. В первой части в общей таблице представлены все линии программы в помощь учителю при составлении календарного планирования. Речевая и языковая линии расширяются во второй и третьей части программы, где указаны содержание обучения и требования к уровню знаний, умений и навыков учащихся. Часы, выделенные на изучение языковых тем, используются и на формирование и развитие речевых и социокультурных умений и навыков. Это следует учитывать при составлении календарного планирования. Материалы для реализации социокультурной линии представлены в таблице первой части программы в разделе «Тематика текстов и учебных ситуаций», каждая тема закреплена соответственно за определенной языковой темой, на что указано в разделе «Языковая линия». При обучении видам речевой деятельности в 5 классе особое внимание следует уделять развитию навыков устной речи, ознакомлению учащихся с особенностями художественного стиля, обучению умению составлять пересказ и тексты-описания (интерьера, человека, природы, животного). Речевой и языковой материал может делиться на уроки изучения языковых тем и уроки развития связной речи. Уроки развития связной речи рекомендуется использовать для закрепления умений составлять диалог, устное изложение или сочинение, на подготовку к письменному контрольному изложению или сочинению, на проведение устных видов контроля речевой деятельности, контрольного письменного изложения (сочинения). На уроках развития связной речи с целью закрепления и развития речевых умений и навыков учащихся могут проводиться следующие виды работ, указанные в программе: устное изложение, редактирование текста, разбор прочитанного (прослушанного) текста, составление плана текста, составление устного описания интерьера, составление устного описания человека, составление устного описания животного, составление устного описания природы, инсценировка диалога, составление диалога (по опорным репликам и самостоятельно).

Программный учебный материал, в котором интегрируются речевая и языковая линии, делится на логически завершенные темы. Распределение часов на каждую тему указано в программе в разделе «Языковая линия». Большую по объему тему можно разделить на микротемы. Часы для проведения тематической

контрольной работы выделяются из учебных часов, отведенных на изучение каждой темы. Учителю даются 4 резервных часа, которые могут быть использованы для закрепления изученной темы и написания контрольного зрительно-слухового диктанта. 4 часа, предусмотренные программой на повторение изученного, используются в начале и конце учебного года.

Порядок проведения итоговых контрольных работ по русскому языку, выведения итогового (семестрового) балла и заполнения классных журналов

По окончании изучения каждой языковой темы осуществляется тематическое оценивание знаний, умений и навыков учащихся. Тематическая контрольная работа проводится по основному содержанию темы. На основании тематической контрольной работы с учетом текущего оценивания языковых знаний, умений и навыков учащихся, обучающихся работ по развитию связной речи и формированию орфографических и пунктуационных навыков выставляется оценка за изученную тему.

Тематическая контрольная работа, а также итоговый контроль знаний по таким видам речевой деятельности и правописания, как «аудирование», «чтение молча», «списывание», могут проводиться на отдельном этапе урока. В таком случае в журнале фиксируется дата проведения урока, а рядом в отдельной колонке выставляются оценки за контрольную работу с обозначением ее вида и без указания даты проведения. При проведении двух видов контроля уровня знаний учащихся на отдельном уроке первая часть урока используется для тематической контрольной работы, а вторая для выполнения контрольного задания по «аудированию», «чтению молча», «списыванию». В колонке под датой выставляется оценка за первый вид контроля, а в колонке без указания даты — за второй вид.

Итоговый контрольный диктант (зрительно-слуховой диктант), контрольное письменное изложение или сочинение проводятся на отдельных уроках.

Оценивание уровня знаний, умений и навыков учащихся по составлению устных изложений и сочинений, диалогов, чтению вслух можно проводить на уроках развития связной речи (на протяжении нескольких уроков). В таких случаях в классных журналах результаты проведения этих видов работ фиксируются следующим образом: урок под датой, рядом в отдельной колонке с названием вида работы и без указания даты проведения выставляются баллы, полученные учащимися за данные виды работ на протяжении нескольких уроков.

Если учащийся отсутствовал во время проведения тематической контрольной работы, контрольного аудирования, чтения молча (вслух), диалога, устного изложения (сочинения), контрольного письменного изложения (сочинения), написания контрольного диктанта (зрительно-слухового диктанта), контрольного списывания, он должен их отработать. Оценка за отработанную контрольную работу выставляется в отдельную колонку «отработка» после колонки с указанием вида контроля. Если контрольная работа проводилась на нескольких уроках и для выставления оценок отводилась специальная колонка без указания даты проведения работы, то оценки за отработку выставляются в эту же колонку.

Оценка за ведение тетрадей выставляется один раз в месяц. На основании этих оценок в конце семестра выводится итоговая оценка за ведение тетрадей.

При выведении итогового балла за семестр суммируется количество баллов, полученных учеником за тематические блоки, ведение тетрадей, контрольное оценивание видов речевой деятельности и правописания. Общая сумма баллов делится на количество показателей.

Учитывая Критерии оценивания учебных достижений учащихся по русскому языку, особенности региона, возрастные особенности учащихся, требования программ по русскому языку для 11-летней и 12-летней школы, рекомендуем следующее количество показателей, составляющих итоговый (семестровый) балл:

5-й класс (для школ с русским языком обучения)

Семестр	Параметры проверки										
	Знания по языку и языковые умения	Аудирование	Диалог	Устное изложение	Устное сочинение	Чтение молча	Чтение вслух	Письменное изложение	Списывание	Диктант	Ведение тетрадей
I	2—3	1	—	—	—	1	—	—	1	—	1
II	2—3	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1

5-й класс (для школ с украинским языком обучения)

Семестр	Параметры проверки										
	Знания по языку и языковые умения	Аудирование	Диалог	Устное изложение	Устное сочинение	Чтение молча	Чтение вслух	Списывание	Зрительно-слуховой диктант	Ведение тетрадей	
I	2—4	1	—	—	—	1	—	1	—	1	
II	2—4	1	1	1	1	1	1	—	1	1	

6—11-й классы (для школ с русским языком обучения)

Параметры проверки	Классы и семестры											
	6		7		8		9		10		11	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Знания по русскому языку и языковые умения	3	3	3	3	3	3	3	3	1	1	1	1
Аудирование	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Говорение. Диалог		1		1		1		1		1		1
Устное изложение	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Устное сочинение		1		1		1		1		1		1
Чтение вслух		1		1		1		1		1		1
Чтение молча	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Письмо. Диктант	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Письменное изложение	1		1		1		1		1		1	
Письменное сочинение		1		1		1		1		1		1
Ведение тетрадей	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Для 6—11 классов 11-летней школы с украинским языком обучения количество показателей, составляющих итоговый (семестровый) балл, указано в Критериях оценивания учебных достижений учащихся по русскому языку для общеобразовательных учеб-

ных заведений с украинским языком обучения («Программы для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения. Русский язык. 5—9 классы», И. Ф. Гудзик, В. А. Корсаков. — К.: Школьный мир, 2001).

Количество, назначение, периодичность проверки учебных тетрадей по русскому языку:

— 2 рабочие тетради по русскому языку, в которых выполняются классные и домашние работы, проверяются в первом семестре после каждого урока, во 2 семестре — 1 раз в неделю;

— 1 тетрадь для работ по развитию связной речи, в ней выполняются работы, на которые отводится отдельный урок (1 учебный час), а также контрольные работы по аудированию, чтению, говорению;

— 1 тетрадь для контрольных работ по русскому языку, в которой выполняются тематические контрольные работы, контрольные письменные изложения и сочинения, контрольный диктант (списывание, зрительно-слуховой диктант). Диктанты (контрольное списывание) проверяются к следующему уроку, изложения и сочинения — в течение недели.

Литература (интегрированный курс)

Преподавание интегрированного курса литературы должно быть направлено на формирование грамотного читателя, воспринимающего художественное произведение как явление искусства и культуры, понимающего место русской литературы в мировом контексте, на обогащение духовного опыта учащихся, развитие их речи и творческих способностей. Структура и содержание программ по литературе обусловлены целями и задачами обучения, требованиями к содержанию курса, определенными Государственными стандартами.

Изучение курса литературы в 6—11 классах общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения продолжится по «Программам для средних общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения. Литература. 5—11 классы» (составитель Л. А. Симакова, К.: Школьный мир, 2001). При составлении календарно-тематического планирования для работы по данной программе рекомендуется выделить следующее количество часов на уроки развития речи:

- 6—8 классы — 8;
- 9—11 классы — 6.

Количество письменных контрольных сочинений по литературе

Вид работы	Класс					
	6	7	8	9	10	11
Классные сочинения	3	3	1	2	4	4
Домашние сочинения	1	1	1	2	2	2

В профильных классах общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения изучение курса литературы продол-

жится по «Программам для профильного обучения в общеобразовательных учебных заведениях с русским языком обучения. Литература. 10—11 классы» (автор В. И. Силантьева). Подробные рекомендации к изучению литературы по данной программе опубликованы в журнале «Наша школа», № 4, 2004 год.

Литература в 5 классе школ с русским языком обучения будет изучаться по программе для 12-летней школы (авторы Л. А. Симакова, В. В. Снегирева).

Перечень учебников по литературе для 12-летней школы:

1. Литература (русская и зарубежная). 5 класс. Е. В. Волощук.

2. Литература (русская и зарубежная). 5 класс. О. А. Исаева, С. И. Сафарян.

3. Литература (русская и зарубежная). 5 класс. Л. А. Симакова.

Учителю предоставляется право выбора учебника.

Программа по литературе для 12-летней школы, статьи о структуре и содержании учебников напечатаны в журнале «Русская словесность в школах Украины», № 3, 2005 год.

Остановимся подробнее на программе по литературе для 12-летней школы. Содержание учебного материала разделено на темы. Определено количество часов на изучение каждой темы (учебные часы программы). К каждой теме указываются произведение, аспект его текстуального изучения, при этом учителю в отдельных случаях дается право выбора произведения для текстуального изучения; сведения по теории литературы, с которыми следует ознакомить учащихся (рубрика «Теоретические сведения»); контекст изучения произведения, где учителю предлагаются варианты контекстного изучения произведений (раздел «Контекст изучения»); содержание работы по развитию навыков выразительного чтения (раздел «Выразительное чтение»); содержание работы по развитию умений составлять высказывания при работе с текстом художественного произведения, что способствует развитию речи учащихся (раздел «Развитие умений работы над текстом художественного произведения»), в котором указаны примерные задания. Требования к знаниям, умениям и навыкам учащихся указываются к каждой теме в разделе «Государственные требования к уровню общеобразовательной подготовки учащихся» и в приложении ко всему курсу литературы за год. В приложении дается список произведений для заучивания наизусть и внеклассного чтения, указываются основные виды устных и письменных работ по развитию речи, на проведение которых отводится отдельный урок. Учитель имеет право по собственному усмотрению проводить и другие виды работ по развитию речи.

В программе определено количество часов на изучение произведений (темы), уроки внеклассного чтения и развития речи. Часть уро-

ков, отведенных на развитие речи, используется для написания контрольных сочинений по литературе. Количество письменных работ предложено в приложении к программе для каждого класса, в разделе «Основные виды устных и письменных работ по литературе». Резервные часы могут использоваться на изучение темы, уроки развития речи или внеклассного чтения (по усмотрению учителя).

Порядок проведения тематического оценивания, контрольных сочинений по литературе, выведения итогового (семестрового) балла и заполнения классных журналов

По окончании изучения программной темы по литературе проводится тематическое оценивание. В случае, если в программе не выделены часы на тематическое оценивание, для его проведения рекомендуется отвести завершающий урок по изучению темы. Тематическое оценивание может занимать весь урок или его часть, проводится как в устной, так и в письменной форме, при выборе вида работы необходимо учитывать возрастные особенности учащихся. Баллы за тематическое оценивание, которое проводится на специально отведенном уроке, в журнал выставляются в колонку с указанием даты написания работы. Если для тематического оценивания используется часть урока, то в журнале в отдельной колонке фиксируется дата проведения урока, а рядом в колонке с пометкой «тематическое оценивание» без указания даты выставляются оценки. На основании тематического и текущего оценивания знаний, умений, навыков учащихся выставляется оценка за тему. За письменное сочинение или изложение выставляются две оценки: первую рекомендуется заносить в колонку на страницу по литературе под датой, вторую — переносить на страницу по языку без указания даты проведения работы с пометкой «сочинение по литературе». Один раз в месяц в журнале в отдельной колонке выставляется оценка за ведение тетрадей по литературе. В конце семестра выводится итоговый балл за ведение тетрадей.

Уровень подготовки ученика по литературе в обобщенном виде отражает итоговый балл, который ставится в конце каждого семестра (полугодия). При выведении итогового балла за семестр суммируется количество баллов, полученных учеником за тематические блоки, ведение тетрадей. Общая сумма баллов делится на количество показателей.

Количество и назначение ученических тетрадей по литературе:

— 1 рабочая тетрадь, в которой выполняются классные и домашние работы, обучающие виды работ по развитию речи; рабочая тетрадь проверяется 1 раз в две недели;

— 1 тетрадь для контрольных работ по литературе.

Об итогах олимпиады по русскому языку и литературе, зарубежной литературе 2004/2005 учебного года, конкурса к 100-летию со дня рождения М. А. Шолохова

Традиционной формой работы с одаренными учащимися является проведение Всеукраинских ученических олимпиад по основам наук, к которым относится и олимпиада по русскому языку, литературе, зарубежной литературе. Участие в олимпиаде дает возможность учащимся испытать себя. Знания и навыки учащихся, проявленные во время выполнения заданий олимпиады, являются показателем мастерства и профессионализма учителя.

В 2004/2005 учебном году в III (областном) этапе Всеукраинской олимпиады по русскому языку, литературе, зарубежной литературе принял участие 151 учащийся из городов и районов области. За глубокие знания, проявленные во время выполнения заданий олимпиады, 57 учащихся награждены дипломами 1, 2, 3 степеней. Уровень выполнения заданий свидетельствует о кропотливой работе учителей по формированию знаний школьников, развитию их творческих способностей.

За работу с одаренными детьми грамотами управления образования и науки облгосадминистрации награждены такие учителя области: Н. В. Кунчева (Измайльская ООШ № 1), М. Ф. Бахчиванжи (Яровская ООШ Тарутинского района), М. А. Заславская (гимназия № 1 им. А. П. Быстриной г. Одессы), В. П. Акдерли (Болградский УВК), И. В. Сухина (ООШ № 82 г. Одессы), Л. Ф. Окрина (ООШ № 106 г. Одессы), Л. Т. Тройка (Ренийский УВК), Е. А. Якименко (Багатынская ООШ Измаильского района), А. В. Нечипорук (СООШ № 117 г. Одессы), В. Н. Васильева (Березовская ООШ № 2), Л. С. Шенкова (Болградская ООШ № 2), В. А. Алиева (гимназия № 5 г. Одессы), Е. П. Коршко (гимназия № 1 им. А. П. Быстриной г. Одессы), В. В. Маркина (частная школа-комплекс «Интеллект» г. Одессы), Е. Д. Кашицина (ООШ № 1 г. Южного), Л. И. Кинбург (СООШ № 117 г. Одессы), В. А. Коваль (СООШ № 117 г. Одессы), А. С. Айрикан (ООШ № 33 г. Одессы), А. В. Караханова (Измайльская ООШ № 7), М. Ф. Чобан (Болградская ООШ № 3), Н. И. Докучаева (гимназия № 1 им. А. П. Быстриной г. Одессы), Л. Д. (Измайльский региональный педагогический лицей), Г. Н. Матрусенко (ООШ № 22 г. Одессы), В. Я. Демидова (Приморская ООШ Килийского района), Е. С. Мочулко (Краснянская ООШ Тарутинского района), Е. К. Добрава (Экономический лицей г. Одессы).

сы), И. П. Фокина (гимназия № 7 г. Одессы), Л. В. Тримбач (гимназия № 2 г. Одессы), Е. И. Силькина (ООШ № 56 г. Одессы), Н. С. Бойченко (СООШ № 10 г. Одессы), Н. И. Янаки (гимназия № 4 г. Одессы), М. В. Чорная (Лиманская ООШ № 2 Раздельнянского района), Э. М. Шойхед (Измайльская ООШ № 9), Э. А. Иордек (Ренийская ООШ № 3), Л. Н. Середа (гимназия № 7 г. Одессы), А. В. Кикоина (Ришельевский лицей г. Одессы), Р. С. Линецкая (гимназия № 2 г. Одессы), И. И. Николаенкова (ООШ № 31 г. Одессы), Е. А. Стасевич (УВО им. В. Черновола г. Южного), С. Н. Жосан (УВО им. В. Черновола г. Южного), Л. И. Куземко (Балтский УВК), Н. А. Бубнова (УВК «Морской лицей — ООШ № 24» г. Одессы), Н. Ф. Титова (СООШ № 69 г. Одессы), Р. И. Шевченко (СООШ № 69 г. Одессы), Т. Н. Ромахова (Экономический лицей г. Одессы), А. И. Янева (Татарбунарский УВК), С. Н. Базюк (ООШ № 51 г. Одессы).

С целью выявления и поддержки одаренных учащихся и в связи со 100-летним юбилеем со дня рождения М. А. Шолохова, который широко отмечается мировой общественностью, с 12 по 27 мая 2005 года среди учащихся общеобразовательных учебных заведений проводился областной конкурс на лучшую творческую работу, посвященную 100-летию со дня рождения М. А. Шолохова. 25—27 мая жюри II (областного) этапа конкурса подвело итоги. В конкурсе принимали участие 78 учащихся из городов и районов области. Жюри, в состав которого входили доцент кафедры мировой литературы ОНУ им. И. И. Мечникова, кандидат

филологических наук Д. К. Кондратьева, старший преподаватель кафедры мировой литературы ОНУ им. И. И. Мечникова А. Д. Беньковская, выделило 20 лучших работ участников конкурса. Лучшими признаны работы учащихся следующих учителей: С. П. Михайловской (ООШ № 59 г. Одессы), Л. В. Круглой (Великодлинская ООШ № 2 Беляевского района), Л. И. Сиряк (Васильевская ООШ Беляевского района), Е. Е. Печерской (ООШ № 40 г. Одессы), Е. Д. Гриб (Рауховская ООШ Березовского района), В. И. Акдерли (Виноградская ООШ Болградского района), Л. В. Коцерубы (Фонтанская ООШ Котовского района), И. В. Миняйло (ООШ № 25 г. Одессы), Т. В. Герги (Березовская ООШ № 1), Е. П. Рыбаковой (Вилковская ООШ № 1 Килийского района), Е. В. Берлин (ООШ № 68 г. Одессы), А. П. Шетины (Овидиопольский УВК), Е. П. Галкиной (Вилковский УВК Килийского района), Л. А. Ревенко (ООШ № 56 г. Одессы), Ж. А. Мушкамбарян (ООШ № 60 г. Одессы), Т. А. Глазуновой (гимназия № 9 г. Одессы), Е. В. Ковалевой (ООШ № 78 г. Одессы), Л. Б. Райновой (Килийская ООШ № 2), М. А. Бурцовой (Килийский УВК), М. Ф. Шаталовой (ООШ № 89 г. Одессы). Жюри конкурса отметило в работах победителей самостоятельность суждений о прочитанных произведениях М. А. Шолохова, обстоятельность анализа художественных текстов.

Е. Ю. КРЮЧЕНКОВА,

заведующая научно-методической лабораторией языков и литератур национальных меньшинств ООИУУ.

ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У 2005/2006 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ (за програмою для 12-річної школи)

У 2005/2006 навчальному році учні 5-х класів вивчатимуть зарубіжну літературу за програмою для 12-річної школи, розробленою під керівництвом Ю. І. Ковбасенка, яка надрукована в журналі «Всесвітня література», № 4 2005 р., в газеті «Зарубіжна література» (видавництво «Шкільний світ») за 15 квітня 2005 р. та буде видана окремою збіркою.

Головним завданням курсу зарубіжної літератури 5 класу є виховання читача, підготовка учнів до вдумливого читання і сприйняття текстів художньої світової літератури. Автори програми підібрали твори для текстурального вивчення таким чином, щоб перш за все навчити дітей читати і розуміти прочитане, спираючись на знання, здобуті в почат-

ковій школі, логічно продовжувати і поглиблювати їх.

Теорія літератури вивчається з опорою на знання, отримані учнями з курсу української літератури, що надає можливість уникати зайвого дублювання теоретичного матеріалу.

На початку програми подається розподіл годин на рік (70 годин), тиждень (2 години).

Матеріал розподілений в таблиці за розділами: «Кількість годин», «Зміст навчального матеріалу», «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів».

У програмі подається перелік творів для текстурального вивчення протягом навчального року, твори для вивчення напам'ять, твори для додаткового читання.

Структура і зміст програми із зарубіжної літератури для 5 класу

На текстуальне вивчення творів відводиться 54 години, на проведення тематичного оцінювання — 8 годин. Виділено години резервного часу (8 годин), які вчитель може використати на власний розсуд: додати години для вивчення програмної теми, ввести в курс твор із розділу «Додаткова література для читання».

У програмі дається орієнтовний розподіл годин на вивчення кожної теми. Вчитель може змінювати (збільшувати або зменшувати) їх, виходячи з конкретних умов викладання.

У розділі «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів» містяться основні вимоги до знань, умінь і навичок, які необхідно сформулювати в учнів при вивченні певної теми. Наприклад, при вивченні теми «Народна казка» необхідно, щоб в результаті проведеної на уроках роботи учень умів переказувати зміст казки «Пані Метелиця», висловлювати судження про повчально-виховний характер народної казки, визначати головний конфлікт народної казки (боротьба добра зі злом), давати оцінку персонажам казки з огляду на їхні вчинки та моральні якості, виразно читати казку (у т. ч. «в особах») і т. ін. В цьому ж розділі надані поняття з теорії літератури.

Години з розвитку зв'язного мовлення і додаткового читання не виокремлені, вони виділяються за рахунок навчального часу, призначеного для текстуального вивчення творів.

Плануючи роботу, вчитель має враховувати, з одного боку, обсяг і структуру навчального матеріалу програми, а з іншого — конкретні вимоги до навчальної діяльності учнів, усного і писемного мовлення, зазначені в розділі «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів».

Можливий такий розподіл годин з розвитку зв'язного мовлення: на навчальний рік — 8 годин, з них на контрольні письмові класні твори — 2 години, на переказ з творчим завданням — 1 година на рік.

При плануванні уроків зарубіжної літератури в 5 класі (виборі шляхів та видів аналізу художнього тексту, відборі методів, форм, засобів навчання) слід враховувати характер сприйняття навчального матеріалу учнями 5-го класу, який базується на конкретно-чуттєвому, образному сприйнятті художнього тексту. Складність полягає в тому, що кожен учень при читанні твору будує свій власний образ, і завдання вчителя — допомогти усвідомити зміст художнього твору, сприймати літературу як вид мистецтва. Учитель повинен ефективно застосовувати такі засоби стимулювання інтересу до вивчення творів, які відповідають віковим особливостям п'ятикласників.

На уроках слід використовувати підручники, створені для забезпечення якісного викладання курсу «Зарубіжної літератури» за новою програмою:

«Зарубіжна література. 5 клас» (Є. В. Волощук);

«Зарубіжна література. 5 клас» (Ю. І. Ковбасенко, Л. В. Ковбасенко);

«Зарубіжна література. 5 клас» (Л. Ф. Мірошниченко, Ж. В. Клименко);

«Зарубіжна література. 5 клас» (Н. О. Півнюк, О. М. Чепурко, Н. М. Гребницька).

При викладанні курсу зарубіжної літератури вчитель може обрати один з цих підручників. Варіативність підручників дозволяє вчителю підібрати необхідний методичний матеріал.

У 2005/2006 навчальному році 6—9 класи продовжуватимуть вивчати курс зарубіжної літератури за програмами для 11-річної школи, затвердженими Міністерством освіти і науки України: програмою «Зарубіжна література. 5—11 класи», керівник авторського колективу Б. Шалагінов (Київ, «Шкільний світ», 2001 р.) або альтернативною програмою, яку можна було взяти для вивчення курсу зарубіжної літератури за рішенням методичного об'єднання вчителів: «Зарубіжна література. 5—11 класи», автори Ю. І. Ковбасенко, Д. С. Наливайко (2003 року видання, програма надрукована в журналі «Всесвітня література та культура», № 8, 2003 рік)

До 2007 року в загальноосвітніх навчальних закладах триває процес переходу на профільне навчання в 10—11 класах. Тому питання диференціації навчання і створення профільних класів уже перейшло у практичну площину. Міністерство освіти і науки України затвердило навчально-тематичні плани і програми, в яких передбачена можливість виділення адміністрацією навчального закладу на вивчення зарубіжної літератури різної кількості годин (залежно від обраного профілю навчання).

Для викладання курсу зарубіжної літератури в 10—11 класах філологічного, фізико-математичного, природничого, технологічного, спортивного профілів слід використовувати такі програми:

1. «Зарубіжна література. Програми для профільних класів закладів з українською мовою навчання. 8—11 класи» (автори Ю. І. Ковбасенко, Д. С. Наливайко, 2003 рік). Програма створена на основі чинної програми із зарубіжної літератури для 5—11-х класів 1998 (2003) р. Програма опублікована в журналі «Всесвітня література та культура», № 8, 2003 рік та в збірнику «Зарубіжна література, 8—11 класи, 10—11 класи: Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання». — К.: Педагогічна преса, 2004 рік.

2. «Зарубіжна література. Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних

закладів з українською мовою навчання. 10—11 класи» (керівник авторського колективу Б. Б. Шалагінов, 2004). Програма створена на основі чинної програми із зарубіжної літератури для 5—11-х класів 2001 р. і надрукована в збірнику «Зарубіжна література, 8—11 класи, 10—11 класи; Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання». — К.: Педагогічна преса, 2004 рік.

В універсальному, суспільно-гуманітарному, а також у 10 класі художньо-естетичного профілю слід використовувати програму відповідного авторського колективу із зарубіжної літератури для загальноосвітніх закладів.

Порядок тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів, написання контрольних творів із зарубіжної літератури, заповнення класних журналів

Оцінювання навчальних досягнень учнів за вивчену тему із зарубіжної літератури здійснюється на підставі контрольної роботи та з урахуванням поточного оцінювання. Учень має право коригувати оцінку за тему протягом тижня. Для проведення тематичної контрольної роботи вчитель використовує відведені в програмі години. У випадку, коли години на проведення тематичного оцінювання в програмі не виокремлені, контрольна робота за тему проводиться на підсумковому уроці по вивченню даної теми. Тематичне оцінювання може тривати як цілий урок, так і його частину.

Бали за тематичне оцінювання, яке проводиться на спеціально відведеному уроці, в журнал виставляються в колонку із зазначенням дати виконання роботи. У випадку, якщо тематичне оцінювання проводиться на частині уроку, в журналі в окремій колонці фіксується дата проведення уроку, а поряд у колонці з поміткою «тематичне оцінювання» без дати виставляються бали за контрольну роботу.

Зошити для контрольних робіт, в яких виконується цей вид роботи, мають бути перевірені і повернені учням на наступному уроці.

За контрольні твори із зарубіжної літератури виставляються дві оцінки: 1-ша за зміст (виставляється в журнал на сторінці із зарубіжної літератури в колонку під датою або без дати, з приміткою «домашній твір», і враховується при виставленні тематичного бала), 2-га за мовне оформлення (виставляється на сторінці з української мови в колонку без дати, з приміткою «твір із зарубіжної літератури»). Контрольні твори із зарубіжної літератури в 5—9 класах перевіряються протягом тижня, у 10—11 класах протягом двох тижнів.

Якщо учень був відсутній під час проведення тематичного оцінювання або написання класного твору, він має їх відпрацювати. Бали

виставляються в колонку «відпрацювання» без зазначення дати, поряд із оцінками за вказані види роботи (роботи бажано фіксувати в зошитах для контрольних робіт із зарубіжної літератури).

Кількість і призначення учнівських зошитів із зарубіжної літератури:

— 1 робочий зошит, в якому виконуються класні і домашні роботи, навчальні види робіт з розвитку зв'язного мовлення; перевіряється раз на два тижні у 5—9 класах і раз на місяць — у 10—11 класах;

— 1 зошит для контрольних робіт із зарубіжної літератури (для написання тематичних контрольних робіт і контрольних творів).

Один раз на місяць виставляється в журнал оцінка за ведення зошитів (в окрему колонку без дати). В кінці семестру виводиться підсумковий бал за ведення зошитів, який враховується при виставленні підсумкового (семестрового) бала.

При виведенні семестрового бала сума балів за вивчені теми програми із зарубіжної літератури і підсумкового бала за ведення зошитів ділиться на загальну кількість показників.

Річний бал виставляється за підсумками I і II семестрів.

На допомогу вчителю

Пропонуємо можливий розподіл годин на уроки позакласного читання, розвиток зв'язного мовлення, а також орієнтовну кількість контрольних письмових класних і домашніх творів із зарубіжної літератури.

Для загальноосвітніх навчальних закладів, в яких курс зарубіжної літератури викладається за програмами «Зарубіжна література. 5—11 класи» (керівник авторського колективу Б. Шалагінов, Київ: «Шкільний світ», 2001 р.), «Зарубіжна література. 5—11 класи» (автори Ю. І. Ковбасенко, Д. С. Наливайко, 2003 року видання, журнал «Всесвітня література та культура», № 8, 2003 рік):

Вид роботи	Клас					
	6	7	8	9	10	11
Класні твори	3	3	1	2	4	4
Домашні твори	1	1	1	2	2	2

Для 10—11 класів універсального, суспільно-гуманітарного профілів та 10 класу художньо-естетичного профілю 11-річної школи див. табл. 1.

Для 10—11 класів філологічного профілю див. табл. 2.

Для 11 класу художньо-естетичного профілю (за програмою під ред. Б. Шалагінова), 10—11 класів фізико-математичного, природничого, технологічного, спортивного профілів див. табл. 3.

Таблиця 1

Клас	Кількість годин на тиждень	Кількість годин на рік	Уроків позакласного читання	Кількість уроків з розвитку зв'язного мовлення	Кількість контрольних творів	
					класних	домашніх
10	2	70	4	8	4	2
11	2	70	4	8	4	2

Таблиця 2

Клас	Кількість годин на тиждень	Кількість годин на рік	Кількість уроків з розвитку зв'язного мовлення	Кількість контрольних творів	
				класних	домашніх
10	3/4	105/140	10	4	2
11	3/4	105/140	10	4	2

Таблиця 3

Клас	Кількість годин на тиждень	Кількість годин на рік	Кількість уроків з розвитку зв'язного мовлення	Кількість контрольних творів	
				класних	домашніх
10	1/1,5	35/53	4	1	2
11	1/1,5	35/53	4	1	2
11 худ.-ест.	2,5	87	4	1	2

С. Г. ШАПОВАЛОВА,
методист відділу мов та літератур національних меншин ООІУВ.

ГОТОВЯСЬ К ОЛИМПИАДЕ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ, ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (из опыта работы)

Знаю по себе, насколько это серьезное дело — подготовка ученика к олимпиаде. Повторить весь курс русского языка и литературы с ним за неделю, конечно, невозможно. На что же ориентироваться самому и на что нацеливать ребят?

Структура олимпиадных заданий из года в год остается неизменной: диктант и сочинение, синтаксический разбор предложения, простого или сложного, задания по языку, вопросы по теории литературы. Наиболее эффективным способом подготовки к олимпиаде представляется работа над подобными заданиями с учетом затруднительных, с точки зрения учеников, моментов.

Начну с синтаксического разбора предложения. Важная роль здесь принадлежит последовательности проведения разбора, поскольку это доказывает осмысленность проведения учеником анализа предложения. Часто для школьников представляет трудность построение схемы сложного предложения, а это один из важнейших этапов синтаксического разбора сложного предложения, без которого, на мой взгляд, невозможно дать полную характеристику предложения. Трудным оказывается для

учеников и определение типов односоставных предложений, в особенности разграничение определенно-личных, неопределенно-личных, обобщенно-личных предложений. Поэтому при синтаксическом разборе предложения необходимо уделить особое внимание соблюдению последовательности разбора, составлению схемы сложных предложений, выполнению заданий на разграничение типов односоставных предложений. И, наконец, о наиболее традиционной ошибке наших учеников. Многие из них склонны отождествлять односоставные и неполные предложения. Задача учителя — объяснить, что односоставные предложения выделяются в особую группу именно потому, что в их структуре не просто нет одного из главных членов предложения — он и не требуется, в неполных предложениях подлежащее или сказуемое пропущено, легко восстанавливается из контекста или подразумевается. Обучая различать односоставные и неполные предложения, можно использовать, например, задания такого типа:

Сравните данные предложения:

1. У лукоморья дуб зеленый.
2. Ночь.

3. Полное безмолвие.

Как правило, не вызывает затруднений у школьников фонетический разбор и разбор слова по составу. Однако в разборе слова по составу часто допускаются ошибки в морфемном членении наречий (ученики по аналогии с существительными и прилагательными относят конечную гласную букву наречий к окончанию, в то время как это суффикс (например, *добровольно*) и в определении суффиксов в слове: *садовник*, но *подводник* (т. к. производящее слово *подводный*). Для предупреждения подобных ошибок ученикам предлагаются следующие задания:

1. Выделите окончания в словах. Укажите слова, не имеющие окончаний. Объясните, почему данные слова не имеют окончаний.

Чудо, слева, волшебник, бдительный, очень, против, вдвое, играть, играя, утром.

2. Укажите все приставки в словах (с этой целью определите производящую основу).

Переподготовка, воссоединение, переустройство, преувеличить.

3. Выделите в словах все суффиксы.

Цветочный, уравнительный, повелевающий, учительница, общественный, мартовский, печеночный, ватники.

Сложным для учащихся оказывается словообразовательный разбор. Ученики испытывают трудности в определении производящей основы и способа словообразования, составлении словообразовательной цепочки. Формированию навыков словообразовательного разбора способствуют такие задания:

1. Укажите производящие слова для следующих слов:

консервный, парходный, хитренько, командующий (фронтом), *«Одесса»* (название гостиницы), *высь, клев.*

2. Вставьте пропущенные в словообразовательной цепочке слова:

... → ... → шахматистка;

травя → ... → травянистый;

авария → ... → аварийность;

жить → ... → ... → переживание.

3. Восстановите словообразовательную цепочку:

писать — писательский;

золото — позолота;

красный — покрасневший.

Особую сложность представляют для наших учеников задания на выявление орфоэпических умений и навыков, а также знаний грамматических норм русского языка. Поэтому, готовя учеников к олимпиаде, необходимо обратить внимание на такие упражнения:

— расставьте ударение в словах;

— образуйте форму родительного падежа множественного числа существительных (например, от *туфля, кухня, носок, апельсин, гривня*);

— образуйте сравнительную степень прилагательных и расставьте в них ударение;

— определите род несклоняемых существительных и согласуйте с ними прилагательные.

Как известно, главная задача современного учителя-словесника — обучение речевой деятельности. Однако вопросы этого цикла (определить тему и основную мысль текста; доказать, что данный отрывок является текстом; определить средства связи предложений в тексте; анализ структуры текста) зачастую оказываются для ребят сложными. Поэтому обращая внимание и на задания, связанные с развитием речи и стилистикой.

Кроме того, необходимо предлагать ученикам, которые готовятся к олимпиаде, традиционные упражнения, способствующие обогащению словарного запаса: объяснить лексическое значение слов (в том числе на различение значений многозначных слов), найти синонимы, антонимы, слова с переносным значением и объяснить, с какой целью использует их автор, указать стилистические синонимы данных слов, выделить доминанту синонимического ряда, назвать известные фразеологизмы определенной тематики, определить их значение и стилистическую окраску.

Что же касается заданий по литературе, то они настолько разноплановы, что можно говорить лишь об общих направлениях подготовки учащихся к их выполнению. Интересным видом олимпиадного задания является написание сочинений следующей тематики: «Чем привлекает меня творчество А. С. Пушкина (С. Есенина, М. Цветаевой)?», «За что я люблю героев Ч. Диккенса (Л. Н. Толстого, И. С. Тургенева)?», «Чем интересно «Слово о полку Игореве» (пьеса «Синяя птица» М. Метерлинка)?». Подобные задания не ограничивают творческого ученика, не ставят его в жесткие рамки, требуя однозначного ответа. Однако, с другой стороны, школьники часто задания общего плана и освещают общо, забывая о необходимости опираться на текст. Разве можно говорить о творчестве любимого поэта, не вспомнив ни единой строчки, ни единого стихотворения, принадлежащего его перу? Подготовку к написанию сочинений такого рода провозу именно в этом направлении.

Традиционно трудными считаются вопросы, связанные с теорией литературы. При подготовке к олимпиаде даю учащимся задания на различение понятий «литературный метод», «направление», «течение», на определение особенностей литературных методов, направлений, течений.

С грустью вынуждена признать, что все меньше и меньше среди нынешних школьников ребят читающих, с любовью и почтением относящихся к книге. Именно поэтому так часто наши ученики показывают отсутствие элементарных фоновых знаний, например, отождествляют Великую Отечественную и Вторую мировую войны, войну 1941—1945 гг. и Отечественную войну 1812 г. А для ребят, уча-

ствуючих в олимпиадах, это недопустимо. Поэтому во время подготовки к олимпиаде стараюсь восполнить пробелы в знаниях учащимися мировой и отечественной истории, культуры, искусства.

Все чаще предлагаю творческие задания, которые оказываются наиболее трудными для наших учеников. Подобные задания ставят в тупик прежде всего потому, что требуют не механической работы по усвоенному на уроке

алгоритму, а неких усилий, нестандартного мышления. На мой взгляд, в этом и состоит задача олимпиады: выявить не просто отлично знающих предмет учеников, но и тех, кто умеет нетрадиционно, творчески мыслить.

И. В. СУХИНИНА,

учитель русского языка и литературы
ООШ № 82 г. Одессы.

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Пріоритетним напрямком розвитку освіти сьогодні є застосування інноваційних технологій, які забезпечують розвиток творчих здібностей і загальної культури учнів, підготовку їх до самостійного життя, що зумовлює потребу в модернізації традиційної системи навчання іноземних мов.

Відповідно до Державного стандарту мета навчання іноземних мов — це досягнення учнями такого рівня комунікативної компетенції, що дозволяє спілкуватись (розуміння, (аудіювання, читання), говоріння, письмо). Програма чітко визначає мовленнєву (аудіювання, говоріння, читання, письмо), мовну (лексична, граматична, фонологічна, орфографічна) і соціокультурну (країнознавча) компетенції.

Комунікативно орієнтована методика викладання іноземних мов потребує активних методів навчання, педагогічних інновацій. Педагогічні інновації тісно пов'язані із застосуванням інтерактивних методів. Інтерактивне навчання — це співпраця, діалогове навчання, в якому і учитель, і учні є суб'єктами. Учитель виступає в ролі організатора процесу навчання, лідера групи учнів. Інтерактивні технології забезпечують особистісно-орієнтований підхід до навчання. При застосуванні інтерактивних технологій моделюються реальні життєві ситуації, проблеми для спільного вирішення, застосовуються рольові ігри. Інтерактивні технології потребують часу та ретельної роботи вчителя щодо підготовки до їх використання на уроках. Тому рекомендується спочатку використовувати прості інтерактивні технології — робота в парах, малих групах, «мозковий штурм», поступово переходячи до більш складних, таких, як рольові ігри, розігрування ситуацій за ролями (прогривання сценки), дискусії.

Використання інтерактивних технологій — не самоціль. Це можливість створити в класі атмосферу співробітництва, доброзичливості, креативного мислення. Учні вчаться шукати потрібну інформацію, аналізувати її, застосовувати в конкретних умовах, відстоювати свою

власну думку. Все це дає вчителю можливість реалізувати особистісно-орієнтоване навчання. Засобами іноземної мови необхідно розвивати навички творчого мислення дітей. Коли учні інтерактивно працюють із будь-якою інформацією, вони вчаться мислити, тренують інтелектуальні здібності, не помічаючи, що їх інструментом є саме іноземна мова. Головним засобом інтенсифікації навчання іноземної мови (насамперед мовлення) і наближення навчання до «природного» шляху оволодіння мовленням є спілкування іноземною мовою на уроці, тобто використання принципу комунікативності у навчанні. Важливою є діяльність учнів, метою якої є розв'язання певних проблем, виконання спільного проекту, обговорення певної теми, ситуації тощо. На рівні такої учбової діяльності виникає мотивація, за допомогою якої збільшується увага до застосування мови. Вивчення мови не зводиться до заучування певної кількості правил, а роль вчителя до ролі контролера. Такі знання та уміння здобуваються на практиці, в процесі спілкування іноземною мовою та при написанні творчих робіт. Отже головні напрямки сучасних інтерактивних технологій наступні.

1. Застосування відкритих методик, які спрямовані на те, щоб не давати учням готових відповідей (заучування тем, текстів тощо), а спрямовувати їх на творчий пошук, розвиток власної думки. Немає необхідності конспектувати (переказувати) статтю (оповідання), достатньо написати рецензію на статтю, висловити власну думку. Творчі (проблемні) завдання потребують не простого відтворення інформації, а творчості. Можна привести багато прикладів таких завдань: складання листа, підготовка до виступу з конкретної проблеми, виконання ролі в імітаційних іграх, обговорення дискусійного питання. Проблемне завдання становить зміст, основу інтерактивних методик, адже довкола нього створюється атмосфера ділового зацікавлення, спілкування учасників навчального процесу, різко підвищується мотивація. Починаючи працювати з

проблемними завданнями, слід поступово переходити від простих вправ до більш складних. Оцінюється те, як учень шукає власний варіант, обґрунтовує, мотивує свої думки і висновки.

2. Навчання в групах (парах). Робота в малих групах надає всім учасникам можливість формувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування. До використання групової роботи слід підходити поступово, починаючи з роботи в парах, яка дає можливість сформулювати навички діалогічного мовлення. Існує думка, що парна і групова форма роботи можуть стати причиною дезорганізації учбового процесу (шум, порушення дисципліни). Цього можна уникнути, якщо вчитель:

- ретельно готує завдання;
- дає чіткі інструкції, як проводиться парна чи групова робота;
- демонструє при необхідності приклад виконання поставленого завдання з одним із учнів;
- уважно стежить за роботою пар (груп) і вклучається в роботу, вважає це необхідним;
- дає можливість кожній парі (групі) показати свою роботу;
- аналізує і робить висновки, акцентуючи увагу на успіхах учнів.

Групова робота доцільна при вирішенні проблем, проведенні рольових ігор, виконанні ситуативних завдань тощо.

3. Навчання в процесі роботи. Пасивне навчання є однією з найголовніших перешкод на шляху до сучасної освіти. Ситуація, коли діти просто слухають, неприродна. Тільки за умов проблемно-пошукового способу викладання учень зрозуміє сенс навчання, а саме навчання стане активним.

4. Використання методів вимірювання результатів навчання. Система моніторингу необхідна для ефективної роботи вчителя. Для за-

безпечення цієї системи використовуються різні тести.

5. Оволодіння мистецтвом ставити питання. У методиці існують три основні рекомендації:

1. Не можна запитувати учнів, коли немає впевненості, що вони знають відповідь. Слід ретельно продумувати запитання.

2. Рекомендується витримати паузу, щоб учень встиг подумати над відповіддю (тривалість паузи 6—10 сек.).

3. Вчитель обов'язково має похвалити учня за відповідь.

Запитання різного типу спрямовані на виявлення позиції співрозмовника по відношенню до якоїсь проблеми:

— Як вважаєте...? Чому ви так вважаєте? (Вступні запитання).

— Що ви мали на увазі? Як ви можете по-іншому сформулювати свою позицію? (Прямі уточнювальні запитання, що прояснюють позицію).

— Чому ви зробили такий висновок? Які аргументи ви можете навести на підтвердження своєї позиції. (Запитання, що розкривають аргументацію).

— А щоб сказали з цього приводу інші люди? З чим ви можете порівняти дане явище (проблеми)? (Запитання, що допомагають стати на іншу точку зору).

Такий діалог (так званий «сократівський діалог») привчає не просто ставити запитання, а й планувати хід діалогу, складати його алгоритм.

Таким чином, реалізацію завдань, поставлених перед сучасною школою, найбільш ефективно забезпечує інноваційний тип навчання, теоретичною базою якого є особистісно-орієнтована освіта.

Н. М. ДЗЮБА,
завідувачка НМЦ іноземних мов
ООІУВ.

ПРАВОВА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Серед проблем розвитку сучасної школи важливе місце посідає проблема правової освіти та виховання. Нині, коли йдеться про введення державних стандартів освіти, розробляється нова структура, особливо важливо з'ясувати місце шкільного правознавства.

Школа має стати місцем, де формується правова культура, без якої неможлива розбудова правової держави.

Сьогодні в школі вивчається майже два десятки обов'язкових предметів і лише один з них правового спрямування — основи правознавства у 9-му класі.

Чи достатньо для правової освіти сучасної людини, для підготовки майбутнього громадянина до свідомої участі в житті держави п'ятидесяти однієї години «Основ правознавства» в навчальному плані школи? Навіть якщо додати теми, які частково стосуються права в курсі історії, літератури, географії, допризовної підготовки, навряд чи хтось наважиться ствердно відповісти на це запитання.

Міністерство освіти і науки України спрямовує вчителів на те, що організація профільного навчання в старших класах загальноосвітніх навчальних закладів повинна забезпечувати глибоку допрофесійну підготовку учнів, під

час якої розвиваються творчі здібності, формується творче мислення учнів відповідно до обраного профілю навчання, розвиваються навички самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової роботи.

Яким чином організувати навчально-виховний процес щодо викладання правознавчих дисциплін в умовах переходу на профільне навчання?

Досвід вивчення стану викладання і рівня навчальних досягнень учнів та методичної роботи з вчителів правознавства в Арцизькому, Овідіопольському, Біляївському районах показав, що існує чимало проблем у вивченні основ правознавства в школі:

— відсутність наочності та дидактичного забезпечення викладання предмета;

— недосконалість шкільних підручників з основ правознавства;

— бідність бібліотечного фонду на місцях, зокрема, переважна більшість шкільних бібліотек з книг правової тематики мають лише підручники та Конституцію України;

— в умовах динамічного законодавчого процесу в Україні більша частина загальноосвітніх навчальних закладів не отримують оперативної правової інформації, що впливає на науково-теоретичний рівень викладання предмета;

— до шкільних бібліотек не надходить жодне з періодичних видань, де згідно з Указами Президента України публікуються закони, укази, постанови та інші нормативно-правові документи;

— центральні фахові видання (журнал «Історія в школах України», засновником якого є Міністерство освіти і науки України, «Історія і правознавство», «Історія України») надходять до навчальних закладів в обмеженій кількості;

— не в усіх навчальних закладах вищезазначених районів здійснюється аналіз стану вивчення правознавства в межах п'ятирічного циклу;

— під час засідань педагогічних рад дуже часто відбувається підміна понять права освіта та національно-патріотичне виховання, що, безперечно, є дуже актуальним, але при цьому не приділяється достатньої уваги правовій освіті.

Метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації особистості, яка чітко орієнтується в реаліях сучасного життя. Для реалізації цього завдання класно-урочної системи недостатньо.

Розв'язати поставлене завдання допоможе максимальна активізація пізнавальної діяльності учнів на будь-якому з етапів навчання, досягнення ними соціальної зрілості і включення в суспільне життя на основі гуманізації освіти, особистісно-орієнтованого навчання та всебічного правового виховання.

Сучасний світ оцінює рівень цивілізованості держави в залежності від того, як її громадяни знають права, усвідомлюють свої обов'язки та поважають права інших людей. Повага до закону, правова культура починають формуватися в ранньому віці. Саме так визначає стратегію правової освіти в державі Національна програма правової освіти населення. Надаючи правовій культурі особливу роль у формуванні засад громадянського суспільства, становлення України як демократичної правової держави, вона передбачає неперервність правової освіти з 1 до 11 класу загальноосвітньої школи.

Реалізуючи завдання, визначені у Національній програмі правової освіти населення, окремі педагогічні колективи області розробляють і впроваджують авторські програми профільних спецкурсів «Вивчаємо правознавство».

Досвід впровадження правової освіти молодших школярів напрацьовує педагогічний колектив ЗОШ № 105 м. Одеси.

Основна мета вивчення курсу — надати учням початкових класів теоретичні знання про права людини, виховувати в них повагу до права. Відповідно до поставленої мети головними завданнями вивчення даного курсу у початковій ланці є:

— надання початкових знань про права людини;

— формування в учнів стійкого інтересу до вивчення правознавства;

— сприяння усвідомленню дитиною своїх прав та виховання поваги до прав інших;

— формування вмінь і навичок захисту прав та свобод людини і громадянина;

— підготовка дітей до активної участі в житті громадянського суспільства та держави.

Формування правової культури молодших школярів починається з вивчення їх прав і свобод, а вже потім формуються поняття «держави», «суспільства», «правові стосунки».

Програма сприяє поетапному усвідомленню єдності компонентів: «Я — сім'я — школа — рідний край — Україна», розкриває взаємодію людей в сім'ї, колективі, суспільстві, передбачає активне спілкування дітей з соціальним і природним оточенням, накопичення досвіду особистісного ставлення до національних і загальнолюдських цінностей. Формування правових знань у молодших школярів здійснюється концентрично: на кожному наступному етапі передбачається введення і засвоєння нових понять, завдяки чому розширюються, систематизуються уявлення дітей, збагачується їхній правознавчий досвід.

Ефективність викладання цього курсу забезпечується максимальним використанням ігрових ситуацій, пізнавальних завдань, евристичних бесід, передбачається організація самостійної пошукової діяльності учнів. Запропоно-

ваний курс правознавства для учнів початкової ланки є пропедевтичним і покликаний створити підґрунтя для вивчення правознавчих дисциплін в школі II—III ступенів.

Водночас підготовка з правових дисциплін передбачає більш цілеспрямоване формування в учнів навичок практичного застосування набутих знань у життєвих ситуаціях. У 8—9 класах з метою професійної орієнтації учнів, сприяння у виборі ними юридичного профілю навчання в старшій школі вивчається курс за вибором «Практичне право» (8 клас), який має велике пропедевтичне значення серед предметів правознавчого спрямування. Він доповнює і розвиває правову освіченість школярів. Головне його завдання — зацікавити учнів правознавством, озброїти їх умінням діяти в життєвих ситуаціях відповідно до вимог законів, закласти основи правових знань.

На жаль в Одеській області «Практичне право» (8 клас) викладається тільки в м. Одесі та в м. Іллічівську.

Вивчення стану правової освіти в навчально-виховних закладах області показало, що вчителів правознавства слід заздалегідь готувати до викладання курсу «Практичне право».

Міністерство освіти і науки України своїм листом № 2/3-2-252 від 31.10.2001 р. рекомендувало ректорам інститутів післядипломної педагогічної освіти підготовку вчителів до викладання курсу «Практичне право» (8 клас) здійснювати шляхом організації спеціальних навчальних семінарів, а також через включення відповідних занять до програм курсів підвищення кваліфікації вчителів правознавства при обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Методичною службою з проблем правової освіти Одеського обласного інституту удосконалення вчителів розроблена програма занять (семінарів-тренінгів) для вчителів правознавства з метою оволодіння ними інтерактивною методикою викладання предмета «Практичне право» у 8 класі, які почали проводитися з 2005 року.

Доцільним в організації навчально-виховного процесу щодо викладання «Практичного права» і предметів правознавчого, суспільно-гуманітарного спрямування є продумана та чітко організована робота по впровадженню в області нових ефективних методик і технологій навчання учнів. Зокрема, це проведення виїзних районних семінарів-тренінгів з проблеми «Впровадження інтерактивних методик навчання в роботі з педагогічними кадрами» для спеціалістів і методистів районних (міських) відділів (управлінь) освіти та директорів і заступників директорів шкіл.

Під час таких виїзних семінарів-тренінгів освітяни районів зможуть не тільки ознайомитися з новими формами і методами роботи, але й отримати практичні навички їх застосування,

впровадження під час викладання інших предметів у загальноосвітній школі.

В області проводиться постійна робота щодо сприяння створенню шкіл, класів з поглибленим вивченням правових дисциплін. Поглиблене вивчення правознавства спрямоване на творчий розвиток особистості, що значною мірою наближує до розв'язання проблеми адаптації її у сучасному суспільстві. Досягнення цієї мети в ході професійно-орієнтованого процесу навчання у будь-якому закладі освіти можливе лише на основі педагогічних технологій, орієнтованих на конкретного учня, його проблеми, можливості та здібності до навчання. Для цього працівникам освіти області потрібно сфокусувати свої зусилля на тому, щоб вона прагнула діяти на благо суспільства.

Позитивним прикладом у плані створення та відкриття класів з поглибленим вивченням права є такі загальноосвітні навчальні заклади: ЗНЗ № 4 м. Іллічівська, профільні юридичні класи ЗОШ № 4, гімназії № 1, № 2 Приморського району м. Одеси, юридичний лицей м. Одеси, загальноосвітні заклади м. Ізмаїла.

Під час навчання в класах юридичного профілю створюються умови для продовження освіти у вищих навчальних закладах, набуваються навички самостійної науково-дослідної діяльності, правової поведінки, закладаються основи правових поглядів і переконань. Врешті-решт профільне юридичне навчання повинно бути орієнтоване не тільки і не стільки на вступ до вищого навчального закладу, а перш за все відповідати інтересам кожного окремого підлітка, допомагати йому знайти своє призначення в житті.

Зміст профільного та поглибленого навчання в загальноосвітніх навчальних закладах області має сприяти формуванню сильної внутрішньої мотивації школяра, а не лише працювати на далеку перспективу.

Щороку серед учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів, ліцеїв та гімназій проводяться I, II, III, IV етапи Всеукраїнської учнівської олімпіади з основ правознавства. Саме вони підвищують інтерес до поглибленого вивчення права, стимулюють творче самовдосконалення учнівської молоді, сприяють виявленню і розвитку обдарованих учнів та надають їм допомогу у виборі професії.

30 січня 2005 року відбувся III етап з основ правознавства, в якому взяли участь 118 учнів 9—11 класів з усіх районів та міст області. Переможцями III обласного етапу стали команди учнів юридичних ліцеїв м.м. Одеси, Котовська, Іллічівська, а також Миколаївського, Ренійського, Березівського та Болградського районів області.

Двоє учнів з Одещини (з трьох учасників IV етапу) стали призерами IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з основ правознавства. Це Орлов Артем, учень 9 класу юридичного лицю м. Одеси, який отримав диплом

I ступеня, і Кульгавий Денис, учень 11 класу цього ж ліцею, який отримав диплом III ступеня.

Високі результати на IV етапі Всеукраїнської олімпіади з основ правознавства, які продемонстрували цього року учні юридичного ліцею м. Одеси, підтвердили зацікавленість учнів у вивченні основ правознавства, бажання учасників не тільки знати його, а й застосовувати набуті знання при вирішенні практичних вправ і задач, тим самим ще раз продемонстрували дорослим доцільність та ефективність поглибленого або профільного навчання.

Таким чином, окресливши пріоритетні напрямки розвитку та основні проблеми організації правової освіти області, можна визначити, що першочерговими завданнями в цій галузі сьогодні мають стати:

— реалізація принципів наступності та безперервності правової освіти — створення авторських програм та запровадження апробованих курсів у дошкільних закладах, початковій та основній школі;

— оновлення змісту правової освіти та запровадження інноваційних технологій у викладанні правових дисциплін шляхом проведення семінарів-тренінгів, «круглих столів» серед працівників освіти області;

— удосконалення роботи методичної служби, поширення перспективного досвіду, надання консультативно-правової допомоги вчителям предметів правознавчого спрямування, залучення громадських організацій до роботи з учительським загалом;

— здійснення особистісно-орієнтованого підходу до розвитку учнів, їхніх творчих здібностей, підтримка обдарованих дітей та молоді;

— інтеграція правової освіти та правового виховання, наступність освітнього процесу та позакласної роботи у формуванні правової культури учнів.

О. І. СТЕЦЕНКО,

методист науково-методичної лабораторії історії, правознавства та громадянської освіти ООІУВ.

УКРАЇНІЗАЦІЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Дослідження феномену українізації в новітній вітчизняній історіографії розпочалося на рубежі 80—90-х років публікацією проблемних статей В. Лозицького, Я. Дашкевича, В. Даниленка й продовжувалося конкретно-історичними дослідженнями окремих його аспектів: державно-правового забезпечення українізації (В. Чехович); українізації профспілок (П. Бондарчук), армії (Л. Гриневич, О. Бондар); партії та органів влади (Г. Васильчук, В. Масненко); преси (О. Коляструк); участі інтелігенції в українізаційному процесі (Г. Касьянов, О. Тарапон, М. Шипович); впливу українізації на західноукраїнську громадськість й емігрантське середовище (В. Чумак) та ін. Сьогодні на цій царині маємо значний історіографічний доробок, зокрема, монографічні праці [4—6], разом з тим існуючі розбіжності в трактуванні термінів, розумінні суті українізації, її періодизації вимагають осмислення накопиченого фактичного матеріалу на концептуальному рівні. Окремі статті, написані в такий спосіб (В. Даниленко, Я. Верменич і Д. Бачинський), та перша спроба історіографічного дослідження (І. Ващенко) лише підтверджують важливість і необхідність теоретичної інтерпретації феномену українізації для визначення подальших напрямків його вивчення.

Перш за все слід розмежувати поняття «українізація» і «політика українізації». Українізація, на наш погляд, попри вкладений в

неї спочатку негативний зміст, була насправді продовженням політичної фази (за М. Грохом) українського національного відродження XIX — початку XX століття, тобто об'єктивним процесом самоорганізації, усвідомлення бездержавним народом своєї культурної, економічної і політичної дієздатності в сучасному світі. За влучним виразом В. Винниченка, це був процес національного гуртування й «принатурення» фабричними робітниками, вчителями, кооператорами, студентами, прикажчиками, урядовцями всіх сфер і галузей життя і діяльності до об'єкту свого існування — українського народу [1, с. 125—126]. «Принатурення» продовжувалося і за радянської влади. Воно складало громадське і стихійне річиза українізації [3, 1949] й посилювалося урядовою політикою українізації (або, навпаки, гальмувалося антиукраїнськими акціями влади). У такому сенсі трактовану українізацію важко виокремити як предмет дослідження, тому що вона охоплювала практично всі сфери життєдіяльності суспільства.

Політика українізації як комплекс політичних рішень і механізмів їх реалізації, спрямованих на прискорення природних українізаційних процесів в культурно-освітній сфері, державотворенні в усіх його проявах, формується лише з постановням української державності. Вона була конкретно-історичним явищем, обмеженим в часі і просторі. Суть політики україні-

зації в кожному випадку обумовлювалася реальним станом суспільства й завданнями влади, що, в свою чергу, визначалося теоретичними доктринами й програмами правлячих політичних кіл.

Попри суттєві відмінності у природі влади, за всіх урядів УНР доби Центральної Ради, Директорії й гетьманської Держави зберігалася спадкоємність при проведенні українізації, яка не обмежувалася національно-мовно-культурною сферою, а була невід'ємною складовою державотворюючого процесу, визначальним чинником формування української етнічної основи побудови нового державного й суспільного ладу в Україні. Українізація розгорталася у двох зустрічних напрямках: з одного боку, це був об'єктивний процес пробудження українського народу, який в національному самовизначенні вбачав найоптимальніший шлях виходу із системної кризи, що вразила Росію; з іншого — українізація стала стрижнем офіційної політики урядів українських держав, які ініціювали її на державному рівні й канонізували і оформили в організаційні форми стихійні прагнення мас.

Через брак часу й складні обставини їм не вдалося подолати наслідки багатовікової русифікаторської політики царизму, проте наполеглива українізаційна політика сприяла прискоренню природних процесів самоорганізації українського народу, зростанню його національної самосвідомості.

Ставлення більшовицької партії в Україні до українізації було зумовлене самою суттю більшовизму, доктринальними підходами до національного питання взагалі, становищем більшовиків в Україні, міркуваннями тактики й політичної доцільності. Особливістю українізаційної політики за радянських часів було її звуження до апаратних і культурницьких рамок трактування, інструменталістський підхід, коли національний розвій розглядався не як мета, а лише як засіб завоювання й збереження влади та опанування українством зсередини.

Впровадження українізації радянського типу не було наслідком переосмислення марксистської концепції на методологічному рівні. Можна погодитися з думкою Р. Конквеста [2, с. 113], що не слід перебільшувати рівень теоретичної підготовки партійних лідерів. Це була група людей, яка сприйняла на віру комуністичну доктрину й вважала свою владу виправданою лише в тому разі, коли вони будуть її здійснювати, створюючи нове, «краще» суспільство. Доктрина неухильно диктувала своїм adeptам чітко визначені нею суспільні цілі — в економічному плані вона вимагала ліквідації товарного виробництва й ринкових відносин; в соціальному — ліквідацію класів; в національному — інтернаціоналізм під егідою московських зверхників, який був офіційним прикриттям російського централізму.

Розбіжності в партії виникали не навколо стратегічних питань, а лише в тактиці, тобто у виборі шляхів досягнення кінцевої мети, темпів і строків перетворень, визначенні межі поступок неросійським народам.

Наповнення загального принципу інтернаціоналізму конкретним змістом і його реалізація на рівні практичних рішень і дій в тих чи інших відтинках часу здійснювалися здебільшого шляхом експериментальних пошуків. До цього більшовиків спонукала утопічність теорії, з якою вони прийшли до влади, її невідповідність реаліям життя. Але невід'ємне доктринерство й схильність до теоретизування призводило до того, що будь-які прагматичні дії, ініційовані більшовиками, знаходили у партійному середовищі аналогічну теоретичну інтерпретацію. При цьому еволюція була настільки суттєвою, що ставила під сумнів висхідні теоретичні постулати. Саме це мав на увазі М. Шаповал, коли визначив у 1926 році головною кризою більшовизму кризу мети: «Прийти на практиці до протилежного своїй меті тупика (куди ми йдемо? До капіталізму. Куди далі йти? Одні кажуть вертатись до воєнного комунізму, а другі — продовжувати й далі свій шлях в капіталізм) — це і є найбільша трагедія російської революції, що попала в полон більшовизму» [7, с. 7].

У національній політиці більшовики пройшли звивистий шлях від орієнтації на єдину централістичну Росію з символічним «правом на самовизначення», здійснення якого не було бажане з огляду на кінцеву перспективу інтернаціональної єдності трудящого людю, до визнання можливості федерації 1917 року і незалежної української радянської державності у грудні 1919 року. У політиці українізації теж годі вбачати якусь довгострокову перспективну програму, тим більше — частину заздалегідь продуманого підступного плану підкорення України, як це роблять деякі дослідники з українського зарубіжжя. Проголошуючи курс на українізацію, більшовики керувалися завданнями поточного моменту, як і в попередні круті повороти своєї національної політики, а більш чіткі контури, перспективи визначалися в процесі впровадження українізаційної політики в залежності від її впливу на суспільство й завдань реалізації комуністичної доктрини в цілому.

Хоч і спокусливо, але не варто перебільшувати вплив розбудженої революцією української національної стихії на прийняття партійних рішень щодо українізації. Запровадження й подальша корекція політики українізації впродовж 20-х років зумовлювалися черговою зміною парадигми так званого «соціалістичного будівництва». Влада контролювала українізаційний процес, а в разі потреби гальмувала його й обмежувала. Політика коренізації в цілому виправдала сподівання режиму, забезпечивши відносну стабільність міжнародно-

них відносин в СРСР й лояльність неросійських народів протягом доби НЕПу, і була згорнута, коли необхідність в ній відпала.

І все ж політика українізації за своїми наслідками мала значно більший резонанс, ніж той, на який розраховувала правляча партія. Її результати вийшли за межі окресленого владою мовно-культурного поля й суттєво вплинули на суспільно-політичне життя в країні. Середина 20-х років стала періодом значних зрушень у менталітеті українців, подолання наслідків багатомісячної русифікаційної політики. Українізація живила «зміновіхівські» настрої, сприяла поверненню в Україну значної кількості діячів культури, науки, які з різних причин опинилися за кордоном.

Поповнення КП(б)У українцями призвело до посилення націонал-комуністичних тенденцій, що загрожувало єдності СРСР та створювало сильну опозицію великодержавному російському централізму. Широкомасштабна національно-культурна реформа дала змогу піднятися новій генерації українських письменників, поетів, науковців, яка, хоча й була майже вся знищена у 30-ті роки, проте залишила яскравий слід в українській культурі. Насамкінець, завдяки українізації цілому поколінню української молоді було прищеплено любов і повагу до української мови, літератури, історії.

Усе це допомогло нашому народові вистояти в роки тотальної русифікації і вже в наш час розпочати національно-культурне відрод-

ження України, здобувши для неї незалежність.

Історичний досвід свідчить про неприпустимість стихійного, самодостатнього розвитку національно-культурних процесів (що обстоювали прихильники сумнозвісної «теорії боротьби двох культур»). З іншого боку, він застерігає проти надмірного втручання держави, нав'язування суспільству мобілізаційної моделі розвитку, інструменталістського підходу в національній політиці.

Література

1. Винниченко В. Відродження нації. У 3-х частинах. — Ч. 1. — К.—Відень, 1920.
2. Конквест Р. Жатва скорби. Советская коллективизация и террор голодом. — Лондон, 1988.
3. Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Кн. 15. — Буенос-Айрес, 1959.
4. Сергійчук В. «Українізація» Росії. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923—1932 роках. — К.: Українська Видавнича Спілка, 2000.
5. «Українізація» 1920—30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2003.
6. Цвілюк С. Українізація України. — Одеса: Маяк, 2004.
7. Шаповал М. Більшовизм і Україна. — Прага, 1926.

В. М. ЧУМАК,

кандидат історичних наук, доцент Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Вчителям болгарської мови та літератури в Україні

МЕТОДИЧЕСКИ ПРЕПОРЪКИ ЗА УЧИТЕЛИТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Обучението по български език в общообразователните училища 2005/2006 училищни година ще се осъществява от Програмата по български език за 6—9 клас (автори — В. М. Терзи, Л. В. Славова, «Наша школа», № 3, 1997) и Програмата по българската литература за 10—11 клас (автор — И. Семенов, «Наша школа», № 4, 2000), утвърдени от МОН на Украйна.

В началния курс в училищата с национален български състав на учениците се работи по програми, разработени от самите учители и утвърдени в ООИУУ.

В 10—11 клас по български език се прави преговор и обобщение на изученото в 5—9 клас. В 10—11 клас по български език учите-

лите могат да използват «Програмата по български език», издадена през 1987 г. (за 2 годишно факултативно изучаване). При оценяването на устни и писмени работи учителите трябва да се съобразяват с «Критерии оценювання навчальних досягнень учнів з мов національних меншин, які вивчаються як окремий предмет», в ж. «Наша школа», № 4, 2003, с. 78—90.

Преци да започнем новата учебна година, трябва да се спомни за основните методически и организационни проблеми. Учителите по български език знаят, че целта на обучението по български език се определя от основната функция на езика, като средство за общуване.

Необходимото условие, за да се постигнат резултати в развитието на книжовно комуникативните навици на учениците, е работа по преодоляване на диалектните отклонения в речевата им практика.

През учебната година в обучението по български език учителят в 6—9 клас да проведе 2 диалога, 2 теста за аудирание, 2 текста за четене на глас, 2 — за четене на ум, желателно е текстовете да бъдат съобразени с програмата по българска литература и да подготвят учениците за възприемане на българската литература. Значително място в работата на учителя по български език трябва да имат и различни текстове по история на България, текстове по странознание и текстове с местен материал.

Учителите по-смело да въвеждат в учебния материал произведенията на бесарабските поети и писатели: Петър-Бурлак Вълканов, Нико Стоянов, Иван Вълков, Михаил Бъчваров, Илия Вълков, Тодор Стоянов и др.

Видовете писмени работи по българска литература трябва да бъдат отговор на литературен въпрос, литературно-интерпретативно съчинение, биография, хроника, информационна бележка, репортаж, есе, анотация, очерк, интервю, проблемна статия. В 10—11 клас са дадени по 15 часа за развитието на свързаната реч. Тези часове не могат в какъв случай да бъдат променени. По време на литературно-интерпретативно съчинение учителят може да отдели два часа, като на първия час ще се проведе подготвителната работа.

Открита олимпиада по български език и литература

Резултатите от Откритата олимпиада по български език и литература, която се състоя 28 февруари, взеха участие учениците от: Арцизко, Болградско, Измаилско, Татарбунарско, Саратовско, Тарутинско и от Запорожка област. Олимпиадата показва, че повечето от участниците добре владеят с българския език и умело решават литературни задачи. Проблемът е в това, че учениците малко четат произведения на български език и затова съдържанието на съчинението не отговаря на темата. В диктовките най-често учениците грешат в думите с «Ъ» и «Щ», желателно е учителите, да обърнат повече внимание и по-често да повтарят правилата по съответните ортограми. Другият проблем са сложните глаголни форми. И все пак учителите-интуисти съумяха да подготвят добре своите ученици.

С Дипломи на Олимпиадата са наградени:
I степен

1. Мария Кишлалли — 9 кл., Болградска гимназия.
2. Милана Аتماжова — 10 кл., Криничненско училище, Болградски район.

3. Надя Кишлалли — 11 кл., Болградска гимназия.

II степен

1. Елена Бундева — 9 кл., Каменско училище, Измаилски район.
2. Нина Чепразова — 10 кл., Городненско училище, Болградски район.
3. Мария Коева — 11 кл., Городненско училище, Болградски район.
4. Мария Димова — 11 кл., Болградска гимназия.

III степен

1. Юлия Вакаренкова — 9 кл., Задунаевско училище, Арцизки район.
2. Александра Стоянова — 10 кл., Ровновско училище, Тарутински район.
3. Юлия Гочева — 10 кл., Болградска гимназия.
4. Нина Ромалийска — 10 кл., Каменско училище, Измаилски район.
5. Тетяна Иванова — 11 кл., Новотрояновското училище, Болградски район.
6. Христина Санду — 11 кл., Болградска гимназия.
7. Юлия Димова — 11 кл., Криничненско училище, Болградски район.
8. Наталия Кизатова — 11 кл., Виноградовско училище, Арцизки район.
9. Полина Бончева — 11 кл., Виноградовско училище, Арцизки район.

Трябва да се отбележи, че има ученици, които не се наградени с дипломи, но имат високи резултати. Това са:

1. Олга Ерешкова — 9 кл., Ровненско училище, Тарутински район.
2. Валентина Урумогло — 9 кл., Виноградовско училище, Арцизки район.
3. Илона Блоскова — 9 кл., Дмитровско училище, Татарбунарски район.
4. Татяна Славова — 10 кл., Каменско училище, Измаилски район.
5. Татяна Тодорова — 10 кл., Каменско училище, Измаилски район.
6. Марина Тодорова — 10 кл., Деленско училище, Арцизки район.
7. Лилия Брагару — 10 кл., Ровненско училище, Тарутински район.
8. Татяна Пенова — 10 кл., Болградска гимназия.
9. Мария Мангова — 10 кл., Приморски район, Запорожка област.
11. Петър Арабаджи — 10 кл., Виноградовско училище, Арцизки район.
12. Вадим Чеплак — 10 кл., Кулевчанско училище, Саратовски район.
13. Иван Дянков — 10 кл., Приморски лицей, Запорожка област.
14. Ирина Паскалова — 11 кл., Приморски лицей, Запорожка област.
15. Светлана Матева — 11 кл., Приморски лицей, Запорожка област.
16. Ирина Телпис — 11 кл., Деленско училище, Арцизки район.

17. Анна Милчевска — 11 кл., Новоалексеевско училище, Запорожка област.

В съответствие със Заповедта Областното управление на образованието от 9.02.2005 година, № 97-ОД «Про підсумки III етапу обласної учнівської олімпіади з болгарської мови та літератури у 2004/2005 навчальному році» с Грамота на Одеското областно управление за добра подготовка на участниците са наградени следните учители: Н. А. Арнаутова (Болградска гимназия), И. С. Гайдаржи (Городненско училище), С. М. Иванова (Виноградовско училище), И. П. Желязкова (Болградска гимназия), С. И. Йоргова (Каменско училище), Н. В. Кара (Болградска гимназия), В. И. Кащи

(Ровненско училище), В. Х. Минжирян (Новотроянско училище), К. Г. Питак (Задунево училище), Д. Г. Плачкова (Криничненско училище), В. В. Радолова (Каменско училище), Т. Г. Турица (Каменско училище), Х. В. Яникова (Криничненско училище).

Ще се надяваме, че догодина броят на участниците в Откритата олимпиада ще бъде по-голям и равнището на подготовката им ще е по-добро.

Н. С. БУЗИАН,

методист отдела национальных языков и литератур ООИУУ.

«ЗАЩО «ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА» НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ Е ЗОВ НА НАЦИОНАЛНА ПРОБУДА?»

Цели: Чрез самостоятелна работа у дома и при беседата в клас учениците да се запознаят с някои неизвесни факти от живота на Паисий; да усавершават уменията си за позадалбочено възприемане и оценка на вече анализирания произведение, като придобият определени навики за работа с научна, научнопопулярна и художествена литература; да умеят да се ориентират в библиографски материали; да се предизвикат чувства на патриотична гордост и преклонение пред делото на Хилендарския монах; да развият устната си реч, като се учат да говорят логично, вярно и аргументирано.

Предварителни задачи за учениците (по групи):

1 група:

а) С какви общественно-полетически и икономически особености се характеризира епохата, в която живее и работи П. Хилендарски?

б) Защо авторът на «История славянобългарска» идеализира историческото минало на българския народ? Какви чувства изпитва от героизма на българите и как ги е изразил?

2 група:

а) По какъв начин Хилендарският монах е разкрил омразата си към народните врагове?

б) Очертайте образа на искрения и честен родолюбец.

3 група:

а) Докажете, че Паисий създава своето произведение за народа и против неговите врагове.

б) Как е отразена любовта на първия възрожденец към русите, вярата и надеждата в тях? Как изразяват Чинтулов, Славейков и Вазов тази вяра?

4 група:

а) Какво е въздействието на Паисиевата история върху българите по времето на Възраждането?

б) В кои творби на художествената литература са показани делото и образът на Паисий?

Наизустете (по избор) момент от стихотворение или белетристична творба

В класната стая има уреден кът с материали за Паисий Хилендарски: портрет-репродукция на картината на художника Кочо Денчев, юбилейно издание на «История славянобългарска», художествена литература, литературни плакати с надписи: «Българино, знай своя род и език...», «Неговото име отдава вече не е просто човешко име, а нов смисъл на оново безсмъртно нещо, без което «няма живот» и което се нарича със страшната и сладка дума — «свобода».

К. Константинов

Ход на урока

1. Встъпителна част на урока.

За създаване на емоционална атмосфера са пуща запис на части от одата «Паисий» на И. Вазов.

После са води беседа върху подбудите и идеята за написване на Паисиевото съчинение, за кого е предназначено то.

В обобщението се изтъква, че Паисий е монах, но вместо да търси «спасение на душата си», той издига глас за национално осъзнаване, за защита на българщината. Патриотичният му зов «Българино, знай своя род и език!» е зов за национална пробада.

2. *Поставяне на темата на урока: «Защо «История славянобългарска» е зов на национална пробада?»*

Учителят посочва, че в процеса на работата трябва да се докаже, че действително произведението на Паисий Хилендарски по своя дух и съдържание е страстен зов за самоосъзнаване, за пробуждане на българския народ.

После им предлага план, по който ще прочетете упражнението.

3. План със самостоятелни задачи за решение:

а) Какъв е векът на Паисий, в каква епоха се оформе личността му?

б) Какво цели и постига Хилендарският монах чрез възвличаване историческото минало на българския народ?

в) Защо ударът на Паисий е насочен срещу гърцизма?

г) Как в «История славянобългарска» е разкрит образът на демократа и патриота Паисий?

д) С какво Паисий е наш съвременник?

4. Разработка на темата-проблем.

4.1. Разсъждения по първия въпрос.

В разсъжденията си учениците характеризират епохата, която ражда и формира личността на Паисий: втората половина на XVIII век, когато с особена строта и болезненост се поставя проблемът за съществуването на древния славяно-български народ. Това е времето когато процесът на разплагането на османския феодализъм се усилва, в резултат на което една част от феодалите се разорява, а друга се издига.

В този период зрее стихийна народна омраза към социалния и национален потиск. Османските турци устройват погроми над българското население. Ето защо Хилендарският Монах с много болка пише: «Човеците имали скръб на скръб и жалост на жалост...» През Втората половина на XVIII век висшите гръцки духовници се превръщат в един жесток експлоататор. Такъв бил векът на Паисий. Страданията на народ го тласкат да напише най-необходимата, най-важната и най-интересната книга по онова време — «Славянобългарска история».

4.2. Разсъждения на втори въпрос.

Изтъква се, че Паисий, като разгръща картини от славното минало на «българския род», цели да събуди народното съзнание и да ентузиазира народните маси в борбата им за сваляне на ненавистното иго.

Учениците правят уместни изводи и разсъждения, че авторът на съчинението се е стремил с творбата си да събуди гореща любов към отечеството. Голяма цел на неговата книга е да свестява, да укрепва вярата на народа в собствените му сили.

Народният будител използва от книгите само онова, което допринася за издигане авторитета на българите и довежда до прослава на българския род.

Хилендарският монах обича народа си и с подбирането на всеки факт от историческото минало се стреми да докаже това. За да обо-

сноват този извод, учениците се позовават на следните аргументи: авторът на «История славянобългарска» сочи древния произход на българите и това, че са неразделна част от големия славянски род («Тия славяни са от един род и език с българите») и с русите са кръвни братя, вярата в които народът предавал от поколение на поколение; българите са «диви и непокорни», «страшни за целия свят». Но този славен народ е не само храбър, но и справедлив. Той е главният герой в съчинението. Народът сваля и качва царете на престола. Той, а не царят, управлява българската държава.

Обобщение на учителя.

Паисий идеализира миналото съзнателно. Макар че се задълбочава в миналото, той никога не губи връзката със съвременността, като дири историческия смъсл на събитията. На миналата българската слава авторът противопоставе мрачната робска действителност. Но не отчаяние, не безсилна злоба или християнско смирение извикват славата на първия възрожденец, а вяра. Дълбока и твърда, че българският род е бил и пак ще бъде славен и прочут.

4.3. Разсъждения по третия въпрос.

Тук се изтъква, че хилендарският монах в своята история едновременно и нанася удар на гърцизма, и страстно защитава българщината.

Учениците развиват мисълта, че народният будител е схващал много добре значението на езика за запазването на народността. Той разбирал, че трябва да се жигосат ония, които го забравят, тичат по чужди нрави и превъзнасят гръцката ученост. Тия отцеругатели Паисий бичува сурово, но справедливо.

Спират се на великите му думи: «О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш и не говориш своя език?».

Паисий се опълчва срещу цяла армия асимилатори. Затова той подбира най-силните изрази. На заблудните от «гръцките мъдрости и изтънченост» Паисий назидателно казва: «Ти, българино, не си мами, знай своя род и език и се учи на своя език!» Повествователният тон на изложението тук се замества с ядовита и иронична реч, която ярко разкрива образа на монаха-патриот.

4.4. Разсъждения по четвъртия въпрос.

В «История славянобългарска» е разкрит образът на демократа и патриота Паисий. Още в първите страници на съчинението авторът изтъква, че пише своята историята за тези, които обичат и пазят своя род и език, за простите орачи и копачи. Неговият патриотизъм и демократизъм се проявяват във всичко: и в езика на проведеното, който е близък до народния, и в контрастното изображение на враговете и българите. Паисий в хода на своя разказ очертава образа на народа и морално-битово, в гражданско и във военно отношение. Той достига до идеализацията в разкриване на

народните черти и доброжелатели — свободолюбив, безстрашие, простота, гостоприемство. С вълнение разказва Паисий и за активната роля на народа в историческото развитие на България. Първият възрожденец величае народа повече от царете.

4.5. Разсъждения по петия въпрос.

Учениците обобщават, че «История славянобългарска» е едно велико произведение, сложило началото на една нова епоха в духовното развитие на българския народ — Възраждането. В своята книга Паисий поставя такива въпроси, които имат огромно значение за тогавашната епоха, и за днешното време: за опазването на езика, за патриотизма, за любовта към Русия, за борба срещу отцегугателите, за вярата в народните славянобългарска», която има около 60 преписа. Тя е вдъхвала гордост на много българи, попаднали под влияние на гърцизма, се осъзнавали и се превращали в пламени родолюбци. Ето защо книгата на Паисий Хилендарски действително е един страстен зов за национална пробуда, тя е първата искра на борбата за осъзнаване и освобождение. Затова животът и делото на нейния създател продължават поколенията и са източник на творческо вдъхновение.

— Какво място заема образът на Паисий в нашата художествена литература и в изобразителното изкуство? (Учениците рецитират от художествени произведения и споделят мисли, които са ги развълнували. Правят сравне-

ние между портрета на Паисий, нарисуван от И. Мърквичка, и този, нарисуван от К. Денчев, като търсят сходното и различното в творбите на художниците).

Заключително творение:

Стигаме до мисълта, че делото и името на Паисий са вечни. Защо? Защото с делото си Паисий Хилендарски утвърждава новото в живота — превръщането на народа в нация, националното му осъзнаване, културното му, идеала му за освобождение. Неговата «История...» е истински зов за национална пробуда. Защото «откак съществува Паисий в живота на българите, никой не може да се отрече от рода си, без да го спогони клеймото на възрожденеца «о, неразумни и юроде, поради какво се срамиш да се наричеш българин!» Развълнуваният му глас винаги ще преследва отцегугателите и народните изменници. И като казва поетът Евтим Евтимов: «През тези ясни дни и ясни нощи не гледайте на нашето състръв — отец Паисий обикаля още и проверява българската кръв!»

5. Домашно.

Учениците да напишат съчинение «Националната идея в «История славянобългарска»

На С. М. ИВАНОВ,

учител-методист, заслужил български учител, учител награден с медал «Паисий Хилендарски» I степен, от с. Виноградовка (Бургуджи) Арцизко.

Вчителю молдовської (румунської) мови та літератури в Україні

RECOMANDAȚII METODICE PROFESORILOR DE LIMBĂ ȘI LITERATURĂ MOLDOVENEASCĂ ÎN ANUL DE ÎNVĂȚĂMÎNT 2005/2006

Învățămîntul școlar în ultimii ani se dezvoltă și se reinnoiește. Luînd în considerație că principalul mijloc de autoafirmare a personalității este limba, cu ajutorul căreia se exprimă relațiile dintre oameni, spiritualitatea și înțelepciunea lor, este și firesc ca una din direcțiile prioritare în școala contemporană să fie studierea limbii și literaturii naționale. Limba maternă, bine cunoscută de către elevi, contribuie la dezvoltarea tuturor laturilor conștiinței lor și la cultivarea disponibilității de a colabora cu semenii, de a întreține relații interumane eficiente pe di-

verse planuri de activitate, imperativ categoric al dezvoltării vieții moderne.

De aceea profesorii de limbă și literatură moldovenească sînt meniji nu numai să asigure cunoștințe profunde elevilor, dar și să formeze capacități de a trăi într-un stat multinațional, să contribuie la dezvoltarea capacităților de a lua anumite decizii, de a folosi tehnologiile informaționale și comunicative.

În anul de învățămînt 2005/2006, așezămintele de învățămînt general de 12 ani în școala de bază (se are în vedere clasa a 5-a) vor lucra

conform Planurilor de învățămînt-model întărite prin ordinul Ministerului Învățămîntului și Științei al Ucrainei de la 9 martie 2005 № 145 de la 2.03.2005 anexele №№ 2 și 4.

Numărul de ore în clasa a 5-a a școlii de 12 ani cu limba de predare moldovenească (conform Planurilor de învățămînt 2005/2006) este următorul:

Obiectele de studiu	Numărul de ore săptămânale pe clase
Limba moldovenească	3
Literatura (curs integrat)	2

În anul de învățămînt 2003/2004, instituțiile de învățămînt general din Ucraina, clasele superioare (10—11), au trecut la învățămîntul cu profil conform Planurilor de învățămînt, întărite de Ministerul Învățămîntului și Științei printr-un ordin special din 25.05.2003 «Despre Planurile de învățămînt tipice pentru organizarea învățămîntului cu profil în instituțiile de învățămînt general».

Pentru realizarea în practică a acestui tip de învățămînt, la limba moldovenească și literatură în dependență de profil, se acordă un anumit număr de ore, de aceea în școlile în care sînt clase cu profil socio-umanitar, tehnologic, matematic ș. a. la plănuierea calendaristică pentru aceste clase profesorii se vor baza pe programa de literatură (curs integrat), autor V. Chiosea, Kiev, 2001, iar la limbă — programa autoarei E. Manoil, Kiev, 2001. Programele la limba maternă și literatură (curs integrat) în aceste clase (10—11) trebuie întărite la Institutul regional de perfecționare a cadrelor didactice din Odesa.

Pentru realizarea practică a acestui tip de învățămînt, în dependență de profil, pentru studierea limbii moldovenești și a literaturii se acordă un anumit număr de ore. În școlile în care sînt clase cu profil umanist, tehnic, matematic ș. a. plănuierea calendaristică la limba moldovenească și literatură, în clasele 10—11, se va face conform unor programe alcătuite de profesori și bazate pe programa de literatură (curs integrat) autor V. Chiosea, Kiev, 2001 (la literatură), iar la limbă — programa autoarei E. Manoil, Kiev, 2001. Programele alcătuite vor fi valabile doar după ce vor fi întărite de Institutul regional de perfecționare a cadrelor didactice din Odesa.

Învățămîntul cu profil urmărește diverse obiective: formarea deprinderilor teoretico-practice și a activității de cercetare antrenînd gîndirea divergentă și creativitatea elevilor, dezvoltarea capacităților intelectuale, creatoare, morale, fizice precum și tendința lor spre autodezvoltare și autoinstruire.

Învățămîntul cu profil umanitar amplifică orizontul elevilor, mai ales, în cadrul orelor de literatură, cînd sînt instruiți să analizeze profund opera literară, cînd alcătuiesc de sine stătător texte, cînd exprimă atitudinea personală față de

operă și autor (părerile personale se referă nu numai la operele indicate de programă, ci și la orice aspect al artei).

Formă superioară a muncii creatoare în timpul studierii literaturii este analiza de sine stătător a operei literare (fără a întreba pe cineva în prealabil și fără indicațiile profesorului).

Studierea literaturii în clasele cu profil este imposibilă fără o legătură cu alte tipuri de artă. Numai atunci, cînd elevul compară opera artistică dată cu alte tipuri de artă, poate înțelege opera în toată plinătatea ei, în contextul creației autorului, în cotextul dezvoltării culturii acelei epoci.

Atrag atenția profesorilor la faptul că în clasele cu profil filologic în programă trebuie să se pună accent pe studierea aprofundată a oprelor artistice. Capacitatea de a le aprecia în contextul timpului și în raport cu tendințele filozofice și estetice de bază a perioadei istorice concrete.

Programa trebuie să lărgească gama, diversitatea gîndirii umaniste a elevului, să majoreze capacitatea de gîndire analitică a elevului. Realizînd practic programa, e necesară o aprofundare sistematică a cunoștințelor de analiza literară. Să-i învățăm să facă concluzii profunde, să le dezvoltăm capacitatea de a sistematiza faptele artistice literare. În clasele cu profil lingvistic profesorul trebuie să acorde o mare atenție lucrului asupra culturii vorbirii, să-i obișnuiască pe elevi să lucreze independent cu textul artistic, să compare operele diferitor scriitori care au aceeași temă. Orientîndu-se în problemele valorilor culturii generale, folosind experiența de viață personală, posedînd textul, elevii realizează comentariul operei.

În clasele cu profil neumanist programa trebuie să asigure nivelul de bază al învățămîntului la literatură, reieșind din cele 2 ore rezervate de Planul de învățămînt, să formeze astfel de capacități și deprinderi, care vor ajuta elevul să poată însuși și înțelege valorile artistice, și să pătrundă în lumea lor.

În clasele cu profil universal, ca și în anii precedenți, la literatură (curs integrat) se dau 3 ore și va fi folosită programa autoarei V. Chiosea, Kiev, 2001, iar la limba moldovenească programa autoarei E. Manoil, Kiev, 2001.

Numărul de ore, conform Planurilor de învățămînt 2005/2006 în clasele 6—11, este următorul (tabl. 1):

Ca și în anii anteriori, rezultatele reușitei elevilor la limba moldovenească și literatură (curs integrat) se vor aprecia în baza Criteriilor de apreciere a cunoștințelor la limbile maternale publicate în ziarul «Osvita Ucrainî» № 6 de la 7 februarie 2001. Pentru a înlesni munca profesorului. «Criteriile...» au fost traduse în limba maternă la institutul de perfecționare a cadrelor didactice și, prin intermediul secțiilor raionale de învățămînt, au fost răspîndite prin școli.

Ore pentru studierea limbii moldovenești în clasele 6—11 în școlile cu limba de predare

Obiecte de studiu	Numărul de ore săptămânale pe clase																			
					universal		filolog.		socio-uman		estet-artist.		fizico-matem.		șt. nat.		tehnol.		sportiv	
	6	7	8	9	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11
Limba moldovenească	2	2	2	2	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Literatură (curs integrat)	2,5	2	2,5	2	3	3	4	4	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2

ucraiană sau rusă sînt rezervate în partea variativă a Planului de învățămînt, matema va fi studiată după aceeași programă ca și în școlile cu limba de predare moldovenească, ținînd cont de numărul de ore propus de Plan (2 ore). Cunoștințele elevilor la limba moldovenească în aceste școli vor fi apreciate în baza Criteriilor de apreciere a cunoștințelor publicate în ziarul «Școlii sînt», № 5, 2002.

În anul de studii 2005/2006 sînt propuse următoarele teme pentru dezbateri în cadrul întrunirilor metodice școlare, raionale, alături de cele anterioare, publicate în revista «Nașa școlii» № 4 din anii premergători (1997—2005):

1. Învățămîntul cu profil în clasele superioare (10—11).
2. Folosirea tehnologiilor inovatoare la lecțiile de limbă și literatură moldovenească.
3. Lucrul în grup la diferite etape ale lecției.
4. Căile de sporire a rezultatelor studierii limbii moldovenești în școlile cu limba de predare ucraineană și rusă.

În scopul perfecționării teoretice a învățătorilor claselor primare, a profesorilor sînt organizate anual cursuri de perfecționare, sistematic au loc seminare-practice regionale care reflectă problemele reformei învățămîntului din țara noastră.

Olimpiada tradițională la limba și literatura moldovenească a avut loc la 26 februarie a.c. Au participat 37 elevi din 6 raioane ale regiunii, elevi ai școlilor cu limba de predare moldovenească din care 14 elevi au fost menționați cu Diplome de gradul 1, 2, 3. Cele mai tarinice cunoștințe au demonstrat elevii din raioanele Ismail, Tatarbunar.

Prin ordinul departamentului administrației regionale de stat al învățămîntului și științei № 100-OD din 9 martie 2005 au fost decorați cu diplome de merit următorii profesori: N. V. Lotocovschi (ș. m. Camișovca, Ismail), I. M. Stoiian (ș. m. Borisovca, Tatarbunar), M. P. Diaconu (ș. m. Oziornoe, Ismail), D. V. Starîș (ș. m. Dmitrovca, Chilia), L. M. Roman (Crutoiarovca, B.-Dnestrovsc), M. I. Popescu (ș. m. Utconosovca, Ismail), A. I. Galațanu (ș. m. Limanscoe, Reni).

În timpul îndeplinirii însărcinărilor unii elevi au întîlnit și greutăți. Reieșind din totalurile obținute, este de datoria direcției școlilor, întrunirilor metodice școlare și raionale, cabinetelor metodice raionale de a intensifica munca cu elevii dotați, pentru ca aceștia să capete cunoștințe trainice, să-și dezvolte capacitățile creatoare pentru a se prezenta la nivel înalt în timpul olimpiadelor raionale și regionale.

STUDIAREA LIMBII ȘI LITERATURII MOLDOVENEȘTI ÎN CLASA A 5-A A ȘCOLII DE DOISPREZECE ANI

Aclimatizarea elevilor clasei a 5-a cu învățămîntul în școala de bază

Conform hotărîrii Cabinetului de Miniștri ai Ucrainei de la 16.11.2000 № 1717 «Despre trecerea așezămintelor de învățămînt general la un termen de studiu de 12 ani», în anii 2005—2006 începe trecerea și desfășurarea învățămîntului în școala de bază, un învățămînt nou prin conținut și compoziție.

Normele (standardele) de stat ale școlii de bază și ale celei medii complete indică faptul că alegerea conținutului obiectelor școlii de 12 ani s-a făcut în baza principiului consecutivității, succesiunii între școala primară și cea de bază, între cea de fond și cea superioară.

Asigurarea succesiunii și realizarea măsurilor, activităților, ce au drept obiectiv adaptarea elevilor cu școala de bază, constituie condițiile principale ale succeselor elevilor în clasa a 5-a.

Rezolvarea acestor condiții este posibilă dacă:

— se iau în considerație particularitățile psihologice ale elevilor de 10—11 ani și nivelul cunoștințelor cu care aceștia au pășit pragul clasei a 5-a;

— s-a făcut o analiză riguroasă a problemelor cu care elevii se confruntă în perioada de acomodare și a avut loc prelucrarea mijloacelor de depășire a obstacolelor și greutăților.

Psihologii mărturisesc că la sus-numita vîrstă copii încep să se maturizeze, iar din această cauză au loc diferite schimbări în mediul de cunoaștere: se diminuează ritmul activității, iar pentru a îndeplini unele sarcini au nevoie de mai mult timp. Copiii devin, mai mult ca oricînd, iritabili, neatenți, acționează neadecvat la cerințe, propuneri. Toate acestea pot reduce posibilitățile de a învăța, pot contribui la pierderea interesului față de învățatură, pot iniția conflictele cu cei de vîrsta lor sau cu cei vîrstnici.

Cu totul de altă natură devin relațiile dintre elevi. Ei doresc să devină o părticică a întregului colectiv, să trăiască în prietenie, să fie considerați adevărați prieteni. Comunicarea între prieteni devine o activitate individuală.

De multe ori, copiii de 10—11 ani sînt posesorii așa-ziselor «simțăminte de maturizare»: ei solicită din partea celor vîrstnici atenție, se vor liberi, doresc ca cei mari să se atîrne serios față de ei, să aibă încredere în ei. Dacă școala nu le va propune elevilor metode, forme de realizare a acestor simțăminte, atunci apare părerea greșită că profesorul nu este obiectiv sau nu are dreptate.

Dacă profesorul nu va stimula inițiativa elevului, independența acestuia, posibilitățile lui de creație, dar se va mărgini la «controlul» rezultatelor învățaturii, atunci o astfel de învățatură își pierde, în fața copilului, actualitatea și farmecul.

Pentru a găsi metode optime de activitate reciprocă, profesorii care vor lucra în clasa a 5-a sînt obligați să cunoască programele învățămîntului primar, metodele de lucru ale învățătorului, clasa căruia acum trece în școala de bază.

Viața elevului de clasa a 5-a se complică din cauza cerințelor nejustificate pe care i le înaintează profesorul, deoarece acesta e obișnuit cu munca în clasele superioare.

Pentru a evita neînțelegerile, conflictele, divergențele, e necesar să se țină cont de următoarele:

1. Conținutul obiectivelor școlii de bază se edifică după o sistemă care prevede crearea unei gândiri teoretice bune. Această gândire e abia în formare, căci, pînă-n prezent, elevii au fost obișnuiți să opereze cu un număr limitat de termeni și noțiuni. De aceea, pentru a evita supraîncărcarea lor, acești termeni trebuie introduși și utilizați treptat. Elevii trebuie învățați să determine, să caracterizeze și să folosească termenii în cazuri diferite, în timpul lecțiilor. Și nu într-o formă reproductivă (învață!, reține!), dar prin intermediul activității practice.

2. Cerîndu-le elevilor responsabilitate și independență, fără a lua în considerație capacitățile lor individuale, apare riscul de a-i lipsi de prosperitate emoțională.

3. Vîrstnicii așteaptă ca cei mici să se înțeleagă cu alți oameni, să trăiască cu aceștia în bună înțelegere, după principiile egalității în drepturi și ale toleranței. Dar nu trebuie uitat

faptul că un elev de clasa a 5-a abia începe să-și formeze aceste trăsături; dezvoltarea lor cere răbdare, atenție, grijă, dialog constructiv, se cer create situații, circumstanțe care i-ar permite să-și formuleze păreri personale.

În aceste condiții, este necesar ca profesorul să nu aplice, mecanic, metode de instruire pentru clasele superioare într-o clasă constituită din copii de 10—11 ani. Trecerea la noul sistem de învățămînt se va face treptat; la început vor fi folosite metodele pe care le-a practicat învățătorul în ultimul an al ciclului primar. S-a constatat că un elev, venit recent în clasa a 5-a, nu întotdeauna înțelege conținutul textului citit, «șchiopătează» tehnica citirii, nu cunoaște suficient regulile ortografice, iar comunicarea orală, scrisă lasă mult de dorit. Pentru a depăși neajunsurile, e nevoie de răbdare, muncă, tact, măiestrie pedagogică.

Una din condițiile adaptării reușite a absolvenților claselor primare cu instruirea în clasa a 5-a este crearea posibilităților de a-și face o alegere conștientă. Spre deosebire de ciclul primar (cînd alegerea era făcută de părinți, școală, învățător, fiindcă ei își asumau dreptul de a selecta metodele, formele învățămîntului), acum e cazul de a-l obișnui pe elev să-și aleagă singur obiectele adăugătoare, formele activității extrașcolare, ca mai apoi să se pregătească de alegerea profilului de studiere în școala superioară.

Reușita autorealizării depinde foarte mult și de ambiața, atmosfera în colectivul de elevi. E importat ca profesorul să creeze astfel de situații, care i-ar permite elevului să manifeste inițiativă, să aibă dreptul să greșească uneori, să-și exprime părerea, să ia parte activă în cadrul unei activități în comun, să lucreze în condiții alternative, să i se permită alegerea proprie, să le creeze un mediu de studiere democrat, neautoritar. Lecția, în care elevului i se permite să muncească liber, individual, să obțină cunoștințe la nivelul cerințelor, rămîne forma principală a organizării procesului de studiere în clasa a 5-a.

Pentru organizarea și realizarea cu succes a perioadei de aclimatizare a elevilor clasei a 5-a, este necesar ca:

— profesorii, părinții, șefii organelor de învățămînt să creeze o atmosferă binevoitoare, sinceră, iar la plămuirea relațiilor dintre copii să se țină cont de particularități, de gradul de pregătire a acestora;

— să practice, alături de exercițiile individuale, și pe cele în grup, care vor schimba, calitativ, nivelul responsabilității fiecărui elev față de viitorul rezultat;

— să dezvolte priceperile elevilor de a se privi pe sine «dintr-o parte», deprinderile de autocontrol și de autoapreciere.

Orice dificultate, întîlnită în perioada de acomodare, poate fi învinsă cu ajutorul activităților bine organizate și definite ale profesorilor, cu ajutorul profesionalismului, experienței și însușinței acestuia.

Drept forme de organizare a muncii profesorilor ce vor lucra în clasa a 5-a pot fi:

Diverse seminare tematice; lecțiile deschise în cadrul cărora profesorii, singuri, vor cerceta și vor dezbate evoluția formelor, metodelor de instruire a elevilor în clasa a 5-a; munca în comun a elevilor clasei a 5-a, a învățătorilor și profesorilor; utilizarea diverselor informații și tehnologii în scopul organizării unor activități în comun: maturi-copii, pentru soluționarea unor teme înaintate de cei mici.

Literatura

Începînd cu primul an de școală, elevii se familiarizează cu expresivitatea cuvîntului artistic. Apoi, din an în an, indiferent de profesie, de poziții ideologice sau politice, de morală sau pasiune, ei îl vor perfecționa și-și vor îmbogăți vocabularul. Și, deoarece sînt elevi, aceasta se face în cadrul orelor de literatură și limbă moldovenească.

Conform «Normelor de stat...», conținutul învățămîntului prevede crearea, educarea și instruirea cetățeanului patriot, avînd drept fond valorile general-umane și naționale, prin intermediul sistematizării, regularizării cunoștințelor acumulate și printr-un învățămînt democrat și uman.

Literaturii îi revine rolul primordial în educarea și instruirea elevilor. Cu ajutorul cuvîntului artistic, literatura face realizabilă formarea și dezvoltarea intelectuală, spirituală a copilului; cuvîntul artistic are o influență pozitivă asupra conștiinței și subconștiinței lui, călăuzește potențialul moral-etic. Prin mijlocirea literaturii este posibilă dezvoltarea intelectului, inteligenței elevului, a capacităților lui de creație, a gustului estetic.

Or o lecție de literatură poate fi petrecută, predată doar de un profesor bine instruit, un patriot pînă în măduva oaselor, competent, chibzuit, bun cunoscător al metodologiei, al literaturii, capabil, frumos la suflet, un profesor care va vorbi despre literatură într-un limbaj nou, lipsit de fraze academice. Tot el, profesorul, va fi un dirijor corect și binevoitor în timpul dialogării cu elevul sau într-un dialog cu textul artistic.

Studierea literaturii, ca obiect, începe în clasa a 5-a și va dura pînă la finele studiilor în școală. E un proces unic, de lungă durată, bine determinat: an după an, tînărul/tînăra trebuie să cucerească o nouă treaptă, superioară, a cunoașterii, priceperii și intuirii artei cuvîntului artistic.

Învățămîntul de doisprezece ani prevede un nou tip de programe: programe-rezultat ce au drept nucleu «Normele statului...»

Rezultatul instruirii literare curente constă în următoarele: a-l obișnui pe elev să utilizeze cunoștințele dobîndite, să formeze și să dezvolte capacitățile, însușirile și valorile etico-morale,

care mai apoi, la maturizare, îi vor fi de folos. Studiarea fiecărei opere literare va contribui la realizarea cu succes a obiectivelor și la obținerea rezultatelor foarte bune.

Obiectivele principale, pe care ar trebui să le realizeze orice profesor, începînd cu prima lecție de literatură în clasa a 5-a, sînt: a trezi interesul copilului față de cărțile în limba moldovenească; a-i dezvălui acea cheiță fermecată care deschide porțile înțelegerii expresivității cuvîntului artistic, iar sub influența acestuia — interpretarea corectă (de către elev) a concepțiilor despre lume, a valorilor etico-morale și naționale; a-l deprinde pe elev cu citirea conștientă.

Pentru îndeplinirea acestor obiective, Programă de literatură prevede 70 de ore. Din ele — 4 ore disponibile. Repartizarea orelor este următoarea: 60 ore pentru studiul operelor; 2 ore — pentru lucrările de control (1 oră pentru literatura universală); comunicării orale și scrise i-au fost rezervate 5 ore, iar lecturi individuale — 2 ore (1 oră pentru literatura universală). La sfîrșit de an este prevăzută o oră pentru repetare.

Cele trei ore disponibile pot fi utilizate la realizarea atestărilor tematice, lucrărilor de control, la studiul materiei sau petrecerea orelor de lectură individuală.

Programă însumează în sine competenții definitorii, care vor contribui la evoluția elevilor ca personalitate și la autorealizarea, autoafirmarea lor în societate. Studiul literaturii, ca obiect în școală, asigură realizarea următoarelor capacități, priceperi:

— *sociale* (participarea activă în viața obștească; posibilitatea de a se descoperi, dezvolta, ocroti și afirma ca personalitate; dezvoltarea calităților de comunicare; capacitatea de a rezolva diverse probleme; formarea reperelor general-umane și a concepțiilor despre lume);

— *motivaționale* (dezvoltarea capacităților de creație, posibilitatea de a studia, învăța, de a gândi de sine stătător);

— *funcționale*: estetică, comunicativă, culturală (priceperea de a opera cu cunoștințele căpătate și a deprinderilor create; utilizarea lor parțială).

Rezultatul final al Programei de literatură se referă la:

— *elev* (o persoană instruită și cultă, care e în stare să se afirme pe deplin în viață);

— *profesor* (pentru care se prevede sporirea cerințelor profesionale);

— *literatura moldovenească* (se vor schimba părerile vechi și greșite despre ea; va crește prestigiul ei).

Conținutul și structura prevăd: opere ce țin de literatura națională și cea universală; relații interdisciplinare; traducerea în viață a competențelor; posibilitățile de vîrstă ale elevilor; psihologia interpretării (de către copil) a operelor artistice; particularitățile procesului de instruire în școala de 12 ani; posibilitatea alegerii (pentru elev și profesor) ș. a.

La selectarea operelor literare ce urmează a fi studiate s-a luat în considerare faptul că Programa de literatură este un crez, o lege școlară, un component al unei sisteme diverse de apreciere critico-literară a unei sau altei opere, a scriitorului ca personalitate, a contribuției acestuia la făurirea unei comori spirituale naționale și universale.

În același rînd, studierea literaturii moldovenești, la etapa actuală, stabilește alegerea textelor după principiile: criteriile estetice importante; diversitate de gen și temă; considerente psihologice de vîrstă; importanța actuală a conținutului textului.

Literatura moldovenească îndeplinește cîteva funcții, printre care se evidențiază cea estetică, cognitivă și educativă. Aceasta înseamnă că fiecare operă propusă oglindește nu numai adevărul istorico-artistic, ci și educă prin mijlocirea cuvîntului artistic. De aceea accentul s-a pus pe acele opere care dau naștere, în conștiința și subconștiința elevului, calităților ce sînt exponenții unei energii pozitive, vitale. Căci, în condițiile afirmării naționale, actuale rămîn: prioritatea omului-umanist; omului-patriot; pozițiile optimiste ale societății, ale contemporanului — posesorul unor înalte calități morale, sufletești. Aceste opere oferă cititorului satisfacții morale (optimism, confirmare, învingerea greutăților, voința de a ieși învingător, atingerea scopurilor, dragostea de patrie, popor, limbă ș. a.). Nu e cazul, însă, să se ajungă la absolut. Doar textul literar este o artă, un organism viu, și, prin influența sa asupra omului, este întotdeauna neprevăzut.

Programa de literatură se compune din 2 părți: «Conținutul materiei de studiu» și «Cerințe actuale față de nivelul înstruirii elevilor în școala medie generală».

«Conținutul materiei de studiu» cuprinde numărul operelor menite pentru a fi studiate, noțiunile de teorie literară, accesibile pentru un elev de clasa a 5-a. Atenție deosebită solicită anotațiile. Ele corespund posibilităților copiilor și obiectivelor lecției. Aceasta, însă, nu e o dogmă, ci mici indicații pentru profesor pe care le folosește după cum consideră dumealui, la momentul potrivit. Anotațiile conțin principalul la care trebuie să atragă atenție profesorul în timpul studierii unei sau altei opere. În timpul lecțiilor, cînd are loc comentarea colectivă a operei, se pot isca alte interpretări ale textului artistic. În aceasta și constă specificul democratic al programei.

«Conținutul materiei de studiu» permite alegerea liberă de către profesor și elevi a unor opere; propune texte pentru memorizare, teme pentru orele de comunicare orală și scrisă.

Despărțiturile «Lectura individuală», «Paralelism literar», «Analogii în artă. Muzica. Artă plastică» sînt un supliment auxiliar. Alegerea operelor literare, muzicale sau picturilor este liberă, în dependență de nivelul pregătirii

elevilor, competenței profesorului sau prezența operelor, colecțiilor, literaturii de specialitate în biblioteci școlare, publice sau personale.

«Cerințe actuale față de nivelul înstruirii elevilor în școala medie generală» formulează concret cerințele, sarcinile și obiectivele pentru fiecare temă în parte. Profesorul le poate nota, liber, în planurile zilnice ca obiective, sarcini, cerințe personale. Sînt cerințe diferențiate, care sporesc prin dificultate de la o temă la alta, în dependență de nivelul pregătirii elevilor.

Nivelul prim de dificultate: elevul înțelege conținutul materialului învățat și, sub conducerea profesorului, răspunde sub forma unei exprimări.

Nivelul secund de dificultate: elevii înțeleg conținutul operelor; memorizează poeziile, proverbele, zicătorile, fragmentele pe care și le aleg sub conducerea profesorului, definițiile noțiunilor teoretice, termenii literari. Citesc expresiv, sesizînd, textele artistice; expun conținutul lor, unele episoade; povestesc despre eroii literari.

Noua programă propune utilizarea diferențiată, în cadrul lecțiilor, a datelor biografice despre autor, activitatea lui literară. Atenția elevilor este orientată asupra episoadelor mai interesante și mai importante din viața și activitatea scriitorului.

Nivelul trei de dificultate: constă, în primul rînd, în sesizarea mai profundă a celor citite, învățate pe de rost sau povestite; în înțelegerea corectă a termenilor literari, a noțiunilor, a particularităților de gen ale operelor; identifică și evidențiază, în texte, aceste particularități. Elevii pot comenta, explica, analiza textele, pot caracteriza eroii literari.

Nivelul patru de dificultate: este treapta superioară de inițiere, de pîrîndere în lumea operei literare ca artă a cuvîntului, care, în același timp, oferă cunoștințe, educă, dezvoltă; îl îndeamnă pe elev să gîndească, să compătimizească, să compare cele aflate cu viața de toate zilele. Aceste sarcini prevăd: formarea deprinderilor și capacităților de creație; formularea propriilor păreri despre cele citite, despre viață, despre caracterul, faptele și comportările oamenilor; posibilitatea elevilor de a medita independent, a discuta și a prețui o operă ș. a. Aceste cerințe preconizează diverse exerciții de creație.

Afără de «Introducere», Programa de literatură conține încă 5 blocuri tematice: «Din comoara artistică a poporului moldovenesc», «Povești culte», «Literatura sec. XIX», «Literatura sec. XX», «Literatura universală».

Din «Introducere» elevii află că literatura moldovenească este comoara națională cea mai scumpă.

Despărțitura «Din comoara artistică a poporului moldovenesc» propune pentru studiere o poveste populară, proverbe, zicători și ghicitori.

Analizînd povestea, e necesar să se atragă atenție nu numai conținutului. Să se vorbească despre poveste ca specie a genului folcloric,

despre felurile ei, despre ideea victoriei binelui asupra răului, a frumosului asupra urâtului ș. a.

Structura logică a ghicitorilor, laconismul, unitatea sensului propriu a proverbelor și zicătorilor contribuie: la dezvoltarea facultăților de a înțelege subtextul; la formarea concepțiilor etico-morale; la dezvoltarea posibilităților de a se comporta prudent, chibzuit și cumpătat în diverse situații de viață.

«Poveștile culte» sînt produsul fanteziei scriitorilor. Cele două povești ale acestui bloc, «Făt-Frumos din lacrimă» (M. Eminescu) și «Fata babei și fata moșneagului» (I. Creangă) îmbină fantezia și înțelepciunea, care impun deduceri filozofice despre viața omului, soarta lui, menirea lui pe acest pămînt. Despre toate acestea, elevii clasei a 5-a trebuie să gîndească, să chibzuiască, să discute, să dezbată în cadrul orelor de literatură.

«Literatura sec. XIX» propune pentru studiere opere din creația lui M. Eminescu, I. Creangă și B. P. Hașdeu. Împreună cu eroul elevii vor regreta după anii de copilărie, vor completa natura, vor trăi, împreună cu eroii lui I. Creangă, emoțiile acestora.

«Literatura plaiului natal» deschide capitolul «Literatura sec. XX». Timp de 2 ore elevii vor afla date despre activitatea pămînteanului P. Boțu. Studierea poeziei «Baștina» îi va învăța pe elevi să-și iubească plaiul natal, să se mîndrească și să se bucure de succesele altora, să fie respectuoși. Opera remarcabilului I. Druță permite elevilor să descopere valorile etice ale personajelor; momentele dramatice din viața lui Trofimaș le oferă elevilor clipe de meditații despre importanța păcii pe pămînt, despre grozăviile și urmările războiului. Tema păcii este continuată de V. Romanciuc. Împreună cu profesorul, elevii stabilesc semnificația titlului poeziei «În limba păcii».

«Literatura universală» are drept scop familiarizarea elevilor clasei a 5-a cu capodoperele literaturii universale.

Formarea interesului față de operele autorilor universali și educarea culturii de comunicare cu cartea — iată obiectivele principale ale muncii profesorului în clasa a 5-a. Profesorul trebuie să ale metode efective de studiere a interesului față de operele propuse de programă. Lucrînd cu operele din literatura universală, e cazul să se ia în considerație interpretarea copilărească a textului citit, aspectul comunicativ, să se practice inițierea elevilor cu munca în comun.

Noua programă și manualul permit realizarea principiului fundamental al școlii contemporane — a-l învăța pe elev să obțină cunoștințe de sine stătător, individual, după un aranjament, o organizare a profesorului.

Limba moldovenească

Obiectivul principal al limbii moldovenești în școală este crearea unei personalități bogate

spiritual, conștiente — posesorul deprinderilor și priceperilor de utilizare a diverselor mijloace ale limbii materne, ale stilurilor ei în timpul activității de comunicare: audiere, citire, comunicare orală și scrisă.

În conformitate cu obiectivul înaintat, problemele principale ale studierii și învățării limbii moldovenești sînt:

— *educarea tendinței conștiente de studiere a limbii moldovenești;*

— *formarea deprinderilor de utilizare în comunicare, în diverse situații, a mijloacelor lingvistice;*

— *crearea deprinderilor ortografice, ortoepice, stilistice, lexice;*

— *formarea lumii spirituale a elevilor, a concepțiilor generale despre lume, familiarizarea, prin intermediul limbii, cu patrimoniul cultural al poporului moldovenesc.*

Înșușirea limbii se bazează pe principiul activității comunicative, care constă în faptul că studierea actelor de limbă începe cu supravegherea și analiza comunicării orale și continuă cu explicații, cu utilizarea exercițiilor practice și a regulilor; învățarea are loc prin metoda descoperirii.

Dezvoltarea priceperilor și deprinderilor de comunicare rămîne una din problemele primordiale al Programei de limba moldovenească. Principiul comunicativ poate fi realizat doar printr-un proces de perfecționare reciprocă și bine definită a celor patru forme ale activității comunicative a elevilor.

Expunerea, reproducerea materiei de studiu, familiarizarea elevilor cu noțiunile științifice, teoretice de comunicare, utilizarea lor practică, relațiile interdisciplinare alcătuiesc baza programei și a manualului de limba moldovenească.

Ortientarea principală a programei și a manualului e cea de comunicare și lingvistică. Perspectiva lingvistică asigură obținerea, sistematică, a cunoștințelor despre limbă, crearea capacităților de vorbire, de cunoaștere, de autoexprimare, care, de fapt, constituie competența lingvistică a elevului. Orientarea de comunicare prevede formarea, aprofundarea și perfecționarea priceperilor și deprinderilor de comunicare (audiere, citire, comunicare orală și scrisă), care alcătuiesc competența comunicativă a elevului.

Conținutul orientării lingvistice permite înșușirea, asimilarea de către elevi a mijloacelor de îmbogățire a lexicului: frazeologice, gramaticale, stilistice care perfecționează, la rîndul lor, priceperile de comunicare. Manualul conține diferite tabele, scheme demonstrative, instructive, comparative etc.

Conținutul orientării comunicative a manualului e construit după principiul sistematizării, care prevede complicarea și aprofundarea tratată a noțiunilor de limbă și formarea deprinderilor și priceperilor de comunicare. Manualul conține texte ce țin de cele 4 tipuri de comunicare. Elevii au posibilitatea de a-și forma deprin-

derile, priceperile de analiză a comunicării (noțiuni de text, temă, idee, alineat, plan), de analiză stilistică (stilurile limbii, particularitățile lor), de analiză tipologică (tipuri de comunicare, structura comunicării).

Orientarea lingvistică și cea comunicativă constituie principalul, fundamentalul Programei de limba moldovenească și a manualului. Aceste 2 orientări sînt într-o relație strînsă. Studiarea, învățarea noțiunilor, a normelor, a fenomenelor de limbă se face lucrînd asupra textelor. Regulile ortografice, de punctuație se învață în timpul comunicării orale și scrise prin intermediul expunerii textelor, însușirii definițiilor, lucrînd cu opere diverse ca gen și tip.

Orientarea socioculturală se realizează cu ajutorul textelor, sarcinilor pe care le realizează manualul. Folosirea textelor, expunerilor orale este una din căile importante de familiarizare a tinerei generații cu cultura moldovenilor și are drept scop crearea unei personalități spiritual patriotice și intelectuale. Textele conțin informații despre istoria, obiceiurile, tradițiile, cultura spirituală, tezaurul artistic, oamenii celebri ai poporului moldovenesc. Textele formează o sistemă întregă, iar conținutul lor trebuie să devină pilonul exprimării personale a elevilor și vor contribui la îmbogățirea vocabularului, la formarea convingerilor personale despre lume. De aceea principiul sociocultural de instruire, în cadrul orelor de limbă maternă, trebuie să se practice sistematic, nu numai în timpul comunicării (scrise, orale).

Profesorii de limba moldovenească, elevii nu se vor mîrgini doar la acele texte ce le oferă manualul. Ei vor consulta, în scopul de a-și îmbogăți cunoștințele, și alte izvoare, din care vor afla noi date importante, legate de istoria și geografia patriei, de artă moldovenească ș. a.

Programa de limba moldovenească, care prevede 105 ore, se compune din 2 compartimente: «Conținutul materiei de studiu» și «Cerințele actuale față de nivelul instruirii elevilor în școala medie generală».

«Introducerea» deschide numărul capitolelor — componente ale «Conținutului materiei de studiu». Din introducerea elevii sesizează importanța cunoașterii limbii materne în procesul comunicării.

Urmează apoi «Recapitularea materiei studiate în clasele 1—4», «Noțiuni elementare de sintaxă și punctuație», «Noțiuni de fonetică, grafie și ortoepie», «Lexicul», «Structura cuvîntului», «Formarea cuvintelor și ortografia lor», părțile de vorbire: «Articolul», «Substantivul», «Verbul» și capitolul «Comunicarea». Încheie această enumerare «Tematica socioculturală». Pentru fiecare capitol în parte sînt rezervate ore. Nu lipsesc «Relațiile interdisciplinare», utilizarea cărora este liberă, dar folositoare și benefică, și orele disponibile care se vor întrebuița la realizarea atestărilor tematiche, lucrărilor de control sau la studiarea materiei teoretice.

Manualul de limba moldovenească este alcătuit în conformitate cu cerințele Programei de limba moldovenească și se compune din aceleași compartimente și capitole, pe care le înaintează Programa.

Manualul conține, în cantitatea necesară, texte; propune exerciții diverse: de comunicare orală și scrisă, instructiv-educative, de vocabular, de autoevaluare, de repetare etc.

Textele selectate conțin numărul de cuvinte și ortograme prevăzute de «Cerințele de apreciere a cunoștințelor elevilor la limba moldovenească și literatură», sarcini didactice corespunzătoare; sînt accesibile și au un caracter educativ. Tematica textelor cuprinde diverse aspecte ale realității, iar cele cu caracter informativ alternează cu cele artistice.

Textele sînt însoțite de indicații, sarcini, teme și întrebări. Indicațiile justifică scopul textului, iar întrebările, temele orientează atenția copiilor asupra unor realități din text. În corespundere cu caracterul lucrării, au fost introduse elemente de repetare a materiei studiate. Dictările comentate, creatoare, exercițiile practice de aplicare a regulilor ortografice contribuie la aprofundarea cunoștințelor elevilor.

Exercițiile propuse sînt grupate pe niveluri. Unele sînt menite pentru lucrul în grup sau individual. Exercițiile instructive se vor efectua nu numai sub supravegherea profesorului, dar și prin explicațiile, intervențiile acestuia.

Efectuarea unei analize gramaticale corecte și conștiente, ca activitate practică de abordare a faptelor de limbă, nu este posibilă fără asigurarea bazei teoretice a fenomenelor lingvistice. În manual, acestei baze i s-a atras atenția cuvenită.

Nu pentru toate textele rezervate expunerilor (compunerilor) este indicat, în manual, modul de realizare a lor: oral sau scris? Alegerea a fost lăsată pe seama profesorilor care vor reieși din posibilitățile clasei, plănuierea calendaristico-tematică etc.

Metoda didactică modernă care va sta la baza învățării în clasa a 5-a este cea a descoperirii.

Învățarea prin descoperire este «o modalitate de a intra în posesia adevărului prin demersuri proprii, în contact cu realitățile de conținut». Elevul, în procesul didactic, observă, acționează și meditează asupra existenței, dobîndește noi informații și desprinde noi semnificații despre aceasta. Comparativ cu cunoașterea prin transmitere, învățare riguros dirijată, bazată pe intervențiile altor persoane, cunoașterea prin descoperire se bazează pe forța personală de cunoaștere, pe instrumentele pe care le posedă fiecare elev, pe autodirijare. Descoperirile de tip didactic sînt de fapt niște redescoperiri, pentru că elevii descoperă, în general, adevăruri deja cunoscute.

În procesul însușirii limbii moldovenești, mai frecvent folosită este descoperirea inductivă (descoperirea este de mai multe feluri: inductivă, transductivă, deductivă).

Exemplificăm, printr-o secvență didactică de cunoaștere prin descoperire a regulilor de despărțire a cuvintelor (tema «Despărțirea cuvintelor în silabe»):

- Se adoptă lucrul în grupe omogene.
- Se dau câteva exemple:
- a) Cine s-a ars cu ciorbă suflă și-n iaurt.
- b) Cine se-aseamăna se-adună.
- c) Cine-și păzește limba își păzește capul sau funcția.

d) Cine orice-nvață

Nu uită de viață.

e) Se cultivă multe cereale în țara noastră.

• Se dau următoarele sarcini de lucru:

1. Comparați definiția silabei, pe care o cunoașteți din clasele anterioare, cu situațiile de mai sus. Notați-vă observațiile rezultate.

2. În fiecare exemplu, se aplică o regulă de ortografie legată de alcătuirea silabei. Scrieți-o.

3. Regula se întrebuițează în mai multe cazuri, diferite după modul de alcătuire a silabei. Descoperiți-le și descrieți-le.

4. Găsiți câte încă trei exemple de aplicare a regulii pentru fiecare caz pe care l-ați descoperit.

— Constatarea rezultatelor obținute prin acest demers.

Prin *conversație*, se află cum au parcurs elevii descoperirea unor reguli de despărțire a cuvintelor în silabe:

— dacă o vocală e urmată de o consoană, aceasta trece în silaba următoare: ci-ne;

— dintre două vocale succesive care nu formează diftong, prima aparține silabei dinainte, a doua-celei următoare: (ce-re-a-le);

— dacă vocala e urmată de două sau mai multe consoane, prima trece la silaba dinainte, cealaltă — sau celelalte — la silaba următoare (su-flă, lim-bă, pășeș-te); excepție: grupurile *ct*, *cf*, *pt*, *pt* precedate de consoane se despart (func-ți-e).

Metoda învățării prin descoperire se combină, în lecție, cu alte metode, în funcție de

natura problemei de învățat și de obiectivele operaționale fixate în procesul însușirii temei lecției, de exemplu, problematizarea, demonstrația, învățarea prin exercițiu ș. a.

Elementele inovatoare ale Programelor noi la limba moldovenească și literatură contribuie la realizarea ideilor înaintate de sistema — proiect pe obiect, la o însușire concepută a celor patru elemente ale învățămîntului: cunoștințe, deprinderi și priceperi, experiența unei activități de creație și atitudinea valoroasă, emotivă față de prezent și trecut.

În anul de învățămînt 2005/2006 profesorii care vor preda limba și literatura moldovenească în clasa a 5-a a școlii de 12 ani vor lucra în baza următoarelor programe și manuale:

Programa de limba moldovenească — autori V. Chiosea, L. Fetescu;

Programa de literatură (curs integrat — literatura moldovenească și universală) — autori V. Silantievna, V. Chiosea, L. Fetescu;

Limba moldovenească, manual pentru clasa a 5-a — autori V. Chiosea, L. Fetescu;

Literatură (curs integrat — literatura moldovenească și universală), manual-crestomație pentru clasa a 5-a — autori V. Chiosea, L. Fetescu.

Conform Planurilor-tip pentru instruirea în instituțiile de învățămînt general pe un termen de studiu de 12 ani (Zbirnik N 10), pentru studierea limbii moldovenești în clasele cu limba de predare ucraineană (Anexa N 2) și în cele cu limba de predare moldovenească și rusă (Anexa N 4) se prevăd 2 ore.

Programele de instruire la limba moldovenească și literatură (curs integrat — literatura moldovenească și universală) vor fi transmise la secțiile raionale ale învățămîntului, de unde fiecare profesor, care va preda în clasa a 5-a, va putea primi câte o programă.

În continuare propunem:

Plănuierea calendaristico-tematică orientativă în clasa a 5-a a școlii de 12 ani (conform Programei de literatură (curs integrat — literatura moldovenească și universală, autori: V. Silantievna, V. Chiosea, L. Fetescu, aprobată de Ministerul Învățămîntului și Științei din Ucraina)

№	Conținutul materiei de studiu	Ore
SEMESTRUL I		
1	Tema 1 Introducere. Literatura artistică — artă a cuvîntului.	1
2	Din comoara artistică a poporului moldovenesc. TL. Creația populară orală (noțiuni). «Făt-Frumos și Ileana Cosînzeana». Particularitățile subiectului.	1
3	TL. Povestea populară (noțiuni). Citirea expresivă a poveștii «Făt-Frumos și Ileana Cosînzeana».	1
4	TL. Elemente reale și fantastice. Hiperbola (noțiuni). Victoria binelui asupra răului în povestea «Făt-Frumos și Ileana Cosînzeana».	1
5	Personajele poveștii «Făt-Frumos și Ileana Cosînzeana». Expunerea rezumativă a conținutului poveștii; expunerea detaliată a unor fragmente, pasaje din poveste.	1
6	Proverbe și zicători (noțiuni). Citirea expresivă a proverbelor, zicătorilor propuse de manual. Clasificarea tematică a proverbelor. Caracteristicile specifice poverbelor și zicătorilor: laconismul, unitatea sensului propriu și al celui figurat.	1
7	Comunicare. Compunere după un proverb (<i>scris</i>).	1

№	Conținutul materiei de studiu	Ore
8	TL. Ghicitoarea (noțiuni). Citirea expresivă a ghicitorilor propuse de manual. Structura logică și artistică a ghicitorilor. Clasificarea lor.	1
9	Lucrare-test în baza temei N 1 (din orele disponibile)	1
10	Tema 2 Povești culte TL. Povestea cultă. Deosebiriile dintre povestea cultă și cea populară (noțiuni). Subiectul fragmentului «Făt-Frumos din lacrimă» de M. Eminescu. Citirea expresivă a basmului (fragmentului).	1
11	Idea basmului «Făt-Frumos din lacrimă». Expunerea amănunțită a unor fragmente.	1
12	Personajele basmului «Făt-Frumos din lacrimă». Sursele emotive și moral-etice ale basmului.	1
13	I. Creangă. «Fata babei și fata moșneagului». Subiectul operei. Citirea expresivă a poveștii. TL. Opera literară în proză.	1
14	TL. Personajul literar. Caracterizarea personajului literar. Personajele poveștii «Fata babei și fata moșneagului».	1
15	Comunicare. Caracterizarea personajelor principale din povestea... (la alegere) în scris.	1
16	Particularitățile specifice naționale ale poveștii «Fata babei și fata moșneagului». Comentarea unor imagini, fragmente din poveste. TL. Personificarea.	1
17	Lucrare-test în baza temei N2 (din orele disponibile)	1
18	Tema 3. Literatura sec. XIX Exprimarea afinității spirituale a eroului liric cu natura, a nostalgiei după anii copilăriei în poezia «Freamăt de codru» de M. Eminescu. Citirea expresivă a poeziei.	1
19	TL. Epitetul. Comentarea poeziei «Freamăt de codru» de M. Eminescu.	1
20	Tabloul poetic al anotimpurilor în pastelurile lui V. Alecsandri («Sfârșit de toamnă» sau «Iarna»).	1
21	TL. Descrierea în versuri. Pastelul. TL. Comparația. Citirea expresivă a pastelului «Sfârșit de toamnă» sau «Iarna», Mijloacele poetice utilizate de V. Alecsandri la descrierea naturii. Comentarea literară a pastelului selectat pentru studiere.	1
22	Lectură individuală. Zugrăvirea artistică a naturii în «Pastelurile» lui V. Alecsandri.	1
23	Comunicare. Compunere-descriere a naturii (în scris)	1
24	Subiectul fragmentului «Pupăza din tei» de I. Creangă. Citirea expresivă a dialogurilor. Personajele participante la desfășurarea acțiunii în fragment.	1
25	Caracteristica personajelor din fragmentul «Pupăza din tei». Expunerea conținutului.	1
26	TL. Comicul. Rolul situațiilor comice în redarea interesului intim al personajului principal din «Pupăza din tei». Caracteristici ale stilului oral.	1
27	B. Petriceicu-Hașdeu «Bradul». Citirea expresivă a poeziei. Specificul limbajului. Semnificația titlului.	1
28	TL. Contrastul. Antiteza. Comentarea literară a poeziei «Bradul».	1
29	Lucrare de control (test) în baza temei N 3	1
30	Tema 4. Din literatura sec. XX P. Boșu. «Baștina». Semnificația titlului. Valori etice ale poeziei. Citirea expresivă a poeziei. Dragostea poetului față de locurile natale.	1
31	TL. Rima (noțiuni). Opera literară în versuri. Comentarea poeziei «Baștina». Descrierea comparativă: plaiul natal al elevilor — baștina lui P. Boșu.	1
32	I. Druță. «Vinătorii de rațe». Subiectul nuvelei. Citirea expresivă a operei artistice.	1
33	Planul desfășurat al conținutului nuvelei «Vinătorii de rațe». Expunerea (rezumativă, detaliată) a conținutului după planul întocmit. Semnificația finalului operei lui I. Druță.	1
34	TL. Corelația timpului și acțiunii în operă literară. Valorile etice ale personajelor nuvelei «Vinătorii de rațe».	1
35	TL. Subiectul operei literare și elementele lui. Caracterizarea personajelor nuvelei «Vinătorii de rațe»	1

SEMESTRUL II

36	I. Druță. «Trofimaș». Subiectul fragmentului. Citirea expresivă a dialogurilor.	1
37	TL. Detaliul artistic. Narațiunea. Procedee de caracterizare a universului intim al personajului principal din fragmentul «Trofimaș».	1
38	Îmbinarea elementelor comice și dramatice în fragmentul «Trofimaș». Caracterizarea eroilor unor imagini din fragment. Contextul social-istoric.	1
39	Comunicare. Scrisoare adresată lui Trofimaș sau altui personaj (din operele studiate) (în scris).	1
40	TL. Eroul liric. V. Romanciuc. «În limba păcii». Semnificația titlului. Citirea expresivă a poeziei.	1
41	Comentarea poeziei «În limba păcii». Mijloacele de comunicare a mesajului operei.	1
42	Chipul mamei în operele scriitorilor români («Muma lui Ștefan cel Mare» de D. Bolintineanu sau «Mama» de G. Coșbuc). Valori etice ale poeziei alese pentru studiere. Planul din citate al operei.	1
43	Comentarea literară a unei poezii din creația scriitorilor români («Muma lui Ștefan cel Mare» de D. Bolintineanu sau «Mama» de G. Coșbuc).	1
44	Lucrare-test în baza temei N 4	1
45	Tema 5 Literatura universală. Povești populare. Conținutul rezmativ al poveștii populare alese. Întocmirea planului de idei și expunerea detaliată a 2—3 puncte din plan.	1

№	Conținutul materiei de studiu	Ore
	TL. Trăsăturile caracteristice ale poveștii populare.	1
46	Personajele poveștii selectate pentru studiere și caracterizarea personajelor principale. Elementele reale și fantastice în povestea studiată.	1
47	Compararea poveștii alese cu cele moldovenești: tema, ideea, conținutul asemănător, specificul național. Idealuri general-umane în poveștile comparate. Caracteristici ale stilului poveștilor populare.	1
48	Comunicare. Răspuns desfășurat la o întrebare, referitoare la subiectul poveștilor populare studiate sau citite independent (în scris).	1
49	Povești culte. A. S. Pușkin «Domnița adormită și cei șapte voinici». Citirea expresivă a poveștii. Forma versificată.	1
	TL. Repetarea noțiunii de poveste cultă.	1
50	Expunerea conținutului poveștii «Domnița adormită și cei șapte voinici». Confruntarea frumuseții adevărate, bogăției spirituale cu frumusețea exterioară. Elemente reale și fantastice în poveste.	1
51	Eroii poveștii «Domnița adormită și cei șapte voinici». Caracterizarea comparativă a domniței cu crăiasa — mama vitregă a ei.	1
52	Celelalte personaje ale poveștii lui A. S. Pușkin. Evidențierea mijloacelor artistice care au contribuit la realizarea gândului principal ce reiese din conținutul poveștii.	1
53	TL. Deosebirile dintre povestea populară și cea cultă (aprofundarea cunoștințelor). Citirea conținutului poveștii, alese pentru studiere, din opera scriitorului H. H. Andersen. Fantasticul în opera citită.	1
54	Întocmirea planului compus al conținutului poveștii citite (din creația lui H. H. Andersen) și expunerea subiectului după planul întocmit. Răspuns desfășurat la întrebările propuse de profesor.	1
55	Eroii poveștii lui H. H. Andersen. Clasificarea lor. Caracterizarea personajelor principale. Atitudinea scriitorului față de eroi.	1
56	Lectură individuală. Subiectele similare, victoria binelui asupra răului, idealuri general-umane în povești populare culte ale lumii.	1
57	Lucrare-test în baza temei N 5 (din orele disponibile)	1
58	Tema 6 Literatura universală (sec. XIX—XX) R. F. Raspe «Peripețiile uimitoare ale baronului Munchausen». Citirea și expunerea capitolelor propuse de manual.	1
59	Fantasticul și exagerarea eroismului eroilor lui R. F. Raspe. evidențierea mijloacelor artistice de exprimare.	1
60	Baronul Miunhauzen — eroul preferat al copiilor și al celor maturi (caracterizarea eroului principal). Întocmirea unei compuneri- raționament «De ce mi-au plăcut peripețiile lui Miunhauzen?»	1
61	I. S. Turghenev. «Mumu» Citirea operei și expunerea conținutului. Umanismul în poveste.	1
62	Eroii povestirii «Mumu» și clasificarea lor. Caracterizarea lui Gherasim — eroul principal.	1
63	Fapte reale legate de viața țăranilor ce aparțineau mamei lui I. S. Turghenev, mărturisite de scriitor în povestirea «Mumu». Atitudinea scriitorului față de eroi povestirii.	1
64	TL. Narațiunea. Descrierea artistică (repetare). Evidențierea mijloacelor artistice de exprimare. Rolul limbajului poetic în descrierea naturii. Răspuns desfășurat la întrebarea: «Ce sentimente avea Gherasim în timpul pierderii lui Mumu?»	1
65	M. Twain. «Prinț și cerșetor». Expunerea conținutului capitolelor din manual după planul simplu din citate, întocmit independent.	1
66	Citirea și expunerea după un plan desfășurat al unui capitol (la alegere) din «Prinț și cerșetor».	1
67	Eroii povestirii «Prinț și cerșetor». Caracterizarea celor doi prinți.	1
68	Rezumatul capitolului treizeci și doi al povestirii. «Prinț și cerșetor». Scrisoare amicală adresată unuia din prinți.	1
69	Lucrare de control (test) în baza temei N 6	1
70	Repetare al sfârșit de an.	

Plănuierea calendaristico-tematică orientativă în clasa a 5-a a școlii de 12 ani (conform Progamei de limba moldovenească, autori: V. Chiosea, L. Fetescu, aprobată de Ministerul Învățământului și Științei din Ucraina)

№	Conținutul materiei de studiu	Orele
SEMESTRUL I		
1	Tema 1. Introducere. Recapitularea materiei studiate în clasele 1—4 Comunicarea orală (CO). Noțiuni de comunicare. Audiere. Atestare tematică în baza temei 1. Dictare (din orele disponibile)	1 4 1 1
2	Tema 2. Noțiuni elementare de sintaxă și punctuație. Îmbinările de cuvinte. Propoziția. Părțile principale și secundare ale propoziției CO. Textul și particularitățile lui. Compunere-narațiune bazată pe experiența personală. Atestare tematică în baza temei 2. Test. (din contul orelor rezervate temei). Citirea cu voce.	6 1 1
3	Tema 3. Noțiuni elementare de sintaxă și punctuație. Părțile secundare ale propoziției. Propoziția cu părți multiple. Adresarea. Comunicarea scrisă (CS). Articol informativ pentru gazeta de perete. CO. Citirea în gând. CS. Scrisoarea. Adresa. Atestare tematică în baza temei N3. Test. (din contul orelor rezervate temei). Citirea cu voce.	7 1 1 1

№	Conținutul materiei de studiu	Orele
4	Tema 4. Noțiuni de fonetică, grafie și ortoepie. CO. Antrenarea dialogurilor. CS. Compunere-narațiune despre o întâmplare din viață. Atestare tematică în baza temei 4. Test. (din contul orelor rezervate temei).	5 1 1 1
5	Tema 5. Lexicul. CO. Stilurile limbii. Stilul artistic. Expunerea detaliată a unui text artistic cu elemente de descriere. CS. Compunere-descriere după tablou. Atestare tematică în baza temei 5. Test. (din orele disponibile)	5 1 1 1
6	Tema 6. Structura cuvîntului. Formarea cuvintelor. Ortografia lor. CS. Raționament pe baza experienței de viață a elevilor. Atestare tematică în baza temei N6. Dictare cu însărcinări gramaticale (din contul orelor rezervate temei).	5 1 1

SEMESTRUL II

7	Tema 7. Articolul. CO. Citirea în gînd. Antrenarea dialogurilor. CS. Povestire despre o întâmplare din viață. Atestare tematică în baza temei 7. Test. (din contul orelor rezervate temei).	8 1 1 1
8	Tema 8. Substantivul. Felurile substantivelor. Genul, numărul și cazurile substantivelor. CO. Răspuns defășurat asupra unui text povestit amănunțit. CS. Recenzia răspunsurilor colegilor. Atestare tematică în baza temei 8. Test. (din contul orelor rezervate temei). Expunerea orală a unui text cu elemente de raționament.	5 1 1
9	Tema 9. Declinarea substantivelor comune și proprii. Formarea substantivelor. Funcțiile sintactice ale lor. Formarea substantivelor și ortografia lor. Analiza morfologică și sintactică a substantivelor. CS. Scrisoarea. Adresa. CS. Expunerea unui text cu elemente de descriere. Atestare tematică în baza temei 9. Test. (din contul orelor rezervate temei).	5 1 1 1
10	Tema 10. Verbul. Conjugările verbului. Verbele auxiliare, predicative și nepredicative, tranzitive și intransitive. Diatezele verbului. CO. Citirea cu voce. Forma inversă a verbelor și ortografia lor. CS. Expunerea unui text științific. Atestare tematică în baza temei 10. Test. (din contul orelor rezervate temei).	7 1 1 1
11	Tema 11. Moduri personale: indicativ, conjunctiv, condițional, potențial, imperativ. CS. Compunere-narațiune despre un fapt din viață. CO. Rezumatul unui text artistic. Atestare tematică în baza temei 11. Test. (din orele disponibile).	7 1 1 1
12	Tema 12. Modurile impersonale: infinitivul, gerunziul, supinul și participiul. Construcțiile verbale. Formarea verbelor. Analiza morfologică și sintactică a verbului. CO. Audiere. Ortografia verbelor. CS. Descrierea artistică și științifică a unui obiect. Atestare tematică în baza temei 12. Dictare cu însărcinări gramaticale (din orele disponibile).	7 1 1 1
13	Repetare la sfîrșit de an.	1

L. I. FETESCU,
metodistă, laboratorul științifico-metodic al limbilor și literaturilor naționale, IRPCDO.

ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ У 2005/2006 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Вивчення математики в 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2005/2006 навчальному році буде здійснюватися за новими програмами, надрукованими в науково-методичному журналі «Математика в школі», № 3, 2005 рік та за новими підручниками:

— Підручник «Математика. 5 клас» (автори А. Г. Мерзляк, В. Б. Полянський, М. С. Якір) видавництва «Гімназія»;

— Підручник «Математика. 5 клас» (автори Г. П. Бевз і В. Г. Бевз) видавництва «Зодіак-ЕКО»;

— Підручник «Математика. 5 клас» (автори В. Р. Кравчук, Г. М. Янченко) видавництва «Підручники і посібники»;

— Підручник «Математика. 5 клас» (автор О. І. Цейтлін) видавництва «Ярослав».

Методичні матеріали щодо викладання математики в 5 класі:

— Інформаційний збірник МОІН України № 7—8, 2005 р.

— Журнал «Математика в школі», № 3, 2005 р.

— Газета «Математика», спеціальний випуск, липень 2005 року.

— Методичні рекомендації Одеського обласного інституту удосконалення вчителів «Про викладання математики в 5 класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2005/2006 н. р.».

Готуючись до викладання математики в 5-му класі, вчителям слід ознайомитись з програмою і підручниками для початкової школи, щоб оцінити базові знання і навчальні можливості п'ятикласників.

Основні навчальні досягнення учнів на кінець 4-го класу

Учні повинні знати:

— назви і послідовність натуральних чисел від 1 до 1 000 000, місце нуля в розширеному ряді, десятковий склад чисел;

— напам'ять таблиці додавання і множення одноцифрових чисел та відповідні випадки віднімання і ділення;

— порядок виконання дій у виразах;

— назви і позначення одиниць величин — довжини (км, м, дм, см, мм), маси (кг, г, т, ц), площі (м², дм², см², га, ар), швидкості (км/год, м/с), часу (год, хв, с), об'єму (л), вартості (грн., к);

— співвідношення між одиницями довжини, площі, маси, часу, грошовими одиницями;

— залежність між швидкістю, часом і відстанню; між ціною, кількістю і вартістю; між площею і довжинами сторін прямокутника; між компонентами і результатами дій;

— залежність результату дії від зміни компонентів.

Учні повинні вміти:

— читати, записувати і порівнювати числа в межах мільйона;

— називати компоненти арифметичних дій і читати найпростіші числові вирази (сума, різниця, добуток, частка);

— виконувати усні і письмові обчислення в межах 100 на всі арифметичні дії;

— виконувати письмові обчислення: додавання і віднімання в межах мільйона, множення і ділення на одно- та двоцифрові числа;

— знаходити значення числового виразу на 3—4 арифметичні дії;

— розв'язувати рівняння ускладненої структури з однією змінною;

— виконувати підбір значень змінної у нерівностях;

— розв'язувати прості текстові арифметичні задачі, пов'язані з відношенням більше (менше): задачі на збільшення (зменшення) числа на кілька одиниць (в кілька разів), задачі на різницеве або кратне порівняння чисел та складені задачі на 3—4 дії;

— розв'язувати складені задачі, в яких використовується залежність між величинами (швидкістю, часом і відстанню при рівномірному прямолінійному русі; ціною, кількістю і вартістю товару; площею прямокутника і довжинами суміжних сторін);

— розпізнавати і зображати (на папері в клітинку за допомогою циркуля і лінійки) геометричні фігури — точку, відрізок, промінь, пряму, ламану, кут, коло, круг, квадрат, прямокутник, трикутник;

— вимірювати довжину відрізка, довжину ламаної;

— креслити відрізок заданої довжини;

— обчислювати периметр багатокутників; площу прямокутника і квадрата.

Вчителю слід добре знати, якими знаннями оволоділи діти наприкінці 4-го класу і з якими знаннями прийшли до 5-го класу.

Рекомендуємо вчителю, який буде працювати в 5-му класі:

1. Відвідувати уроки математики в 4-му класі наприкінці навчального року з метою знайомства з учнями, рівнем їх знань, для налагодження контакту з учнями.

2. Провести на 1-му тижні повторення матеріалу за 4-й клас, а на 2-му — тестування учнів 5-го класу.

3. Активізувати навчання слабших учнів за допомогою сильніших, організувавши ланки сильний-слабий або сильний-слабий-слабий.

4. У навчальному процесі, особливо в перше півріччя, використовувати ігрові методи та прийоми.

5. Класному керівнику зробити психодіагностограму за допомогою психолога. Слід пам'ятати, що основна школа — це підлітковий вік.

Шкільний курс математики 6—11 класів у 2005/2006 навчальному році в загальноосвітніх навчальних закладах вивчатиметься за програмами, надрукованими у збірнику «Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Навчальні програми для профільного навчання. Програми факультативів, спецкурсів, гуртків. Математика» видавництва «Навчальна книга», Київ, 2003 р. та у науково-методичному журналі «Математика в школі».

Розподіл годин на вивчення окремих розділів, кількість тематичних оцінювань, передбачених навчальними програмами для загальноосвітніх класів та методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів надруковані в Інформаційному збірнику МОІН України № 13—14, 2002, 2003, 2004 р., журналі «Математика в школі», № 4, 2002 р., № 6, 2003 р., № 4 2004 р.

Профільні класи: у класах філологічного, суспільно-гуманітарного, технологічного, спортивного, художньо-естетичного профілів вивчається інтегрований курс «Математика» за програмою «Математика. 10—11 класи (для класів гуманітарного напрямку)», «Навчальна книга», Київ, 2003 р.

Розрахунок годин для класів гуманітарного профілю:

10 клас.

Алгебра та початки аналізу: 2 години на тиждень у I і II семестрах;

Геометрія: 1 година на тиждень у I і II семестрах.

11 клас

Алгебра та початки аналізу: 1 година на тиждень у I семестрі; 2 години на тиждень у II семестрі;

Геометрія: 2 години на тиждень у II семестрі.

Предмет «Математика» в зазначених класах можна поділити на 2 предмети: «Алгебра та початки аналізу» із розрахунку 2 години на тиждень і «Геометрія» із розрахунку 1 година на тиждень.

Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів

Тематичному оцінюванню підлягають основні досягнення щодо вивчення теми, які визна-

чаються вчителем на основі вимог навчальної програми і мають бути відомі учням з самого початку роботи над темою.

Перед початком вивчення чергової теми всі учні мають бути ознайомлені з тривалістю її вивчення (кількість занять); кількістю і тематикою обов'язкових робіт і термінами їх проведення; питаннями, що виносяться на тематичне оцінювання, якщо воно проводиться в уснописьмовій формі або орієнтовними завданнями (задачами) тощо; строком і формою проведення тематичного оцінювання; критеріями оцінювання.

Тематичне оцінювання може здійснюватися за різними формами. Головною умовою при виборі вчителем форми тематичного оцінювання є забезпечення неупередженого оцінювання.

Оцінювання здійснюється згідно з критеріями для підсумкового (тематичного) оцінювання навчальних досягнень учнів (журнал «Математика в школі», № 4, 2001).

Час, відведений на виконання тематичних робіт, може варіюватися від 15 до 40 хвилин залежно від теми.

Поточне оцінювання учнів з математики з виставленням балів у класному журналі може проводитись безпосередньо під час навчальних занять або за результатами виконання домашніх завдань, усних відповідей, письмових робіт тощо. При цьому поточне оцінювання, в разі його застосування вчителем, має відігравати заохочувальну, стимулюючу діагностичну, але не каральну функції.

Для контрольного тематичного оцінювання передбачаються окремі зошити чи аркуші, що зберігаються в загальноосвітньому навчальному закладі протягом навчального року. Тематичні контрольні роботи перевіряються в усіх учнів з наступною корекційною роботою в тих самих зошитах.

Усі контрольні тематичні роботи вчитель обов'язково оцінює і виставляє відповідні бали до класного журналу. За самостійні поточні письмові роботи оцінка може виставлятися до журналу не всім учням.

Зошити, в яких виконуються навчальні класні й домашні роботи, перевіряються один раз на тиждень.

Вчителі не повинні обмежуватися лише власною перевіркою виконання учнівських робіт, а мають практикувати самоперевірку, взаємоперевірку, розвиваючи в учнів потребу здійснювати самоконтроль.

Вчитель також може перевіряти і оцінювати частину письмової роботи (задачу, приклад, геометричну побудову тощо).

Оцінка за ведення зошитів з математики виставляється до класного журналу наприкінці вивчення кожної теми. При цьому до уваги береться наявність і правильність виконання класних і домашніх робіт, оцінка за поточну перевірку зошитів.

При формуванні підсумкової оцінки за семестр вчитель спирається на тематичні оцінки учня, враховуючи оцінки за поточні роботи та підсумкові оцінки за ведення зошитів.

Основні напрямки роботи шкільних та районних методичних об'єднань вчителів математики у 2005/2006 навчальному році:

1. Спрямування роботи на виконання Державних стандартів та впровадження профільного навчання з математики.

2. Впровадження основ наукової організації праці, перспективного педагогічного досвіду, інноваційних технологій та сучасних методик.

3. Організація роботи щодо поліпшення якості проведення уроків, факультативних та гурткових занять на основі здійснення індивідуалізації навчання.

4. Вдосконалення системи викладання математики в 5-х класах за новою програмою для 12-річної школи.

5. Створення умов для підвищення педагогічної майстерності вчителів.

В. В. ГРІНЧУК,

завідувачка науково-методичної лабораторії математики та інформатики ООІУВ.

ПРО ВИКЛАДАННЯ ІНФОРМАТИКИ У 2005/2006 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

У 2005/2006 навчальному році викладання інформатики здійснюватиметься згідно з навчальними планами (Лист МОН України від 17.03.05 р. № 1/9—129). Мінімальна кількість годин, відведених на вивчення інформатики у 10—11 класах за рахунок інваріантної складової — 70 годин (2 роки, 1 година на тиждень) у класах універсального, філологічного, суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного і спортивного профілів та 140 годин (2 роки, 2 години на тиждень) у класах фізико-математичного, природничого та технологічного профілів. Обов'язковим правилом організації навчального процесу є поділ класу на підгрупи на кожному уроці, але не менше 8 учнів у підгрупі (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002 року № 128). За рішенням місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування класи можуть ділитися на групи і при меншій наповненості за рахунок залучення додаткових коштів.

Згідно з Концепцією шкільного курсу інформатики доцільно використовувати додаткові години на викладання пропедевтичного та допрофільного курсів інформатики у 1—9 класах, а також спецкурсів у 10—11 класах. Додаткова кількість годин може бути використана за рахунок навчання в гуртках, факультативів, спецкурсів з варіативної складової, але з суворим дотриманням вимог Державних санітарних норм. Звертаємо увагу керівників загальноосвітніх навчальних закладів, які одержали НКК за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, на вимоги МОН України щодо ефективного використання комп'ютерної техніки у навчальному процесі при вивченні інформатики та інших шкільних предметів.

У 2005/2006 навчальному році викладання інформатики здійснюватиметься за програмами збірника «Інформатика. Програми для загаль-

ноосвітніх навчальних закладів. — Запоріжжя: Прем'єр, 2003. — 304 с. (Лист МОН України № 1/11—2813 від 8.07.2003 р.) Зміни у програмах можливо здійснювати тільки в рамках резервного часу. Використання самостійно розроблених програм можливе тільки після отримання грифу Міністерства освіти і науки України. Наведені у збірнику програми I частини розраховані на вивчення інформатики за рахунок годин інваріантної складової. Можливе використання годин варіативної складової (факультативів, спецкурсів, гуртків тощо). У цьому випадку вивчення інформатики здійснюється за програмами II частини даного збірника або за програмами, розробленими самостійно згідно з Положенням про Всеукраїнський конкурс навчальних програм та підручників (наказ МОН України № 108 від 12.02.04 р.). Програми спецкурсів затверджує директор ООІУВ, програми гуртків та факультативів — директор ЗНЗ за погодженням з районним методичним кабінетом або ООІУВ перед початком нового навчального року.

Важливим є питання про використання підручників, посібників та програмного забезпечення при вивченні курсу інформатики. Як основні можуть бути використані підручники та посібники, що мають гриф «Рекомендовано» або «Схвалено комісією з інформатики Науково-методичної ради з питань освіти» Міністерства освіти і науки України. Звертаємо увагу керівників загальноосвітніх навчальних закладів на використання у навчальному процесі тільки ліцензованого програмного забезпечення або електронних засобів навчального призначення, що проходять апробацію згідно з відповідними наказами МОН України. У комплект навчальних комп'ютерних комплексів, які встановлюються у школах за державні кошти Міністерства освіти і науки України, входить тільки ліцензійне програмне забезпечен-

ня. Якщо комп'ютеризація шкіл здійснюється за рахунок місцевих бюджетів та спонсорських залучень, це правило виконується не завжди, оскільки на придбання ліцензійного програмного забезпечення потрібні додаткові кошти. У 2004 році корпорацією Microsoft була розроблена програма «Нове життя комп'ютера» щодо безкоштовного надання ліцензійного програмного забезпечення загальноосвітнім навчальним закладам України (детальну інформацію можна отримати на сайті www.microsoft.com/ukraine/FreshStart).

Організація роботи шкільного кабінету інформатики здійснюється згідно з Положенням про навчальні кабінети ЗНЗ (наказ МОН України № 601 від 20.07.04 р.) та Положенням про кабінет інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій навчання загальноосвітніх навчальних закладів (наказ МОН України № 407 від 20.05.2004 р.). Відповідно до цих документів обов'язковою є наявність посади лаборанта. Підготовку лаборантів шкільних кабінетів інформатики здійснює Обласний на-

уково-методичний центр комп'ютерних інформаційних технологій.

У зв'язку з тим, що використання комп'ютерних технологій в навчальному процесі відбувається бурхливими темпами, вчитель інформатики повинен постійно підвищувати свій інформаційний і професійний рівень, оволодівати засобами роботи з новими електронними програмами з метою їх застосування у викладанні свого предмета. Одним із напрямків роботи ООІУВ у 2005/2006 навчальному році є участь у педагогічному експерименті, який проводить МОН України за програмою «Intel®. Навчання для майбутнього» (наказ МОН України № 749 від 22.09.2004 р.). Звертаємо увагу керівників ЗНЗ на можливість участі вчителів області в експерименті з метою ефективного підвищення рівня кваліфікації та використання комп'ютерної техніки у навчально-виховному процесі.

І. А. БУЗ,

методист науково-методичної лабораторії математики та інформатики ООІУВ.

ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ ЗАВДАНЬ СУЧАСНОЇ ФІЗИЧНОЇ ТА АСТРОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ (методичні поради до нового навчального року)

Входження України у світовий освітній простір вимагає вирішення певних проблем реформування освіти, які є відображенням тих змін в освітніх системах, що відповідають оновленим поглядам на ціннісні пріоритети суспільного життя щодо освіти і визнанні їх головними чинниками, а якість освіти — основною метою, головним напрямком розвитку суспільства у ХХІ столітті. Вимоги щодо якості природничої освіти визначені концептуальними та державними документами, які наголошують на «посиленні практично-діяльничої і творчої складових у змісті всіх освітніх галузей» та «забезпеченні в старшій школі профільності навчання, генералізації та інтеграції знань» [1], впровадження компетентісного підходу, що потребує формування нового розуміння ролі педагогічної діяльності в реалізації цих вимог.

Перехід до парадигми особистісно-орієнтованого навчання потребує підвищення рівня компетентності вчителів фізики, їх здатності до адаптації щодо змін, які відбуваються в освітньому середовищі, усвідомлення ними мети своєї діяльності відповідно до замовлення суспільства, створення умов для творчої діяльності вчителя по досягненню цієї мети. Протягом минулого навчального року вивчення цих питань здійснювалось через ряд заходів, важливішим з яких слід вважати проведення конкурсу «Учитель року — 2005» з номінації «фі-

зика», II (обласний) етап якого проводився на базі Рішельєвського ліцею. У II етапі конкурсу взяли участь 12 вчителів фізики: Брайлян С. В. (Таїровська ЗОШ, Овідіопольський район), Бринза О. Ю. (Каменська ЗОШ, Савранський район), Златов С. І. (Рішельєвський ліцей, м. Одеса), Івашечкін А. О. (Лиманська ЗОШ, Роздільнянський район), Копач С. О. (ЗОШ № 72, м. Одеса), Недіна Л. А. (НВК «Олімп», Ширяївський район), Паніот Н. А. (Українська гімназія № 1, м. Іллічівськ), Стягайло В. В. (Любашівський НВК «ЗОШ-гімназія»), Узунов А. П. (Зорянська ЗОШ, Саратовський р-н), Чорний П. П. (Плосківська ЗОШ, Балтський район), Федорова А. О. (ЗОШ № 16, м. Одеса), Цоєв А. І. (Табаківська ЗОШ, Болградський р-н).

Учасники конкурсу показали достатньо високий рівень професійної майстерності, володіння різноманітними методами, засобами та прийомами навчання, інтеграції навчальної, виховної і розвивальної діяльності. Діяльнісний компонент навчання був домінуючим на більшості конкурсних уроків. Друге та третє місце в II етапі конкурсу здобули Афанасій Ілліч Цоєв і Сергій Олександрович Копач. Переможець обласного конкурсу «Учитель року — 2005» серед вчителів фізики Сергій Іванович Златов став лауреатом III етапу конкурсу, який проходив у м. Вінниці.

Свідченням наявності значного творчого потенціалу вчителів фізики області є результати учнівської олімпіади з фізики, в III етапі якої взяли участь 222 учні 8—11 класів, у тому числі 115 учнів середніх навчальних закладів Одеської області. Переможцями III етапу стали 44 учасники олімпіади, які є учнями Рішельєвського ліцею, гімназії № 1, СЗОШ № 117, гімназії № 2, НВК «Сузір'я», ліцею № 53, Економічного ліцею, ліцеїв «Приморський» та «Чорноморський», гімназії № 5, ЗОШ № 63 м. Одеси, Української гімназії № 1 та ЗОШ № 4 м. Іллічівська, Політехнічного ліцею і ЗОШ № 1 м. Ізмаїла, Білгород-Дністровського міського ліцею, НВК «ЗОШ № 2 — гімназія» м. Балти, Болградського НВК «СЗОШ — ліцей», Ренійського НВК «ЗОШ — ліцей», гімназії м. Котовська, Іванівської ЗОШ, Кілійської ЗОШ № 3, Жовтневої ЗОШ Ширяївського району. Серед переможців III етапу олімпіади є учасники і переможці Інтелектуальних змагань для учнів сільських шкіл Одеської області, учасники Всеукраїнського інтерактивного конкурсу «Левеня», в якому учні Одещини беруть активну участь. За результатами виступу команди Одеської області в IV етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади з фізики до участі у Міжнародній олімпіаді з фізики запрошені Скворцов Юрій, учень 11 класу Рішельєвського ліцею, і Лихачов Віталій, учень 10 класу СЗОШ № 117, яких підготував заслужений учитель України Вадим Леонідович Манакін. За плідну роботу з розвитку творчих здібностей учнів та підготовку переможців обласної олімпіади з фізики відзначені такі вчителі: Віктор П. А., Калебошин В. Я., Манакін В. Л., Златов С. І. — Рішельєвський ліцей; Савельєва М. М. — ЗОШ № 4, Паніот Н. А. — Українська гімназія № 1, м. Іллічівськ; Анісімова І. В. — ліцей «Чорноморський», Баранова В. М., Доній Д. О. — СЗОШ № 117, Варшкевич О. Г. — Економічний ліцей, Дума О. М. — гімназія № 5, Кучеренко Л. М. — ліцей «Приморський», Мітельман М. Ш. — гімназія № 1, Неделев М. І. — ЗОШ № 63, Рябчук М. В. — ліцей № 53, Севастьянов В. О. — НВК «Сузір'я», Удовиця Л. Г. — гімназія № 2, м. Одеса; Зарейчук С. І. — Білгород-Дністровський міський ліцей; Згеря А. С. — Кілійська ЗОШ № 3; Ковальчук І. В. — ЗОШ № 1, м. Ізмаїл; Македонський Т. Д., Суворова О. М. — Політехнічний ліцей, м. Ізмаїл; Мірошніченко В. Я. — ЗОШ № 1, м. Білгород-Дністровський; Міхряков С. П. — Ренійський НВК «ЗОШ — ліцей»; Панасенко Е. М. — Болградський НВК «СЗОШ — ліцей»; Панасюк Т. І. — Іванівська ЗОШ; Сидорук О. В. — гімназія, м. Котовськ; Фабіровська А. Г. — НВК «ЗОШ № 2 — гімназія», м. Балта.

Творчі надбання вчителів Одещини знайшли відображення на сторінках педагогічних видань. Журнали «Наша школа», «Фізика в школах України» друкували роботи вчителів фі-

зики Аксельруда В. В., Дмитренко З. Ф., Думи О. М., Дмитрова В. А. щодо впровадження інноваційних методів і технологій особистісно-орієнтованого навчання, Міхряков С. П. ділився з колегами досвідом роботи з розвитку творчих здібностей учнів через поєднання урочних та позаурочних форм діяльності.

Ознайомлення з досвідом кращих вчителів фізики, використання його у власній діяльності має стати одним із чинників підвищення якості освіти.

Протягом минулого року тривав перехід старшої школи до профільного навчання, яке є одним із напрямків гуманізації освіти, диференціації навчання і такою формою організації процесу навчання, яка забезпечує розвиток особистості кожного школяра як індивідуальності з власними якостями, природними задатками, життєвими планами та досвідом.

З огляду на те, що вибір профілю навчання визначається багатьма чинниками, кожний навчальний заклад має здійснювати власну програму профілізації, до якої входять як складові стан матеріально-технічної бази закладу, кадрове забезпечення профілізації, навчально-програмне та науково-методичне забезпечення, що, як показало вивчення стану впровадження профільного навчання в школах Одеської області, не завжди враховується на місцях при організації класів фізико-математичного або природничого профілю. Багато недоліків існує в організації допрофільного навчання, профілізації через впровадження спецкурсів і факультативів за рахунок використання годин з варіативної частини навчальних планів. Методичні об'єднання вчителів фізики повинні приділяти належну увагу науково-методичним засадам складання програм спецкурсів і факультативів, бо, як свідчить досвід експертної оцінки програм, що розробляються вчителями та надходять до ООІУВ, значна кількість таких програм потребує суттєвого удосконалення.

Викладання фізики в старшій школі у наступному навчальному році буде здійснюватися за Програмами для профільних класів «Фізика, 10—11 класи», рекомендованими Міністерством освіти і науки України (К., «Педагогічна преса», 2004; «Фізика і астрономія в школі», №№ 5, 6 — 2004), які складено на основі чинних програм для загальноосвітніх навчальних закладів «Фізика, 7—11 класи. Астрономія, 11 клас» (К., «Шкільний світ», 2001) з урахуванням вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти до рівня загальноосвітньої підготовки учнів в галузі «Природознавство». У процесі профільного навчання реалізуються завдання щодо формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенцій учнів... створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів учнів старшої школи» [2], що також визначено як вимоги Державного стандарту.

Впровадження компетентнісного підходу в практику навчальної діяльності відбувається ще досить повільно через низку причин. По-перше, існує певне нерозуміння вчителями сутності даного поняття, про що свідчить досвід роботи з вчителями на курсах підвищення кваліфікації, а також аналіз змісту роботи методичних об'єднань на місцях. По-друге, сьогодні ще недостатньо визначені критерії оцінювання сформованості компетенцій та способів їх формування. Також потребує пильної уваги питання стосовно суті і видів діяльності щодо формування компетенцій. Хочемо звернути увагу на публікації, що мали місце протягом останнього часу з приводу даних питань і будуть потрібні в роботі методичних об'єднань та в здійсненні самоосвіти вчителів фізики [3—9].

Якщо розглядати компетентності як результат навчальної діяльності, що відповідає тлумаченню даної проблеми більшою частиною дослідників, формування основних компетенцій має відбуватися засобами навчальних предметів через відповідну діяльність вчителя і учнів. Компетентнісний підхід до навчання тісно пов'язаний з діяльнісним і особистісно-орієнтованим підходами, оскільки може бути реалізований тільки в процесі виконання учнем певного комплексу дій. Таким чином, постає нагальна потреба у необхідності переосмислення, переорієнтації раніше набутих вчителем професійних знань відповідно до завдань розвитку освіти на сучасному етапі, розв'язання яких вимагає від вчителя вмінь організувати навчальний процес як педагогічну взаємодію, спрямовану на розвиток особистості, проблему вибору відповідних форм і видів діяльності, тобто посилення діяльнісного компонента при вивченні фізики та астрономії і, відповідно, включення цих питань до планів роботи методичних об'єднань та напрямків методичної діяльності вчителів у міжкурсовий період. Певну допомогу в опрацюванні цих питань можна здобути з різних джерел [9—16].

Підвищення ефективності навчальної діяльності, досягнення позитивних результатів навчання потребує від вчителя володіння таким набором дидактичних методів, прийомів і організаційних форм, які б сприяли розвитку його технологічного потенціалу. Важливим завданням методичної роботи є підвищення інноваційної кваліфікації вчителя: створення банку інноваційних технологій, організація роботи щодо пізнання та засвоєння механізмів запровадження нових технологій, посилення поінформованості вчителя з питань освітніх технологій, як традиційних, так і інноваційних, що сьогодні, як свідчать результати діагностування вчителів природничих дисциплін, для багатьох з них є чинником, який гальмує їх професійне зростання.

Виходячи із загальноновизнаного визначення якості освіти як відповідності закладених ре-

сурсів, освітнього процесу і отриманого результату та наслідків щодо цілей освіти, стандартів і вимог суспільства [17], важливішими складовими якості освіти визнають якість освітнього середовища, якість реалізації освітнього процесу та якість його результативності.

Державна програма визначення результативності освітнього процесу передбачає впровадження зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Оскільки природничу освіту, і в першу чергу фізичну, складає фундамент загальнолюдських знань про природу, моніторинг якості природничої освіти має забезпечити відповідність освітніх результатів національним та міждержавним стандартам.

Наприкінці минулого навчального року в школах Одеської області було проведено апробацію завдань для моніторингового дослідження якості природничо-математичної освіти в основній школі (8 клас). В процесі дослідження визначались рівень фактичних знань, концептуальне розуміння, тобто розуміння учнями зв'язків, що пояснюють процеси навколишнього світу, сформованість логічного мислення: здатність учня висловлювати науковий висновок з відповідної проблеми, формування пояснень, порівняння результатів, пояснення залежності фізичних величин тощо — те, що складає основні ознаки предметної компетенції при вивченні фізики, основу для формування ключових компетенцій. Хочемо нагадати, що моніторинг якості засвоєння змісту фізики за курс основної школи Міністерством освіти і науки України проводився у 1999/2000 навчальному році, під час якого перевірялись подібні чинники. Результати цього дослідження по Одеській області висвітлені на сторінках журналу «Наша школа» у 2003 році [18], їх використання сприятиме визначенню рівня сформованості певних видів діяльності в процесі здійснення внутрішнього моніторингу рівня знань.

Якість освітнього середовища визначається також таким чинником, як кадровий та ресурсний потенціал освітнього процесу. Аналіз даної складової якості освіти показав, що найбільшою увагою у наступному навчальному році потребує поліпшення ресурсного потенціалу викладання фізики. На сьогоднішній день матеріальна база значної кількості кабінетів фізики шкіл Одещини є застарілою, що створює певні труднощі в реалізації вимог експериментальної частини діючих програм, особливо з погляду на перехід до профільного навчання у старшій школі. Досить повільно оновлюються навчально-методична та дидактична література, якою користуються вчителі фізики, про що свідчить аналіз матеріалів діагностування вчителів на курсах підвищення кваліфікації та вивчення стану навчально-методичних комплексів кабінетів фізики, яке проводилось протягом минулого навчального року. Нагальним питанням

є проведення паспортизації кабінетів фізики, оновлення їх документації, їх оформлення відповідно до вимог діючого Положення про навчальні кабінети. Корисним має бути створення в районних (міських) методкабінетах банку даних про навчально-методичні комплекси кабінетів фізики, що дало б змогу впливати на процес їх удосконалення і формування мережі класів з профільним навчанням, сприяти посиленню діяльничого компонента в навчанні фізики, на що наголошено в інструктивно-методичному листі МОН України «Про вивчення фізики та астрономії у загальноосвітніх навчальних закладах у 2005/2006 навчальному році».

Цілеспрямована, усвідомлена, планомірна робота щодо розв'язання окреслених проблем надасть змогу вчителям фізики вирішувати завдання, які стоять перед ними на сучасному етапі переходу до нових пріоритетів природничої освіти.

Література

1. *Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа).*
2. *Концепція профільного навчання в старшій школі.*
3. *Ястребова В. Я.* Освітня програма сільської школи. — Харків: Основа, 2004.
4. *Зимняя И.* Ключевые компетентности — новая парадигма результата образования // Дайджест педагог. идей та технологій: Школа—парк. — 2004. — № 1—2. — С. 11—14.
5. *Бондар С.* Компетентність особистості — інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // Біологія і хімія в школі. — 2003. — № 2. — С. 8—9.
6. *Овчарук О.* Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // Стратегія реформування освіти в Україні. — К.: «К. І. С.», 2003. — С. 13—41.
7. *Шишов С.* Поняття компетенції в контексте качества образования // Дайджест пед. идей та технологій: Школа—парк. — 2002. — № 3. — С. 20—21.
8. *Барановська О.* Інформаційні компетентності учнів як дидактична категорія // Біологія і хімія в школі. — 2004. — № 6. — С. 32—34.
9. *Родигіна І.* Діяльничий підхід до формування базових компетенцій учнів // Біологія і хімія в школі. — 2005. — № 1. — С. 34—36.
10. *Момот Л.* Діяльничий компонент особистісно-орієнтованого змісту освіти // Біологія і хімія в школі. — 2004. — № 6. — С. 8—9.
11. *Атаманчук П., Оленюк І.* Ціннісні передумови результативності навчання фізики // Фізика та астрономія в школі. — 2004. — № 1. — С. 16—21.
12. *Сорока Г. І.* Система педагогічної підтримки дітей в освіті. — Харків: Основа, 2003.
13. *Бухлова Н. В.* Організація самостійної діяльності учнів. — Харків: Основа, 2003.
14. *Білоус С. Ю.* Як розвинути в учня якості дослідника. — Харків: Основа, 2004.
15. *Білик Н. О.* Десять дидактичних ігор. — Харків: Основа, 2004.
16. *Ятвецький В. М., Ятвецька Л. І.* Творчі завдання з фізики як засіб формування особистісних компетенцій учнів // Наша школа. — 2005. — № 4.
17. *Ляшенко О. І.* Стратегія якості як основа освітньої політики країн світу: Зб. «Моніторинг якості освіти». — К.: «К. І. С.», 2004.
18. *Лукіна Т. О.* Зміст і результати моніторингового дослідження якості засвоєння знань з фізики // Наша школа. — 2002. — № 1. — С. 36—46.

Творчі завдання з фізики як засіб формування особистісних компетенцій учнів

Становлення особистості дитини як індивідуальності з її неповторними та унікальними рисами визнано сьогодні в світі головною цінністю освіти.

Пріоритетна мета освіти на сучасному етапі — всебічний розвиток дитини як особистості творчої, діяльної, самостійної у своїх вчинках. Особистісний підхід до навчально-виховного процесу передбачає певну переорієнтацію свідомості вчителя, його погляду на особистість учня, врахування його потреб та індивідуальних можливостей, здібностей, здатності до навчання, соціального досвіду. Відповідно стратегічні пріоритети освіти переміщуються із знань, умінь і навичок учня на його особистісні якості, розвиток його компетенцій, при цьому знання сприймаються як засіб досягнення вищого рівня освіченості [14].

Поняття «компетенція», на наш погляд, поки що не повністю опанувало свідомістю широкого кола вчителів, бо вживається в педагогічній науці зовсім недавно. Разом з тим, зміна цілей, функцій і принципів сучасної освіти робить важливим і необхідним формування цього поняття і відповідних методів навчання.

Зміст поняття **компетенція** відносно системи освіти визначається як загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, які здобуті завдяки навчання, і виявляється особистістю в певній ситуації через мобілізацію когнітивних, афективних, вольових якостей, умінь і досвіду. Компетентність розвивається та збагачується, відштовхуючись від початкового рівня, і реалізується відповідно до конкретних умов. Компетенція — це здатність розв'язувати проблеми, добра обізнаність з готовою інформацією, а також використання досвіду і творчих здібностей. Однією з основних складових компетенції виступають знання, проте вони є необхідними не самі по собі, а пов'язуються із здатністю використовувати їх у свідомій діяльності.

Радою Європи визначені п'ять груп ключових компетенцій, яким надано особливого значення і які школа має сформувати в учнів. Це компетенції соціальні, полікультурні, інформаційні, саморозвитку та самоосвіти та компетенції, що виявляються у прагненні до продуктивної, творчої діяльності [2]. Компетенції формуються в процесі навчання, їх набуття

відображається через систему оцінювання навчальних досягнень учнів.

Досягнення учнів більшою мірою залежать від рівня знань, зацікавлення навчальним предметом, можливістю подальшого творчого застосування набутих умінь і навичок. Визнано, що однією з умов розвитку творчої особистості є взаємодія між умовами, в яких знаходиться особистість, і природною схильністю до творчості. При створенні відповідних умов кожна дитина незалежно від початкового рівня її творчих можливостей здатна піднятися на вищий рівень [15]. Створити необхідні для цього умови повинен учитель. На розвиток творчої особистості найбільше впливає характер її навчальної діяльності. Розвиток творчих здібностей буде ефективним, якщо при організації творчої діяльності врахована сукупність взаємопов'язаних чинників, до яких належить наявність системи творчих завдань, яка відповідає особливостям предмета та враховує вікові особливості учнів.

Процес навчання фізики має бути спрямований на формування в учнів умінь досліджувати, самостійно визначати проблему та розв'язувати її. Відповідно і система творчих завдань має враховувати ці особливості, а також бути спрямованою на заохочення учнів до самостійного пошуку шляхів навчальної діяльності, спонукання до вибору різних навчальних завдань і форм роботи та способів їх виконання, самостійного оцінювання результатів власної роботи та роботи товаришів.

Впровадження рівневого підходу до оцінювання навчальних досягнень учнів, сформованість їх компетенцій пов'язане із необхідністю змін до планування процесу навчання, оцінювання при плануванні значущості для учнів навчального матеріалу, якості завдань, які б допомогли учням, виходячи з їх індивідуальних особливостей, досягти певного рівня компетентності відповідно до критеріїв оцінювання.

Вирішенню цих завдань має сприяти використання творчих робіт, до яких у методичній літературі сьогодні відносять:

— інформаційно-реферативні, написані на основі декількох літературних джерел з метою більш повного розкриття проблеми;

— проблемно-реферативні, в яких зіставляються дані, взяті з різних літературних джерел та подається власне трактування проблеми;

— експериментальні, що описують науковий експеримент, який має відомий результат;

— натуралістичні та описові, що спрямовані на спостереження та якісний опис якого-небудь явища;

— дослідницькі — творчі роботи, які виконано за допомогою коректної з наукової точки зору методики; вони містять власний експериментальний матеріал, на основі якого здійснюється аналіз та робляться висновки про характер досліджуваного явища [14].

Пропонуємо до уваги вчителів тематику творчих завдань до відповідних навчальних тем 7-го та 8-го класів.

7-й КЛАС

ТЕМА 1. ВСТУП. ПОЧАТКОВІ ВІДОМОСТІ ПРО БУДОВУ РЕЧОВИНИ

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	<ol style="list-style-type: none"> З'ясувати за допомогою батьків, яких правил безпеки треба дотримуватися у побуті та в професійній діяльності Описати, які закономірності ви вже помітили в природі, та пояснити, чому ви вважаєте, що це закономірності
Дослідницькі завдання	<ol style="list-style-type: none"> Здійснити спостереження за дифузією в газах, придумати спосіб вимірювання швидкості дифузії та виміряти її. Перевірити, чи залежить швидкість дифузії від сорту пахучої речовини. Провести спостереження явища дифузії KMnO_4 в теплій та холодній воді. Побудувати графік залежності положення межі забарвленої та незабарвленої рідини від часу
Експериментальні завдання	<ol style="list-style-type: none"> З'ясувати, які вимірювальні прилади є у вас вдома, вивчити їх призначення, правила користування, межі вимірювання Виміряти методом рядів товщину листа в книжці або в пачці паперу Виміряти методом клітин площу малюнка у підручнику Виміряти необхідні величини і визначити площі поверхонь та об'єми предметів, які знаходяться у вашій квартирі (шафи, холодильник тощо) Провести вимірювання температури в приміщенні та на вулиці протягом певного часу (добы, тижня) і побудувати графіки залежності температури від часу.

ТЕМА 2. ВЗАЄМОДІЯ ТІЛ

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	<ol style="list-style-type: none"> Діапазони швидкостей в природі, побуті та техніці Діапазони відстаней в природі

Вид роботи	Теми завдань
Дослідницькі завдання	1. Виготовити простий прилад із скляної трубки довжиною біля 50 см і діаметром приблизно 10 мм, заповнити її водою, залишивши 1 см повітря. Закрити трубку з обох кінців пробками, помістити в трубку невелику кульку з парафіну. а) Вивчити, як рухаються пухирець повітря та кулька, якщо трубку перевертати б) З'ясувати, з якою швидкістю рухається трубка, коли ви її переміщуєте так, щоб пухирець повітря або кулька залишалися у спокої. Яке явище ви спостерігали?
Експериментальні завдання	1. Виміряти себе: розробити способи вимірювання та скористатися цими способами — Зріст людини; — Швидкість (максимальну або середню вкажіть самі) руху пальця; руки, ноги; — Швидкість реакції людини. 2. Виміряти швидкість бігу товариша. Оцінити похибку вимірювання 3. Визначити за допомогою мензурки максимальну масу води, яку вбирають різні сорти паперу та тканини
Домашня лабораторна робота (див. розділ 2)	Вивчення середньої швидкості руху по дорозі до школи
Конструкторські завдання	Запропонуйте різноманітні конструкції та виготовте моделі: а) терезів (пневматичні, тензометричні, нерівноплечі, торсіонні) б) анеометра в) годинників (пісчаних, водяних, сонячних). Дослідити їх точність та інші якості.

ТЕМА 3. ТИСК ТВЕРДИХ ТІЛ, РІДИН, ГАЗІВ

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	Діапазони тисків у природі, техніці, побуті
Дослідницькі завдання	З'ясувати, яке взуття найбільш підходить для походів по різній місцевості (чоботи, кросівки тощо).
Домашні лабораторні роботи (див. розділ 2)	1. Вивчення тиску свого тіла на земну поверхню
Конструкторські завдання	1. Запропонуйте різноманітні конструкції та виготовте моделі приладів: — для демонстрації залежності тиску від площини поверхні, — демонстрації закону Паскаля, — визначення тиску деяких тіл на опору 2. Запропонуйте способи вимірювання гостроти ножика

ТЕМА 4. ДІЯ РІДИНИ ТА ГАЗУ НА ЗАНУРЕНЕ В НИХ ТІЛО

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	1. Як використовують архімедову силу 2. Виникнення та розвиток повітроплавання 3. Дирижабль. Чи є у нього майбутнє?
Домашні лабораторні роботи (див. розділ 2)	1. Визначення маси і густини повітря в кімнаті 2. Визначення об'єму і густини свого тіла 3. Дія архімедової сили на тіло людини у воді
Конструкторські завдання	1. Сконструювати, виготовити та проградувати барометр 2. Сконструювати, виготовити, проградувати і дослідити дію манометра (що дає заміна сорту рідини, нахил манометру, зміна діаметру трубки) 3. Сконструювати, виготовити та проградувати ареометр

ТЕМА 5. РОБОТА І ПОТУЖНІСТЬ. ЕНЕРГІЯ

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	1. Діапазони потужностей в природі та техніці 2. Які моменти сил та співвідношення плеч сил зустрічаються у природі та техніці
Дослідницькі завдання	1. З'ясувати, чому не зустрічаються в природі та техніці надто великі моменти і великі співвідношення плеч сил 2. Знайти моменти і плечі сил важелів, які є в організмі людини

Вид роботи	Теми завдань
Експериментальні завдання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначити виграш у силі при використанні ножиць, плоскогубців тощо 2. Запропонувати спосіб та вимірити роботу, яку ви виконаєте по дорозі до школи. Знайти, яку потужність при цьому розвиваєте 3. Перевірити, чи залежить робота (див. завдання 1) від того йдете ви повільно, чи біжите
Конструкторські завдання	Розробити способи сортування насінь сільськогосподарських рослин за їх масою, об'ємом, густиною. Перевірити, чи впливають ці параметри на схожість, врожайність та ін.

8 КЛАС

ТЕМА 1. ТЕПЛОВИЙ РУХ. ВНУТРІШНЯ ЕНЕРГІЯ

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Як люди навчилися вимірювати температуру 2. Як треба поводитися на кухні, щоб уникнути опіків 3. Поради завзятим туристам (як користуватися знаннями про теплоту) 4. Де «прихована» внутрішня енергія або що ми знаємо про паливо 5. Теплове забруднення. Чи існує межа виробництва енергії на Землі? 6. Великий закон природи, який відкрили люди
Дослідницькі завдання	<ol style="list-style-type: none"> 1. З'ясувати, на яких уроках ви найбільше підвищували внутрішню енергію оточуючих тіл. Спробуйте оцінити це підвищення. 2. Працюючи, ви розтрачуєте внутрішню енергію. Оцініть свої витрати енергії за добу та з'ясуйте, чим ви її поповните (приблизні витрати енергії за 1 год на 1 кг маси людини: виконання уроків — 6 кДж, зарядка — 16 кДж, лежачи — 4 кДж, під час плавання — 30 кДж, уві сні — 4 кДж, при ходьбі — 15 кДж; невитрачена енергія запасується у жировому шарі) 3. Визначити тепловий баланс вашої оселі (квартири), школи. Запропонувати заходи для збереження тепла та оцінити їх ефективність 4. Розробити методику вимірювання теплопровідності речовин у різних агрегатних станах та провести ці вимірювання
Експериментальні завдання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Провести експериментальне дослідження конвекції в рідині: а) в залежності від градієнту температур; б) в залежності від в'язкості рідини 2. Вивчення залежності швидкості нагрівання (охолодження) рідин від форми, розмірів та матеріалу посудини 3. Вивчення залежності швидкості нагрівання (охолодження) твердого тіла від його форми, розмірів та матеріалу
Домашні лабораторні роботи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення товщини олійної плівки 2. Дослідження видів теплопередачі

ТЕМА 2. ЗМІНА АГРЕГАТНИХ СТАНІВ РЕЧОВИНИ

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Принципи роботи домашніх холодильників 2. Теплові труби 3. 2-х тактні двигуни внутрішнього згорання 4. Двигун Стерлінга
Дослідницькі завдання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробити метод вимірювання рівня споживання води рослинами. З'ясувати, яку кількість вологи споживають рослини в різних фазах розвитку.
Експериментальні завдання	<ol style="list-style-type: none"> 2. Дослідити залежність міцності дроту від попередньої термообробки 1. Провести дослідження залежності температури кристалізації водних розчинів (солей, цукру) від концентрації 2. Провести дослідження залежності температури кипіння водних розчинів від концентрації 3. Провести вимірювання питомої теплоти пароутворення при різних температурах
Конструкторські завдання	Розробити способи сортування насінь сільськогосподарських рослин за їх масою, об'ємом, густиною. Перевірити, чи впливають ці параметри на схожість і врожайність

ТЕМА 4. ПОСТІЙНИЙ ЕЛЕКТРИЧНИЙ СТРУМ

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сучасні джерела струму

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	2. Діапазони сили струму та напруги у пристроях сучасної техніки та в природі 3. Способи вимірювання сильних і слабких струмів 4. Способи вимірювання напруги 5. Гальванометри та режими їх роботи
Дослідницькі завдання	1. З'ясувати, які джерела струму є у вашому домі. Які види енергії в них перетворюються в електричну. Порівняти характеристики цих джерел струму 2. Дослідити швидкість та тривалість за часом вітрів і кількість сонячних годин з метою визначення можливості побудувати у вашій місцевості вітро- або геліостанції 3. З'ясувати, в який час доби електричний опір у вашій квартирі найбільший; найменший?
Експериментальні завдання	Виготовити з матеріалів, що є у вас вдома, декілька джерел струму (гальванічних елементів) та дослідити їх дію

ТЕМА 5. З'ЄДНАННЯ ПРОВІДНИКІВ. РОБОТА І ПОТУЖНІСТЬ СТРУМУ

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	1. Як розподіляють електричний струм: дільники сили струму та напруги 2. Діапазони електричних потужностей у побуті та техніці 3. Як раціонально споживати електроенергію
Дослідницькі завдання	1. З'ясувати, які електричні прилади у вашому домі споживають найбільший струм, з чим це пов'язано? 2. Складіть «електричний паспорт» вашої оселі

ТЕМА 6. ЕЛЕКТРОМАГНІТНІ ЯВИЩА

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	1. Що нам відомо про магніти 2. Природа земного магнетизму 3. Магнітні поля планет 4. «Професії» електромагніта
Дослідницькі завдання	1. Дослідити магнітне поле різних магнітів 2. Дослідити магнітні властивості різних речовин
Конструкторські завдання	1. Сконструювати модель для демонстрації картини силових ліній 2. Сконструювати модель для демонстрації магнітного поля Землі, магнітних аномалій та магнітних бур 3. Запропонувати способи розмагнічування намагнічених тіл та виготовити моделі таких пристроїв

ТЕМА 7. СВІТЛОВІ ЯВИЩА

Вид роботи	Теми завдань
Повідомлення	1. Світло і колір в природі 2. Світло і око 3. Властивості ока і живопис 4. Кіно і властивості ока
Дослідницькі завдання	Виготовити та дослідити сонячний годинник (точність, рівномірність ходу, сезонні поправки)
Конструкторські завдання	1. Запропонувати конструкції та виготовити моделі дальномірів і вивчити їх 2. Виготовити модель для демонстрації сонячних і місячних затемнень 3. Виготовити модель телескопа 4. Виготовити модель перископа

Література

1. *Абдурахманов С. Д.* Исследовательские работы по физике в 7—8 классах сельских школ. — М.: Просвещение, 1990.

2. *Бондар С.* Компетентність особистості — інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // Біологія та хімія в школі. — 2003. — № 2.

3. *Горев Л. А.* Занимательные опыты по физике в 6—7-х классах средней школы. Кн. для учителя. — 2-е изд., перераб. — М.: Просвещение, 1985.

4. Демонстрационные опыты по физике в 6—7-х классах средней школы / Под ред. А. А. Покровского. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1974.

5. *Елькин В. И.* Оригинальные уроки физики и приемы обучения / Сост. Э. М. Браверманн. — М.: Школа-

Пресс, 2001 (Библиотека журнала «Физика в школе». Вып. 24. Кн. 2).

6. *Завдання з фізики для учнів 6 класу* / Під ред. М. С. Білого. — К.: Радянська школа, 1973.

7. *Камин А. А., Камин А. Л.* Физика собственными силами. Ч. 1. — Харьков-М.: ННМЦ «Развивающее обучение», 1996.

8. *Камин А. А., Камин А. Л.* Физика собственными силами. Ч. 2. — Екатеринбург: МУМЦ «Развивающее обучение», 1997.

9. *Мэрион Дж. Б.* Общая физика с биологическими примерами: Пер. с англ. — М.: Высш. школа, 1986.

10. *Поясни, узнай, зроби сам* / Уклад А. С. Кривошея. — К.: Радянська школа, 1969.

11. *Старощук В.* Цікаві демонстрації з фізики. Частина I. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2002.

12. *Старощук В.* Цікаві демонстрації з фізики. Частина II. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2003.

13. *Физика*. Ч. 1 / Под ред. А. К. Ахматова. — М.: Наука, 1973.

14. *Ястребова В. Я.* Освітня програма сільської школи. — Харків: Основа, 2004.

15. *Як допомогти дитині стати творчою особистістю* / Упорядник Л. Шелестова. — К.: Ред. загальнопед. газ., 2003. — 112 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).

Л. І. ЯТВЕЦЬКА,

завідувачка науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ,

В. М. ЯТВЕЦЬКИЙ,

вчитель-методист НУВО «Хабад».

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ХІМІЇ

Напередодні нового навчального року кожен вчитель хімії має замислитись над тим, які вимоги держави, суспільства до сучасної шкільної хімічної освіти стоять на черзі; як ці вимоги відповідають потребам і запитам дитини; якими засобами можна зменшити ножиці, що виникають між потребами та інтересами учня, його ставленням до хімічних знань та Державними стандартами хімічного компонента освітньої галузі «Природознавство».

Основною метою сучасної хімічної освіти є не тільки засвоєння основ хімії — мови хімічної науки, понять, законів, теорій, а й розвиток особистості засобами хімії як навчального предмета, виховання громадянина — патріота України, формування в учнів розумного ставлення до себе та довкілля. Така мета передбачає зміну методологічних акцентів, тобто школа, учитель мають формувати у своїх вихованців ставлення до базової хімічної освіти як до загальноосвітніх, загальнокультурних надбань суспільства. При цьому головним є не стільки формування знань, умінь та навичок, скільки формування певних компетенцій особистості. Саме базові компетенції учнів, сформульовані Радою Європи, лежать в основі розробки 12-бальної системи оцінювання навчальних досягнень учнів:

— соціальні: уміння людини жити в суспільстві;

— полікультурні;

— інформаційні: підвищення ролі інформації в сучасному суспільстві, оволодіння інформаційними технологіями, умінням здобувати, критично осмислювати і використовувати різноманітну інформацію;

— саморозвитку та самоосвіти: потреба та готовність постійного навчання як у професійній діяльності, так і в особистому та суспільно-житті;

— компетенції, що реалізуються у прагненні й здатності до раціональної продуктивної діяльності.

Зрозуміло, що для формування компетенції треба певним чином організувати діяльність учнів на уроці та в позаурочний час. Перед вчителем постає питання — як це зробити? Ми звикли, що на уроці більше говорить і працює вчитель: пояснює, демонструє, готує завдання, складає схеми, заповнює таблиці тощо.

У цій діяльності саме вчитель і набуває певних компетенцій. А учень? Відомо, що зміст освіти включає два компоненти: предметний — базовий зміст навчальних дисциплін, що забезпечує рівень знань, визначений державними стандартами, та діяльнісний як технологія самовизначення та самореалізації.

Ще раз розглянемо види діяльності, які передбачає діяльнісний компонент змісту сучасної освіти, в тому числі хімічної:

— загальнонавчальна: методи навчання, способи пошуку інформації, робота з літературою, навички спілкування, методи взаємонавчання (організація роботи в групі, техніка виступу, рецензування, взаємооцінювання тощо);

— пізнавальна: інтелектуальні розумові операції (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, класифікація тощо), спостереження; досвід (експеримент, диференціація, інтеграція) та ін.;

— перетворювальна (творча) діяльність: способи виявлення протиріч, формулювання проблеми; дії в ситуації невизначеності; гіпотеза; метод проектів тощо;

— самоорганізуюча діяльність: способи самостійної постановки цілей; самоаналіз, самоконтроль, самооцінювання, саморегуляція, рефлексія.

Саме діяльність кожної конкретної особистості і буде проявом ідеї особистісно-орієнтованого навчання.

При цьому немає принципового значення, в класі якого профілю — гуманітарного, універсального, природничого, хіміко-біологічного навчається дитина. Для кожного з цих профілів опубліковані відповідні навчальні програми, які затверджені Міністерством освіти і науки України, і завдання вчителя хімії — таким чином організувати навчання (вчення), щоб якомога повніше забезпечити реалізацію завдань сучасної хімічної освіти. Але, як виявляється на місцях, одна із проблем якісної хімічної освіти полягає в недостатньому розумінні відмінності змісту навчання хімії в класах різних профілів: в класі так званого хіміко-біологічного профілю за навчальним планом відведено 2,5 години (по семестрах 2 і 3, або навпаки), вчитель працює за програмою універсального профілю, яку він самотужки розширив (чи поглибив?). При цьому мало хто з керівників закладів освіти і вчителів хімії враховує те, що йдеться не тільки про назву профілю, а й про рівень хімічної освіти. У державних і нормативних документах саме рівень хімічної освіти визначає зміст програми і навчальне навантаження:

рівень стандарту — гуманітарний профіль — 1 година на тиждень (достатній мінімум);

академічний рівень — універсальний профіль — 2 год.;

підвищений рівень — природничий профіль — 3 год.;

поглиблений рівень — хімічний (хіміко-біологічний, хіміко-екологічний, агрохімічний, хіміко-технологічний, медичний тощо) — 4 год.

Збільшення кількості навчальних годин пов'язане не тільки із розширенням і поглибленням теоретичного матеріалу, але й розширенням практичної та експериментальної частини: семінарських занять, дослідів, практичних робіт, що потребує досить сформованого навчально-методичного забезпечення та ґрунтовної матеріальної бази хімічного кабінету.

Методичні виїзди на місця, спілкування із слухачами курсів підвищення кваліфікації вчителів хімії, діагностичний моніторинг якості хімічної освіти в 9-х та 11-х класах, перевірка робіт учасників інтелектуальних змагань з хімії серед учнів сільських шкіл дозволяють зробити висновки про необхідність напруженої самоосвітньої роботи кожного вчителя хімії щодо забезпечення діяльнісного компонента змісту сучасної освіти, в тому числі хімічної.

Здебільшого вчителі хімії приділяють увагу набуттю учнями знань хімічних понять, властивостей основних класів органічних і неорганічних сполук та організації загальнонавчальної та пізнавальної (інколи) діяльності. Значно менше уваги приділяють когнітивним аспектам хімічної освіти, які включають концептуальне

розуміння (розуміння учнями зв'язків, що пояснюють процеси навколишнього світу, співвіднесення абстрактних та більш загальних наукових питань), здатність учня висловлювати науковий висновок щодо певної проблеми, формування пояснень та використання набутих знань і навичок у нових ситуаціях. Апробація моніторингу природничо-наукової освіти восьмикласників передбачала до 70 % завдань, пов'язаних саме із когнітивними здібностями, які є складовою якості сучасної освіти. Певною мірою розвитку цих здібностей можуть сприяти завдання (при організації будь-якої форми роботи на будь-якому етапі уроку) на зразок:

— Чому під час горіння деяких видів палива утворюється кіптява на посуді?

а) посуд був погано вимитий;

б) паливо містить домішки, які утворюють кіптяву;

в) в повітрі приміщення недостатньо кисню;

г) в приміщенні дуже тепло.

Запобігти її утворенню можна, якщо:

а) вимити посуд;

б) вимити плиту;

в) відкрити квартиру;

г) зачинити двері на кухню.

Або у 9—10 класі (в залежності від змісту уроку):

1. Порівняйте будову атомів елементів №... і №...

Що спільне і що відмінне?

Як впливає будова атомів на зміну властивостей елементів?

2. а) Запишіть формули вищого оксиду та відповідного гідроксиду елемента № ____.

б) Назвіть його характер.

в) Типові властивості підтвердіть записом молекулярних рівнянь реакцій.

г) Як ці властивості можна пояснити з позиції теорії електролітичної дисоціації?

д) Відповідь підтвердіть записом повних та скорочених іонних рівнянь реакції.

е) Де в природі (побуті, промисловості, сільському господарстві) можна спостерігати (використати) ці властивості?

Або: 10—11 клас (гуманітарний профіль) відповідно до теми уроку:

1. а) Назвіть відомі вам природні полімери.

б) Які їх властивості використовує людина?

в) До складу яких природних об'єктів вони входять?

2. а) Чому ще Д. І. Менделєєв казав: «Нафта — не паливо. Топити можна і асигнаціями».

б) Де в народному господарстві людина використовує продукти нафтопереробки?

в) Наведіть приклади позитивного та негативного впливу використання нафтопродуктів на природне середовище.

3. а) Розкрийте поняття:

гідроліз це....

б) Наведіть приклади речовин, для яких може бути характерним це явище.

в) Яке значення має процес гідролізу в організмі людини?

Наводячи ці зразки, ми намагаємось запобігти немотивованому захопленню деяких вчителів хімії дидактичними матеріалами, які друкуються останнім часом, але не мають відповідного грифа МОН України, і спонукати колеги до критичного та творчого їх осмислення.

Наступна проблема, яку виявлено під час виїздів на місця, це розподіл навчального часу в межах теми, календарне планування, в якому рідко можна виявити уроки формування знань, вмінь, навичок у будь-якій формі, узагальнюючі уроки. Зовсім неприпустимим є таке календарне планування, коли після уроку «Тематичне оцінювання» на наступному уроці або через урок проводиться «Контрольна робота». Відповідно до листа МОН України письмова контрольна робота як форма тематичного оцінювання може проводитись один раз за семестр; у жодному нормативному документі не йдеться про семестрові або річні контрольні роботи. В інструктивно-методичному листі до початку 2004/2005 навч. року говориться про необхідність узгодження адміністративних (директорських, інспекторських) контрольних робіт (зрів знань) з тематичним оцінюванням, яке запланував вчитель.

Розмірковуючи над планом своєї діяльності, вчитель має чітко визначити для себе не тільки зміст навчання і навчальної діяльності учнів, але й опорні, базові знання, якими вже оволоділи учні і які треба актуалізувати на початку уроку, щоб оптимальним чином його організувати. Зрозуміло, що на порядок денний впливає питання щодо організації домашнього завдання.

Проаналізувавши розробки уроків вчителів бачимо, що частіше за все домашнє завдання виглядає таким чином: вивчити (!) §..., виконати вправи... І це при тому, що більшість вчителів хімії в рамках шкільних методичних об'єднань розв'язують проблему особистісно-орієнтованого навчання і виховання або диференційованого підходу до навчання школярів. Але досить часто саме в цій частині навчально-виховного процесу — домашнє завдання — такий підхід відсутній.

Якою може бути мета домашнього завдання? Вона може бути різною: повторення і осмислення вивченого на попередньому уроці; удосконалення знань, вмінь та навичок і відпрацювання компетенцій, пов'язаних з необхідністю самостійно здобувати знання, неперервно навчатися, застосовувати знання на практиці тощо.

Якщо домашнє завдання передбачає роботу з підручником, то вчитель має бути впевненим, що учні розуміють, що він мав на увазі, коли казав: «Вивчити параграф...» (саме так говорять і пишуть у розробках більшість вчителів хімії).

Зрозуміло, що «вивчити» дослівно як вірш хімічний текст досить важко — та й навіщо?

Основна мета — виділити головне, проаналізувати ознаки явищ, встановити причинно-наслідкові зв'язки, порівняти, узагальнити тощо. Саме такий коментар до домашнього завдання буде сприяти розвитку мислення дитини, формуванню та набуттю нею певних компетенцій, про які йшлося на початку статті.

З перших уроків вивчення хімії необхідно намагатися індивідуалізувати домашнє завдання відповідно до здібностей та можливостей конкретного учня.

Завдання має бути посиленням для більшості дітей, але не дуже простим для більш обізнаних (сильних). Тому має сенс домашнє завдання формувати з двох частин:

- 1) загальної для всіх учнів класу;
- 2) творчої (індивідуальної).

З урахуванням уподобань школярів виправдує себе домашнє завдання «на вибір».

Одеським обласним інститутом удосконалення вчителів у співпраці з Одеським національним університетом ім. І. І. Мечникова підготовлено добірку творчих домашніх завдань для учнів 8-го та 9-го класів відповідно до чинної програми. Але творчо працюючий вчитель і сам може розробити завдання на зразок:

1) «Правила поведінки та техніка безпеки на домашній кухні».

2) Конкурси знавців:

— хто згадає більше прикладів з літератури, в яких йдеться про хімічні явища;
— які фізичні та хімічні явища відбуваються під час приготування обіду?
— хто більше наведе прикладів природних сполук з Оксигеном тощо.

3) Фантазуємо разом:

— твір на тему «Якщо б не було хімії»;
— складіть загадки, оповідання, вірші, використовуючи наступні терміни і поняття...;
— підготуйте презентацію «Кисень — життєдайна речовина»;
— зробіть репортаж на тему «Чим ми дишаємо»;

— напишіть оповідання:

«Космічний корабель прибув на невідому планету. Зовнішні аналізатори встановили відсутність в атмосфері кисню...»

(Питання, які можуть допомогти:

— що побачили космонавти?
— які умови існування істот на планеті?
— які речовини не можуть існувати на планеті у порівнянні із Землею?
— чи може інший елемент замінити Оксиген?

— намалюйте своє враження від знайомства з Гідрогеном (будь-якою речовиною або елементом, який вивчався).

4) Візьміть інтерв'ю у пожежника на тему «Чому виникають пожежі, як їх попереджати і гасити».

5) Завдання із серії «Домашній експеримент»: спостереження за зміною забарвлення

ФРАГМЕНТ ТЕМАТИЧНОГО ПЛАНУ ВИВЧЕННЯ ХІМІЇ У 8 КЛАСІ

Тема «Складні речовини»

№	Дата	Зміст уроку	Тип уроку	Опорні (базові) знання	Нові знання та способи дії	Форми роботи та види діяльності	Наочність, дидактичне забезпечення	Експеримент	Міжпредметні зв'язки	Домашнє завдання
		Кислоти, їх склад, назви, класифікація. Солі, їх склад, назви.	Урок формування знань, умінь, навичок.	Складні речовини, валентність, метали, хімічні властивості води, індекс.	Кислотний залишок, окиснювальні і безокиснювальні кислоти, складання формул солей.	Хімічний диктант, робота з підручником, розповідь і пояснення вчителя. Фронтальна робота, індивідуальна робота.	Таблиця "Назви кислот і солей", зразки солей і кислот. Картки з формулами кислот, оксидів, солей.	Демонстрація зразків кислот та солей.	Географія, біологія, фізика.	§32 творче: Кислоти та солі навколо тебе.
		Хімічні властивості кислот	Комбінування формування знань, умінь і навичок.	Кислоти, оксиди металів, солі, реакція заміщення, коефіцієнт, хімічні рівняння.	Індикатор, витискувальний ряд металів, активність металів, реакція обміну.	Фронтальна бесіда, групові лабораторні дослідження, розповідь вчителя, дидактична гра, робота з підручником.	Таблиця "Витискувальний ряд металів", реактиви, хімічний посуд, таблиця розчинності.	Демонстрація хімічних властивостей кислот, лабораторні дослідження.	Біологія	§ 33, дописати рівняння хіміч. реакцій за схемами і творчо.
		Хімічні властивості кислот. Узагальнення та закріплення знань	Формування знань про склад, назви, класифікацію кислот та їх хімічні властивості. Форма - гра.	Оксиди, кислоти, солі, основні типи хімічних реакцій.	Індивідуальна, фронтальна, групова робота, робота з підручником, взаємоопитування, хімічний диктант, розв'язування задач.	Таблиця розчинності кислот, витискувальний ряд металів.	Таблиця розчинності кислот, витискувальний ряд металів.	Експериментальна робота на задачі: визначити розчин кислот	Біологія, фізика, математика.	§32, 33, задачі, вправи стандартні та творчі.

деяких рослин за певних умов (рослинні індикатори) тощо.

Зрозуміло, що деякі з таких домашніх завдань можуть мати довготривалий характер, що підтверджує необхідність своєчасного їх планування (задавання та використання на певних уроках у межах теми).

Враховуючи все зазначене, можна зробити висновок щодо необхідності досконалого опрацювання вчителями хімії (самостійно або в межах ШМО, РМО) сучасних матеріалів АПН і МОН України відносно змісту хімічної освіти, критеріїв визначення її якості, засобів і форм забезпечення контролю і корекції якісної хімічної освіти.

Пропонуємо варіант структури тематичного плану, який може стати у нагоді як вчителям-початківцям, так і досвідченим вчителям хімії. Цей варіант не є догмою, вчитель може доповнювати структурні елементи, змінювати його зміст, але в будь-якому випадку такий підхід до організації навчання хімії дозволяє створювати або коригувати певну систему, визначати місце кожного уроку, а може й кожної дитини в цій системі.

Н. П. ШАПІРОВА,

методист науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ.

ПРО ВИКЛАДАННЯ БІОЛОГІЇ У 2005/2006 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Вивчення біології у 2005/2006 навчальному році здійснюватиметься за такими програмами: «Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Біологія», Київ, видавництво «Шкільний світ», 2001 року, «Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання», Київ, видавництво «Педагогічна преса», 2004 року.

Звертаємо увагу вчителів на те, що у 2005/2006 навчальному році п'ятикласники навчальних закладів усіх типів вивчатимуть курси «Природознавство» і «Основи здоров'я».

Курс «Природознавство» розрахований на 35 годин, тобто 1 година на тиждень.

Цей навчальний курс є інтегрованим пропедевтичним курсом, що передбачає формування в учнів уявлень про цілісність природи та місце людини в ній, засвоєння знань, які складають основу для подальшого вивчення систематичних курсів біології, географії, фізики, хімії. Чотири теми, які запропоновано для вивчення в 5-му класі 12-річної школи, стосуються всіх без винятку природничих дисциплін. Однак у 5-му класі переважають фізико-хімічні знання, а у 6-му — біологічні.

Викладання біології як навчальної дисципліни в школі з 12-річним терміном навчання розпочнеться з 7-го класу, тобто з 2007/2008 навчального року.

Важливим складником шкільної освіти є формування мотивацій до збереження та зміцнення здоров'я дитини. Саме на досягнення цієї мети й спрямований курс «Основи здоров'я». Як і курс «Природознавство», «Основи здоров'я» — інтегрований курс, який за змістом об'єднує питання здоров'я та безпеки життєдіяльності. Його завданням є формування в учнів свідомого ставлення до свого життя і здоров'я, оволодіння основами здорового способу життя, життєвими навичками безпеч-

ної та здорової поведінки, формування в учнів здоров'язберігаючої компетенції. Відповідно до Типових навчальних планів, затверджених наказом МОІН України від 23.02.2004 р., № 132, на вивчення предмета «Основи здоров'я» у 5-му класі відводиться 1 година на тиждень за Програмою для 5—9 класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів («Основи здоров'я», видавництво «Перун», 2005 рік).

Усі рекомендації щодо викладання біології в школі з 11-річним терміном навчання за чотири попередніх роки залишаються чинними й у 2005/2006 навчальному році.

У новому навчальному році варто звернути увагу на вивчення біології у профільних класах.

Для формування змісту навчального предмета «Біологія» будь-якого профілю необхідно керуватися таблицею розподілу годин на навчальний предмет (біологія) за рівнями змісту.

№	Рівень змісту	Класи	
		X	XI
1	Стандарт	1,0	2
2	Академічний	1,0	2
3	Профільний	3	3

Вивчення предмета «Біологія» у безпрофільній школі й відповідно в класах хіміко-технологічного або фізико-хімічного профілю здійснюється з урахуванням 1 години — 10 клас і 2 години — 11 клас.

У класах екологічного, агрохімічного профілів біологія вивчатиметься за таким тижневим навантаженням:

10 кл. — 3 години; 11 кл. — 3 години.

У класах біолого-хімічного, біолого-фізичного, біолого-географічного, біолого-технологічного, біолого-фізіологічного (медичного) профі-

лів передбачається в 10—11 кл. по 3 години на тиждень. Змістовно обсяг профільного навчання пропонується реалізувати не тільки через базові загальноосвітні предмети, але й через профільні та елективні курси.

Деякі програми профільних та елективних курсів вже надруковані на шпальтах газет «Біологія. Хімія. Шкільний світ». У 2005/2006 навчальному році вийдуть програми, які рекомендовані МОІН України.

Однією із тенденцій в сучасній освіті є посилення практичної спрямованості змісту шкільних предметів природничого циклу взагалі й біології, в тому числі. Ця тенденція впливає й на визначення мети навчання біології, яка спрямована на здобуття учнями не лише теоретичних знань, а й оволодіння практичними вміннями. При цьому практикою доведено, що найефективнішим способом залучення дітей до занять з біології є проведення лабораторних і практичних робіт, на яких учні можуть експериментувати, досліджувати. Звертаємо увагу вчителів, що джерелом знань учнів на уроці є лабораторна робота. На проведення лабораторної роботи відводиться 20—25 хвилин. Відповідно до дидактичних цілей лабораторні роботи проводяться під час вивчення нового матеріалу. У процесі проведення практичної роботи учні застосовують знання на практиці. На виконання практичної роботи відводиться весь урок. Такий урок належить до окремого типу уроків — формування практичних умінь і навичок. Таким чином, мета практичних робіт — сформувати в учнів уміння та навички оперувати об'єктами з метою більш глибокого їх вивчення.

Результативність уроків обумовлюється раціональним поєднанням усіх його елементів, визначенням конкретної дидактичної мети і змісту кожного етапу уроку, використанням найбільш ефективних форм навчальної роботи, плануванням часу уроку. Вчителі, розвиваючи пізнавальний інтерес учнів до вивчення біології, повинні адаптувати освітній процес до індивідуальних особливостей школярів. Для досягнення цієї мети вчителі Одещини використовують різноманітні сучасні технології. Цікаво і плідно працюють вчителі — члени обласної творчої групи:

- Гасанова І. В. (гімназія № 5 м. Одеси);
- Шевченко К. М. (гімназія № 2 м. Одеси);
- Галутва Н. Г. (ліцей «Чорноморський» м. Одеси);
- Сербінова М. Н. (Приморський ліцей м. Одеси);
- Куш І. В. (ЗОШ № 35 м. Одеси);
- Бредіхіна Т. С. (ЗОШ № 51 м. Одеси);
- Ліповникова Л. Г. (ЗОШ № 62 м. Одеси);
- Іщенко І. М. (ЗОШ № 33 м. Одеси);
- Москвіна Л. С. (Маріїнська гімназія м. Одеси);
- Діденко Г. О. (АШГ № 3 м. Южною);

— Бойко Л. Д. (ЗОШ № 105 м. Одеси);

— Ткач А. С. (гімназія № 4 м. Одеси).

Вчителі Одещини також впроваджують особистісний підхід до екологічного виховання. Попова Г. І., вчитель біології Суворовської ЗОШ І—ІІІ ступенів Ізмайльського району Одеської області надає перевагу впровадженню в навчальний курс біології саме екологічних знань, створенню авторських програм, факультативних занять з регіональної екології, формуванню системи екологічного просвітництва населення. З метою сприяння розвитку творчих інтересів учнів під керівництвом вчительки було створено музей Ветландів.

Творчо і плідно працюють вчителі Вилківського НВК ЗОШ І—ІІІ ступенів — ліцею Кілійського району Одеської області по формуванню екологічного світосприйняття (директор Соловйова А. Г.).

Цей навчальний заклад є обласним експериментальним майданчиком Одеського інституту удосконалення вчителів.

Не менш важливим напрямком особистісно-орієнтованого навчання є робота з обдарованими учнями. Учні Одеської області мають можливість брати участь у різноманітних змаганнях з біології та екології. Безумовно найбільш важливим з них є Всеукраїнська олімпіада.

У 2004/2005 навчальному році членами команди Одеської області на IV етапі Всеукраїнської олімпіади стали учні:

— Теселкін Олексій, учень 10 класу гімназії № 5 м. Одеси (вчитель Гасанова І. В.);

— Богата Світлана, учениця 8 класу Рішельєвського ліцею м. Одеси (вчитель Задерей Н. С.);

— Кобилянська Тетяна, учениця 11 класу Рішельєвського ліцею м. Одеси (вчитель Задерей Н. С.);

— Ногін Віктор, учень 9 класу гімназії № 1 м. Одеси (вчитель Фіногеева І. А.);

— Пісковацька Вероніка, учениця 10 класу Рішельєвського ліцею м. Одеси (вчитель Задерей Н. С.).

У важкому змаганні одесити вибороли один диплом II ступеня і два дипломи III ступеня. Цей успіх став можливий не тільки завдяки наполегливості учнів і творчій праці вчителів, але й колективу викладачів біологічного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, які брали участь у тренувально-відбіркових зборах по формуванню команди біологів.

Якісна, плідна, результативна робота з обдарованою молоддю проводиться в Ізмайльському Політехнічному ліцеї (директор Сіраєва О. Г.). 13.05.2005 р. на базі ліцею під керівництвом міського методичного кабінету (завідувачка Бобовникова В. І.) було організовано та проведено методичну раду для біологів Ізмайльського, Болградського і Ренійського районів, де вчителі біології Кедік І. Ф., Тарас В. С.

під керівництвом Шиловой Л. Р., заступника директора ліцею, щиро ділилися своїми творчими надбаннями щодо роботи з обдарованими учнями.

І на закінчення хочеться сказати: «Масштабна робота зроблена на просвітницькій ниві вчителями-біологами, багато заплановано й на наступний рік. Щиро вітаємо колег з початком

нового навчального року, бажаємо здоров'я, оптимістичного настрою, творчого натхнення, благополуччя в сім'ях».

Т. Л. ПОНТУС,

методист кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ.

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДИНИ

Формування в учнів географічних знань, які забезпечують розвиток просторових уявлень про земну поверхню та можливість свідомо орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних і геоecологічних подіях у державі та світі, одне з головних завдань сучасної географічної освіти.

Важливими компонентами змісту географічної освіти є: знання, вміння, досвід творчої діяльності та досвід емоційно-цілісного відношення до світу. Ці компоненти спрямовані не тільки на формування в учнів знань про основи географічної науки, але й на розвиток таких якостей особистості, як погляди, життєва позиція, ціннісні орієнтири. Географічні знання забезпечуть формування в учнів наукового світогляду.

Але зважаючи на відомий японський вислів: «Освіта — це те, що залишається, коли все забуто», вчителю потрібно відповідати на запитання: які саме географічні знання найбільш доцільно в наш час викладати в загальноосвітній школі. Життя сучасної людини неможливе без певного багажу фактичного матеріалу. Однак кількість інформації швидко зростає, що потребує від людини постійно оновлювати та поповнювати свої знання. Вміння орієнтуватися в цій інформації, аналізувати її, відкидати знецінену, вирішувати, що важливо, а що ні, потрібно учням для життя у світі, який постійно змінюється. Звичайно, це неможливо без оволодіння учнями навичками самоосвітньої компетентності. Також змінюється статус сучасного вчителя, який перестає бути лише джерелом передачі інформації. Його основне завдання — керівництво процесом навчання, що вимагає від нього не тільки глибокого знання предмета, але й досконалого володіння сучасними технологіями навчання.

В Одеській області працює багато творчих висококваліфікованих вчителів географії. Лабораторія географії та економіки ООІУВ у 2004/2005 навчальному році провела певну роботу по вивченню перспективного педагогічного досвіду. Пропонуємо ознайомитися з деякими матеріалами.

Г. М. Стасилевич, вчитель географії Мардарівської загальноосвітньої школи Котовського району, велику увагу в своїй педагогічній діяльності приділяє принципам особистісно-орієнтованого навчання, в основі якого лежить визнання унікальності кожної дитини, створення психолого-педагогічних умов, які дозволяють працювати з кожним учнем відповідно до його природних здібностей, нахилів та інтересів. У творчій роботі вчителя «Впровадження інтерактивних технологій навчання» обґрунтовано використання інтерактивних методів роботи щодо активізації діяльності учнів, розвитку їх творчого мислення, вміння застосовувати здобуті знання у вирішенні економічних і соціальних проблем на уроках географії.

О. А. Погорецька, вчитель географії Овідіопольської загальноосвітньої школи № 2, в своїй педагогічній діяльності робить акцент на інтерактивні принципи навчання — взаємодію, співробітництво вчителя та учнів, діалог, творчість, спільний пошук.

О. Г. Козлова, вчитель географії спеціалізованої загальноосвітньої школи № 117 міста Одеси, також використовує в своїй роботі технологію проблемно-модульного навчання. Узагальнений досвід вчительки розкриває в своїй творчій роботі «Проблемний підхід до розвитку творчої особистості учня на уроках географії». Творчі здібності учнів вона розвиває і в позакласній роботі на основі індивідуального підходу, використання ігор, технологій групової та колективної діяльності, методу проектів.

Вчитель географії навчально-виховного комплексу «Балтська ЗОШ І—ІІІ ступенів ім. О. Гончара — ліцей» Ткач П. О. вбачає підвищення ефективності уроку географії через реалізацію краєзнавчого принципу. Вчитель вважає, що шкільне краєзнавство є однією із найважливіших форм навчальної та виховної роботи з учнями. Зовсім по-іншому сприймається інформація під час краєзнавчих походів та екскурсій. В процесі поглибленого вивчення свого краю перед учнями найбільш чітко розкриваються особливості навколишнього середовища, стає більш зрозумілим життя людей. В своїй

педагогічній діяльності вчитель впроваджує два напрямки шкільного краєзнавства: навчально-освітній та пошуково-дослідницький. На уроках він постійно звертається до краєзнавчого матеріалу, зібраного учнями під час туристичних походів, метеорологічних, фенологічних спостережень. На основі зібраних краєзнавчих матеріалів учні виконують дослідницькі роботи, які неодноразово були нагороджені дипломами на різноманітних змаганнях.

Широко використовують краєзнавчий принцип у вивченні географії Т. С. Мірошніченко та М. В. Данилова, вчителі загальноосвітньої школи № 4 міста Арциза. Спільно з учнями ними був створений краєзнавчий музей, в якому зібрані не лише старовинні експонати (одежа, предмети побуту та інші), але й експонати, виготовлені руками учнів. Наприклад, рельєфна карта Арцизького району, модель-проект «Майбутнє міста Арциза» тощо. Також учні цієї школи проводять дослідні роботи, з якими регулярно виступають на екологічних форумах. У цьому році вони працювали над дослідницькою роботою «Історія селища Комсомолець від радгоспу до ВАТ «Комсомолець». Ще одним з напрямків роботи цієї школи є розвиток краєзнавчого туризму.

Екологічна спрямованість простежується в роботі вчителів Л. М. Зінченко (Великодолинська ЗОШ № 1 Овідіопольського району) та Л. П. Царьової (ЗОШ № 5 міста Арциза). Екологічний клуб «Екос» (керівник Л. П. Царьова) був організований з метою боротьби за підвищення у мешканців міста культури природокористування. Учасники клубу не тільки проводять роботу по очищенню території міста від сміття, але й виявляють джерела забруднення, про що повідомляють у місцевій пресі. Учні Людмили Миколаївни Зінченко провели велику роботу по насадженню дерев на берегах річки Аккаржа, а також по боротьбі із смітниками.

У цьому навчальному році вчителі Одещини вперше взяли активну участь у листуванні з Всеукраїнським часописом «Краєзнавство, географія, туризм».

Видавництво високо оцінило методичні розробки вчителів області, про що свідчать відповідні відгуки. Достатня кількість матеріалів була надрукована протягом останнього року. Це розробки таких вчителів: Н. А. Ляхно (ЗОШ № 1 м. Арциза), О. Г. Козлова (СЗОШ № 117 м. Одеси), В. Н. Костюк (ЗОШ № 44 м. Одеси), Т. М. Стоянова (гімназія № 5 м. Одеси) та інші. Це свідчить про високий потенціал вчителів географії нашої області.

Стосовно викладання географії в загальноосвітніх навчальних закладах слід зауважити, що всі рекомендації МОІН України та ООІУВ, починаючи з 2001 року, залишаються чинними і у 2005/2006 навчальному році. Вивчення географії здійснюватиметься за програмами редакції 2001 року «Програма для загаль-

ноосвітніх навчальних закладів. Географія», Київ «Шкільний світ», за винятком 5 класу. З 2005/2006 навчального року в 5 класі вивчатиметься інтегрований курс «Природознавство». Програма цього курсу надрукована в газеті «Краєзнавство. Географія. Туризм», № 12 (березень 2005 року). Цей курс має інтегровану та пропедевтичну спрямованість. Його основним завданням є «розвиток в учнів пізнавального інтересу до вивчення природи; засвоєння знань, що складають основу астрономії, біології, географії, екології, фізики, хімії...» Орієнтоване тематичне планування курсу «Природознавство» надруковано в газеті «Краєзнавство. Географія. Туризм», № 16 (квітень 2005 року), автор Л. Б. Паламарчук. Також методичні рекомендації щодо викладання цього курсу розроблені викладачами та методистами кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ.

Міністерство освіти і науки України рекомендує використовувати для викладання курсу «Природознавство» такі підручники:

Ільченко В. Р., Гуз К. Ж. Природознавство. Довкілля. — Полтава: ТОВ «Довкілля-К» 2005 (для шкіл, які працюють за освітньою програмою «Довкілля»).

Ярошенко О. Г., Баштовий В. Н., Коршевнюк Т. В. Природознавство. 5 клас. — К.: Генеза, 2005.

Сак Т. В., Гірний О. І., Зінкевич М. В. Природознавство. 5 клас. — К.: Навчальна книга, 2005.

Базанова Т. І., Новак К. В., Дербеньова А. Г., Садкіна В. І. Природознавство. 5 клас. — Харків: Світ дитинства, 2005.

Бібліотечний фонд Одеської області очікує підручники за редакцією авторів: Базанова Т. І., Новак К. В., Дербеньова Л. Т., Садкіна В. І. — Харків: Світ дитинства, 2005.

Курс «Рідний край» пропонується викладати за рахунок варіативного складника навчального робочого плану для 5 класу. Для вивчення цього курсу в Одеській області необхідно використовувати підручник авторів О. Г. Топчієва, Л. П. Толкаченко «Рідний край. Одещина». «Ярослав», 2004 р.

Перелік підручників для вивчення шкільного курсу географії надрукований в Інформаційному збірнику МОІН України, № 13—14.

Окремо хочемо презентувати підручник «Економічна та соціальна географія світу», автори П. О. Масляк, І. І. Дахно, «Вежа», 2003 р. Цей підручник проходив апробацію в Одеській області протягом 2003/2004 та 2004/2005 навчальних років на базі загальноосвітніх шкіл № 61 (вчитель М. П. Джумига) та № 72 (вчитель Н. Й. Панасюк) міста Одеси. Вчителі, які проводили апробацію підручника, відзначили його сучасність, яскравість, доступність викладу навчального матеріалу. Автори враховують вікові та психологічні особливості учнів, забезпечують диференційований підхід у вивченні

географії, спрямований на активізацію пізнавальних інтересів учнів та їх зацікавленість у вивченні предмета. Але було також зауважено, що для використання у профільних класах він потребує суттєвого доопрацювання.

Сучасне викладання географії в школі вимагає постійного оновлення засобів навчання. Одна з найбільш актуальних проблем шкільного навчання є його комп'ютеризація. Розробкою програмних засобів в Україні займаються декілька підприємств, а саме: «Інститут передових технологій» і науково-видавниче підприємство «АВТ».

«АВТ» проектує та розробляє інтегровані навчально-атестаційні комплекси, які призначені для автоматизованого навчання та контролю знань. Автоматизоване навчання може бути організоване як:

- групове у мережі комп'ютерного класу під керівництвом вчителя;
- самостійна робота в навчальному класі;
- індивідуальне — вдома.

Автоматизований контроль знань учнів відбувається як:

- поточний контроль (при повторенні та закріпленні вивченої теми під час розв'язання тестів, задач, відповідей на питання тощо);
- періодичний (тематична атестація);
- підсумковий.

Комплекс, створений на основі підручника для 10 класу, рекомендованого Міністерством освіти і науки України, містить слайди з економічної та соціальної географії світу, карти, озвучений лекційний матеріал, словник термі-

нів і понять, відеофрагменти. Також комплекс вміщує блок завдань для закріплення та контролю знань, включаючи тренінг по карті.

Вивчення стану викладання географії в деяких районах області показало, що при формуванні навчальних робочих планів не всі навчальні заклади дотримуються положень Концепції профільного навчання. Зміст географічної освіти в профільних класах реалізується через обов'язкове викладання курсу «Соціально-економічна географія світу», курсів за вибором та факультативів.

У 10 класі суспільно-гуманітарного профілю вивчається курс «Соціально-економічна географія світу» та в 11 класі курс «Країнознавство» (журнал «Географія та основи економіки», № 5, 2005 р.). У 10 класі природничого профілю також вивчається курс «Соціально-економічна географія світу» та курс «Геоecологія» (газета «Краєзнавство. Географія. Туризм», № 43, листопад 2004 р.) — в 11 класі.

Крім профільних курсів, необхідно також передбачати викладання курсів за вибором. Перелік курсів за вибором всіх профілів надрукований в журналі «Географія та основи економіки», № 4, 2004 рік.

Вважаємо, що дана інформація та методичні рекомендації допоможуть вчителям при викладанні географії в загальноосвітніх навчальних закладах області.

І. П. ТЕРТИЧНА,

зав. науково-методичною лабораторією географії та економіки ООІУВ.

НА ШЛЯХУ ДО ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РІВНЯ

Національна доктрина розвитку освіти визначає основні напрямки переходу системи освіти на новий рівень гуманістично-інноваційної освіти, на забезпечення її конкурентоспроможності в європейському та світовому освітньому просторі, на формування покоління молоді, захищеної та мобільної на ринку праці, здатної здійснювати особистісний духовно-світоглядний вибір, навчатися впродовж життя, озброєної необхідними знаннями, навичками та компетентностями для інтеграції в суспільство на різних рівнях.

Розглянемо, як відбувається цей процес в загальноосвітніх навчальних закладах Одеської області в межах впровадження економічної освіти.

Два роки в загальноосвітніх навчальних закладах області викладається курс «Основи економічних знань». Вчителі, які першими почали викладати цей курс, повністю відповідають відомому визначенню К. Д. Ушинського «вчитель залишається вчителем, доки сам

вчиться». Вчителі географії, математики, історії, трудового навчання використовують у своїй роботі підручники «Основи економіки». 314 вчителів пройшли курси підвищення кваліфікації при Одеському обласному інституті удосконалення вчителів, 80 з них отримали методичну допомогу на семінарах, організованих Одеським центром сприяння економічній освіті за підтримки ООІУВ, інші займалися самоосвітою. У деяких районах Одеської області виникли як самостійні підрозділи методичні об'єднання вчителів економіки.

Що визначили для себе фахівці різних навчальних предметів? Перш за все, те, що введення курсу «Основи економіки» потребує застосування сучасних педагогічних технологій, нових підходів до викладання, зміни ключового питання «Про що ви дізнались?» на питання «Де ці знання ви можете використати?». Уроки економіки перетворились на діалог зацікавлених сторін, де можна вислухати різні думки, захистити свою, вступити в дискусію, розро-

бити особистий проект та презентувати його аудиторії.

Провідний експерт Центру аналітичних досліджень в освіті О. Овчарук у своїй статті «Ключові компетентності: європейське бачення» наводить класифікацію ключових компетентностей особистості, яка прийнята OESD — Організацією економічної співпраці та розвитку.

Соціальні компетентності — учні вчаться визначати особистісно значущі цілі, цінити співпрацю, розв'язувати проблеми, які виникають в складних ситуаціях, давати самооцінку своїм словам і діям, намагаються порівнювати соціальні та громадянські цінності, набувають комунікативних навичок та вчаться визначати особисту роль в суспільстві.

Мотиваційні компетентності — учні вчаться робити власний вибір, прагнуть застосовувати особисті практичні навички, усвідомлюють необхідність адаптуватися і бути мобільними, бажають змінити життя на краще та досягти успіху в житті.

Функціональні компетентності — вчаться оперувати знаннями в навчанні та житті, використовувати джерела інформації для власного розвитку, використовувати ІКТ, розвивають лінгвістичну та наукову компетентність.

На наш погляд, навчальний курс «Основи економіки» сприяє розвитку ключових компетентностей учнів.

Найбільш яскраво про це свідчить участь учнів Одеської області у Всеукраїнському конкурсі «Молода економіка», який щорічно проводиться Недержавним аналітичним центром «Інститут Реформ» за підтримки Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Державної податкової адміністрації України.

Журі конкурсу отримало 196 учнівських робіт. Ці роботи присвячувались дослідженню двох тем: «Якби я став Президентом України, я б у першу чергу...» і «Переваги та недоліки середньої освіти в Україні». Слід відзначити досить широку географію учасників: всі адміністративні райони Одеської області та міста. Журі відмітило ґрунтовні роботи Євгена Асауляка та Дениса Шаповала — учнів Нерубайського НВК Біляївського району, Ганни Михайлової — випускниці Дмитрівської ЗОШ Тарбунарського району, Лариси Кірової — учениці Новотроїнівського НВК Болградського району, Інни Енчу — учениці ЗОШ № 4 м. Рені та інших.

Особливо цікавими були дослідження з теми «Переваги та недоліки середньої освіти в Україні», в яких учні проаналізували зміни, що відбуваються в сучасній школі: перехід від єдиної державної школи до системи навчальних закладів різних форм власності та різних типів, дали оцінку навчальним програмам, які використовуються в навчальному процесі, по-

рівняли за змістом та глибиною викладу навчального матеріалу підручники, зробили спробу проаналізувати управлінську діяльність адміністрації шкіл, визначити роль вчителя в сучасному суспільстві.

Дарія Герасименко, учениця 11 класу СЗОШ № 117 м. Одеси, продемонструвала оригінальний підхід в розкритті теми «Сприйняття процесу реформування освіти різними групами респондентів: адміністрацією школи, вчителями, учнями та батьками».

Ольга Місюра, учениця 11 класу Економічного ліцею (директор О. В. Слесаренко, вчитель С. В. Журба) в своїй роботі показала переваги впровадження профільного навчання, яке сприяє внутрішній мотивації учнів, формуванню свідомого вибору професії.

Переможцями обласного конкурсу стали Дарія Герасименко, Ольга Місюра та учень 11 класу ЗОШ № 4 м. Іллічівська Олексій Кострубов (директор О. Р. Боровська, вчитель О. В. Алексеєнко). Всі вони представляли Одеську область в Києві на фіналі Всеукраїнського конкурсу «Молода економіка». Ольга Місюра посіла друге місце, Олексій Кострубов отримав Приз глядацьких симпатій.

Іспитом, на якому можна встановити рівень набутих компетенцій, стала Всеукраїнська олімпіада з основ економіки. На цій олімпіаді команда Одеської області виборола одне друге (А. Кульбацький, учень 11 класу Рішельєвського ліцею) та два третіх місця (Г. І. Овсянніков, М. Рудаков, учні Економічного ліцею).

Кожного року учні шкіл м. Одеси беруть участь у відкритій олімпіаді «Економіст» Харківського Національного економічного університету. Цього року за результатами олімпіади студентський квиток отримав Голубовський Володимир, учень Економічного ліцею (директор О. В. Слесаренко, вчителі М. М. Сотниченко та О. В. Лозицька).

Вперше в Одеській відкритій Internet-олімпіаді відбувалися змагання з економіки. Учні з різних регіонів України взяли участь в цих змаганнях. Вони пройшли три заочних тури, і дев'ять кращих учасників зустрілися в очному турі. Переможцем Internet-олімпіади став Володимир Паюк — учень фізико-математичного ліцею м. Львова, друге місце посів Антон Вradій — учень 10 класу міста Ромни Сумської області, третє — А. Кульбацький, учень Рішельєвського ліцею.

Традиційно команда ЗОШ № 4 м. Іллічівська бере участь у Всеукраїнському змаганні з комп'ютерного моделювання бізнесу «MESE». Цього року команда посіла третє місце.

Новим напрямком у розвитку економічної освіти став Всеукраїнський конкурс SAGE «Школярі в розвитку глобальної економіки». В ньому взяли участь команди СЗОШ № 117 та Економічного ліцею м. Одеси. Особливістю цього конкурсу є використання теоретичних

економічних знань на практиці. Учні розробляють проекти, які приносять їм не тільки моральне задоволення, але й допомагають іншим відчувати необхідність економічних знань у повсякденному житті.

Команда Економічного ліцею спільно зі студентською командою ОДЕУ SIFE, за підтримки Одеського Центру розвитку села (директор М. М. Осипова) розробила та провела низку освітніх проектів для учнів села Новоборисівка. Вони провели ділові ігри з учнями 8—11 класів: «Екологія фірми», «Виробництво» та організували серед учнів свого ліцею благодійний збір для забезпечення учнів сільської школи канцелярськими товарами.

Учнівська команда СЗОШ № 117 м. Одеси представила на конкурс перший номер журналу «Бізнес-клас — 117», який може стати першим періодичним виданням для учнів Одеської області, які цікавляться економічними науками, прагнуть займатися бізнесом. Другий проект команди СЗОШ № 117 м. Одеси мав назву «Мрії збуваються». Це розробка реального бізнес-плану та консультативна допомога учням одеських шкіл, які мріяли створити музичну групу, але не мали достатнього рівня економічних знань. Результат проекту — успішні виступи групи «Ілюзія». Всього команда представила на розсуд журі конкурсу 8 учнівських проектів і була визнана найкращою командою України.

10—15 серпня 2005 року учнівська команда SAGE-СЗОШ № 117 м. Одеси представлятиме Україну на Всесвітньому конкурсі SAGE, який відбудеться в місті Сан-Франциско (США). Керівником цього проекту в Одесі є О. В. Лозицька, викладач Одеського державного економічного університету.

Нам є чим пишатися, але попереду ще багато роботи. Що сьогодні може запропонувати вчитель економіки своїм учням, своїй школі? Які його завдання?

По-перше, ще раз звернути увагу на те, що курс «Основи економіки» (1 год.) є складовою інваріантної частини навчального плану для 10-го класу загальноосвітніх навчальних закладів.

По-друге, визначити місце, яке можуть займати економічні дисципліни в профільних класах. Згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти «Економіка» є частиною розділу «Суспільствознавство», тому курси за вибором з економіки зорієнтовані на суспільно-гуманітарний напрям профілізації. Але слід зауважити, що економічні науки спираються на математичний апарат, і учням, які обрали природничо-математичний та технологічний напрями профілізації, буде корисним познайомитись з курсом за вибором «Фінансова математика» (Ю. Біцюра, «Географія та основи економіки», № 3, 2004 р.) та курсом, який сьогодні є корисним для всіх, хто проводить презентації і має розв'язувати багато проблем: «Еко-

номічні проекти та їх презентування» (Ю. Біцюра, «Географія та основи економіки», № 4, 2004 р.).

Відповідно до Концепції профільного навчання в старшій школі навчальний заклад може обрати одну з чотирьох розроблених програм для профільного навчання:

— Економіка (автори: Г. О. Ковальчук, В. Я. Бобров, В. Г. Мельничук, В. О. Огнев'юк, О. В. Часнікова, Ю. В. Ніколенко) для загальноосвітніх закладів.

— Основи економіки (за ред. І. Ф. Радіонової). Для 10-х або 10—11-х класів універсального, фізико-математичного, природничого профілів навчання.

— Основи економіки (за ред. С. В. Степаненка). Для 10-х або 10—11-х класів універсального, філологічного, суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного, спортивного профілів навчання.

— Основи економіки (за ред. Л. П. Крупської). Для 10-х або 10—11-х класів універсального, технологічного профілів навчання, для 8—9-х класів з поглибленим вивченням економіки.

Цікавий експеримент проходить в СЗОШ № 117 м. Одеси. Тут добре розуміють, що молодій людині для досягнення в житті успіху, необхідно розвивати якості лідера, тренувати гнучкість, вчитись знаходити неординарні рішення проблем, бути здатним працювати в групі, колективі тощо. За підтримки директора школи Н. В. Стеценко викладачі основ економіки О. В. Лозицька, І. Б. Спаський, Л. Г. Воскобоєнко створили експериментальний майданчик щодо розвитку в учнів старшої школи підприємницьких здібностей.

По-третє, триває дискусія: «З якого віку доцільно починати формувати економічне мислення?» Вже з'явилися навчальні заклади, де впроваджується інтегрований курс економіки в початковій школі. Вчителям відома творча група в складі Олени Решетняк, Ірини Тимченко та Юлії Лелюк. Сьогодні вони пропонують навчальним закладам, окремим вчителям взяти участь в апробації пакета методичних матеріалів для проведення уроків економіки в початковій школі. До пакету матеріалів увійшли стандарти з економіки для початкової школи (що учні повинні знати та уміти), теоретичний блок (необхідна теорія для вчителя) та сценарії уроків. Паралельно з цим проектом авторами розроблений робочий зошит — підручник «Открывая дверь в мир экономики, или истории Божьей Коровки».

Автори проекту провели для викладачів економіки в початковій школі три семінари, на яких навчалися вчителі О. В. Алексеєнко (ЗОШ № 4 м. Іллічівська) та О. М. Гайнуліна (Білгород-Дністровський ліцей). Вони консультують, надають методичну допомогу колегам, які зацікавлені цим напрямком роботи. Ознайомитись з методичними матеріалами можна

в науково-методичній лабораторії географії та економіки ООІУВ.

Таким чином, ми визначили головні завдання, які потребують вирішення на шляху формування культурної ідентичності з європейською співдружністю в сфері економічної освіти: сприяння розвитку освіченої, компетентної особистості з прагненням досягти успіху в житті, толерантної, мобільної, здатної до спів-

праці, конкурентоспроможної на ринку праці, як внутрішньому, так і зовнішньому. Для їх вирішення ми маємо висококваліфікованих, творчих вчителів, забезпечені навчально-методичними посібниками, можемо і бажаємо працювати.

В. В. ЧИНДАЦЬКА,

методист науково-методичної лабораторії географії та економіки ООІУВ.

Вчителям шкіл-інтернатів усіх типів

ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

Минулий навчальний рік для шкіл-інтернатів був роком накопичення позитивного педагогічного досвіду, удосконалення процесу навчання і виховання відповідно до сучасних методів і технологій, які забезпечують всебічний розвиток особистості кожної дитини.

Вчителі Т. М. Кочергіна (Кілійська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для розумово відсталих дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування), І. А. Волошина (загальноосвітня санаторна школа-інтернат № 6 м. Одеси для дітей, хворих на сколіоз), Л. О. Деменнікова (спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 91 м. Одеси для глухих дітей), С. Л. Стокич (спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 87 для дітей із зниженим зором) досконало володіють теоретичним матеріалом, методикою його викладання. Постійно підвищують свою педагогічну майстерність. Уроки будують на принципах комунікативного спрямування навчального процесу, індивідуального та диференційованого навчання, домагаються активності учнів на уроках. Вчителі широко практикують ефективні форми навчання, використовують накопичений і систематизований народознавчий та краєзнавчий матеріал. Діють за принципом від простого до складного, звертають увагу на формування логічного мислення учнів, збагачення словникового запасу, розвиток зв'язного мовлення, чіткої і виразної вимови, вміння вести діалог на запропоновану тему. Використовують різні види наочності: ілюстрації, зорові графічні опори, індивідуальні картки, враховують сприйняття учнями кольорової гами. Наставники молоді.

Вчителі початкових класів спеціальних шкіл-інтернатів: С. П. Тимошенко (Болградська школа-інтернат для глухих дітей), Н. І. Базарова (школа-інтернат № 91 м. Одеси для глухих дітей), І. М. Демченко (школа-інтернат № 87 м. Одеси для дітей із зниженим зором),

Р. М. Тостоган (Кілійська школа-інтернат для розумово відсталих дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування), Т. І. Досюк (Миколаївська школа-інтернат для дітей з вадами розумового розвитку) творчо підходять до планування навчально-виховної роботи, досить успішно реалізують дидактичні принципи з урахуванням психофізичних особливостей дітей. Вміють ефективно використовувати професійні знання в практичній діяльності. Особливу увагу приділяють поєднанню індивідуальної роботи з груповою, проведенню практичних вправ, які сприяють формуванню вмінь і навичок, розвитку здібностей дітей. Використовують метод порівняння, багаторазового повторення і закріплення матеріалу. Проводять цільові і комплексні екскурсії, позакласне читання. Ефективно працюють над досягненням високих результатів навчальної та корекційно-розвиваючої мети, розвивають усну та писемну мову молодших учнів. Виготовляють багато різноманітного роздаткового матеріалу, знаходять ефективні шляхи його використання на уроках. Їх уроки характеризуються високою щільністю, вміль поєднанням традиційних методів і передових педагогічних технологій. Широко застосовують спеціальну апаратуру індивідуального й колективного використання. Розробили систему вправ щодо впливу на формування навчальних умінь молодших учнів, що сприяє розвитку творчої активності, забезпечує не лише засвоєння нових знань, але й оволодіння новими засобами діяльності. І. М. Демченко широко застосовує методику пісочної терапії на уроках природознавства, що допомагає вирішувати завдання щодо розвитку уявлень, пам'яті, уваги, дрібної моторики у слабозорих дітей. Застосовує тематичну логоритміку, яка допомагає учням розвивати правильну звуковимову, вільно володіти мовою. Аналізує результати попередньої діяльності учнів, спря-

мовуючи їх на виправлення помилок та вибір правильного напрямку своєї діяльності. Регулює зорове і фізичне навантаження на уроках завдяки використанню зміни форм діяльності, різноманітної наочності та допоміжного матеріалу.

Вчителі математики: О. А. Чумаченко (Миколаївська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для дітей з вадами розумового розвитку), Л. М. Волканова (Болградська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для глухих дітей) забезпечують формування в учнів кількісних, просторових і часових уявлень та вироблення навичок самостійної трудової діяльності. Забезпечують учнів системою математичних знань, умінь і навичок. Розвивають і корегують пізнавальні можливості, логічне мислення. Досягають високого рівня корекційно-розвиваючої роботи. Навчання проводять диференційовано з урахуванням індивідуальних психолого-фізичних особливостей учнів. Завжди спираються на позитивні якості учня. Створюють широкі можливості для вияву самостійності учнів, ініціативи, враховують пізнавальні інтереси та здібності учнів. Багато уваги приділяють удосконаленню лічильних навичок, розвитку пам'яті, збагаченню словника математичною термінологією. Виготовляють багато наочного та дидактичного матеріалу, доцільно використовують його при засвоєнні нового навчального матеріалу.

Вчителі професійно-трудового навчання Кілійської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для розумово відсталих дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування С. Д. Кернер і Є. С. Півень створюють належні умови для забезпечення початкового рівня оволодіння професією. С. Д. Кернер обладнав цех для виготовлення шлакоблоків, черепиці, простої та фігурної тротуарної плитки, постійно працює над дотриманням учнями вимог техніки безпеки під час виконання практичних завдань. Уроки проводить творчо, на високому методичному рівні. Навчає учнів виготовляти якісні вироби, які із задоволенням купують мешканці міста та району.

Вчителі формують і постійно удосконалюють загальні трудові та спеціальні професійні вміння і навички, корегують рухи, навчають дітей ефективно і відповідально користуватися інвентарем та обладнанням.

Є. С. Півень створила учнівську бригаду і успішно керує нею. Бригада виконує великий обсяг штукатурно-малярних робіт в школі-інтернаті протягом всього навчального року.

Випускники демонструють досить глибокі теоретичні знання, вміння і практичні навички з предмета. Багато з них продовжують навчання з даної спеціальності в спеціальних училищах.

О. М. Котенко, вчителька образотворчого мистецтва спеціальної загальноосвітньої Миколаївської школи-інтернату для дітей з вадами

розумового розвитку, приділяє велику увагу естетичному вихованню учнів, формує у них уміння і навички малювання з натури, декоративного й тематичного малювання. Виховує художній смак. Навчає учнів розуміти художні ілюстрації в книжках. Знайомить з творами живопису, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва. Вчить встановлювати істотні ознаки за подібністю і відмінністю. Розвиває мовленнєву активність учнів і фантазію. Здійснює позитивне, стимулююче оцінювання дитячих робіт, виховує в учнів дбайливе ставлення до природи, до її збереження.

Систематично організовує до шкільних свят виставки дитячих малюнків. Естетично з дотриманням вимог оформлений кабінет з мистецтвознавства, в якому представлені художні промисли України. Оформлені буклети: «Ввійди в природу другом», «Встаньте люди миром за природу».

У 2004 році вчителька брала участь у Всеукраїнському конкурсі на кращий наочний посібник з предмета, який буде надруковано в методичному бюлетені «Все для вчителя». Нездоразово представляла свої методичні розробки на конкурсах «Вихователь року» та на обласних виставках.

Вчитель фізичної культури Болградської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для глухих дітей С. С. Куїмов будує уроки відповідно до програмних вимог. Виконання навчальної, розвивальної, корекційно-розвивальної мети досягає за допомогою раціонального використання часу, оптимальних прийомів розвитку рухової сфери глухих дітей. Забезпечує високу щільність уроків, використовує принцип індивідуального підходу.

Особливу увагу приділяє розвитку рівноваги, вестибулярного апарата. Використовує на уроках загальнорозвивальні вправи з кеглями, скакалками, обручами, гімнастичними палками, м'ячами.

Учні середніх і старших класів володіють навичками самоконтролю за своїм фізичним станом. Виконують навчальні нормативи з легкої атлетики, спортивної гімнастики. Знають правила гри у баскетбол, волейбол, футбол. Беруть активну участь у районних, обласних і Всеукраїнських змаганнях. Займають призові місця, нагороджуються грамотами, подарунками, путівками в міжнародний дитячий центр «Артек».

Велику увагу вчитель приділяє позакласній роботі: організовує і проводить на високому рівні спортивні свята, шкільні змагання, туристичні походи. Головна мета вчителя — зміцнення здоров'я кожної дитини. Проводить уроки в ігровій формі, тому діти дуже люблять його уроки.

Організовує оздоровчу роботу серед членів педагогічного колективу.

Керівники Кароліно-Бугазької, Болградської, шкіл-інтернатів № 34, 87, 93 м. Одеси

велику увагу в минулому році приділяли новим підходам до організації і проведення виховної роботи в інтернатному закладі. Вихователі цих закладів ретельно планують заняття, режимні моменти, вміло визначають мету, досягають її здійснення за допомогою різноманітних форм і методів.

Н. В. Бурлаченко (Кароліно-Бугазька санаторна школа-інтернат) велику увагу приділяє прищепленню вихованцям практичних умінь, навичок, створила свою систему трудового виховання дітей у різновіковій групі. Разом з дітьми готує наочні матеріали, інструменти, посібники. Вихованці добре вишивають, в'яжуть гачком, спицями, виготовляють декорації, ляльки, пишуть сценарії казок-спектаклів, інсценують казки і ставлять їх у ляльковому театрі, яким керує вихователька. За допомогою гри Н. В. Бурлаченко виховує бажання працювати, ставитися до праці як до головного джерела життєзабезпечення, навчає вмінню прикрашати своє життя, побут, долати життєві перешкоди. Зв'язки, які вчить встановлювати Н. В. Бурлаченко в грі, побуті між минулим, сучасним і майбутнім, родинні стосунки, зміцнюють дитячий колектив, волю, характер кожного вихованця. Вона вміло підтримує у дітей віру в те, що вони зможуть подолати особисті негаразди і хворобу. Допомогає набутти життєвого досвіду для дорослого життя. Загартовує фізично і духовно кожного вихованця, прищеплює смак до життя, до праці, до збагачення знань.

А. Й. Сисоева (Болградська спецшкола-інтернат) велику увагу приділяє формуванню культурно-гігієнічних навичок, готує глухих дітей до самостійного життя серед звичайних людей. Добре володіє знаннями психологічних особливостей, кожного вихованця виховує на принципах загальнолюдської моралі: правдивості, справедливості, доброти. Її вихованці активні, організовані, допитливі й працелюбні, беруть активну участь у шкільних заходах.

Т. М. Славова (Болградська спецшкола-інтернат) вміло розвиває емоційну сферу, сприйняття і уявлення, прищеплює корисні навички і вміння на заняттях з образотворчої діяльності, на фізкультурних заняттях, в іграх. Діти вміють малювати фарбами, олівцями. Адекватно поведуть себе в іграх відповідно до обраної ролі. Володіють навичками самообслуговування та особистої гігієни.

С. М. Тимофеева (спецшкола-інтернат № 93 м. Одеси) практикує проведення екскурсій, сюжетно-рольових ігор, бесід, створення навчальних ситуацій, поширення уявлень, просторової орієнтації у макро- і мікропросторі, набуття життєвого досвіду. Вона навчає сліпих дітей самостійності, наполегливості у досягненні своєї мети, поваги до інших та до себе. Виховна робота сприяє розвитку пізнавальної активності творчих здібностей дітей. Сліпі діти з великим задоволенням беруть участь

у шкільних та позашкільних заходах, займаються музикою, спортом, співають у хорі, відвідують гуртки, малюють.

У спецшколі-інтернаті № 34 м. Одеси традиційно в останні дні травня місяця відбувається за спеціальним сценарієм різнобарвне «Свято праці». Воно проходить як звіт дітей і педагогів про успіхи в трудовому навчанні. Це своєрідний етап у трудовому вихованні дітей з вадами розумового розвитку.

У цьому році це свято пройшло під знаком успішного виконання навчальних програм, покращання умов утримання, зміцнення учбової бази. На святі були продемонстровані досягнення кожного вихованця, вчителя, керівника методоб'єднання вчителів трудового навчання, їх внесок у загальну справу вирішення головного завдання школи-інтернату — підготовки дітей до трудової діяльності по закінченні школи.

Виставка практичних робіт, різних виробів, пояснення учня як виготовляється той чи інший виріб, демонстрація під музичний супровід швейних виробів на сцені стимулюють і заохочують учнів до якісної праці протягом навчального року. На виставці були представлені якісні столярні і слюсарні вироби, художні вироби з бісеру (новий вид).

Метою навчання дітей з особливими потребами є забезпечення їх таким рівнем навчально-виховної діяльності, який би міг надати можливість продовжити навчання або отримати професійно-трудова підготовку для досягнення високого рівня соціальної адаптації. Для окремих дітей, спеціальних класів при масовій школі повинні створюватися спеціалістом-дефектологом відповідного профілю умови для проведення навчально-виховної корекційно-розвиваючої роботи, забезпечення учнів спеціальними підручниками, технічними засобами та пристроями.

Для розвитку психофізичних можливостей дітей з фізичними та психічними вадами, для адаптації їх в соціумі навчально-виховний процес будується на обґрунтованому виборі змісту, форм і методів навчання, виховання, які допоможуть забезпечити учнів необхідними знаннями, вміннями, здійснити корекцію вад їхнього психофізичного розвитку, підготовку до самостійного життя і праці при реалізації мети соціалізації особистості. Він здійснюється диференційовано з урахуванням характеру дефекту, психофізичного стану, індивідуальних особливостей і можливостей учня при формуванні навичок просторового, соціально-побутового орієнтування, психокорекції, саморегуляції та саморозвитку учнів, формуванні компенсаційних способів діяльності, створенні передумов для соціальної реабілітації, розвитку самостійності та життєво важливих компетенцій дітей.

Цей комплекс питань обговорюється на першій педагогічній раді, засіданнях методичних об'єднань, розробляються плани щодо їх вирішення. Новий навчальний рік у спеціальних

школах-інтернатах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку розпочнеться за новими навчальними планами, які забезпечують перехід до Державного стандарту (початкова школа).

Для вирішення проблемних завдань педагогічні колективи спецшкіл-інтернатів повинні врахувати і забезпечити:

— особистісно-орієнтований навчально-виховний процес в кожному навчальному закладі;

— створити умови для запровадження інтегрованого навчання;

— забезпечити структуру обов'язкової складової змісту освіти відповідно до державних вимог щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів з урахуванням особливостей психофізичного розвитку;

— доповнити кожен освітній галузь обов'язковим корекційно-розвиваючим спрямуванням;

— використовувати в початковій школі навчальні години варіативної складової для загальноосвітньої підготовки учнів, індивідуальних занять та консультацій, факультативних занять, підготовки учнів до засвоєння змісту початкової загальної освіти.

Керівники спецшкіл-інтернатів в минулому навчальному році багато уваги приділяли корекційно-компенсаторній роботі вчителів і вихователів з учнями на уроках і під час виховних заходів.

У школі-інтернаті № 87 м. Одеси щорічно плануються постійно діючі методичні семінари з цієї проблеми і вчасно проводяться. На семінарах обговорюються важливі питання навчання і виховання дітей з різними вадами розвитку;

— розвиток уявлень, інтонаційного слуху, почуття стилю, фактури (урок музики, вчитель С. Ф. Леонідов, випускник школи-інтернату № 87);

— формування зорової пам'яті, просторових уявлень (урок математики, учитель Н. Ю. Руднева);

— сприйняття форм, кольору, орієнтування в просторі, розвиток тактильного відчуття, мовлення (учитель природознавства, І. М. Демченко);

— виховання чесності, людяності, доброзичливості; розвиток мовлення, координації руху, пам'яті, вокальних здібностей (виховний захід-музична казка «Слідство веде Колобок» за сценарієм учениці школи, вихователь В. А. Целовальникова).

Аналогічна робота проводиться в школах-інтернатах № 3, 6 м. Одеси, Котовській, Кілійській, Болградській школах-інтернатах. У другому півріччі 2004/2005 навчального року кафедра розвитку і менеджменту освіти ООІУВ провела на базі шкіл-інтернатів № 3 і № 6 м. Одеси два обласних семінари для заступників директорів з навчально-виховної роботи шкіл-інтернатів. Старший викладач кафедри Г. Я. Євдошенко ознайомила із системою

науково-методичної роботи та методикою планування роботи школи-інтернату на новий навчальний рік. Керівники шкіл-інтернатів № 3 і № 6 надали можливість ознайомитись з системою роботи своїх педагогічних колективів. Всім сподобалась робота з кадрами, робота вчителів на уроках і організація дозвілля дітей.

Щорічне проведення обласного конкурсу «Вихователь року» сприяє удосконаленню роботи з кадрами, підвищенню педагогічної майстерності вихователів, стимулюванню переходу керівників інтернатних закладів на ефективну систему оцінювання роботи педагогічних колективів.

З кожним роком підвищується науковий і методичний рівень робіт, які представляються на щорічну обласну виставку — супутницю конкурсу.

Вивчення стану виховної роботи в спецшколах-інтернатах свідчить про те, що керівники цих закладів недостатньо ефективно працюють з вихователями, не вивчають систему виховної роботи, не вміють аналізувати роботу вихователів, здебільшого оцінюють діяльність вихователів на основі проведення окремих виховних заходів. На жаль, серед вихователів мало з «вищою кваліфікаційною категорією», вихователів-методистів», про що свідчать щорічні атестації.

Методична робота потребує перегляду, виходу на кожного педагога, організації самоосвітньої роботи. Треба планувати і проводити діагностичну та індивідуальну роботу в групах, вивчати рівень вихованості учнів, для чого потрібно розробити критерії оцінювання рівня вихованості дітей з урахуванням віку і вад розвитку.

Педагогічна діагностика забезпечить можливість об'єктивно оцінювати рівень всебічного розвитку кожного вихованця, відбивати результати в «Щоденниках спостережень».

Першочергове завдання в новому навчальному році — розробити діючу систему виховної роботи школи-інтернату на підставі психолого-педагогічної діагностики, спланувати всі напрямки роботи закладу, напрацювати технології виховних заходів щодо оновлення змісту і методичного забезпечення на засадах диференціації та індивідуалізації.

Педагогічні колективи спецшкіл-інтернатів повинні ретельно вивчати вимоги Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, ознайомитись з навчально-методичним посібником «Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку», М. П. Матвеева, С. П. Миронова. — К.-Подільський, 2005.

М. В. КУДРЯШЕВ,

методист науково-методичної лабораторії з проблем виховання, позашкільної освіти ООІУВ.

УРОКИ МИСТЕЦТВА ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

В умовах інтеграції України в загальноєвропейський освітній простір все актуальніше постає питання щодо всебічного розвитку особистості з її інтелектуальним, морально-культурним та емоційно-духовним потенціалом.

Як відомо, серед різноманітних засобів впливу на дітей чи не найвищий виховний потенціал належить мистецтву з притаманними йому можливостями формувати не просто людину розумну, а й людину духовну.

На жаль, вітчизняна школа і вчителі виявилися невідповідними до переорієнтації виховної діяльності в умовах поширення мас-медіа-освіти, коли сфера традиційної художньої культури вже не виконує функції найвпливовішого шляху прилучення дітей і молоді до мистецьких цінностей, хоча й зберігає свій потужний пізнавально-розвивальний потенціал [4]. Саме тому на сучасному етапі розвитку освіти особлива увага звертається на необхідність комплексного розуміння мети та завдань вивчення предметів художньо-естетичного циклу. Така спроба була зроблена в сучасній концепції художньо-естетичного виховання під редакцією Л. Масол, у положеннях Концепції 12-річної школи, в яких звертається увага на актуалізацію виховного та розвивального потенціалу предметів художньо-естетичного циклу. Як відомо, уроки естетичного циклу, зокрема музики, мають свою специфіку і багато в чому відрізняються від уроків понятійного циклу. Ще в двадцятих роках минулого століття відомий композитор, музичний критик і вчений Борис Асаф'єв писав: «Музика — це мистецтво, тобто певне явище у світі, створюване людиною, а не наукова дисципліна, якій навчають і яку вивчають». Мистецтво з його унікальними можливостями впливу на особистість має розглядатися не тільки як джерело суто художньої освіти та виховання, а також як універсальний засіб формування світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, духовно-творчого потенціалу, художньо-образного асоціативного мислення особистості. Таким чином, визначення мети художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи набуває більш гуманістичного (особистісно-орієнтованого) звучання: в процесі сприймання творів вітчизняного та зарубіжного мистецтва і практичної художньої діяльності формувати в учнів особистісно-ціннісне ставлення до мистецтва, розвивати загальні і спеціальні здібності, художньо-образне мислення, стимулювати твор-

чий потенціал, виховувати потребу і здатність до художньо-творчої самореалізації та духовного самовдосконалення [4]. Для виконання зазначеної мети потрібно визначитися з основними завданнями, які висвітлюються у програмі для 5—8 класів з музичного мистецтва (укладачі Б. М. Фільц, І. М. Белова, та ін.). Хочеться відмітити, що дані завдання інтегрують в собі навчальні, розвивальні й виховні аспекти, а саме:

— формування культури почуттів, збагачення емоційно-естетичного досвіду, розвиток універсальних якостей творчої особистості (загальнокультурна компетенція);

— опанування вокально-хоровими вміннями та навичками, формування здатності керуватися набутими музичними знаннями та вміннями в процесі самостійної діяльності та самоосвіти (предметна компетенція та компетенція особистісного самовдосконалення);

— формування здатності сприймати та інтерпретувати музичні твори, висловлювати особистісне ставлення до них, аргументуючи свої думки, судження, оцінки (комунікативна компетенція);

— формування уявлень про сутність, види і жанри музичного мистецтва, особливості його інтонаційно-образної мови, засвоєння основних музичних понять та відповідної термінології, пізнання навколишнього світу засобами музичного мистецтва (інформаційна та навчально-пізнавальна компетенції);

— виховання ціннісних орієнтацій, музичних інтересів, смаків і потреб; розвиток загальних і музичних здібностей, творчого потенціалу особистості (ціннісно-сенсова компетенція);

— розуміння учнями зв'язків музики з іншими видами мистецтва, природним і культурним середовищем життєдіяльності людини (загальнопредметна та загальнокультурна компетенції) [6].

Здійснення таких аспектів, безперечно, стимулює творчий потенціал вчителів-практиків, але в свою чергу вимагає відповідальності і високого професіоналізму при розробці календарно-тематичного планування; виборі методичного матеріалу; розробці поурочних планів. Як відомо, урок музики — комплексний за своїм змістом. Він включає різноманітні види музично-практичної діяльності і за своїм змістом є синтетичним. Тому одним із найскладніших завдань при створенні уроку є підпорядкування різних видів діяльності єдиній драма-

тургії уроку, координація визначених учителем розвиваючих, навчальних та виховних завдань в тісній взаємодії. Таке поєднання видів діяльності, взаємозв'язок між завданнями на одному уроці вимагає від учителя не формального розподілу уроку на окремі частини, а об'єднуючого підходу до організації діяльності дітей. Цьому буде сприяти побудова уроку за методом художньо-педагогічної драматургії. Учитель повинен контролювати спілкування учнів з мистецтвом музики, забезпечувати їх цілісне сприйняття, використовувати силу емоційного впливу. Будуючи і проводячи урок за методом художньо-педагогічної драматургії, вчитель бере на себе функції сценариста, режисера і актора, активно залучаючи до цього дійства дітей [8]. Велику роль в процесі створення цілісної художньо-образної драматургії уроку відіграє використання вчителем впливу різних видів мистецтв, своєрідний синтез мистецьких впливів.

У наступному навчальному році до уваги вчителів музики пропонуються нові програми «Музичне мистецтво» для 5—8 класів загальноосвітніх навчальних закладів та інтегрованого курсу «Мистецтво» для 5—8 класів. Автори програми спробували органічно поєднати зміст двох базових предметів — «Музичного мистецтва» (1 год.) та «Образотворчого мистецтва» (1 год.). Зміст і структура даних програм спрямовані на внутрішню інтеграцію елементів музичного мистецтва, а також на зв'язок музики з усіма предметами й курсами, які входять до освітньої галузі «Естетична культура», та споріднених гуманітарних освітніх галузей, таких як мова, література, історія, етика тощо. Програмою передбачено впровадження монотематичних уроків, присвячених творчості окремого композитора або його відомому твору. У новій програмі для 5 класу основне завдання полягає в установленні внутрішніх зв'язків музики з літературою і живописом. Кожна з цих тем якоюсь мірою спирається й на загальний, наявний у дітей досвід, і на музичні враження, які вони отримали в початкових класах. І все-таки, яка б тема не вивчалася, в центрі уроку «повинна залишатися музика». Це необхідно постійно пам'ятати вчителю, тому що значно легше розповідати про ті або інші твори літератури, живопису, ніж домагатися цілісного осягнення запропонованих художніх образів. Для того, щоб учні 5 класу, слухаючи музику, зуміли згадати літературно-поетичні образи, вони вже мають бути в їх художньому досвіді. І вчитель музики повинен бути впевнений, що вони є, що діти одержали необхідні знання на уроках літератури, образотворчого мистецтва, в протилежному випадку він сам має заповнити ті або інші «білі плями» естетичного розвитку учнів.

Вивчення музичного мистецтва в 5-му класі є логічним і закономірним продовженням тематичного принципу програми «Музика» в почат-

ковій школі (О. Я. Ростовського), що дає змогу дотримуватися послідовності, наступності, безперервності змісту музичної освіти [5].

З особливостями вищезазначених програм (метою, основними принципами, завданнями, структурою) можна ознайомитись у фаховому журналі «Мистецтво та освіта», № 1 за 2005 рік. Зокрема, в журналі подається зміст навчального матеріалу та державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів 5 класу.

На жаль, виходячи з критеріїв навчальних досягнень учнів, за якими нова програма з музичного мистецтва рекомендує здійснювати оцінювання на уроках музики, пріоритет традиційно надається освоєнню різнобічних знань, умінь та навичок. Це повністю перекреслює головну мету предметів естетичного циклу стосовно універсального засобу формування світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, духовно-творчого потенціалу, художньо-образного асоціативного мислення особистості, запропоновану цими ж авторами.

У другому номері журналу «Мистецтво та освіта» за 2005 рік подається зміст програм для 6 класу. Методичні рекомендації, нотний матеріал, наочність до даних програм також будуть друкуватися у вищезазначеному журналі. Наводимо основні теми розділів, запропоновані авторами програми «Музичне мистецтво»:

5 клас. Музика та інші види мистецтва — 35 год. (з них 4 год. — резервний час).

Тема 1. Музика і мистецтво слова — 16 год.

Тема 2. Музика і візуальні образи — 19 год.

6 клас. Музика і духовний світ людини — 35 год. (з них 4 год. — резервний час).

Тема 1. Музика як мова почуттів — 16 год.

Тема 2. Я і музика — 19 год.

7 клас. Палітра музичних образів — 35 год. (з них 4 год. — резервний час).

Тема 1. Образний зміст музики — 16 год.

Тема 2. Композиція музичного твору — 19 год.

8 клас. Музичне мистецтво і сучасність — 35 год. (з них 4 год. — резервний час).

Тема 1. Відлуння епох у музичному мистецтві — 16 год.

Тема 2. Музика в діалозі з сучасністю — 19 год.

Як бачимо, запропонована тематика є передумовою формування у дітей цілісного сприйняття світу на основі використання на уроці взаємозв'язків традиційних видів мистецтва. Саме використання на уроці музики синтезу мистецтв дає можливість через призму художніх образів інакше сприймати явища дійсності. Таке «особливе» сприймання спонукає дітей до творчих проявів у різних галузях діяльності. Як відомо, образи синтезу мистецтв дуже яскраво передають окремі життєві явища, емоційні переживання. Тому завданням вчителя музики є не тільки навчити дітей розуміти ми-

стество, а й за допомогою цього мистецтва вплинути на їх світосприйняття. Це, в свою чергу, відіграє велику роль при формуванні цілісної особистості.

Відзначаючи важливість створення єдиної драматургічної лінії уроку, хочеться звернути увагу на методіку організації та проведення різних видів діяльності, взаємозв'язок яких, створюючи емоційно-образне забарвлення уроку, відіграє провідну роль у досягненні основної мети. Так, проводячи вокально-хорову роботу, вчитель повинен уміло розкрити і допомогти дітям осягнути художній образ обраного музичного твору, його характер, ідеї авторського задуму, музичної драматургії, а не роздрібнювати його на частини (заспів, приспів, другий заспів), звертаючи увагу лише на правила виконання (дихання, звуковедення, динаміку). Велику роль у цьому процесі відіграє музична пам'ять (емоційна, образна, логічна), яка необхідна для запам'ятовування, збереження й відтворення отриманої музичної інформації, тобто створення художнього образу музичного твору. Ключ до втілення авторського задуму і пошуку адекватних йому виконавських засобів виразності варто шукати в асоціативних зв'язках з явищами життя та відповідними життєвими почуттями і переживаннями. При вирішенні цього завдання дуже важливо залучати інші види мистецтва, які спроможні пробуджувати відповідну гаму почуттів, оживляти потрібні асоціативні зв'язки, збагачувати життєво-емоційний досвід учня.

Серед різних видів діяльності, які застосовуються на уроці музики, хочеться виділити організацію та проведення прослуховування музичних творів. Цій проблемі присвятили свої праці відомі педагоги-музиканти — Б. Астаф'єв, В. Шацька, М. Румер, Н. Гродзенька, О. Апраксина, Ю. Алієв, Д. Кабалевський, Е. Абдуллін, Л. Горюнова, А. Костюк, О. Ростовський та ін. Всі вони по-своєму підходили до вирішення традиційної проблеми співвідношення раціонального і емоціонального при сприйманні музики. Звернемося до цього накопиченого досвіду.

Б. Теплов писав, що емоційне осягнення музики неможливе без розрізнення її засобів виразності. Виникає питання: який мінімум цього розрізнення може забезпечити повноцінне сприйняття музики і не зруйнувати цілісний музичний образ?

З цього приводу цікаві міркування висловлює Л. Горюнова [1]. Вона звертає увагу на таке явище: якщо діти досить глибоко й образно виявляють життєвий зміст музики у своєму виконанні або в міркуванні про неї, встановлюють асоціативні зв'язки (життєві, поетичні, художні), проводять аналогії, — значить вони вже підсвідомо зробили аналіз, вже як би «розкрили» цей твір. Як зазначає Л. Горюнова, формальне проведення аналізу руйнує цілісність сприйняття, атмосферу спілкування дітей

з музикою. Авторка наводить приклад: після прослуховування першої частини I фортепіанного концерту з оркестром П. І. Чайковського шестикласники роздумували про характер музики. Одним уявлялася картина російської природи, роздолля, інші підкреслювали співучість музики, її широту і велич за аналогією із широтою і величчю російського пейзажу і пісні... Хтось почув дзвін дзвонів... І раптом — несподіваний різкий перехід: «А які засоби виразності застосував композитор при створенні такого музичного образу?» І почули відповіді: «Склад гомофонно-гармонічний», «Лад мажорний». Усе правильно, але... пропала музика! [1]. Не повинно скластися враження, що автор вважає розуміння законів художньої форми і знання термінів узагалі не потрібними для музичного розвитку дитини: мова йде про способи їхнього введення й освоєння.

Дослідники минулих років відстоювали точку зору, що характеристика окремих засобів виразності для учнів є більш легкою і простою, ніж цілісна характеристика музичного образу. Музичне виховання дітей пов'язувалося безпосередньо з диференційованим слуханням окремих засобів музичної виразності. Хоча автори і говорили про цілісність музичного образу, але зміст досліджень виявляв, що фактично вони трактували його як суму окремих сторін засобів музичної виразності.

Образ як цілісність сприймається дитиною простим і доступним (хоча у порівнянні з окремим елементом музичної мови — це більш складне явище). У цьому і полягає специфіка процесу художнього сприйняття. Тому, напевно, діти так легко визначають характер, настрій музики і з такими труднощами (при цьому часто формально) говорять про окремі засоби музичної виразності.

Основою аналізу повинно стати спостереження за розвитком «думки-інтонації». Виокремлення окремих засобів виразності можливе і педагогічно виправдане тільки в тих конкретних музичних творах, у яких ці засоби несуть домінуюче образне навантаження. Тоді звертання слухової уваги дітей на одну із сторін музичного образу буде поглиблювати сприйняття музики, не руйнуючи його цілісності [1, 2, 7].

Як зазначено у новій програмі, — значно підсилить і продовжить атмосферу спілкування з музикою «вихід» за її межі: в поезію, живопис, літературу, а також у природу, світ людини, життя... Адже основою будь-яких форм спілкування з мистецтвом (читання, спів, слухання, гра, танець і т. д.) є активне сприйняття, мислення.

У зв'язку з необхідністю активізувати процес сприймання музики, особливого значення набуває мова педагога. Він повинен поставити потрібні питання, які б спонукали дітей до різноманітних варіантів творчого прочитання творів мистецтва. Педагогічна цінність питань

ня (або завдання) полягає в його багатоплановості, можливості дати на нього відповідь у різних варіантах. Питання, яке вимагає однозначної відповіді — вичерпує бесіду, припиняє її і перетворює у «перестрілку» питань і відповідей [1, 2]. На уроці повинні переважати не такі питання, на які можна дати однозначні відповіді (так, ні), а питальна форма як така...

На жаль, в сучасній практиці досить часто виявляються втраченими такі найважливіші характеристики уроку, як варіативність, імпровізаційність та образність. Виникають порожні бесіди навколо музики. Це пов'язано ще з тим, що розмірковування найчастіше ототожнюється з розмовами. Одне запитання, яке ставить вчитель, мало чим відрізняється від іншого: за формою, мовою, за способом розгортання в них змісту, за способом звертання до дитини [7].

Як часто буває: прозвучав твір, виконаний дітьми або прослуханий ними, і виникають питання-штампи: «Сподобалася вам музика? Гарна?»

Але може бути й по-іншому, одним-двома лаконічними, але образними фразами, в яких виражено власний настрій, роздум про музику, вчителю швидше вдасться повернути дітей до спільного розмірковування про музику.

Головне, щоб співбесіда йшла до музики від її живого звучання. Дітям завжди треба дати спокійно подумати, а вчителю точно і вміло «виросувати» колективне міркування, «букет» думок. Висловлюючи своє відношення до музики, до її виконання, учні немов по крупичцях «збирають» колективний образ музичного твору. При цьому зовсім непогано, якщо не вчитель об'єднає те, що сказали діти, а хтось з учнів [1].

Найбільш цінні запитання визначаються своєю спрямованістю на особисті враження дітей і на передбачувані переживання композитора... Необхідно звільнитися від питань типу: який це жанр? скільки частин? яка форма? і т. п. Хіба для цього писав музику композитор?! І хіба саме це в ній чують діти і повинні чути? Не «яка музика», а: «чи буває в тебе такий же настрій, як у цієї музики?» Або: «чи співзвучний твій настрій цій музиці? Схвилювала, обрадувала вона тебе? Ви засумували, а чому? Що трапилося?» [1].

Питання може бути спрямоване на пригадування, але не назви твору, а того емоційного стану, який пережили діти, наприклад: «Згадайте свій стан на минулому уроці. Хочете ще почути цю музику?»

Л. Горюнова наводить такі питання:

«Як ви думаєте, які почуття зазнавав композитор, створюючи цю музику?», «Яка людина написала цю мелодію?», «Що ви почули в цій музиці?», «А якби вас запросили оркеструвати її?»

Кожний з нас чує і відчуває по-своєму. Можуть бути й такі питання: «Чи пам'ятаєте ви

свої враження після минулого уроку?», «Які почуття викликала у вас музика?», «Чи бував у вас такий настрій, коли?», «Коли вам захотілося б ще почути цю музику?», «Яка музика звучить у вашій душі?», «Подивіться на портрет композитора (пропонуються два різних за настроєм портрети). Яка музика звучить у його душі?» [1].

Різні форми спілкування з музикою виявляються не тільки в мові, міміці і рухах. Вони приховані у світі переживань, емоційних станах, які відчуває дитина. Різні асоціації, усвідомлювані й неусвідомлювані образи, про які не завжди можливо розповісти, — усе це теж складові спілкування з мистецтвом. У дитини завжди є потреба в спілкуванні. Але це може бути потреба в емоційному спілкуванні (мовному, руховому), а може бути й потреба в роздумі наодинці із самим собою. Педагогу не можна про це забувати [7].

Особливе місце на уроці музики займає мова спеціальних термінів і символів. Формальне оперування термінами часто не підкріплене достатнім музичним досвідом дітей. Сам термін не відображає сутності названого предмета або явища, а лише називає (позначає) його. Усі терміни в музиці умовні: вони не відповідають «звуковому портрету».

При викладанні предметів мистецтва (з огляду на їх специфіку) недоцільно давати дитині одне формулювання, так само як і невірнo давати їх багато... Питання полягає у способі подачі: дитина повинна відкрити ці визначення для себе сама. Основою цього способу на уроці музики є поступове образне наповнення змістом терміна або, як кажуть, розширення значення, особистісних смислів цього явища для дитини.

«Якби вплив мистецтва був прямо пропорційним знанням формулювань, відчуттю всіх ладотональних змін, вірніше їх усвідомленим назвам, то, напевно, мистецтво існувало б тільки для професіоналів, тільки само для себе і тим самим вичерпало б себе... [1, с. 12].

Важливим є і так зване мистецтво «входження» педагога в ситуацію. Треба вміти природно організовувати, творити інтонацію, динаміку, настрій, темп, драматургію уроку відповідно до його мети і тих завдань, які були поставлені самим учителем. Ввійшовши в настрій дітей, треба поступово і непомітно повести їх за собою, виводячи на інший настрій. У цьому і полягає мистецтво педагогічного спілкування.

Література

1. Горюнова Л. Музыка — язык общения // Искусство в школе. — 2004. — № 5.
2. Гродзеньська Н. Л. Школьники слушают музыку. — М., 1969.
3. Лесник О. С. Формування художньо-виконавських хормейстерських умінь в процесі роботи над художнім музичним образом // Проблеми педагогіки музичного

мистецтва: Матеріали конференції «Становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні». — Ніжин, 2004. — С. 45—49.

4. Масол Л. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України // Інформаційний збірник. — 2004. — № 10 (травень).

5. Методичні рекомендації щодо вивчення дисциплін художньо-естетичного циклу // Мистецтво та освіта. — 2005. — № 2. — С. 4—8.

6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів // Мистецтво та освіта. — 2005. — № 1.

7. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання. — К., 1997.

8. Ткаченко Л., Савчук Л. Особливості уроку музики // Завуч. — 2003. — № 1.

Н. О. БАТЮК,

канд. пед. наук., в. о. доцента кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

Основи безпеки життєдіяльності

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТА «ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ» У 2005/2006 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Головним завданням навчального предмета «Основи безпеки життєдіяльності» є формування здорового способу життя і навичок безпечної поведінки. Посилена увага до предмета викликана усвідомленням того, що кожна людина не лише бажає і має право жити у здоровому і безпечному суспільстві, а й повинна цьому навчитися. Для реалізації цього завдання потрібно спрямовувати всі наявні ресурси на виховання в учнів культури безпечної поведінки. Необхідними умовами здійснення даного завдання є:

1. Наявність підготовлених кадрів.

2. Укомплектованість загальноосвітніх навчальних закладів навчальною і методичною літературою, кабінетами ОБЖ і необхідним навчальним обладнанням.

3. Систематичне підвищення кваліфікації вчителів.

4. Організація позакласної роботи.

У 6—11 класах викладання предмета буде здійснюватись без змін за програмою «Основи безпеки життєдіяльності» (0,5 години на тиждень з інваріантної складової навчального плану). Кількість годин на вивчення предмета може бути збільшена за рахунок варіативної частини навчального плану згідно з рішенням педагогічної ради закладу освіти, що дасть можливість поглиблено вивчати предмет, зокрема ввести класифікацію лікарських засобів, більш змістовно розглянути такі теми, як: підготовка до створення сім'ї та народження здорової дитини, створення психологічного комфорту в стосунках між подружжям.

У 2005/2006 навчальному році при вивченні блоку питань, які стосуються здорового способу життя, рекомендується приділити увагу проблемам ВІЛ/СНІДу (основна та старша школа).

Основна мета шкільного предмета «Основи безпеки життєдіяльності» полягає у формуванні в учнів системних знань, вмінь та навичок стосовно головних ознак та елементів безпеки і здоров'я людини. Такий підхід дає можливість включити до процесу навчання методи, які базуються на принципі активної участі учнів, а саме:

- обговорення актуальних проблем у класі;
- «мозкова атака»;
- рольова гра;
- робота та виконання вправ у малих групах;

- аудіовізуальна діяльність;
- ситуаційний аналіз;
- дебати, дискусії;
- проведення тренінгів;
- конкурси, вікторини;
- змагання кмітливих та винахідливих;
- спільне виготовлення плакатів;
- розгляд та аналіз конкретних життєвих ситуацій;
- складання планів дій в проблемних ситуаціях.

Добираючи додаткові матеріали до уроків, учитель має звернути особливу увагу на відповідність їх змісту віковим особливостям учнів, реальним потребам та їх навчальним можливостям.

Лише за таких умов реалізація освітньої технології за схемою: «знання» — «уміння» — «ставлення» — «життєві навички» сприятиме формуванню в учнів мотивації до безпеки життєдіяльності.

На основі знань та умінь формуються необхідні для збереження здоров'я життєві навички, які здатні практикувати конкретні моделі поведінки. Вони включають життєві та специфічні практичні навички, що мають відно-

шення до основ безпеки життєдіяльності, наприклад: надання першої медичної допомоги, дотримання гігієни, правильне користування електричними приладами, правила дорожнього руху, радіаційна безпека тощо. «Життєві навички — це здатність до позитивної поведінки, яка допомагає індивідуумам ефективно вирішувати проблеми та долати повсякденні труднощі». Вони допомагають людям приймати обґрунтовані рішення, розв'язувати проблеми, критично та творчо мислити, ефективно будувати соціальні контакти та здорові стосунки, співчувати, продуктивно організовувати своє життя, вести здоровий спосіб життя.

Життєві навички можуть бути застосовані людиною у власній поведінці або спрямовані на інших, так само, як і на зміну оточення задля того, щоб зробити його позитивним та безпечним для життєдіяльності.

Не дозволяється використовувати години, відведені на цей предмет, для довантаження вчителів або класних керівників, які не мають відповідної підготовки для викладання ОБЖ.

Навчальна інформація, яка надається у навчальних посібниках і підручниках, містить життєво важливе навантаження. Не можна допускати, щоб на уроках учень отримав невірну інформацію, яка у майбутньому призвела б до нещасного випадку. Вчитель має ретельно вибирати інформацію, яку використовує на уроках, застосовувати в навчальному процесі літературу, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України або схвалена науково-методичною комісією МОН України.

Ефективність навчання залежить від якості навчально-методичного забезпечення. Надаємо список рекомендованих Міністерством освіти і науки України підручників та навчальних посібників.

Основна література

1. *Основи безпеки життєдіяльності*: Прог. для загальноосвітніх навч. закладів / Авт. кол.: І. А. Репік та ін. — К.: Шкільний світ, 2001. (ЗМОНУ лист № 1/11—2558).
2. *Воронцова Т. В., Мацебула Н. В., Репік І. А.* Основи безпеки життєдіяльності: Підручник для учнів 6-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Алатон, 2001 (Р МОН лист від 25.02.02 р. № 1/11—2943, 04.07.01 р.)
3. *Воронцова Т. В., Мацебула Н. В., Репік І. А.* Основи безпеки життєдіяльності: Підручник для учнів 7-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Алатон, 2003 (Р МОН лист від 08.08.02 р. № 1/11—2728).
4. *Воронцова Т. В., Мацебула Н. В., Репік І. А.* Основи безпеки життєдіяльності: Підручник для учнів 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Алатон, 2003 (Р МОН лист від 01.09.03 р. № 1/11—3890).

Додаткова література

1. *Быстров В. П.* Основи безпеки життєдіяльності: Посіб. для 5—8 кл. — Симферополь: МСП «Ната», 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН від 19.12.03 р. № 14/18.1—986).
2. *Романєєва І. В., Колотій Н. М.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 6-го кл. — Харків: Країна мрій, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 20.11.03 р. № 14/18.1—870).

3. *Гірна В. Я.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 7-го кл. — К.: Афіша, 2003. (Р МОН У лист від 21.03.02 р. № 1/11—901).

4. *Романєєва І. В., Колотій Н. М.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 7-го кл. — Харків: Країна мрій, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 20.11.03 р. № 14/18.1—870).

5. *Романєєва І. В., Колотій Н. М.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 8-го кл. — Харків: Країна мрій, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 20.11.03 р. № 14/18.1—870).

6. *Нікулін Г. В.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 9-го кл. — К.: Основа, 2002 (Р МОН У лист від 08.02.01 р. № 1/11—380).

7. *Савчук О., Чадов Е., Дейкіна О., Єрохін В.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 9-го кл. — Запоріжжя: Просвіта, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 31.03.03 р. № 14/18.1—241).

8. *Романєєва І. В., Колотій Н. М.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 9-го кл. — Харків: Країна мрій, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 20.11.03 р. № 14/18.1—870).

9. *Быстров В. П.* Основи безпеки життєдіяльності: Посіб. для 9—11 кл. — Симферополь: МСП «Ната», 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН від 19.12.03 р. № 14/18.1—986).

10. *Савчук О., Чадов Е., Дейкіна О., Єрохін В.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 10-го кл. — Запоріжжя: Просвіта, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 31.03.03 р. № 14/18.1—241).

11. *Нікулін Г. В., Горяна Л. Г.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 10-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Основа, 2003 (Р МОН У лист від 22.12.03 р. № 1/11—5309).

12. *Романєєва І. В., Колотій Н. М.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 10-го кл. — Харків: Країна мрій, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 20.11.03 р. № 14/18.1—870).

13. *Савчук О., Чадов Е., Дейкіна О., Єрохін В.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 11-го кл. — Запоріжжя: Просвіта, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 31.03.03 р. № 14/18.1—241).

15. *Нікулін Г. В., Горяна Л. Г.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 11-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Основа, 2003. (Р МОН У лист від 22.12.03 р. № 1/11—5309).

16. *Романєєва І. В., Колотій Н. М.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для 11-го кл. — Харків: Країна мрій, 2003 (С НМК МОН У лист НМЦ СО МОН У від 20.11.03 р. № 14/18.1—870).

Методична література

1. *Гнатюк О. В., Гнатюк М. Р.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для вчителів 6-го кл. — К.: Скорпіон (Р МОН У лист від 06.07.01 р. № 1/11—2992).
2. *Гнатюк О. В., Гнатюк М. Р.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для вчителів 7-го кл. — К.: Скорпіон (Р МОН У лист від 06.07.01 р. № 1/11—2990).
3. *Гнатюк О. В., Гнатюк М. Р.* Основи безпеки життєдіяльності: Навч. посіб. для вчителів 8-го кл. — К.: Скорпіон (Р МОН У лист від 06.07.01 р. № 1/11—2991).
4. *Дивак В. В., Юхименко А. П.* Енциклопедія виживання: Навч.-метод. посіб. для вчителів та учнів. — Кам'янець-Подільський: Підпр. «Художньо-виробничі майстерні» (Р МОН У лист від 27.01.03 р. № 1/11—250).
5. *Палій А. О., Майборода Ю. В.* Збережи життя: Посіб. для учнів та вчителів. — Львів: (С НМК МОН У протокол від 14.11.03 р. № 5).

М. Г. НЕЧИПОРЕНКО,
завідуючий центром ОБЖ і валеологічної освіти ООІУВ,

І. М. ТОПОР,
методист центру ОБЖ і валеологічної освіти ООІУВ.

КЕРІВНИКАМ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ВИКЛАДАЧАМ ДОПРИЗОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

У 2005/2006 навчальному році слід користуватися навчальним планом і програмою 1999 року видання з урахуванням рекомендацій, вміщених у журналі «Наша школа», № 4, 2005 року.

Військово-шефську роботу і формування навичок виконання початкових вправ зі стрільби з автомата проводити на підставі наказу Командувача військами Південного Оперативного Командування № 463 від 12.12.2001 року.

Основні недоліки в організації та проведенні допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання.

1. Недостатня методична робота районних (міських) методичних кабінетів щодо організації науково-методичного супроводження викладання навчального предмета «Допризовна підготовка».

2. Деякі директори загальноосвітніх навчальних закладів не видають усіх наказів, які регламентують організацію та проведення допризовної підготовки згідно з чинними нормативними документами.

3. Недостатня увага з боку керівників навчальних закладів приділяється вивченню та аналізу стану викладання й рівню навчальних досягнень учнів з предмета. Питання ДПЮ не обговорюються щорічно на засіданнях педагогічних рад, як того вимагає постанова Кабінету Міністрів України № 1770 2000 року.

4. У деяких навчальних закладах відсутня пневматична зброя, не докладаються зусилля щодо придбання макетів автомата. Кабінети допризовної підготовки потребують переобладнання відповідно до сучасних вимог.

5. Потребує удосконалення музейна робота, необхідно активізувати використання шкільних музеїв для військово-патріотичного виховання учнів.

I. Основи організації допризовної підготовки молоді.

Головні завдання допризовної підготовки:

— ознайомлення молоді з основними положеннями Конституції України про захист Вітчизни, Законів України «Про оборону України», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», інших нормативно-правових актів з питань оборони, військового будівництва та проходження військової служби;

— набуття знань про функції Збройних Сил України та інших військових формувань, їх характерні особливості;

— засвоєння основ військової справи, цивільної оборони і медико-санітарної підготовки; — здійснення психологічної підготовки юнаків до військової служби.

Допризовна підготовка має здійснюватися за такими напрямками.

1. Вивчення історії українського війська. Розглядаються наступні питання: призначення, організаційна структура, озброєння і тактика ведення бойових дій (визначні битви), війська княжих часів, козацького війська, військових формувань у боротьбі за національну державність у 1917—1920 роках, у тому числі українських сечових стрільців, армії Української Народної Республіки, Радянської Армії, Збройних Сил України та інших військових формувань.

2. Ознайомлення із законодавством з військових питань. Вивчаються положення Конституції України, Законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про прикордонні війська України», «Про цивільну оборону України», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», військові доктрини України, статuti Збройних Сил України, положення про проходження військової служби.

3. Ознайомлення із структурою і завданнями Збройних Сил України та інших військових формувань. Формування знань про призначення, структуру і завдання Збройних Сил України та інших військових формувань, видів Збройних Сил України, напрями їх реформування та розвитку, основні види озброєння і військової техніки, професії, які використовуються у військах, вивчаються існуючі в Україні системи військової підготовки та організації внутрішньої і вартової служби, повсякденної життєдіяльності військ.

4. Вивчення основ цивільної оборони України. Вивчаються основи Цивільної оборони України, зокрема способи і засоби захисту населення від наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха і сучасних засобів ураження, вражальної дії основних небезпечних хімічних речовин, порядок оповіщення населення про заходи цивільної оборони, основи рятувальних та інших невідкладних робіт під час ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха. Проводиться ознайомлення з основами здійснення заходів щодо евакуації населення, організації захисту тварин і рослин, проведення

дезактиваційних, дегазаційних, дезінфекційних робіт, часткової та повної санітарної обробки людей з уражальними факторами в разі застосування зброї масового ураження.

5. Набуття практичних навичок з основ військової справи, в тому числі з вогневої, тактичної, прикладної фізичної та медико-санітарної підготовки. На заняттях з вогневої підготовки вивчаються правила безпеки під час поводження із зброєю, призначення, бойові властивості і принципи роботи сучасної стрілецької зброї, ручних осколкових гранат. Для виконання вправ щодо практичних стрільб із малокаліберної гвинтівки і автомата використовуються тири та стрільбища навчальних закладів, базових навчальних закладів в районах (містах), військових частин і вищих військових навчальних закладів Збройних Сил України та ін. Тактична підготовка має забезпечити надання молоді знань про характеристику загально-військового бою, види вогню і маневру, організацію механізованого відділення у військах, основи топографії, навчити застосовувати засоби пересування на полі бою, обирати та обладнувати вогневу позицію, вести спостереження в заданому секторі, визначати розташування цілей відносно орієнтирів, застосовувати ручні гранати. Прикладна фізична підготовка спрямовується на розвиток сили, витривалості, швидкості, спритності, сміливості, координації рухів. Молодь залучається до регулярних занять фізичною культурою і спортом, у тому числі прикладними видами спорту. На-

буває навичок подолання перешкод, здійснення марш-кидків, метання гранат, рукопашного бою тощо. Під час занять з медико-санітарної підготовки вивчаються способи визначення причин припинення серцевої діяльності і дихання, набуваються навички правильного користування шприц-тюбиком, накладання стерильної пов'язки на голову, передпліччя, ліктьовий і плечовий суглоби, шини з підручного матеріалу при переломах кісток, здійснення штучної вентиляції легенів і непрямого масажу серця.

6. Психологічна підготовка. Ця підготовка спрямована на формування у молоді людини психологічної готовності до діяльності у складі військового колективу в умовах проходження військової служби, а також до дій в екстремальних ситуаціях.

Допризовна підготовка є обов'язковим навчальним предметом і входить до інваріантної частини навчального плану. Вона проводиться протягом усього навчального року. Наприкінці навчання організуються 3-денні навчально-польові заняття на базі військових частин, військових комісаріатів, центрів допризовної підготовки, базових навчальних закладів або безпосередньо в навчальних закладах. Курс допризовної підготовки доцільно визначити з урахуванням досвіду її проведення загальним обсягом не менше як 140 навчальних годин у навчальних закладах всіх категорій, з них 18 годин — на проведення навчально-польових занять.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДОПРИЗОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Військова підготовка	75	29	34	12
2	Прикладна фізична підготовка	—	—	18	2
3	Медико-санітарна підготовка	—	2	4	—
4	Цивільна оборона	4	21	—	—
5	Психологічна підготовка	6	2	2	2
6	Контрольне заняття	2	—	—	2
	Разом	140	64	58	18

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН З ОСНОВ МЕДИЧНИХ ЗНАТЬ І ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Практика в лікарні
1	Вступне заняття	1	1	—	—
2	Основи медичних знань	118	42	58	18
3	Цивільна оборона	21	21	—	—
	Разом	140	64	58	18

1. ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Вступне заняття	1	1	-	-
2	Збройні Сили України	10	4	6	-
3	Статути Збройних Сил України	10	6	4	-
4	Тактична підготовка	18	4	6	8
5	Вогнева підготовка	18	6	10	2
6	Стройова підготовка	12	6	6	-
7	Основи військової топографії та туризму	6	2	2	2
	Разом	75	29	34	12

2. ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Передісторія розвитку Збройних Сил України	5	2	3	—
2	Збройні Сили та інші військові формування України на сучасному етапі	2	1	1	—
3	Військова присяга та військова символіка України	1	1	—	—
4	Законодавство України про військову службу	2	—	2	—
	Разом	10	4	6	—

3. СТАТУТИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Військовослужбовці та стосунки між ними	3	1	2	—
2	Військова дисципліна, обов'язки та відповідальність військовослужбовців	1	1	—	—
3	Розміщення військовослужбовців, обов'язки та дії днювального роти	4	2	2	—
4	Права та обов'язки часового	2	—	2	—
	Разом	10	4	6	—

4. СТРОЙОВА ПІДГОТОВКА

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Стройові прийоми і рух без зброї	8	5	3	—
2	Стройові прийоми зі зброєю	1	—	1	—
3	Строї відділення	3	1	2	—
	Разом	12	6	6	—

5. ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Малокаліберна гвинтівка	1	1	—	—
2	Матеріальна частина автомата	5	3	2	—
3	Основи і правила стрільби	3	1	2	—

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
4	Ведення вогню з місця по нерухомих цілях Матеріальна частина, прийоми і правила метання ручних гранат	7	1	4	2
5		2	—	2	—
	Разом	18	6	10	2

6. ТАКТИЧНА ПІДГОТОВКА

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Основи загальновійськового бою Дії солдата в бою Дії солдата в бою у складі мотострілецького відділення	4	2	2	—
2		8	2	4	2
3		6	—	—	6
	Разом	18	4	6	8

7. ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОЇ ТОПОГРАФІЇ ТА ТУРИЗМУ

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Орієнтування на місцевості і рух за азимутом Основи туризму, піший похід	4	2	—	2
2		2	—	2	—
	Разом	6	2	2	2

8. ПРИКЛАДНА ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Подолання перешкод Метання гранат Рукопашний бій Гімнастика Ігри	7	2	3	2
2		3	1	2	—
3		8	2	6	—
4		9	4	5	—
5		3	1	2	—
	Разом	30	10	18	2

9. ЦИВІЛЬНА ОБОРОНА

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Цивільна оборона України Надзвичайні ситуації техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру Вплив на людей у надзвичайних ситуаціях Захист населення у надзвичайних ситуаціях Цивільна оборона навчального закладу Контрольні заняття	1	1	—	—
2		3	3	—	—
3		2	2	—	—
4		12	12	—	—
5		2	2	—	—
6		1	1	—	—
	Разом	21	21	—	—

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА

Номер п/п	Розділ	Навчально-виховні заклади			
		Загальна кількість годин	10-й клас	11-й клас	Польові заняття
1	Психологічна характеристика військової служби та військового колективу	1	1	—	—
2	Психологічна підготовка до служби у Збройних Силах України	2	1	1	—
3	Способи та методи вивчення власної психологічної готовності до військової служби	1	—	1	—
4	Методи вдосконалення психологічної готовності до служби в армії	2	—	—	2
	Разом	6	2	2	2

II. Основи організації військово-патріотичного виховання молоді.

Військово-патріотичне виховання здійснюється у формі лекцій, бесід, розповідей, екскурсій до музеїв військових частин, установ, підприємств, вищих навчальних закладів, зустрічей з ветеранами війни, праці та військової служби, походів по місцях бойової слави, пошукової роботи, участі у роботі клубів та гуртків військово-патріотичного спрямування.

Однією з основних форм військово-патріотичного виховання є військово-шефська робота, яка полягає в установленні та підтримуванні зв'язків військових частин, вищих військових навчальних закладів з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, трудовими колективами, цивільними навчальними закладами, громадськими організаціями з метою проведення спільних заходів з військово-патріотичного виховання молоді, виховання громадянських почуттів та якостей.

Для організації військово-шефської роботи, військової професійної орієнтації і патріотичного виховання молоді на основі пропозицій військових комісаріатів, погоджених з органами управління освітою, наказами командувачів військ оперативних командувань, військові частини та військові навчальні заклади незалежно від їх підпорядкування закріплюються за цивільними навчальними закладами з урахуванням можливості подальшого комплектування випускниками цих навчальних закладів шефських військових частин під час призову на строкову військову службу та військову службу за контрактом.

В. П. СЕРГЄЄВ,

методист науково-методичної лабораторії творчого розвитку особистості ООІУВ.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ВЧИТЕЛЯМ ФІЗКУЛЬТУРИ ДО ПОЧАТКУ НОВОГО 2005/2006 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

У зв'язку з переходом шкіл на 12-річну систему навчання Кабінет Міністрів України затвердив нові Державні стандарти початкової, а також базової та повної середньої освіти, які визначають розподіл навчальних годин між освітніми галузями.

Згідно з цими документами на галузь «Здоров'я і фізична культура» у 1—4 класах загальноосвітньої школи виділяється 3 години на тиждень; 5—9 класах — 3,5 год., у 10—11 класах — 3 години.

На ці стандарти вже перейшли 1—4 класи, з нового навчального року перейдуть 5 класи і потім поступово всі інші.

Розроблені відповідні навчальні програми з фізичної культури, згідно з якими на розділ «Футбол» у кожному класі відводиться по 34 години, що становить 1 годину на тиждень.

Таким чином, вчителям фізичної культури необхідно планувати роботу з фізичного виховання в 5 класі за новою програмою, приділяючи особливу увагу розділу «Футбол». Методичні розробки щодо проведення уроків з елементами футболу друкуються в журналах «Фізичне виховання в школі» та «Футбол в школі».

Результатами якісного здійснення навчально-виховного процесу є рівень фізичної підготовленості учнів, який визначається за допомогою навчальних та обов'язкових нормативів, орієнтованих та обов'язкових комплексних державних тестів.

Починаючи з 5 класу для тестування учнів відводиться 12 уроків на рік (швидкість, швидко-кісно-силові якості, витривалість, сила, гнучкість, спритність). У першій, другій, третій

чвертях відводиться по 2 уроки (дві фізичні якості), в четвертій — 6 уроків (всі шість якостей).

З 2005 року в загальноосвітніх школах вводиться оплата за позакласну роботу. У школах, де є 10—19 класів-комплектів — 0,67% ставки, 20—29 класів-комплектів — 1,2% ставки, а де 30 і більше класів — 2,4% ставки.

Виходячи з цього, вже починаючи з 5 класу в 2005/2006 навчальному році необхідно відродити в школах таку організацію, як «колектив фізичної культури», яка відповідає за фізкультурно-оздоровчі заходи. Відновити в школах руховий режим, спланувати роботу колективу (Положення, календар спортивно-масової роботи, документація позакласної роботи, робота спортивних секцій, гуртків, груп ОФП, проведення свят і т. д.).

Аналіз стану викладання навчальних предметів освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура»

Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти та Державного стандарту базової і повної середньої освіти метою реалізації змісту освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» є забезпечення всебічного розвитку, охорони та зміцнення здоров'я учнів, підвищення рівня фізичної підготовленості, формування і поліпшення основних життєво важливих рухових навичок, умінь та пов'язаних з ними знань, підготовка до активного повноцінного життя в природних, техногенних і соціальних умовах, які постійно змінюються, до безпечної трудової діяльності та надання першої допомоги, до захисту Вітчизни і вибору професії.

Зміст складових освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» базується на принципі наступності між початковою, основною і старшою школою.

У 2004/2005 навчальному році вимоги вищезазначеної галузі здійснювалися за рахунок таких навчальних предметів, як «Основи здоров'я і фізична культура» (1—4 кл.), «Фізична культура і здоров'я» (5—9 кл.) і «Фізична культура» (10—11 кл.).

Основи здоров'я і фізична культура.

Особливості викладання навчального предмета. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання — здоров'я нації» орієнтує сучасну школу на виховання фізично здорового й духовно багатого молодого покоління як необхідної умови утвердження здорового способу життя. Організаційно-педагогічні основи фізичного виховання учнівської молоді в системі освіти складають такі навчальні предмети: «Основи здоров'я і фізична культура» у 1—4 класах, «Фізична культура і здоров'я» у 5—9 класах, «Фізична культура» у 10—11 класах, їх зміст визначається навчальними програ-

мами, що базуються на принципах особистісно-орієнтованої педагогіки й враховують вікові особливості учнів.

Шкільне фізичне виховання має багатоаспектний характер, на його якість впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. До об'єктивних факторів слід віднести соціальний і економічний стан, який склався в країні сьогодні. Його аналіз не входить у завдання даного матеріалу, але необхідно підкреслити вплив на матеріально-технічне забезпечення шкіл, на організацію позакласної та позашкільної спортивно-масової роботи в школі, і, як наслідок, низький рівень залучення учнів до різноманітних форм шкільного фізичного виховання.

Для більш якісного визначення позитивних і негативних сторін фізичного виховання розглянемо його основні складові: кадрове і матеріально-технічне забезпечення, фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня, навчально-виховний процес, позакласна спортивна робота, фізкультурно-масові і спортивні заходи.

Кадрове та матеріально-технічне забезпечення.

У 2004/2005 навчальному році в загальноосвітніх школах працювало 1337 вчителів фізичної культури (до цієї кількості не входять вчителі початкових класів).

З них вищу освіту мають 1080 осіб, середню-спеціальну 160, навчається заочно на факультетах фізичного виховання 51 особа, не мають спеціальної освіти 46 осіб.

Вивчення стану фахової підготовки у 2004 році свідчить про те, що згідно з планом учбового відділу ООІУВ та замовленням методичних кабінетів відділів освіти курсову перепідготовку пройшли 216 вчителів фізкультури.

З метою вивчення рівня теоретичної, методичної та практичної підготовки вчителів на курсах здійснюється вхідне діагностування, контроль рівня знань з окремих розділів програми. Аналіз відповідей на теоретичні питання, завдань, що пов'язані з практичною роботою, свідчать, що 65% вчителів лише на задовільному рівні володіють компонентами професійної майстерності (не відповіли на запитання з основ педагогіки та психології, не володіють необхідним рівнем знань з теорії і методики фізичного виховання, не вміють скласти план навчально-виховного процесу, добирати оптимальний зміст навчального матеріалу, визначити цілі і завдання розділів програми).

Таким чином, рівень науково-методичної підготовки вчителів можна визначити задовільним, роботу педагогів щодо самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення — незадовільною.

Від якості стану матеріально-спортивної бази залежить рівень фізичного виховання в школах.

Дуже мало в школах спортивних майданчиків для волейболу, баскетболу, міні-футбо-

лу, гімнастичних містечок з нестандартним обладнанням, тренажерних залів, бігових доріжок та секторів для стрибків, метання.

Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі дня.

Головною умовою збереження здоров'я дітей і підлітків є забезпечення в кожному загальноосвітньому закладі оптимального рухового режиму. Основними складовими оздоровчих заходів є гімнастика до початку занять, фізкультхвилинки, «перерви» здоров'я, самостійні заняття.

Як правило, рідко в якій школі такі заходи проводяться. Значно зменшилась кількість учнів, охоплених цією роботою.

Необхідно відзначити такі основні причини недостатнього рівня фізкультурно-оздоровчої роботи в режимі навчального дня:

- адміністрація загальноосвітніх навчальних закладів приділяє недостатньо уваги контролю за плануванням діяльності педагогічного колективу щодо організації і проведення всіх форм цієї роботи;

- у загальноосвітніх навчальних закладах відсутня організація «Колектив фізичної культури», яка відповідає за проведення фізкультурно-оздоровчих заходів;

- не проводяться заняття з методики організації та проведення оздоровчої роботи з класними керівниками, з вчителями початкових класів, вихователями;

- вчителі фізкультури знімають з себе відповідальність за організацію цієї роботи.

Аналіз навчально-виховного процесу.

З метою вивчення досвіду роботи вчителів фізичної культури, якості організації навчально-виховного процесу на уроках у 2004 році під час проведення курсової перепідготовки та у фіналі конкурсу «Учитель року—2005» було проведено 42 уроки фізичної культури. У цілому по області в конкурсі «Учитель року—2005» взяли участь 727 вчителів. Аналіз проведених уроків показав, що уроки проведені на достатньому організаційному, науково-практичному рівні, на уроках забезпечується диференційований підхід до учнів з урахуванням стану їхнього здоров'я, фізичного розвитку, статі, рухової підготовленості.

На високому професійному рівні проводять уроки такі вчителі: М. М. Генчевський (Овідіопольський район, Таїровська ЗОШ), В. М. Голуб (ЗОШ № 31), О. Д. Кузьменкова (ЗОШ № 52), Г. Г. Магарій (Болградський район, Табакська ЗОШ), Л. В. Ступаєнко (м. Теплодар), Л. В. Сатанєвська (Фрунзівський район, Йосиповська ЗОШ), Г. П. Шишман (м. Ізмаїл, ЗОШ № 2), Г. Ф. Балакан (Великомихайлівська ЗОШ), А. П. Тулуни (Школа «Мрія» м. Одеси), В. В. Алайбов (ЗОШ № 8), В. М. Кушнір (ЗОШ № 1 м. Южного).

Досвід роботи цих вчителів визначається цілеспрямованістю, оптимальним вибором методів і форм організації діяльності учнів, ра-

ціональним використанням матеріально-спортивної бази, обладнання та інвентарю, досягненням запланованих результатів фізичної готовності учнів.

У роботі вчителів виявлені такі недоліки:

- не створена чітка система діагностування розвитку рухових якостей;

- при плануванні навчально-виховного процесу не враховується дійсний стан фізичної та технічної підготовки учнів;

- учням не повідомляються теоретичні відомості в повному обсязі, не перевіряється якість їх засвоєння;

- відсутня система попереднього, поточно-го та підсумкового контролю;

- увага вчителів більше звертається на фізичну підготовку хлопчиків, юнаків, ніж дівчат.

Головними причинами виявлених недоліків є:

- низький науково-теоретичний та методичний рівень підготовки вчителів;

- відсутність якісного планування виховного процесу;

- незадовільна підготовка матеріальної бази для уроків;

- низький рівень контролю за навчально-виховним процесом з боку адміністрації.

Результатами якісного здійснення навчально-виховного процесу є рівень фізичної підготовленості учнів, який визначається за допомогою навчальних і контрольних нормативів, орієнтованих та обов'язкових комплексних державних тестів. Керуватися в цій роботі слід постановою Кабінету Міністрів України від 15 січня 1996 року № 80 «Про державні тести і нормативи оцінки фізичної підготовленості населення України».

Позакласна спортивно-масова робота.

Комплексною програмою з фізичної культури визначені такі основні компоненти цієї роботи в загальноосвітніх навчальних закладах:

- фізкультурні гуртки для учнів початкових класів;

- групи загальної фізичної підготовки;

- спортивні секції для учнів середніх і старших класів.

У початкових класах майже зовсім не працюють фізкультурні гуртки. У змаганнях «Старти надій» в трьох етапах (школа, район, область) взяли участь 17 773 учні. У змаганнях на приз «Шкіряний м'яч» в трьох етапах брали участь 36 333 учні. У спартакіаді школярів у двох етапах брали участь — 126 507 учнів. У змаганнях за комплексними тестами в трьох етапах взяли участь 97 040 учнів, по інших видах — 19 477 чоловік.

Звіти районів (міст) області свідчать про зменшення кількості учнів, які систематично займалися в групах ЗФЛ, спортивних секціях з різноманітних видів спорту.

Основною причиною незадовільного стану організації позакласної роботи є відсутність фінансування цієї роботи, фінансування на придбання спортивного інвентарю та обладнання.

Фізкультурно-масова спортивна робота.

До основних складових даної форми роботи треба віднести шкільні спартакиади та олімпіади, дні здоров'я, дні бігуна, стрибуну, фізкультурні свята, туристичні походи та зльоти тощо.

Постійно організовуються змагання «Старти надій», «Веселі старты», «Козацькі розваги», змагання із спортивних ігор, легкоатлетичний крос.

Однак посилаючись на економічні труднощі, більшість районів і шкіл значно зменшили кількість змагань школярів (майже в кожному районі).

Зниження рівня позакласної спортивно-масової та фізкультурно-масової роботи привело до збільшення кількості дітей, які за станом здоров'я віднесені до спеціальної медичної групи. Такі діти виявлені в усіх районах області.

Пропозиції щодо усунення існуючих недоліків у роботі з фізичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах:

1. Районним (міським) відділам освіти, методичним кабінетам:

1.1. Вивчити та проаналізувати стан фізичного виховання учнів, обговорити заходи щодо реалізації Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Державної програми «Фізичне виховання — здоров'я нації».

1.2. Забезпечити якісне планування роботи щодо здійснення контролю за станом фізичного виховання.

1.3. Організувати проведення огляду-конкурсу матеріально-спортивної бази, фізкультурно-масової та оздоровчої роботи в школах згідно з Положенням № 2/16 від 10.01.99 р. («Освіта», № 5, лютий 1999 р.).

1.4. Скласти з районними методичними об'єднаннями вчителів фізкультури перспек-

тивний та поточний плани фізкультурно-масової і спортивної роботи.

1.5. Посилити контроль за роботою методичного об'єднання вчителів фізкультури. Затвердити плани роботи опорних шкіл, організувати роботу постійно діючих семінарів вчителів фізкультури (кожного місяця на базі опорних шкіл, де працюють вчителі вищої категорії), авторські семінари, семінари-практикуми.

1.6. РМК постійно вивчати досвід роботи кращих вчителів фізкультури.

2. Керівникам загальноосвітніх закладів:

2.1. Забезпечити матеріально-технічні умови для проведення різноманітних форм роботи з фізичного виховання із складанням відповідного акту прийому спортивних споруд, легкоатлетичного ядра, майданчиків для спортивних ігор, гімнастичних містечок, тренажерних залів, спортивних залів.

2.2. Скласти план ремонтних робіт і, по можливості, забезпечити реконструкцію спортивних споруд і спортивних баз.

2.3. Систематично вивчати стан викладання фізичної культури в 1—11 класах.

2.4. Забезпечити обов'язкове проведення фізкультурно-оздоровчих заходів у режимі дня, позакласної спортивної роботи, фізкультурно-масових і спортивних заходів.

2.5. Спрямувати навчальну діяльність учнів на підготовку до виконання учбових тестів щодо фізичної підготовки.

2.6. Організувати роботу спеціальних медичних груп.

Г. К. САВИЦЬКИЙ,

завідувач науково-методичної лабораторії творчого розвитку особистості ООІУВ.

«ШЛЯХ ДО ГАРМОНІЇ»

(комплексна освітня програма НВК «Гармонія»)

Суспільна ситуація в Україні початку XXI століття характеризується глибокою соціально-економічною, демографічною та екологічною кризою, що спричинило різке погіршення фізичного, психічного і духовного здоров'я підростаючого покоління, скорочення середньої тривалості життя людини. Через недоліки етичного та естетичного виховання з кожним роком серед підлітків і молоді все більше поширюється безкультур'я, цинізм, жорстокість, підвищується рівень підліткової злочинності, розповсюджується паління, алкоголізм, наркоманія, безпорядні ранні статеві контакти, збільшується кількість ВІЛ-інфікованих молодих людей і хворих на туберкульоз. Цей «отруйний букет» з'являється на фоні інтенсив-

ного забруднення навколишнього середовища й екологічних катастроф останніх десятиліть. Значна частина учнів відстає у формуванні моторики, страждає від низьких інтелектуальних і вольових якостей, хронічних захворювань різних органів, хвороб обміну речовин, опорно-рухового апарату, дихальної та серцево-судинної систем організму, очних захворювань, слабкого імунітету. Однією з причин антропологічної катастрофи, яка в Україні має риси демографічної кризи, є низький рівень мотивації здорового способу життя і культури здоров'я у більшій частині населення.

Сама система охорони здоров'я виявляється нездатною виправити ситуацію, тим більше, що медицина стає чисто лікувальною наукою,

яка накопичила багато даних про хвороби та їх лікування, а не про здоров'я та його збереження, і як доказ цього прибуток від продажу лікарських препаратів щорічно зростає.

Аналіз освітнього процесу в нашому навчальному закладі дає підстави стверджувати, що він спрямований на розвиток інтелектуальних здібностей учнів, на формування вмінь, необхідних для збереження власного здоров'я і здоров'я оточуючих, покращання оточуючого середовища.

Проблема ця не нова і хвилює педагогів різних країн протягом уже декількох століть. Ще в 1805 році Г. Песталоцці писав, що традиційні принципи навчання «душать» розвиток дітей, «вбивають» їх здоров'я.

Наш навчально-виховний комплекс є одним з найбільших освітніх закладів Київського району, в якому навчається близько 2000 школярів. За 17 років свого існування він став освітнім і культурним центром мікрорайону «Вузівський».

НВК є експериментальним майданчиком, де впроваджуються нові форми і методи навчально-виховної роботи та разом з батьками створюються необхідні умови для всебічного розвитку особистості дитини. Сам же мікрорайон «Вузівський» як частина міської інфраструктури є місцем проживання десятків тисяч людей, значну частину яких складають діти. Це своєрідне місто в мініатюрі, де дитяче і доросле населення проводять більшу частину свого робочого та вільного часу. Розглядаючи утвердження пріоритетів здорового способу життя як частину всього навчально-виховного процесу, що здійснюється в мікрорайоні та школі, ми звернули увагу на такі не зовсім втішні факти:

— за генеральним планом будівництва в школі повинно навчатися не більше 1500 учнів. Збільшення кількості дітей свідчить про надмірне навантаження школи, створює серйозні труднощі в забезпеченні навчально-виховного процесу;

— великий відсоток дітей, які страждають від різних захворювань, в тому числі хронічних, що впливає на рівень працездатності учнів протягом навчального дня і року (нудота, головні та шлункові болі, в'ялість, неуважність, висока стомлюваність). Дані медичних перевірок свідчать: у 75,2% обстежених дітей спостерігається функціональне порушення здоров'я і тільки 24,8% можуть вважатися здоровими;

— діти неадекватно оцінюють своє здоров'я, слабо розбираються в питаннях здорового способу життя. Так, учні 1—3-х класів (81%) вважають себе здоровими (за медичними даними здоровими вважаються тільки 45% дітей), 54% молодших школярів вважають, що знають, як покращати своє здоров'я, але, відповідаючи на запитання, як проводиться вихідні в сім'ї, говорять, що під час відпочинку дивляться телевізор або грають у комп'ютерні

ігри — 63,3%, 26% — сплять і тільки 36% дітей з сім'єю відпочивають на природі. Учні 5—7-х класів із запропонованої шкали цінностей головними визначили здоров'я — 81,8%, вважають себе здоровими — 72,7%, але при цьому зізнаються, що 10% з них намагалися палити і 65% — пробували алкогольні напої. Медичне обстеження цієї групи школярів свідчить, що тільки 37% дітей можна назвати здоровими. Здається, чим доросліше учень, тим більш свідомо він повинен ставитися до свого здоров'я, усвідомлювати його цінність. Але ні, школа програє в нерівній війні проти суспільних стереотипів і штамів масової культури. Так у 8—11-х класах вже тільки 40% дітей у системі життєвих цінностей ставлять здоров'я на 1 місце, 29% — вважають головним успішну кар'єру, 19,5% — добробут і не розуміють, що наявність цих цінностей є похідним від здоров'я людини. Медичні дані свідчать, що серед старших школярів тільки 25,8% можуть вважатися здоровими;

— переважна частина батьків не є активними помічниками в процесі оздоровлення дітей. Як правило, про необхідність постійної уваги до здоров'я дітей батьки згадують, коли у дитини виникають серйозні проблеми, і не розуміють значущості профілактики можливих порушень здоров'я, не знають реального стану справ. Так 77% батьків вважають, що їх діти здорові, і тільки 23% хотіли б, щоб школа приділяла більше уваги проблемі збереження здоров'я учнів;

— відсутність у мікрорайоні фізкультурно-спортивних, оздоровчих закладів, мережі споруд для цього виду діяльності;

— низький відсоток школярів і дорослого населення, які систематично займаються фізкультурою і спортом;

— недостатня кількість спортивних залів у школі, низька їх технічна спроможність;

— уроки фізичної культури не покращують стану через застарілу матеріальну і методичну базу, несприйняття учнями жорстко організованих («дисциплінарних») форм занять з їхньою прагматичною спрямованістю та утилітарними завданнями;

— переваженість навчальної програми, велика кількість уроків (до 8 на день) через поглиблене вивчення і введення додаткових дисциплін гімназичного циклу, що можливо впливає на зниження резистентності організму учнів і провокує зростання кількості хронічних захворювань;

— відсутність серйозної валеологічної та екологічної роботи в школі і як результат — відсутність системи діагностики, спостереження за рівнем фізичного і психічного здоров'я школяра на всіх етапах його навчання, організації передбачених програмою додаткових навчальних занять виходячи з індивідуальних особливостей і природних можливостей його організму;

— ряд навчальних приміщень, особливо призначених для занять фізичною культурою, не зовсім відповідають сучасним вимогам навчальних закладів, мають погане освітлення, недостатню вентиляцію, низьку температуру взимку і дуже високу в літній період, підвищену вологість і сирість після закінчення опалювального сезону.

Внаслідок цього прийшло чітке усвідомлення того, що усунути чи послабити вплив на здоров'я наших дітей вище зазначених негативних факторів може тільки зміцнення вектору виховного поля в бік формування позитивної мотивації здорового способу життя. Саме так можна забезпечити виконання основної мети освіти — розвиток природних здібностей дитини, її творчого потенціалу, виконання пріоритетних завдань системи освіти, окреслених у Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті — виховання людини в дусі відповідального ставлення до свого здоров'я і здоров'я оточуючих як найвищої індивідуальної та громадської цінності.

Актуальність розробленої програми «Шлях до Гармонії» визначається тим, що вона може дати максимально можливий ефект у справі збереження здоров'я дітей, вчителів, батьків, усього населення мікрорайону «Вузівський».

Мета програми — виховання здорової, висококультурної, гармонійно розвиненої особистості, яка може реалізуватися в полікультурному просторі; створити соціальне й фізичне середовище, яке б сприяло зміцненню фізичного та духовного здоров'я дітей.

Робота здійснюється згідно з програмою.

Упродовж підготовчого етапу в навчально-виховному комплексі було проведено ряд важливих заходів:

— в школі II ступеня введено курс ОБЖ, яким передбачено проведення конкурсів: «Добрі поради», «Це цікаво», «Антиреклама — шкода паління і наркотиків», «Найрозумніший», «Фізичне здоров'я» (комплекс спортивних вправ, які виконуються під музику), «Які це продукти?», «Що про здоров'я думали наші пращури»; конкурсу — змагання на знання прислів'їв, приказок, висловлювань про здоров'я;

— кафедра природничих наук у 6—9 класах гімназії проводить відкриті інтегровані уроки: «Паління — міна уповільненої дії», «Руїнівна дія етилового спирту на організм людини». Конкурсна наукова робота на МАН 2001—2002 рр. за темою «Вплив паління на кровеносну і дихальну систему підлітків, дослідження життєвої сили легенів» зайняла в районі II місце; її матеріали були використані для виступів перед учнями 6—7 класів. Починаючи з 2002/2003 навчального року щорічно в старших класах гімназії проводяться «круглі столи» «Здоровий спосіб життя — наш девіз». У 10-х класах під час вивчення теми «Обмін речовин у клітині» учням пропонується напи-

сати роботу за темою «Рациональне харчування — основа здорового способу життя», в якій кожен учень за таблицею підраховує свій добовий раціон у калоріях і робить висновок про його хімічний склад та повноцінність;

— соціально-психологічною, виховною службами та медичними працівниками з 2002/2003 навчального року здійснюється Всеукраїнська програма «Діалог» валеологічного тренінгу І. Г. Сомової «Скажемо палінню — ні!» У зв'язку із важливістю цієї проблеми у 2003/2004 навчальному році проводилась робота за авторською програмою психологічного тренінгу «Життя без гачка» щодо профілактики тютюнопаління. Програма виконується на базі 8-Б класу екологічного напрямку і включає в себе різні технології, які сприяють розвитку комунікативних навичок, підвищенню самооцінки, стабілізації емоційного стану, формуванню здорового стилю поведінки;

— медичні працівники постійно проводять роботу згідно із затвердженим планом на рік, а також запрошують лікарів-спеціалістів (дерматолог, венеролог, нарколог, гінеколог), які здійснюють просвітницьку діяльність, проводять 1 раз у квартал лекції на актуальні теми;

— виховна служба забезпечує цілеспрямовану роботу щодо пропаганди здорового способу життя, формування гармонійно розвиненої особистості. На паралелях класів проведено цикл відкритих класних годин: «Здоров'я дитини — здоров'я нації», «Твоє здоров'я — це здоров'я майбутньої сім'ї», «Єдність тіла і душі», «Здоровий спосіб життя — що це?», оголошено конкурс на кращий сценарій за цією темою.

Разом з медичними працівниками, вчителями біологи, валеології 1 раз на 2 місяці проводяться «круглі столи» щодо профілактики наркоманії, тютюнопаління, ВІЛ/СНІД-інфекції, туберкульозу, гепатиту, вірусних захворювань.

Психологічна служба постійно здійснює просвітницьку роботу з вчителями і батьками «Вікові психологічні особливості молодших школярів», «Адаптація до навчання в школі», «Особливість молодшого школяра», «Безконфліктне спілкування з дітьми» (техніка спілкування). Для батьків і вчителів проводяться тренінги: «Тренінг взаємодії», «Тренінг особистого зросту», «Спосіб ефективної саморегуляції», «Ефективний стиль педагогічної діяльності», «Психотехніки розслабленості та відновлення».

Виховна, соціально-педагогічна та психологічна служби здійснюють моніторинг стану здоров'я учнів. Проводяться пілотажні діагностичні зрізи щодо вивчення здоров'язберігаючих функцій учбового процесу, які реалізуються завдяки:

— знанню та врахуванню вчителем вікових психофізіологічних властивостей дитини;

— індивідуальному підходу;

— створенню позитивного емоційного мікроклімату на уроці;

- дозуванню навантаження;
- проведенню фізкультхвилин;
- профілактики порушень постави і зору шляхом включення у фізкультхвилини кінезіологічних вправ.

Проведення уроків «Здоров'я» допомагає не тільки дітям, але й педагогам розширити уявлення про спосіб відродження і збереження своїх фізичних, інтелектуальних, емоційних, творчих ресурсів, примушують турбуватися про здоров'я, керуючись золотим правилом «Даючи знання, не забирай здоров'я».

Починаючи з 2000 року здійснюється цілеспрямована робота по модернізації викладання фізичної культури в урочний та позаурочний час та удосконаленню спортивної бази НВК.

У 1999 році, після узгодження в міському управлінні освіти і Міністерстві освіти України, при НВК відкритий спортивно-оздоровчий центр «Енергія плюс». Введені в експлуатацію зал шейпінгу, спортивний зал для занять фітнесом, методичний кабінет. Центр є членом Міжнародної федерації шейпінгу, його інструктори-викладачі — членами федерації аеробіки м. Одеси та обласної федерації айкідо і бойових мистецтв.

Центр є ініціатором запровадження в навчальний процес нових технологій і методик проведення занять, додаткових третіх і четвертих уроків фізичної культури, введення яких тільки в 2003/2004 навчальному році рекомендовано Міністерством освіти і науки України.

Працюють групи для дітей і батьків за такими напрямками: шейпінг-класик, шейпінг-юні, спортивна аеробіка, танцювальна аеробіка, степ-аеробіка, йога, айкідо, гімнастика ушу.

В процесі проведення уроків здійснюється педагогічний аналіз і тестування для виявлення найбільш здібних, талановитих і перспективних дітей, створення збірних команд з окремих видів спорту для участі в районних, міських та Всеукраїнських змаганнях;

- в центрі працює кабінет лікувального та оздоровчого масажу;

- з метою створення оптимальних соціально-педагогічних умов для розвитку індивідуальних здібностей і творчої самореалізації дітей центр укладає договори про співпрацю з іншими спортивними організаціями і спортивними школами, залучає до роботи з дітьми висококваліфікованих спеціалістів в галузі спорту і охорони здоров'я;

- в центрі проходять стажировку і отримують практичні навички роботи з дітьми молоді спеціалісти із незакінченою вищою спеціальною освітою для подальшої роботи в школі викладачами фізичного виховання;

- за рахунок освічених тренерів вдалося повністю забезпечити кваліфікованими кадрами навчальний процес на уроках фізичного виховання в школі I ступеня.

В ході I етапу (2004—2006 р.) заплановано:

- обладнати тренажерний зал для спеціальних занять силовою підготовкою учнів школи і батьків, а також кабінет косметології при спортивно-оздоровчому центрі (за попередніми розрахунками на загальну суму 65 тисяч гривень);

- проводити моніторинг стану здоров'я дітей, які вступають до I класу, що включає в себе тестування фізичного і психічного здоров'я дитини з метою подальшого аналізу підготовленості до навчання на різних його етапах;

- коректувати навчальні та інші види навантажень для підтримки індивідуального здоров'я на достатньому рівні;

- проводити моніторинг психологічного стану учнів в ході найбільш важливих етапів фізіологічного формування їх організму;

- проводити моніторинг рівня вихованості учнів по трьох ступенях: школа I ступеня, школа II ступеня, старша школа;

- коригувати рівень навчального навантаження учнів;

- підвищувати рівень психологічної допомоги учням (утворення і розробка положення про «Конфліктну комісію», проведення засідань психолого-медико-педагогічних консилиумів з індивідуальних проблем учнів та сім'ї);

- створювати умови для розвитку комфортного мікроклімату в школі та сім'ї (психолого-педагогічний університет для батьків, психологічні тренінги для учнів і вчителів, семінари-занурювання для класних керівників, індивідуальна робота з дітьми, які вимагають особливої вчительської уваги);

- розробляти структуру валеологічної служби;

- впроваджувати в навчальний процес валеотехнології і валеомодулі, які допомагатимуть дітям сформувати особистий здоровий стиль життя;

- поступово інтегрувати педагогічні, психологічні і медичні технології з метою досягнення найбільш ефективних способів формування культури здоров'я учнів, вчителів і батьків;

- аналізувати стан здоров'я педагогічного колективу, активно залучати вчителів до оздоровчих і фізкультурних занять.

До числа перспективних завдань адміністрації НВК і методичного об'єднання викладачів фізичного виховання належить модернізація фізкультурної освіти в школі шляхом поступової заміни традиційних форм зміцнення здоров'я інноваційними технологіями спортивно-орієнтованого фізичного виховання.

Сутність її полягає в тому, що в обов'язковому порядку використовується основний метод спортивно-підготовки — фізичне тренування, яке сприяє зміні стану морфо-функціональних систем організму людини: враховує механізми адаптації до стрес-факторів (фізичних навантажень).

Фізкультурна освіта учнів головним чином здійснюється у формі обов'язкових навчаль-

но-тренувальних занять, що проводяться за межами академічного розкладу. Групи учнів комплектуються без жорсткого прив'язування до календарного віку, але з урахуванням спільності інтересів до конкретних видів фізкультурної, оздоровчої та спортивної діяльності. Упродовж таких занять школярі усвідомлюють особливу роль регулярних фізичних вправ, залучаються до фізичної і спортивної культури, набувають умінь і навичок раціонального керування своїм психофізичним станом, оволодівають здатністю змінювати його в потрібних межах. Передбачається вільний вибір виду занять, режим їх інтенсивності, планування результативності, а також можливість зміни виду фізичної активності з урахуванням здібностей кожного учня.

Здійснювати цей поступовий перехід на нові форми й методи фізкультурно-оздоровчої роботи планується шляхом удосконалення матеріально-технічної і спортивної бази; забезпечення процесу сучасним діагностичним обладнанням і освіченими кадрами (новими, або тими, що пройшли додаткову перепідготовку),

здатними реалізувати програму і працювати за новими технологіями. Враховуючи складність проблеми в плані її матеріального, правового та державно-нормативного забезпечення, специфіки й можливостей інфраструктури НВК, цей перехід може бути частковим, і його реалізація вийде за часові межі даної програми.

Протягом II (заключного) етапу Програми для успішної реалізації її основних положень і завдань буде здійснюватися реструктуризація системи управління навчальним процесом згідно з основними проблемами експериментального майданчика НВК, головне призначення якого — організація чіткої взаємодії всіх структур, забезпечення наукової, методичної і фінансової допомоги.

Т. Й. ІВАНОВА,
директор НВК «Гармонія»,

О. Р. ІВАНОВ,
заступник директора з фізичного виховання, екології та культури здоров'я НВК «Гармонія».

Вчителям трудового навчання

ВЧИТЕЛЯМ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У 2004/2005 навчальному році навчальний предмет освітньої галузі «Технології» трудове навчання викладався відповідно до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», нормативних та інформаційно-методичних документів Міністерства освіти і науки України: Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів (наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2001 року № 342), Типові навчальні плани для організації профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах (наказ МОІН України від 20.05.2003 року № 306), Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення трудового навчання у новому 2004/2005 навчальному році.

Головна мета освітньої галузі «Технології» полягає у формуванні технічно, технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя й активної трудової діяльності в умовах сучасного суспільства.

Особливістю трудової підготовки учнівської молоді на сучасному етапі є зміщення акцентів з фактично ремісничого навчання на формування та розвиток творчої ініціативи, творчий по-

шук, інтелектуальне наповнення всього змісту трудового навчання, створення умов для реалізації індивідуальних можливостей кожного учня.

Тематичне оцінювання навчальних досягнень є комплексним, враховує всі види діяльності учнів і здійснюється за двома напрямками оцінювання: знання теорії та уміння застосовувати ці знання при виконанні практичних робіт.

Проте актуальною залишається проблема обладнання майстерень, кабінетів праці, лабораторій, відсутність в більшості шкіл області земельних навчально-дослідницьких ділянок. Недостатність навчально-виробничого обладнання, конструкційних матеріалів змушує вчителів шукати власні шляхи розв'язання вищезазначеної проблеми: заміна практичних робіт теоретичним поясненням, зменшення кількості годин на викладання окремих модулів навчальної програми.

Вивчення стану навчально-виховного процесу з трудового навчання показало, що вчителі з огляду на вищезазначені проблеми намагаються забезпечити виконання навчальних про-

грам, дотримуються методичних рекомендацій, застосовують активні та інтерактивні форми і методи викладання. Більшість вчителів під час підготовки і проведення уроків враховують стан матеріально-технічного забезпечення майстерень, виділяють головне під час викладу нового матеріалу, закріплюють вивчене, застосовують тести при оцінюванні знань учнів.

З метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу кожен вчитель намагається в своїй практичній роботі знайти оптимальні шляхи його удосконалення. Для цього вчителі використовують різноманітну структуру уроку, комбінують різні методи навчання тощо.

Удосконалення практичних знань, умінь і навичок, набутих на уроках трудового навчання, здійснюється в процесі позакласної та позашкільної роботи, тобто на заняттях гуртків з технічних та обслуговуючих видів праці. Широкої популярності серед учнів набули гуртки «Умілі руки», «Технічне моделювання», «Азбука домашнього господарювання», «Вишиваночка».

Практикуються такі нестандартні форми позакласної роботи, як театралізована демонстрація учнівських робіт, конкурс сувенірів, конкурси «А нумо дівчата», «Барвистий клубок» тощо.

Удосконаленню педагогічної майстерності вчителів трудового навчання сприяє структура методичної роботи. Функціонують шкільні та районні методичні об'єднання вчителів трудового навчання.

Протягом 2004/2005 навчального року при Одеському обласному інституті удосконалення вчителів відбулися засідання творчої групи вчителів трудового навчання. На засіданнях обговорювалися актуальні питання трудової підготовки учнів, а саме: узагальнення передового педагогічного досвіду, умови проведення олімпіади з трудового навчання, обговорювалися проекти документів, які надсилалися Міністерством освіти і науки України на розгляд вчителів. Зокрема, таким документом став проект Типового положення про навчальні кабінети загальноосвітніх шкіл. Цей документ викликав позитивно-емоційне схвалення, надав оптимізму і віри вчителям на покращання умов їх праці. Було висунуто ряд пропозицій щодо цього документу.

Однак основними недоліками роботи вчителів трудового навчання є:

— фрагментарне і ситуативне використання активних та інтерактивних методів навчання на уроках трудового навчання;

— недостатнє використання міжпредметних зв'язків при викладанні навчального матеріалу;

— невідповідність оцінок (поточних та тематичних) за 12-бальною системою оцінювання;

— недостатня підготовка учнів до участі в олімпіадних змаганнях з трудового навчання.

Робота з обдарованою молоддю

Аналіз результатів Всеукраїнської учнівської олімпіади з трудового навчання.

На виконання наказу управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації від 28 грудня 2004 року № 515-ОД «Про проведення III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін у 2004/2005 навчальному році» на базі шкіл № 13, 24, 40 Суворовського району м. Одеси відбувся III (обласний) етап олімпіади з трудового навчання. На жаль лише одинадцять районів області взяли участь у цих змаганнях. Олімпіада проходила протягом двох днів — 19 та 20 лютого. У перший день учасники виконували завдання теоретичного (тривалість 1 год.) та практичного (6 год.) турів. На другий день протягом 6 годин учасники виконували творчу роботу. Завдання були розроблені оргкомітетом у відповідності до чинних вимог і в межах змісту шкільних навчальних програм.

Відповідно до наказу управління освіти і науки облдержадміністрації від 9 березня 2005 року № 96-ОД «Про підсумки проведення III етапу Всеукраїнської олімпіади з трудового навчання» вчителям, які підготували учнів-переможців III (обласного) етапу олімпіади була оголошена подяка, а саме:

— Ларисі Вікторівні Усатенко, вчителю трудового навчання ЗОШ № 48 м. Одеси.

— Борису Григоровичу Молчанову, вчителю трудового навчання ЗОШ № 63 м. Одеси.

— Петру Івановичу Шелушину, вчителю трудового навчання Савранської ЗОШ I—III ступенів.

— Володимирі Івановичу Кузнецову, вчителю трудового навчання ЗОШ № 90 м. Одеси.

— Іллі Івановичу Міхову, вчителю трудового навчання ЗОШ № 1 м. Болграда.

— Ганні Степанівні Пундевій, вчителю трудового навчання Суворовської ЗОШ Ізмайльського району.

— Степану Степановичу Делі-Славою, вчителю трудового навчання ЗОШ № 4 м. Арциза.

— Олександрі Дмитрівні Мінковій, вчителю трудового навчання ЗОШ № 3 м. Болграда.

— Ірині Олександрівні Шпагіній, вчителю трудового навчання ЗОШ № 86 м. Одеси.

— Галині Михайлівні Рогозіній, вчителю трудового навчання ЗОШ № 4 м. Білгород-Дністровського.

— Анатолію Миколайовичу Іванову, вчителю трудового навчання ЗОШ № 61 м. Одеси.

— Надії Павлівні Давиденко, вчителю трудового навчання ЗОШ № 4 м. Арциза.

— Анатолію Васильовичу Бучику, вчителю трудового навчання Степанівської ЗОШ Роздільнянського району.

— Василю Михайловичу Зубатому, вчителю трудового навчання Роздільнянської ЗОШ.

Проте аналіз робіт учасників III (обласного) етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з трудового навчання показав розбіжність між середніми результатами теоретичного і практичного турів, що свідчить про недостатню увагу вчителів трудового навчання до теоретичної підготовки учнів. При виконанні завдань теоретичного туру основні труднощі в учнів викликали технологічні задачі та завдання з креслення.

Доповнення до методичних рекомендацій щодо проведення олімпіадних змагань з трудового навчання *

1. До теоретичного туру завдань більше не будуть включатися завдання у вигляді тестів. Теоретичний тур буде вміщувати завдання творчого та конструкторського характеру, а також креслярські задачі. Це дасть змогу зробити висновки, наскільки вірно учасник олімпіади розуміє конструкторсько-технологічні завдання, вміє абстрактно і логічно мислити, порівнювати, аналізувати, оцінювати.

Наприклад:

— виконати креслення деталі заданої форми за її текстовим описом;

— вирішити конструкторсько-технологічні проблеми, спрямовані на застосування та вдосконалення заданого виробу.

2. Другий (практичний) тур зазнає деяких змін у постановці завдань.

Наприклад:

— розробити модель та виготовити виріб, користуючись лише деталями викройки-основи;

— викроїти окремі деталі без наданих викроек (наприклад: кишені — 9 кл., комірець — 11 кл. і пришити їх за власним задумом);

— обґрунтувати запропонований фасон, матеріал, призначення виробу.

2.1. Оздоблюючи матеріали дозволяється використовувати лише для оздоблення деталей крою, а не замість обробки окремих вузлів виробу (наприклад, «косу» бейку замість виготовленої власноруч обтачки).

3. Для досягнення закінченого вигляду творчої роботи дозволяється розпочати її виконання вдома. Але оцінюватися буде лише та частина, яку учасник виконав під час олімпіади.

3.1. При оцінюванні творчої роботи перевагу в балах отримують ті учасники, які ви-

користували різну техніку обробки матеріалів.

3.2. Не бажано, щоб техніка виконання творчої роботи співпадала з технікою виконання робіт практичного туру. Наприклад, виготовлення швейного виробу під час обов'язкового практичного і творчого турів.

4. До місця проведення олімпіади учні прибувають маючи при собі:

— посвідчення про допуск до роботи на обладнанні навчальних майстерень, завірене керівником закладу освіти.

Рекомендації щодо викладання предмета у 2005/2006 навчальному році

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 25.02.05 року № 1/9—88 на викладання предмета «Трудове навчання» у 6—9 класах в усіх навчальних закладах системи загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування і форм власності відводиться 2 години на тиждень (програма «Трудове навчання», 5—9 класи, Київ, «Шкільний світ», 2001 р.), в 10—11 класах у школах загальноосвітнього напрямку — 2 години на тиждень.

У 2005/2006 навчальному році на вивчення предмета «Трудове навчання» в 5 класі передбачена 1 година на тиждень. За рахунок варіативної складової навчального плану кількість годин на вивчення предмета може бути збільшена до 2-х годин на тиждень.

Програма, за якою слід працювати в 5 класі, надрукована у фаховому журналі «Трудова підготовка в закладах освіти» № 2, 2005 рік (Київ, «Педагогічна преса», 2005 р.).

Всі теми програми забезпечують послідовне формування в учнів уявлень про зміст та етапи цілісного процесу проектування і виготовлення виробів, їх підготовку до проектно-технологічної діяльності. А саме:

— вибір об'єкта технологічної діяльності;

— обґрунтування цього вибору;

— технічне конструювання;

— підбір конструкційних матеріалів;

— вибір технологічних процесів;

— підбір інструментів і обладнання;

— виготовлення виробу;

— аналіз і оцінка процесу і результату праці;

— нескладні маркетингові дослідження.

Більше уваги в роботі учнів слід приділяти розвитку творчого мислення, уміння працювати з джерелами інформації, різними видами проектно-технологічної документації.

І. Б. ДРЕМОВА,

методист науково-методичної лабораторії мистецтв, народних ремесел та трудового навчання ООІУВ.

* Див. журнал «Наша школа» № 4, 2004 р.

КРЕСЛЕННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ ПОЧАТКОВОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Життя сучасної людини насичене графічними зображеннями: рисунками, схемами, кресленнями, планами, картами, графіками тощо. Мова графічних зображень універсальна і однаково зрозуміла всім людям, незалежно від того, якою мовою вони розмовляють. Будь-яка графічна інформація, у порівнянні із словесною, відрізняється більшою лаконічністю і конкретністю, через що її набагато простіше призвичаїти до обробки машиною.

Особливе місце з-поміж усіх графічних зображень посідають креслення. У сучасному високо механізованому та автоматизованому виробництві креслення є головним носієм конструкторсько-технологічної інформації. На його основі здійснюється увесь ланцюжок виробничих процесів від планування до контролю за результатами виробничої діяльності. Праця робітників 70% професій виробничої сфери пов'язана з кресленням. Рівень їхньої професійної підготовки багато в чому залежить від умінь читати і виконувати графічні зображення. Якщо ж врахувати, що сучасна людина не тільки виробник, а й споживач, і що середовище, в якому вона перебуває, «носить переважно штучний, рукотворний (техногенний) характер» [5, с. 3], то стане зрозумілим, що перед школою стоїть актуальне завдання — формувати технічно і технологічно освічену особистість. Невід'ємною складовою такої «початкової технічної освіти» [5, с. 3], як видно із вищезазначеного, є обізнаність в галузі графічних зображень.

З метою забезпечення вільної адаптації учнів до техногенного середовища базовим навчальним планом загальноосвітніх навчальних закладів передбачено освітню галузь «Технологія», яка «реалізується головним чином навчальним предметом «Трудове навчання». Державний стандарт зазначеної освітньої галузі визначає, що її головна мета полягає у формуванні технічно, технологічно і комп'ютерно освіченої особистості» (5, с. 3). Досягнути зазначеної мети школа має через відповідне змістове наповнення галузі, яким передбачається декілька змістових ліній. Одна з них — «Графічна культура». Це власне весь резерв, що в інваріантному порядку має основна школа, аби дати учням знання «мови техніки».

Як відомо, предмет «Трудове навчання», починаючи з 2005/2006 навчального року, буде вивчатися за новою програмою. В одній із публікацій В. Сидоренко, доктор педагогічних наук, професор, керівник групи щодо розробки Державного стандарту освітньої галузі «Технологія», автор підручників з креслення так охарактеризував її зміст: «Мова повинна йти вже не про звичне для багатьох поколінь трудове навчання, а про початкову технічну освіту як

невід'ємний компонент сучасної загальної середньої освіти» [5, с. 3]. Основою реалізації програми має стати «проектно-технологічна діяльність учнів, яка інтегрує всі види сучасної діяльності людини: від появи творчого задуму до реалізації готового продукту» [5, с. 3]. Усі — значить і ті, що пов'язані з читанням та виконанням креслень.

Дійсно, у кожному класі, від 5-го до 9-го, в розділі «Проектування виробів» є тема «Технічне конструювання», в якій вивчаються основи графічної грамоти. Аналіз змістового наповнення даної теми дозволяє зробити висновок, що охоплюється практично весь обсяг курсу «Креслення» у відповідності до існуючої базової програми предмета (К.: Шкільний світ. — 2001). Він невеличкими порціями вводиться упродовж навчання учнів в основній школі.

У переліку вимог до навчальних досягнень учнів також зазначені знання і вміння, які є базовими і дозволяють оволодіти основами «мови техніки».

Здається, все гаразд. Але лише до тих пір, поки не подивитися на кількість годин, відведених на теоретичне засвоєння навчального матеріалу і формування практичних навичок учнів.

Наведемо два приклади. 5 клас. Тема 1.3. Технічне конструювання. Зміст: поняття про технічний рисунок, креслення. Основні правила їх виконання (типи ліній, нанесення розмірів, застосування масштабу, умовні позначення). Креслярський інструмент. Вихідні дані для побудови креслення виробу. Побудова простого креслення об'єкту проектування. Моделювання. На тему відводиться 2 години.

Виходячи із вимог до навчальних досягнень, учень упродовж двох уроків повинен засвоїти теоретичний матеріал та зуміти, користуючись креслярськими інструментами, виконати креслення в заданому масштабі, дотримуючись правил нанесення розмірів, умовних позначень; оформити технічний рисунок задуманої моделі і виготовити нескладну модель.

8 клас. Така ж тема. Зміст: Поняття про розрізи і перерізи як складові проектної документації. Правила виконання перерізів та розрізів. Графічне зображення матеріалів на перерізах. Відмінності між розрізом і перерізом. Умовні позначення на кресленнях (нахил, конусність, допуски).

Практична робота передбачає створення ескізів деталей з розрізами і перерізами та виконання ескізів з необхідними розрізами за наочним зображенням, вправи на порівняння розрізів та перерізів; конструювання моделей виробів. Знову — 2 години.

Хто хоча б трішки обізнаний з кресленням, після всього цього дуже замислиться.

Питань виникає надто багато. Але найголовніші — «Яким чином забезпечити неформальне виконання вимог програми?» «Що треба зробити школі, щоб домогтися виконання освітнього стандарту галузі?», згідно з вимогами якого випускник школи повинен мати знання «про способи утворення графічних зображень та їх інструментальних побудов», знання «правил виконання зображень на графічних документах», уміння «раціонально відображати геометричні характеристики об'ємної форми предмета на площині», «відображати технічну думку графічно».

Як відомо, «стандарт» у перекладі з англійської — «норма», «установлений зразок». І дійсно, все зазначене у стандарті стосовно графічних знань і вмінь учнів повинно бути нормою. В іншому випадку не можуть створитися належні умови для подальшого успішного навчання випускників, та їх «швидкої адаптації до стрімких змін в сучасному техногенному середовищі» [5, с. 3]. Дотримання вимог стандарту є обов'язком. Тож школі нічого іншого не залишається, як відшукувати резерви у варіативній частині, курси за вибором, наприклад, факультативи, гуртки. Адже окремі школи зуміли зберегти і предмет, і кадри, і матеріальну базу.

Щоправда, сьогодні креслення як окремий шкільний предмет знову з'явився в навчальних планах, але тільки в старшій школі і тільки в класах технологічного та фізико-математичного профілів. Якщо покладатися тільки на це, то знання більшої частини випускників шкіл не будуть відповідати вимогам Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти.

Знову батьки будуть дивуватися: «Чому це їхня донька чи син, відмінники шкільного навчання мають академічну заборгованість з рисної геометрії та інженерної графіки?» Певна ж кількість студентів (в окремих вузах до 3%) залишають навчання через повну неспроможність подолати бар'єр проєкційного зображення.

Програми вузів будуються на основі знань, умінь, навичок випускників шкіл, визначених освітнім стандартом. Ними не передбачається вивчення азів, і розвиток певних якостей особистості, які повинна дати школа, адже «кожному овочеві свій час».

Розуміючи проблему, окремі вищі навчальні заклади, в яких креслення — обов'язковий камінець фундаменту компетентності майбутнього спеціаліста, ініціюють вивчення предмета на підготовчих курсах, активізують загальноосвітні навчальні заклади шляхом проведення олімпіад, турнірів, конкурсів. В Одесі такими є Національний політехнічний університет і Державна академія будівництва та архітектури.

В олімпіаді цього року, організатором якої при підтримці міського Інформаційно-методич-

ного центру відділу управління освіти Одеської міськради стала кафедра рисної геометрії і креслення академії будівництва та архітектури, взяли участь 75 учнів із 28 загальноосвітніх навчальних закладів міста Одеси. 23 учні були відзначені дипломами та грамотами: двоє — посіли перше місце (О. Рашковський, ЗОШ № 35, Р. Лабузько ЗОШ № 49); восьмеро — вибороли друге місце (учні ЗОШ № 22, гімназії № 8, Маріїнської гімназії); 13 учнів відзначені грамотами за 3-є місце (учні Приморського ліцею, ЗОШ № 43, 76, 92, «Крок», НВК Київського району).

Аналіз робіт виявив досить високий рівень (біля 70%) виконання обов'язкового стандартного завдання (побудова комплексного креслення та ізометричної проєкції предмета) і низький — вирішення графічних задач нетрадиційного змісту, головоломок; значна кількість учасників, як говорять, «не побачила» форму предмета через її незвичність. Певна частина помилок торкалася оформлення розрізів, нанесення розмірів, побудови аксонометричних проєкцій.

Якщо взяти до уваги, що в травні 2005 року за ініціативою кафедри комп'ютерного проєктування політехнічного університету пройшов ще й графічний турнір, то можна було б радіти з того, яка увага приділяється в м. Одесі вивченню креслення. Для рапорту маємо гарні показники. Проте вчителі, зустрічі з якими передували названим заходам, все ж висловлювали тривогу, зонайперше — з приводу невизначеності статусу предмета. Він наче є (існує стабільний підручник для 8—9 класів, що вийшов друком 2004 року, програма для 8—11 класів), але його наявність у шкільному розкладі в цілковитій залежності від рішення директора школи.

Організаторів непокоїть досить вузьке коло шкіл, що беруть участь в олімпіаді, причому, кожного року це коло звужується, як і коло вчителів-ентузіастів, справжніх майстрів своєї справи. У цьому році, як і завжди, це були Н. Н. Белошкура, Е. М. Фінько, В. Г. Талаш, Т. В. Денисова, О. О. Венгрук, В. П. Бредньова, О. В. Чекулаєва — всі, так би мовити — ветерани. Жодного молодого вчителя.

До перемоги окремих учнів школа не має ніякого відношення. Їх вчать або батьки, або вони відвідують підготовчі курси, навчаються у приватних госпрозрахункових групах, які з'явилися саме тому, що в школі не вивчають креслення, а, значить, не використовують його могутню можливість розвивати динамічне просторове мислення особистості (через механізм проєкційного зображення).

А що робити учням сільських шкіл, просторове уявлення яких через відсутність предмета виявляються недорозвиненими? Як забезпечити рівні можливості?

Завідувачі кафедр, доктори технічних наук, професори Т. Г. Джугурян і В. М. Тонконогий,

організатори олімпіади і турніру, зазначили, що через відсутність належної підготовки випускників сільських шкіл з креслення та інформатики, вони не мають змоги своєчасно приступити до вивчення складних проблем нарисної геометрії, освоєння графічних комп'ютерних програм.

Іронія в тому, що креслення свого часу вилучили з навчальних планів шкіл, у тому числі з мотивів появи машинної графіки. Мовляв: «Хто зараз проектує «вручну»? Все зробіть комп'ютер». Але комп'ютер, як зазначив хтось із викладачів вузу — інструмент, «автоолівець». Комп'ютер має великі можливості, але лише як помічник людини у прискоренні рутинної роботи. Сконструювати будь-що, розробити проект, тобто мислити просторовими образами, може тільки людина.

У статті «Про вивчення креслення» (Наша школа, 2001, № 4) ми порадили директорам шкіл у роздумах на тему «Що є креслення в школі: анахронізм чи необхідність?» дійти висновку: «Необхідність!» Зараз, через збільшення попиту на інженерів-проектувальників, ми радимо прийти до такого висновку ще з більшою впевненістю.

Залишається окремою проблемою креслення в курсі трудового навчання. Зразу обмовимось, що вивчення предмета у такий спосіб не можна вважати серйозним. Але програма є програма. Її вимоги слід виконувати, тим паче, що для більшості сільських учнів учитель трудового навчання — єдина надія на повноцінний розвиток мислення. Тож можемо дати такі рекомендації.

За умови безпрецедентного дефіциту часу, відведеного на опанування графічною грамотою, єдино можливий шлях — узагальнення навчального матеріалу, виокремлення в ньому найсуттєвішого. На жаль, жодний існуючий підручник не містить такого ступеня узагальнення навчального матеріалу. Потрібно виявляти творчість і ретельно готуватися до уроку, звертаючи особливу увагу на відбір навчального матеріалу.

Необхідно дбати про інтенсифікацію розумової діяльності учнів, що спрямована на розвиток їхніх динамічних просторових уявлень. За умови добре розвинених просторових уявлень учнів і знань механізму паралельного прямокутного проектування, інші умовності креслення можна вивчити самотужки, звісно при значному цілеспрямованні. Щоб досягти цього, необхідно звільнити учнів від зайвої механічної роботи, пов'язаної з перекреслюванням умов графічних задач. Як показали дослідження, в задачах, наприклад на розрізи, від 50% до 80% навчального часу йде на побудову умови задачі, і лише 10—15% власне на побудову розрізу. Якщо видати учням заготовку креслення, яке слід докреслити чи видозмінити у зв'язку з правилами виконання розрізів, то кількість розв'язаних на уроці задач можна

значно збільшити. Так і в інших темах, скажімо, з геометричних побудов, нанесення розмірів тощо. Учень одержує готове креслення, йому необхідно лише проставити розміри у відповідності до вивчених правил.

З перших уроків слід знайомити учнів з ескізом як тимчасовим документом. Виконання ескізу вимагає значно менше часу, ніж креслення. Більше того, на перших стадіях проектування, а саме метод проектів покладено в основу нової програми, взагалі доречніше користуватися ескізом. Існує ж така стадія розробки проекту — ескізна.

Ні в якому разі не слід обмежуватися двома годинами, які відведені на вивчення креслення, так би мовити, «у чистому вигляді». Тренувати просторове мислення, закріплювати навички учнів у проекційному зображенні об'єктів необхідно постійно, впроваджуючи, наприклад, п'ятихвилинки на початку уроку (з метою мобілізації мислення), або впродовж його (з метою відпочинку від інтенсивних фізичних зусиль). Це можуть бути вправи на пошук відповідного комплексного креслення за декількома аксонометричними зображеннями, короткотермінові вправи на моделювання із дроту, паперу, пластиліну за кресленням, пошук пропущених навмисне ліній, розмірів, реконструкцію зображень тощо.

Радимо регулярно знайомитися з публікаціями в журналі «Трудова підготовка в закладах освіти», на сторінках якого висвітлюється досвід інтегрованого підходу до вивчення креслення, і переглянути ряд начебто давніх видань (початку 1980-х років). Тоді креслення пережило перше суттєве скорочення часу на його вивчення, тому методичні знахідки тієї пори актуальні й зараз. Серед інших виділяємо посібник для вчителів А. Ботвинникова «Пути совершенствования методики обучения черчению», М.: Просвещение, 1983.

Попереду відповідальна і складна робота. Маємо надію, що графічні проблеми в усіх школах будуть вирішені на користь учнів.

Література

1. Ботвинников А. Пути совершенствования методики обучения черчению. — М.: Просвещение, 1983.
2. Вовк Л. Про вивчення креслення // Наша школа. — 2001. — № 4.
3. Сидоренко В. Креслення. 8—9 клас. — К.: Школяр, 2004.
4. Сидоренко В. Креслення в школі: анахронізм чи необхідність? // Освіта. — 1999. — 21—28 квіт.
5. Сидоренко В. Як опанувати техносферу, ергосферу, інфосферу? // Освіта. — 2004. — 24—31 берез.
6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Креслення. 8—11 класи. — К.: Шкільний світ, 2001.
7. Програма для 5—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Трудове навчання. — Електронна версія. — 2005.

Л. В. ВОВК,

ст. викладач кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

ВИХОВУЄМО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ЕЛІТУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У 2004/2005 навчальному році був проведений III (обласний) етап Всеукраїнських учнівських олімпіад з 19 базових дисциплін: українська мова та література, історія України та всесвітня історія, основи правознавства, іноземні мови (англійська, німецька, французька, іспанська), математика, фізика, хімія, біологія, географія, основи інформатики та обчислювальної техніки, основи економіки, російська мова та література, російська мова та зарубіжна література, болгарська мова та література, молдовська мова та література, трудове навчання.

Терміни та порядок проведення олімпіади визначалися наказами Міністерства освіти і науки України від 06.07.2004 року № 567 «Про проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад і турнірів у 2004/2005 навчальному році», Положенням про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідних робіт, конкурси фахової майстерності, затвердженням наказом Міністерства освіти і науки України від 18 серпня 1998 року № 305 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 24 вересня 1998 року № 598/3038.

Олімпіади з базових дисциплін проводились за завданнями, підготовленими компетентним журі III (обласного) етапу. Всього в III (обласному) етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади взяли участь 2339 учнів, 529 з яких стали переможцями. В олімпіаді з математики взяли участь 257 учнів з різних районів області, англійської мови — 219 дітей, з української мови та літератури — 201 учень. В олімпіадах з економіки, інформатики, трудового навчання показник участі учнів сільських шкіл дуже низький, що свідчить про недостатню роботу методичних кабінетів щодо проведення II (районного) етапу олімпіади з цих предметів та низький рівень роботи з обдарованими учнями.

Небагато переможців при відносно великій кількості учасників у Котовському районі (33 учасники, 1 переможець), Ширяївському районі (43 учасники, 1 переможець), м. Теплодарі (25 учасників, 2 переможці), Біляївському районі (70 учасників, 2 переможці).

Не вибороли жодного місця учні Кодимського (41 учасник), Овідіопольського (43 учасники) районів.

У порівнянні з 2004 роком покращали свої результати Білгород-Дністровський (2004 — 11 переможців, 2005 — 12 переможців), Березівський райони (2004 — 4 переможці, 2005 — 7 переможців).

Результативно продовжують виступати в III (обласному) етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад учні Болградського району (23 переможці), м. Ізмаїла (32 переможці), м. Іллічівська (20 переможців), м. Білгорода-Дністровського (12 переможців).

Для створення оптимальних умов щодо пошуку, розвитку, навчання та підтримки обдарованих дітей в Одеській області існує мережа шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназій, НВК, кількість яких з кожним роком збільшується.

Як завжди, високі результати показують учні Рішельєвського ліцею, Ізмаїльського політехнічного ліцею, Білгород-Дністровського ліцею, Економічного ліцею м. Одеси, гімназій № 1, № 2, № 4, № 5, № 7 м. Одеси, Української гімназії № 1, ЗНЗ № 7 м. Іллічівська, СЗНЗ № 10, СЗНЗ № 90, СЗНЗ № 117 м. Одеси.

Приємно відзначити, що в III етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад збільшилось представництво приватних шкіл, таких, як Чорноморський ліцей, «Крок», «Інтелект», Школа «Хабад», «Ступені», НВК «Просвіта», Ліцей економіки та права, «Світоч».

У 2005 році на IV етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад Одеську область представляли 68 учнів, з яких 42 вибороли призові місця. Найкраще виступила команда юних філологів із 7 учасників (французька мова), яка привезла шість призових місць (1 перше, 1 друге, 4 третіх місця). Добре виступила команда юних математиків і фізиків.

Перше місце вибороли:

Чепляка Роман, учень Рішельєвського ліцею (математика)

Скворцов Юрій, учень Рішельєвського ліцею (фізика)

Орлов Артем, учень Юридичного ліцею (право)

Макарова Марія, учениця Чорноморського ліцею (англійська мова)

Павленко Євгенія, учениця СЗНЗ № 10 м. Одеси (французька мова)

Шестака Оксана, учениця ОНВК № 90 м. Одеси, Іванов Сергій, учень ЗНЗ № 7 м. Іллічівська (німецька мова)

Заволока Олена, учениця гімназії № 2 м. Одеси (іспанська мова)

Щороку учні загальноосвітніх навчальних закладів Одеської області запрошуються до участі у Міжнародних учнівських олімпіадах, інтелектуальних змаганнях і турнірах. У 2005 році Скворцов Юрій, Лихачов Віталій (фізика) та Чепляка Роман (математика) ув-

ійшли до складу збірної команди України для участі у Міжнародних учнівських олімпіадах і вибороли одну бронзову і дві золоті медалі.

З метою пошуку та підтримки обдарованих дітей сільської місцевості за ініціативи Одеського обласного інституту удосконалення вчителів та при підтримці Одеської обласної державної адміністрації в 1999 р. запроваджені серед учнів сільських шкіл інтелектуальні змагання з 7 базових дисциплін (математика, фізика, хімія, біологія, географія, історія, економіка). Кількість дітей, які беруть участь в цих змаганнях, з кожним роком зростає. Так, якщо у 1999 р. в змаганнях з 7 предметів брали участь всього 150 учасників, в 2002 — 632, то у 2004 р. взяли участь 940 учнів із 24 районів області. У фінал вийшли 127 учнів із 20 районів області, переможцями стали 40. Всі переможці-призери одержали дипломи та цінні подарунки.

Відповідно до «Положення про проведення інтелектуальних змагань з базових дисциплін серед учнів сільських шкіл Одеської області» переможці третього очного туру змагань автоматично стали учасниками III (обласного) етапу Всеукраїнських олімпіад, деякі з переможців інтелектуальних змагань стали переможцями III етапу Всеукраїнських олімпіад, а саме:

Українська мова та література:

Клевак Наталя, учениця 11 класу Кислицького ЗНЗ Ізмаїльського району

Кірова Лариса, учениця 11 класу Новотроїцького НВК Болградського району

Півень Ольга, учениця 11 класу Болградського ЗНЗ № 3 м. Болграда

Бойчук Марина, учениця 10 класу Кислицького ЗНЗ Ізмаїльського району

Левощко Наталія, учениця 9 класу Ренійського НВК

Чумаченко Оксана, учениця 11 класу Новопетрівського ЗНЗ Великомихайлівського району
Ярошовець Яна, учениця 11 класу Красноокнянської гімназії

Кузьмінська Вікторія, учениця 11 класу Великомихайлівського НВК

Історія

Єрська Катерина, учениця 9 класу НВК «Вилківський ліцей» Кілійського району

Географія

Струцинська Олена, учениця 10 класу Коноплянського ЗНЗ Іванівського району

Папушой Поліна, учениця 9 класу Кислицького ЗНЗ Ізмаїльського району

Фізика

Міхряков Олексій, учень 11 класу Ренійського НВК

Васильченко Микола, учень 11 класу Іванівського ЗНЗ

Гродніков Віталій, учень 11 класу Болградського ліцею

Математика

Цвіркун Алла, учениця 9 класу Старокозацької ЗОШ Білгород-Дністровського району

3 квітня цього року розпочалися інтелектуальні змагання серед учнів сільських шкіл — 2005.

У першому турі взяли участь майже 900 учнів.

Відповідно до Програми роботи з обдарованою молоддю на 2001—2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 8 лютого 2001 року № 78/2001 і Регіональної програми підтримки обдарованої учнівської молоді на 2001—2005 роки та з метою створення умов для успішного навчання обдарованих дітей Одеським ООІУВ розроблені заходи щодо поліпшення підготовки учнів, які показали високі результати в III (обласному) етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади. Починаючи з жовтня 2003 року на базі СЗНЗ № 117 та Рішельєвського ліцею почала працювати школа «Юного олімпійця» з предметів природничо-математичного та філологічного циклів. До роботи в школі залучені науковці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Одеського обласного інституту удосконалення вчителів та кращі вчителі Одещини.

Важливе місце серед інших видів інтелектуальних змагань займають учнівські турніри, які проходять під патронатом Міністерства освіти і науки України.

Команда юних істориків з юридичного ліцею на Всеукраїнському турнірі юних істориків, який відбувся у місті Запоріжжі, виборола диплом III ступеня. Команда Рішельєвського ліцею у складі: Скворцова Ю., Фучужи Г., Філатової О., Муніци В. на Всеукраїнському турнірі фізиків, який відбувся в місті Луцьку, виборола I місце та право виступу на XVIII Міжнародному турнірі юних фізиків, який відбувся в липні 2005 року в Швейцарії.

Результати Всеукраїнських учнівських олімпіад та турнірів свідчать про високий рівень знань їх учасників. Більшість учнів успішно виконали завдання, виявили глибоке розуміння законів, теорій, продемонстрували вміння творчо застосовувати теоретичні знання на практиці, робити узагальнення та висновки, відстоювати власну думку. Проблема подальшого удосконалення роботи з обдарованою молоддю стала предметом творчого пошуку вчених і педагогів-практиків Одещини. Провідна роль в цій роботі належить ООІУВ, Одеському національному університету ім. І. І. Мечникова, Рішельєвському ліцею, СЗНЗ № 117. Завдяки ініціативі педагогічних працівників цих закладів освіти щороку на Одещині проводяться різноманітні заходи, які спрямовані на виявлення обдарованих дітей, підтримку та розвиток їх творчих здібностей. Збільшується кількість змагань, що дає можливість залучати до інтелектуальної творчості велику кількість учнів. У цьому році на Одещині започатковується обласний природничо-математичний конкурс-фестиваль «Інтелектуальний марафон» для учнів 5—7 класів навчальних закладів усіх типів.

Слід відзначити, що за ініціативи освітян Одеської області вперше в Україні почали про-

водиться олімпіади з основ економічних знань, турніри юних фізиків та хіміків, Інтернет-олімпіади, які згодом набули статус Всеукраїнських.

Відповідно до Регіонального плану переходу навчальних закладів Одеської області на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання та з метою розширення форм інтелектуальних змагань серед учнівської молоді з використанням нових інформаційних технологій у 2001 році започатковані змагання з базових дисциплін, які проводяться через мережу Інтернет. Організаторами є управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації, Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, ТОВ «Фарлеп». У Всеукраїнській учнівській Інтернет-олімпіаді, яка відбувалася в м. Одесі з 17 по 19 грудня 2004 року, у фінальному турі взяли участь 115 учнів з різних регіонів України. 51 учень став переможцем. У 2005 році 40 переможців Всеукраїнських Інтернет-олімпіад брали участь у IV етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад з математики, хімії, фізики, географії, економіки, біології, інформатики понад рейтингову кількість команд відповідних областей. Учні показали високий рівень знань. 31 учасник (77,5%) став переможцем: 5 учнів нагороджено дипломами I ступеня, 14 — дипломами II ступеня, 12 — дипломами III ступеня. Досягнуті результати є свідченням високого рівня підготовки учасників, кваліфікованого та якісного проведення Всеукраїнських учнівських Інтернет-олімпіад.

На Всесвітньому огляді науково-технічної творчості юних Intel-ISEF-2005, який проходив

у м. Фенікс, штат Аризона, Данило Самсиков, учень гімназії № 1 м. Одеси, став призером.

У IV (підсумковому) етапі Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості, присвяченого Шевченківським дням, переможцями стали Косерба Анастасія, учениця ЗОШ № 57 м. Одеси в номінації «Література». У IV (підсумковому) етапі Всеукраїнського конкурсу з українознавства переможцями стали Каланча Світлана, учениця Української гімназії № 1 м. Іллічівська, та Таранова Надія, учениця ЗОШ № 38 м. Одеси.

Переможцями V Міжнародного дитячого конкурсу знавців української мови ім. П. Яцика стали Меньшова Віолетта, учениця 4-го класу ЗОШ № 130 м. Одеси, яка посіла I місце в Україні, та Уласова Олександра, учениця СЗОШ № 117 м. Одеси.

Переможцями Всеукраїнського учнівського конкурсу «Вірю в майбутнє твоє, Україно!» визнано 6 учнів. Їх роботи надіслані до м. Києва на III підсумковий етап.

У Всеукраїнському конкурсі на кращу учнівську роботу «Що для мене означає бути громадянином Європейської держави» в рамках загальноєвропейської програми «Європа в школі» переможцями визнані 4 роботи, які надіслані на підсумковий етап до м. Києва.

Бажаємо нашим обдарованим дітям успіхів, творчого натхнення та подальших перемог.

Успіхи наших учнів свідчать про достатньо високий рівень викладання базових дисциплін в школах Одещини, творчу та самовіддану працю педагогів.

Таблиця 1

КІЛЬКІСТЬ УЧАСНИКІВ III ЕТАПУ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ОЛІМПІАД У 2004/2005 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

№ з.п.	Предмет	Кільк. учасників III етапу		Всього	Переможці			Всього	Учасники IV етапу	Переможці IV етапу		
		міських	сільських		I	II	III			I	II	III
1	Українська мова та література	47	155	202	4	8	39	51	4	0	0	2
2	Математика	92	165	257	5	10	24	39	8	1	1	3
3	Фізика	80	136	216	4	7	33	44	7	1	1	2
4	Хімія	61	110	171	4	8	20	32	4	0	0	2
5	Біологія	65	159	224	4	8	18	30	5	0	0	3
6	Географія	38	127	165	4	8	26	38	4	0	0	2
7	Економіка	34	42	76	3	5	17	25	8	0	2	1
8	Історія	46	132	178	3	7	32	42	3	0	0	1
9	Право	33	70	103	3	6	18	27	3	1	0	1
10	Англійська мова	103	116	219	4	6	22	32	3	1	1	0
11	Німецька мова	37	65	103	3	6	15	24	5	2	0	3
12	Французька мова	32	35	67	3	6	10	19	7	1	1	4
13	Іспанська мова	22	0	22	2	1	3	6	3	1	0	2
14	Болгарська мова	0	33	33	3	4	9	16	0	0	0	0
15	Молдовська мова	0	43	43	3	5	6	14	0	0	0	0
16	Російська мова	36	51	87	3	6	19	28	0	0	0	0
17	Російська та зарубіжна література	26	40	66	3	6	18	27	0	0	0	0
18	Інформатика	45	29	74	4	4	9	17	4	0	1	1
19	Труд	10	23	33	2	7	9	18	0	0	0	0
	Всього	807	1532	2339	64	118	347	529	68	8	7	27

**ЗВЕДЕНІ ДАНІ ПРО РЕЗУЛЬТАТИ III ТА IV ЕТАПІВ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПРЕДМЕТНИХ ОЛІМПІАД
У 2004/2005 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ**

№ з.п.	Заклади освіти, райони (міста), учні яких брали участь у фінальному турі III етапу олімпіади	III етап (обласний)					IV етап (державний)			
		Кількість учасників фінального туру	Кількість переможців	За ступенями дипломів			Кількість переможців	За ступенями дипломів		
				I	II	III		I	II	III
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Школи нового типу, розташовані у м. Одесі										
1	Рішельєвський ліцей	118	62	11	21	30	10	2	2	6
	математика	30	15	3	3	9	5	1	1	3
	фізика	35	13	2	4	7	1	1		
	хімія	19	10	2	6	2	1			1
	біологія	14	11	1	4	6	1			1
	економіка	6	2			2	1		1	
	інформатика	13	10	3	4	3				1
	російська мова та зарубіжна література	1	1			1				
2	Гімназія № 1	48	24	3	7	14	0	0	0	0
	українська мова та література	2	2		1	1				
	математика	3								
	фізика	8	5		2	3				
	хімія	6	3		1	2				
	біологія	3	3	1	1	1				
	географія	2	2	1		1				
	економіка	1								
	інформатика	2	1	1						
	російська мова та література	8	3			3				
	історія	1	1			1				
	англійська мова	9	3		2	1				
	німецька мова	3	1			1				
3	Гімназія № 2	49	23	4	7	12	2	1	0	1
	українська мова та література	1	1			1				
	математика	2	2		2					
	фізика	5	1			1				
	хімія	1								
	біологія	12	2		1	1				
	економіка	2								
	право	1	1		1					
	російська мова та література	1	1		1					
	російська мова та зарубіжна література	4	3	1	1	1				
	англійська мова	11	7	1	1	5				
	французька мова	3	1			1				
	іспанська мова	6	4	2		2	2	1		1
4	Маріїнська гімназія	30	6	2	0	4	2	0	0	2
	українська мова та література	2	1			1				
	математика	6	1			1				
	хімія	1	1	1			1			1
	біологія	2								
	економіка	2	1			1				
	інформатика	5	1			1				
	право	1								
	російська мова та література	1								
	історія	4								
	англійська мова	3								
	німецька мова	3	1	1			1			1
5	Гімназія № 4	21	9	1	1	7	1	0	0	1
	українська мова та література	2	2	1		1	1			1
	математика	1	1			1				
	російська мова та зарубіжна література	3	2			2				
	англійська мова	6	2			2				
	німецька мова	4	1		1					
	французька мова	2								
	іспанська мова	3	1			1				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
6	Гімназія № 5 українська мова та література	25	9	2	2	5	1	0	0	1
	ра	1	1		1					
	математика	3								
	фізика	1	1			1				
	біологія	4	3	2	1		1			1
	інформатика	1								
	російська мова та література	2	1			1				
	англійська мова	7	2			2				
	німецька мова	6	1			1				
7	Гімназія № 7	47	13	1	3	9	0	0	0	0
	українська мова та література									
	ра	8	4			4				
	математика	4								
	фізика	5	1			1				
	хімія	5								
	біологія	4	1			1				
	географія	3	1		1					
	інформатика	1								
	право	1								
	російська мова та зарубіжна література	5	4		2	2				
	історія	4	2	1		1				
	англійська мова	7								
8	Гімназія № 8	12	1	0	0	1	0	0	0	0
	інформатика	2								
	російська мова та зарубіжна література	1								
	історія	1	1			1				
	англійська мова	5								
	німецька мова	3								
9	Гімназія № 9	12	4	0	0	4	0	0	0	0
	українська мова та література									
	ра	2	1			1				
	хімія	2	1			1				
	інформатика	1								
	право	1	1			1				
	історія	1								
	англійська мова	5	1			1				
10	Приморський ліцей	39	10	1	1	8	0	0	0	0
	українська мова та література									
	ра	1	1			1				
	математика	8	1			1				
	фізика	4	1			1				
	біологія	2								
	економіка	5	2			2				
	інформатика	6	1			1				
	право	1								
	історія	12	4	1	1	2				
11	Економічний ліцей	27	19	3	6	10	3	0	1	2
	українська мова та література									
	ра	2	1			1				
	математика	1								
	фізика	1	1			1	1			1
	хімія	2	1			1				
	географія	3	1		1					
	економіка	10	10	2	4	4	2		1	1
	інформатика	1								
	право	1	1			1				
	російська мова та література	1								
	ра									
	російська мова та зарубіжна література	4	3	1	1	1				
	історія	1	1			1				
12	Юридичний ліцей	27	13	3	2	8	2	1	0	1
	географія	3	1			1				
	право	17	10	3	2	5	2	1		1
	історія	4	2			2				
	французька мова	3								
13	НВК «Гармонія»	14	2	0	1	1	0	0	0	0
	математика	2								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
14	хімія	2								
	географія	1								
	інформатика	1								
	російська мова та література	3								
	історія	2	2		1	1				
	англійська мова	3								
	Ліцей № 53	15	4	1	1	2	0	0	0	0
	математика	3	2	1	1					
	фізика	6	1				1			
	хімія	2								
15	економіка	2								
	інформатика	1								
	історія	1	1			1				
	Економічний ліцей № 27	1	1	0	1	0	0	0	0	0
	українська мова та література	1	1			1				
16	НВК «Морський ліцей — ЗНЗ № 24»	3	2	0	0	2	0	0	0	0
	українська мова та література	2	1				1			
	російська мова та зарубіжна література	1	1				1			
	ВСЬОГО	488	202	32	53	117	20	4	3	13

Приватні школи

17	Чорноморський ліцей	21	7	1	3	3	2	1	1	0
	українська мова та література	3	1		1					
	математика	3	1			1				
	фізика	2	1			1				
	географія	2	1			1				
	російська мова та література	3								
	російська мова та зарубіжна література	1								
	історія	3								
	англійська мова	4	3	1	2		2	1	1	
	«Крок»	10	4	1	0	3	1	0	0	1
18	математика	2	1	1			1			1
	біологія	1								
	географія	1	1			1				
	право	1								
	російська мова та література	1								
	історія	2								
	англійська мова	1	1			1				
	німецька мова	1	1			1				
	«Інтелект»	7	2	0	0	2	0	0	0	0
	українська мова та література	1								
19	хімія	2								
	російська мова та літ	1	1			1				
	англійська мова	3	1			1				
	Школа «Хабад»	12	0	0	0	0	0	0	0	0
	українська мова та література	1								
	математика	1								
	хімія	2								
	географія	2								
	російська мова та література	1								
	історія	3								
20	англійська мова	2								
	«Ступені»	8	0	0	0	0	0	0	0	0
	математика	5								
	історія	1								
21	інформатика	2								
	НВК «Просвіта»	6	0	0	0	0	0	0	0	0
	математика	1								
22	історія	2								
	англійська мова	3								
	Ліцей економіки та права	2	0	0	0	0	0	0	0	0
23	англійська мова	2								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
24	«Світоч» французька мова	1 1	0	0	0	0	0	0	0	0
	ВСЬОГО	67	13	2	3	8	3	1	1	1
	Всього по ШНТ м. Одеси	555	215	34	56	125	23	5	4	14

ЗНЗ м. Одеси

25	ЗНЗ № 1 математика	2 1	2 1	0	0	2 1	0	0	0	0
	правознавство	1	1			1				
26	ЗНЗ № 4 правознавство	1 1	0	0	0	0	0	0	0	0
27	ЗНЗ № 5 українська мова та література	1 1	1	1	0	0	0	0	0	0
28	ЗНЗ № 8 правознавство	2 1	1	0	0	1 1		0	0	0
	російська мова та література	1								
29	СЗНЗ № 10 українська мова та література	25 1	17	3	5	9	6	1	1	4
	французька мова	21	16	3	5	8	6	1	1	4
	російська мова та література	1								
	російська мова та зарубіжна література	1	1			1				
	фізика	1								
30	ЗНЗ № 11 правознавство	1 1	0	0	0	0	0	0	0	0
31	ЗНЗ № 14 хімія	1 1	1	0	0	1 1	0	0	0	0
32	ЗНЗ № 15 російська мова та література	2 1	0	0	0	0	0	0	0	0
	інформатика	1								
33	ЗНЗ № 16 правознавство	1 1	0	0	0	0	0	0	0	0
34	ЗНЗ № 17 хімія	5 1	1	0	0	1 1	0	0	0	0
	англійська мова	4								
35	ЗНЗ № 19 математика	2 1	0	0	0	0	0	0	0	0
	хімія	1								
36	ЗНЗ № 22 хімія	3 1	1	0	0	1	0	0	0	0
	географія	1								
	російська мова та література	1	1			1				
37	СЗНЗ № 31 математика	6 2	1	0	1	0	0	0	0	0
	хімія	1								
	історія	1								
	правознавство	1								
	російська мова та зарубіжна література	1	1			1				
38	ЗНЗ № 32 географія	4 4	0	0	0	0	0	0	0	0
39	ЗНЗ № 33 біологія	5 1	4	2	1	1 1	1	0	0	1
	географія	2	2	1	1		1			1
	економіка	1								
	російська мова та література	1	1	1						
40	ЗНЗ № 35 біологія	17 2	6	2	0	4	0	0	0	0
	англійська мова	9	5	2		3				
	німецька мова	4								
	інформатика	2	1			1				
41	ЗНЗ № 37 біологія	1 1	0	0	0	0	0	0	0	0
42	ЗНЗ № 38 українська мова та література	2 1	1	0	0	1	0	0	0	0
	фізика	1	1			1				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
43	ЗНЗ № 40 українська мова та література	2	0	0	0	0	0	0	0	0
	інформатика	1								
44	ЗНЗ № 43 українська мова та література	2	1	0	1	0	0	0	0	0
	англійська мова	1	1		1					
45	ЗНЗ № 48 труд	1	1	1	0	0	0	0	0	0
46	ЗНЗ № 49 українська мова та література	3	2	0	0	2	0	0	0	0
	англійська мова	2	2			2				
47	ЗНЗ № 50 географія	1	2	0	0	2	0	0	0	0
	правознавство	1	1			1				
48	ЗНЗ № 51 хімія	6	3	0	1	2	0	0	0	0
	біологія	2	1			1				
	російська мова та література	2	1		1					
49	ЗНЗ № 56 фізика	9	4	0	1	3	0	0	0	0
	біологія	1								
	географія	6	3		1	2				
	російська мова та зарубіжна література	1	1			1				
50	ЗНЗ № 57 інформатика	4	2	0	0	2	0	0	0	0
51	ЗНЗ № 61 правознавство	1								
	труд	2	2			2				
52	ЗНЗ № 63 фізика	5	2	1	0	1	0	0	0	0
	біологія	1	1			1				
	труд	3								
53	ЗНЗ № 67 математика	2	0	0	0	0	0	0	0	0
54	ЗНЗ № 69 російська мова та зарубіжна література	2	2	0	0	2	0	0	0	0
55	ЗНЗ № 71 хімія	3	0	0	0	0	0	0	0	0
	біологія	3	2			2				
56	ЗНЗ № 72 інформатика	1	0	0	0	0	0	0	0	0
57	ЗНЗ № 76 правознавство	1	0	0	0	0	0	0	0	0
58	ЗНЗ № 77 географія	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	фізика	2								
59	ЗНЗ № 81 труд	1	0	0	0	0	0	0	0	0
60	ЗНЗ № 82 українська мова та література	2	2	0	0	2	0	0	0	0
	російська мова та література	1	1			1				
61	ЗНЗ № 84 французька мова	1	1			1				
62	ЗНЗ № 86 англійська мова	2	0	0	0	0	0	0	0	0
	труд	8	1	0	1	0	0	0	0	0
	біологія	7								
63	ЗНЗ № 90 німецька мова	14	12	1	4	7	3	1	0	2
	труд	13	11	1	4	6	3	1		2
	хімія	1	1			1				
64	ЗНЗ № 100 географія	3	2	1	1	0	0	0	0	0
	фізика	2	2	1	1	0				
65	ЗНЗ № 103 труд	1	0	0	0	0	0	0	0	0
66	ЗНЗ № 106 математика	4	1	0	0	1	0	0	0	0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	українська мова та література	1								
	біологія	1								
67	російська мова та література	1	1			1				
	ЗНЗ № 110	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	труд	1								
68	ЗНЗ № 113	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	труд	1								
69	СЗНЗ № 117	70	28	4	6	18	2	0	1	1
	математика	10	2		1	1				
	українська мова та література	8	6	2	2	2	1			1
	фізика	8	4	1		3	1		1	
	хімія	7	1			1				
	біологія	10	3			3				
	географія	5	2		2					
	економіка	5	3	1		2				
	історія	3	1			1				
	англійська мова	6	1			1				
	російська мова та література	5	5		1	4				
	інформатика	3								
70	ЗНЗ № 121	12	2		1	1	1	0	0	1
	українська мова та література	1								
	англійська мова	4	1			1				
	іспанська мова	7	1		1		1			1
71	Школа-інтернат № 2	6	0	0	0	0	0	0	0	0
	іспанська мова	6								
	ВСЬОГО	252	103	16	23	64	13	2	2	9
	ВСЬОГО ПО ОДЕСІ	807	318	50	79	189	36	7	6	23

3. Міста Одеської області

	м. Білгород-Дністровський	54	12	0	2	10	0	0	0	0
72	Білгород-Дністровський ліцей	32	6	0	1	5				
	англійська мова	3								
	німецька мова	1								
	українська мова та література	2								
	математика	9	1			1				
	фізика	7	2			2				
	хімія	2	1		1					
	економіка	5	1			1				
	інформатика	1								
	історія	2	1			1				
73	ЗОШ № 2	2	2	0	0	2				
	географія	2	2			2				
74	ЗОШ № 3	3	1	0	0	1				
	математика	2								
	хімія	1	1			1				
75	ЗОШ № 4	4	1	0	0	1				
	українська мова та література	1								
	труд	2	1			1				
	історія	1								
76	ЗОШ № 5	8	1	0	1	0				
	математика	1								
	біологія	5	1		1					
	географія	1								
	економіка	1								
77	ЗОШ № 6	1		0	0	0				
	інформатика	1								
78	ЗОШ № 8	1		0	0	0				
	інформатика	1								
79	ЗОШ № 9	1		0	0	0				
	географія	1								
80	ЗОШ № 11	2	1	0	0	1				
	українська мова та література	1								
	історія	1	1			1				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	м. Ізмаїл	147	32	2	7	23	0	0	0	0
81	ЗОШ № 1 англійська мова українська мова та література фізика географія економіка російська мова та література історія	26 14 1 3 4 1 1 2	8 3 1 3 1 2		1	7 3 1 2 1				
82	ЗОШ № 2 англійська мова математика економіка російська мова та література російська мова та зарубіжна література	5 1 1 1 1 1	2 1 1 1	2						
83	ЗОШ № 3 труд	1 1								
84	ЗОШ № 4 математика	2 2								
85	ЗОШ № 6 біологія право історія	6 2 2 2	1 1			1 1				
86	ЗОШ № 7 математика російська мова та література труд історія	5 1 1 2 1	1 1 1		1 1					
87	ЗОШ № 8 французька мова фізика	6 5 1								
88	ЗОШ № 9 англійська мова українська мова та література математика біологія історія	5 1 1 1 1 1	1 1 1			1 1				
89	ЗОШ № 10 українська мова та література російська мова та література	2 1 1								
90	ЗОШ № 11 економіка право	2 1 1								
91	ЗОШ № 14 географія	1 1								
92	ЗОШ № 16 німецька мова	19 19	6 6		1 1	5 5				
93	НВК «Джерело» англійська мова географія	2 1 1								
94	Педагогічний ліцей англійська мова російська мова та літ	4 3 1	1 1			1 1				
95	Політехнічний ліцей українська мова та література математика фізика хімія біологія економіка інформатика російська мова та література	61 3 17 9 11 16 1 3 1	12 4 2 4 1 1 1 1		4	8 2 1 1 1 1				
	м. Іллічівськ	64	20	3	6	11	2	1	0	1
96	Гімназія № 1 англійська мова німецька мова	18 2 3	3 3	0	3	0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	українська мова та література	3								
	математика	3	1		1					
	фізика	1	1		1					
	хімія	1	1		1					
	економіка	1								
	інформатика	1								
	російська мова та зарубіжна література	3								
97	ЗОШ № 1	1	0	0	0	0				
	фізика	1								
98	ЗОШ № 2	4	1	0	0	1				
	англійська мова	3								
	географія	1	1			1				
99	ЗОШ № 3	5	2	0	1	1				
	математика	1								
	біологія	2								
	право	1	1		1					
	історія	1	1			1				
100	ЗОШ № 4	21	10	2	2	6	1			1
	математика	2								
	фізика	3	1	1						
	хімія	2								
	біологія	1								
	географія	1								
	економіка	5	3			3				
	право	2	1			1				
	історія	5	5	1	2	2	1			
101	ЗОШ № 6	5	2	0	0	2				1
	українська мова та література	1	1			1				
	фізика	1								
	біологія	1								
	географія	1	1			1				
	право	1								
102	ЗОШ № 7	10	2	1	0	1	1	1		
	німецька мова	1	1	1			1	1		
	українська мова та література	1								
	біологія	1	1			1				
	географія	2								
	економіка	1								
	право	2								
	російська мова та література	2								
	м. Котовськ	48	9	1	2	6	1	0	0	1
103	Гімназія	24	7	1	2	4	1			1
	українська мова та література	1								
	математика	1								
	фізика	4	1			1				
	хімія	1								
	біологія	5								
	географія	3	2	1		1	1			1
	економіка	2	1		1					
	право	4	2		1	1				
	історія	3	1			1				
104	ЗОШ № 1	5	0	0	0	0				
	німецька мова	3								
	право	1								
	російська мова та література	1								
105	ЗОШ № 2	4	1	0	0	1				
	українська мова та література	1								
	математика	1								
	хімія	1								
	історія	1	1			1				
106	ЗОШ № 3	3	0	0	0	0				
	математика	1								
	географія	1								
	російська мова та література	1								
107	ЗОШ № 4	3	0	0	0	0				
	географія	1								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
108	економіка російська мова та література ЗОШ № 5 англійська мова математика хімія українська мова та література	1 1 5 1 2 1 1	0	0	0	0				
109	ЗОШ № 6 історія	1 1	1	0	0	1				
110	ЗОШ № 7 французька мова	1 1	0	0	0	0				
111	ЗОШ № 9 українська мова та література хімія	2 1 1	0	0	0	0				
	м. Теплодар	25	2	0	0	2	0	0	0	0
112	Теплодарівська ЗОШ англійська мова українська мова та література математика фізика хімія біологія географія право російська мова та література історія	25 2 3 1 2 2 4 3 1 3 4	2			2				
	м. Южне	47	9	0	2	7	0	0	0	0
113	ЗАШГ № 3 англійська мова німецька мова фізика хімія біологія географія право російська мова та література історія	24 3 1 2 2 4 2 2 3 5	7	0	2	5				
114	ЗОШ № 1 фізика хімія біологія географія право російська мова та література російська мова та зарубіжна література історія	10 1 3 1 1 1 1 1 1	1			1				
115	ЗОШ № 3 українська мова та література математика фізика хімія біологія	6 2 1 1 1 1								
116	НВК ім. В. Чорновола англійська мова українська мова та література географія російська мова та зарубіжна література	7 1 2 1 3	1			1				
	ВСЬОГО ПО МІСТАХ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ	385	84	6	19	59	3	1	0	2

4. Сільські райони Одеської області

	Ананьївський район	1	0	0	0	0	0	0	0	0
117	Кохівська ЗОШ I—II ст. українська мова	1 1	0 0	0	0	0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Арцизький район	56	9	0	2	7	0	0	0	0
118	Веселокутська ЗОШ географія	1 1								
119	Виноградівська ЗОШ українська мова та література	15 2	3 1	0	0	3 1				
	математика	1								
	фізика	1								
	хімія	1								
	історія	1								
	географія	1								
	російська мова та література	2								
	французька мова	2								
	болгарська мова	4	2			2				
120	Деленська ЗОШ українська мова та література	3 1	0	0	0	0				
	російська мова та література	1								
	болгарська мова	1								
121	Задунайвська ЗОШ фізика	3 1	1	0	0	1				
	труд	1								
	болгарська мова	1	1			1				
122	ЗОШ № 1 хімія	6 2	0	0	0	0				
	біологія	2								
	географія	1								
	історія	1								
123	ЗОШ № 4 труд	3 3	2	0	1	1 1				
124	ЗОШ № 5 історія	2 2	0	0	0	0				
125	НВК «Школа-ліцей» англійська мова	7 3	0	0	0	0				
	математика	2								
	біологія	1								
	історія	1								
126	НВК «ЗОШ-гімназія» англійська мова	13 2	2	0	1	1				
	українська мова та література	1								
	математика	2								
	фізика	1								
	право	2								
	російська мова та література	1								
	історія	4	2		1	1				
127	Новоіванівська ЗОШ історія	1 1	1	0	0	1 1				
128	Павлівська ЗОШ математика	2 1	0	0	0	0				
	російська мова та література	1								
	Балтський район	61	5	0	0	5	0	0	0	0
129	Білінська ЗОШ англійська мова	2 1	0	0	0	0				
	математика	1								
130	ЗОШ № 1 німецька мова	13 3	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
	математика	1								
	фізика	1								
	хімія	3								
	біологія	4								
131	ЗОШ № 2 українська мова та література	4 1	0	0	0	0				
	фізика	2								
	інформатика	1								
132	ЗОШ № 3 англійська мова	5 1	0	0	0	0				
	фізика	1								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
133	право історія НВК «ЗОШ-гімназія» англійська мова українська мова та літерату- ра математика фізика хімія географія економіка інформатика право російська мова та зарубіжна література	2 1 18 1 2 1 1 1 1 2 1 1 4	3	0	0	3				
134	НВК «ЗОШ-лицей» англійська мова фізика хімія біологія географія економіка	3 3 1 2 3 5 2	2	0	0	2				
135	Піщанська ЗОШ географія історія	3 1 2	0	0	0	0				
	Березівський район	52	7	1	1	5	0	0	0	0
136	Березівська ЗОШ № 1 англійська мова українська мова та літерату- ра фізика хімія біологія географія право історія	16 2 1 1 1 4 1 2 4	2	0	0	2				
137	Березівська ЗОШ № 2 англійська мова українська мова та літерату- ра математика фізика географія право російська мова та література історія	15 1 1 3 2 3 1 3 1	2	1	0	1				
138	Березівська ЗОШ № 3 німецька мова українська мова та літерату- ра математика хімія інформатика право історія	12 3 2 2 2 1 1 1	3	0	1	2				
139	Дубівська ЗОШ історія	3 1	1	0	0	0	1			
140	Раухівська ЗОШ українська мова та літерату- ра математика хімія російська мова та література російська мова та зарубіжна література	7 1 2 1 1 2	0	0	0	0				
141	Ставківська ЗОШ фізика	1 1	0	0	0	0				
	Білгород-Дністровський ра- йон	54	6	0	1	5	0	0	0	0
142	Випаснянська ЗОШ № 1	4	0	0	0	0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	українська мова та література	2								
	історія	1								
	німецька мова	1								
143	Випаснянська ЗОШ № 2	7	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
	фізика	1								
	біологія	2								
	географія	1								
	історія	2								
144	Іллінська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	німецька мова	1								
145	Козацька ЗОШ	5	2	0	0	2				
	німецька мова	2	1			1				
	українська мова та література	1	1			1				
	хімія	1								
	історія	1								
146	Крутоярівська ЗОШ	9	3	0	1	2				
	молдовська мова	9	3		1	2				
147	Миколаївська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	українська мова та література	2								
148	Молозька ЗОШ	3	0	0	0	0				
	англійська мова	1								
	інформатика	2								
149	Петрівська ЗОШ	5	0	0	0	0				
	хімія	4								
	англійська мова	1								
150	Приморська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	французька мова	1								
151	Сергіївська ЗОШ № 8	1	0	0	0	0				
	інформатика	1								
152	Старокозацька ЗОШ	7	1	0	0	1				
	українська мова та література	1								
	математика	2	1			1				
	біологія	1								
	географія	2								
	економіка	1								
153	Староцаричанська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
154	Удобненська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	біологія	1								
155	Шабська ЗОШ № 1	4	0	0	0	0				
	французька мова	2								
	фізика	2								
156	Шабська ЗОШ № 2	3	0	0	0	0				
	математика	2								
	історія	1								
	Біляївський район	70	2	0	0	2	0	0	0	0
157	Великодальницька ЗОШ № 2	3	0	0	0	0				
	англійська мова	1								
	географія	1								
	право	1								
158	Великодальницький НВК	3	0	0	0	0				
	російська мова та літ	1								
	російська мова та зарубіжна література	2								
159	Граданицька ЗОШ	1	0	0	0	0				
	російська мова та зарубіжна література	1								
160	Дачненська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	математика	2								
161	ЗОШ № 1	7	0	0	0	0				
	німецька мова	1								
	математика	3								
	географія	2								
	право	1								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
162	ЗОШ № 2 хімія біологія географія історія	8 1 5 1 1	0	0	0	0				
163	ЗОШ № 3 англійська мова українська мова та літерату- ра	3 1 2	0	0	0	0				
164	ЗОШ № 16 німецька мова	1 1	0	0	0	0				
165	Іллінська ЗОШ німецька мова	2 2	0	0	0	0				
166	Кам'янська ЗОШ українська мова та літерату- ра	1 1	0	0	0	0				
167	Маринівська ЗОШ фізика	1 1	0	0	0	0				
168	Міжлиманська ЗОШ англійська мова українська мова та літерату- ра	5 2 1 1	0	0	0	0				
169	Нерубайська ЗОШ математика фізика	7 1 6	0	0	0	0				
170	Нерубайська ЗОШ № 2 математика фізика право	4 1 2 1	0	0	0	0				
171	Нерубайський НВК українська мова та літерату- ра математика хімія біологія географія	20 4 3 1 7 5	2	0	0	2				
172	Ясківська ЗОШ право історія	2 1 1	0	0	0					
	Болградський район	81	23	3	6	14	0	0	0	0
173	Болградська гімназія українська мова та літерату- ра математика фізика біологія географія історія болгарська мова	17 1 2 1 3 2 2 6	5	2	1	2				
174	Болградський НВК англійська мова українська мова та літерату- ра хімія географія економіка інформатика російська мова та літ	12 2 1 1 3 3 1 1 1	3	0	0	3				
175	Василівська ЗОШ французька мова труд	2 1 1	1	0	0	1				
176	Галицька ЗОШ географія	1 1	0	0	0	0				
177	Гродненська ЗОШ право болгарська мова	3 1 2	3	0	2	1				
178	Деленська ЗОШ фізика	1 1	0	0	0	0				
179	Жовтнева ЗОШ французька мова	1 1	0	0	0	0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
180	ЗОШ № 1 математика	2 1	1	0	1	0				
	труд	1	1		1					
181	ЗОШ № 2 англійська мова	4 1	1	0	1	0				
	хімія	2								
	російська мова та літ	1	1		1					
182	ЗОШ № 3 українська мова та літерату- ра	5 1	4	0	1	3				
	російська мова та літ	1	1			1				
	труд	2	2		1	1				
	історія	1								
183	ЗОШ № 4 французька мова	1 1	0	0	0	0				
184	Калчевська ЗОШ історія	1 1	0	0	0	0				
185	Криничненська ЗОШ українська мова та літерату- ра	4 1	2	1	0	1				
	хімія	1								
	болгарська мова	2	2	1		1				
186	Болградський «НВК-лицей» математика	11 3	1	0	0	1				
	фізика	5	1			1				
	біологія	1								
	економіка	1								
	інформатика	1								
187	Надністрянська ЗОШ російська мова та літ	1 1	0	0	0	0				
188	Новотроїнівський НВК французька мова	12 1	2	0	0	2				
	українська мова та літерату- ра	4 3	1			1				
	географія	1								
	економіка	1								
	інформатика	1								
	історія	1								
	болгарська мова	1				1				
189	Орехівська ЗОШ № 1 історія	1 1	0	0	0	0				
190	Табаківська ЗОШ математика	1 1	0	0	0	0				
191	Чорноморський НВК математика	1 1	0	0	0	0				
	Великомихайлівський район	23	3	0	0	3	0	0	0	0
192	Великокомарівська ЗОШ географія	2 2	0	0	0	0				
193	ЗОШ № 2 українська мова та літерату- ра	7 2	0	0	0	0				
	англійська мова	1								
	біологія	2								
	географія	1								
	історія	1								
194	НВК «Школа-гімназія» № 1 англійська мова	9 2	1	0	0	1				
	українська мова та літерату- ра	1 1	1			1				
	хімія	1								
	біологія	1								
	право	1								
	російська мова та зарубіжна література	2								
	історія	1								
195	Новопетрівська ЗОШ українська мова та література	1 1	1	0	0	1				
196	Новоселівська ЗОШ географія	2 2	1	0	0	1				
197	Цебриківська ЗОШ хімія	2 2	0	0	0	0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Іванівський район	21	2	0	0	2	0	0	0	0
198	Баранівська ЗОШ біологія	2 2	0	0	0	0				
199	Іванівська ЗОШ математика	3 1	1	0	0	1				
	фізика	1	1			1				
	біологія	1								
200	Каменівська ЗОШ німецька мова	1 1	0	0	0	0				
201	Коноплянська ЗОШ українська мова та літерату- ра	5 2	1	0	0	1				
	географія	3	1			1				
202	Петрівська ЗОШ № 1 англійська мова	2 1	0	0	0	0				
	математика	1								
203	Петрівська ЗОШ № 2 фізика	5 1	0	0	0	0				
	хімія	2								
	географія	1								
	право	1								
204	Радіснлянська ЗОШ англійська мова	2 1	0	0	0	0				
	математика	1								
205	Червонознаменська ЗОШ математика	1 1	0	0	0	0				
	Ізмаїльський район	67	16	2	7	7	0	0	0	0
206	Багатянська ЗОШ географія	7 2	1	0	0	1				
	російська мова та літ труд	2 1	1			1				
	історія	2								
207	ЗОШ № 6 історія	1 1	0	0	0	0				
208	Кам'янський НВК англійська мова	10 1	2	0	1	1				
	українська мова та літерату- ра	1								
	математика	2								
	історія	1								
	болгарська мова	5	2		1	1				
209	Кислицька ЗОШ англійська мова	14 1	3	0	1	2				
	українська мова та літерату- ра	5	2		1	1				
	фізика	1								
	біологія	3								
	географія	2	1			1				
	право	1								
	російська мова та зарубіжна література	1								
210	Камишівська ЗОШ молдовська мова	2 2	1	1	0	0				
211	Криничанська ЗОШ фізика	4 1	0	0	0	0				
	хімія	1								
	болгарська мова	2								
212	Ларжанська ЗОШ англійська мова	5 1	1	0	1	0				
	біологія	2								
	історія	1	1		1					
	право	1								
213	Мирненська ЗОШ російська мова та літ	1 1	0	0	0	0				
214	Новоукраїнська ЗОШ математика	3 3	0	0	0	0				
215	Озернянська ЗОШ французька мова	7 3	4	1	2	1				
	хімія	1	2		1	1				
	молдовська мова	2	2	1	1					
	труд	1								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
216	Першотравнева ЗОШ українська мова та література	1	0	0	0	0				
217	Старонекрасівська ЗОШ фізика	1	0	0	0	0				
218	Суворовська ЗОШ математика	5	1	0	1	0				
	фізика	1								
	труд	2	1		1					
	хімія	1								
219	Утконосівська ЗОШ молдовська мова	6	3	0	1	2				
		6	3		1	2				
	Кілійський район	60	8	0	1	7	0	0	0	0
220	Вилківська ЗОШ № 1 українська мова та література	2	0	0	0	0				
221	Вилківський НВК-ліцей українська мова та література	6	1	0	0	1				
	географія	2								
	історія	2	1			1				
222	Дмитрівська ЗОШ французька мова	8	2	0	1	1				
	молдовська мова	4	2		1	1				
223	ЗОШ № 1 фізика	3	0	0	0	0				
	біологія	1								
224	ЗОШ № 2 математика	4	1	0	0	1				
	англійська мова	1	1			1				
	фізика	2								
225	ЗОШ № 3 математика	9	1	0	0	1				
	українська мова та література	3								
	фізика	1								
	біологія	2	1			1				
	російська мова та літ	1								
226	НВК «ЗОШ — ліцей» фізика	9	1	0	0	1				
	англійська мова	1								
	хімія	3	1			1				
	географія	1								
	російська мова та літ	2								
227	НВК «ЗОШ — гімназія» хімія	7	1	0	0	1				
	українська мова та література	1								
	англійська мова	1	1			1				
	біологія	1								
	географія	2								
	історія	1								
228	Приморська ЗОШ українська мова та література	5	1	0	0	1				
	біологія	1								
	російська мова та літ	2								
	історія	1	1			1				
229	Фурманівська ЗОШ російська мова та літ.	1	0	0	0	0				
230	Шевченківська ЗОШ № 1 біологія	2	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
231	Новоселівська ЗОШ німецька мова	3	0	0	0	0				
		3								
232	Приозернянська ЗОШ № 1 французька мова	1	0	0	0	0				
		1								
	Кодимський район	41	0	0	0	0	0	0	0	0
233	Грабівська ЗОШ	1	0	0	0	0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	хімія	1								
234	ЗОШ № 1	3	0	0	0	0				
	математика	1								
	історія	2								
235	ЗОШ № 2	9	0	0	0	0				
	математика	2								
	фізика	1								
	хімія	1								
	біологія	1								
	географія	1								
	право	1								
	історія	2								
236	ЗОШ № 3	1	0	0	0	0				
	німецька мова	1								
237	НВК «Школа — лицей»	22	0	0	0	0				
	англійська мова	3								
	українська мова та література	3								
	математика	1								
	фізика	3								
	хімія	2								
	біологія	3								
	географія	3								
	інформатика	2								
	право	2								
238	Петрівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	інформатика	1								
239	Писарівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
240	Сербівська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
	географія	1								
241	Слобідська ЗОШ № 3	1	0	0	0	0				
	німецька мова	1								
	Комінтернівський район	36	4	1	1	2	0	0	0	0
242	Гвардійська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	математика	1								
243	Кіровська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	німецька мова	1								
244	Комінтернівська ЗОШ	4	1	0	1	0				
	українська мова та література	1								
	хімія	1	1		1					
	право	1								
	історія	1								
245	Комінтернівський НВК	1	0	0	0	0				
	математика	1								
246	Кремидівська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	німецька мова	2								
247	Крижанівська ЗОШ	5	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
	математика	1								
	біологія	2								
	право	1								
248	Ониськовський НВК	1	0	0	0	0				
	право	1								
249	Першотравнева ЗОШ	5	3	1	0	2				
	математика	1								
	хімія	1								
	географія	3	3	1		2				
250	Петрівська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	математика	2								
251	Фонтанська ЗОШ	3	0	0	0	0				
	хімія	1								
	історія	2								
252	Чорноморська ЗОШ	11	0	0	0	0				
	англійська мова	3								
	українська мова та література	1								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	фізика біологія інформатика російська мова та літ	4 1 1 1								
	Котовський район	33	1	0	0	1	0	0	0	0
253	Борщівська ЗОШ українська мова та література	2 1	0	0	0	0				
	фізика	1								
254	Бачманівська ЗОШ географія	1 1	0	0	0	0				
255	Дібрівська ЗОШ математика	1 1	0	0	0	0				
256	Качурівська ЗОШ українська мова та література	1 1	1	0	0	1				
257	Липецька ЗОШ англійська мова	2 2	0	0	0	0				
258	Малофонтанська ЗОШ. українська мова та література	1 1	0	0	0	0				
259	Мардарівська ЗОШ хімія географія	8 3 2	0	0	0	0				
	російська мова та зарубіжна література	1								
	історія	2								
260	Нестоїтська ЗОШ математика	3 2	0	0	0	0				
	хімія	1								
261	Новоселівська ЗОШ англійська мова	8 1	0	0	0	0				
	фізика	2								
	біологія	5								
262	Станіславська ЗОШ математика	6 2	0	0	0	0				
	фізика	1								
	інформатика	1								
	російська мова та зарубіжна література	1								
	історія	1								
	Красноокнянський район	32	3	0	0	3	0	0	0	0
263	Довжанська ЗОШ математика	2 1	0	0	0	0				
	біологія	1								
264	Дубівська ЗОШ право	1 1	0	0	0					
265	Красноокнянська гімназія українська мова та література	11 3	1	0	0	1				
	математика	2	1			1				
	фізика	2								
	біологія	1								
	право	1								
	російська мова та зарубіжна література	1								
	історія	1								
266	Красноокнянська ЗОШ англійська мова	8 1	0	0	0					
	фізика	1								
	хімія	4								
	біологія	1								
	російська мова та зарубіжна література	1								
267	Маяківська ЗОШ німецька мова	2 2	0	0	0	0				
268	Новосамарська ЗОШ право	1 1	0	0	0	0				
269	Ткаченківська ЗОШ географія	1 1	1	0	0	1				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
270	Тополівська ЗОШ англійська мова біологія	3 1 1	0	0	0	0				
271	російська мова та зарубіжна література Чорнянська ЗОШ українська мова та література географія	1 3 1 2	1	0	0	1 1				
Любашівський район		19	0	0	0	0	0	0	0	0
272	Боківська ЗОШ математика	1 1	0	0	0	0				
273	Зеленогірська ЗОШ біологія	1 1	0	0	0	0				
274	ЗОШ № 1 математика	2 1	0	0	0	0				
275	біологія НВК «ЗОШ — ліцей» англійська мова математика фізика хімія біологія географія	1 15 3 1 4 2 2 3	0	0	0	0				
Миколаївський район		52	2	0	0	2	0	0	0	0
276	Антонюківська ЗОШ українська мова та література фізика право історія	6 1 2 2 1	0	0	0	0				
277	Борисівська ЗОШ біологія	1 1	0	0	0	0				
278	Іванівська ЗОШ українська мова та література математика	2 1 1	0	0	0	0				
279	Левадівська ЗОШ українська мова та література математика хімія біологія	15 6 1 3 5	0	0	0	0				
280	Миколаївська ЗОШ англійська мова українська мова та література математика право біологія	10 3 1 4 1 1	1	0	0	1 1				
281	Новопетрівська ЗОШ історія	1 1	1	0	0	1 1				
282	Олексіївський НВК українська мова та література хімія право історія	5 1 1 1 2	0	0	0					
283	Петрівська ЗОШ історія	1 1	0	0	0	0				
284	Скосарівська ЗОШ українська мова та література право	5 4 1	0	0	0	0				
285	Стрюківська ЗОШ фізика російська мова та зарубіжна література	5 2 3	0	0	0	0				
286	Ульянівська ЗОШ хімія	1 1	0	0	0	0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Овідіопольський район	43	0	0	0	0	0	0	0	0
287	Борщівська ЗОШ № 2	1	0	0	0	0				
	німецька мова	1								
288	Великодолинська ЗОШ № 1	2	0	0	0	0				
	англійська мова	2								
289	Великодолинська ЗОШ № 2	1	0	0	0	0				
	історія	1								
290	Великодолинський НВК	15	0	0	0	0				
	англійська мова	1								
	німецька мова	1								
	українська мова та література	1								
	математика	2								
	фізика	2								
	хімія	2								
	біологія	3								
	географія	1								
	право	2								
291	Дальницька ЗОШ	1	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
292	ЗОШ № 2	2	0	0	0	0				
	математика	1								
	російська мова та літ	1								
293	ЗОШ № 1	1	0	0	0	0				
	математика	1								
294	ЗОШ № 8	1	0	0	0	0				
	фізика	1								
295	Кагарлицька ЗОШ	1	0	0	0	0				
	історія	1								
296	Надлиманська ЗОШ	3	0	0	0	0				
	інформатика	2								
	історія	1								
297	Новодолинський НВК	1	0	0	0	0				
	географія	1								
298	Овідіопольський НВК	6	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
	математика	1								
	географія	2								
	інформатика	2								
299	Прилиманська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	фізика	1								
	інформатика	1								
300	Роксоланівська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	англійська мова	1								
	географія	1								
301	Таїровська ЗОШ	4	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
	математика	1								
	біологія	1								
	історія	1								
	Ренійський район	81	10	0	1	9	0	0	0	0
302	Вилківська ЗОШ № 1	1	0	0	0	0				
	математика	1								
303	Долинська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	математика	1								
304	ЗОШ № 1	4	0	0	0	0				
	математика	1								
	хімія	2								
	російська мова та літ	1								
305	ЗОШ № 2	19	2	0		2				
	англійська мова	2								
	українська мова та література	3								
	математика	1								
	хімія	1								
	біологія	1								
	географія	4								
	економіка	1	1				1			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	інформатика	3								
	право	1								
	історія	2	1			1				
306	ЗОШ № 3	3	2	0	1	1				
	математика	1								
	російська мова та зарубіжна література	2	2		1	1				
307	ЗОШ № 4	1	0	0	0	0				
	історія	1								
308	ЗОШ № 6	3	0	0	0	0				
	географія	1								
	історія	2								
309	Котловинська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
310	Лиманська ЗОШ	6	0	0	0	0				
	молдовська мова	6								
311	Нагірнянська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	болгарська мова	2								
312	НВК «Школа — лицей»	32	6	0	0	6				
	англійська мова	2								
	українська мова та література	2	1			1				
	математика	4	1			1				
	фізика	5	1			1				
	біологія	5								
	географія	1								
	економіка	5								
	право	4	2			2				
	російська мова та літ історія	1	1			1				
313	Новосельський НВК	3	0	0	0	0				
	французька мова	2								
	хімія	1								
314	Орловська ЗОШ	4	0	0	0	0				
	французька мова	2								
	молдовська мова	2								
315	Плавненська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	французька мова	1								
	Роздільнянський район	49	5	0	0	5	0	0	0	0
316	Болгарська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	право	1								
317	Виноградівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	географія	1								
318	Єгорівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	історія	1								
319	Єреміївська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
320	ЗОШ № 2	18	0	0	0	0				
	німецька мова	4								
	українська мова та література	2								
	математика	2								
	фізика	4								
	біологія	2								
	географія	2								
	труд	1								
	історія	1								
321	ЗОШ № 3	1	0	0	0	0				
	англійська мова	1								
322	ЗОШ № 4	5	1	0	0	1				
	англійська мова	2								
	географія	1	1			1				
	право	2								
323	Каліянська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	біологія	1								
324	Кучурганська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	російська мова та літ історія	2								
325	Лиманська ЗОШ № 2	3	1	0	0	2				
	біологія	1								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	молдовська мова	1	1			1				
	російська мова та зарубіжна література	1	1			1				
326	Лиманська ЗОШ № 1	1	0	0	0	0				
	право	1								
327	НВК № 1	8	0	0	0	0				
	англійська мова	2								
	географія	1								
	економіка	4								
	російська мова та зарубіжна література	1								
328	Понятівська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	біологія	1								
	право	1								
329	Слобідська ЗОШ	2	1	0	0	1				
	труд	2	1			1				
330	Степанівська ЗОШ	1	1	0	0	1				
	труд	1	1			1				
331	Яківлівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	історія	1								
	Савранський район	30	4	0	1	3	0	0	0	0
332	Дубинівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	математика	1								
333	Кам'янська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
334	Капустянська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	географія	1								
335	Осичківська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	математика	1								
336	Полянецька ЗОШ	6	0	0	0	0				
	математика	1								
	фізика	3								
	біологія	2								
337	Савранська ЗОШ	20	4	0	1	3				
	англійська мова	3								
	українська мова та література	3	1			1				
	математика	2								
	біологія	1								
	географія	3	1			1				
	російська мова та зарубіжна література	2								
	труд	2	2		1	1				
	історія	4								
	Саратський район	42	3	0	0	3	0	0	0	0
338	Зорянська ЗОШ	6	0	0	0	0				
	фізика	1								
	право	1								
	історія	3								
	болгарська мова	1								
339	Кулевчанська ЗОШ	3	1	0	0	1				
	біологія	1	1			1				
	фізика	1								
	болгарська мова	1								
340	Михайлівська ЗОШ	4	0	0	0	0				
	французька мова	1								
	українська мова та література	1								
	право	1								
	історія	1								
341	Надеждінська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	біологія	1								
342	Новоселівська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	французька мова	1								
	молдовська мова	1								
343	Новоселівський НВК	4	0	0	0	0				
	молдавська мова	4								
344	Плахтіївська гімназія	2	1	0	0	1				
	українська мова та література	1	1			1				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
345	хімія Плахтіївська ЗОШ	1 3	0	0	0	0				
346	хімія географія Розівська ЗОШ	2 1 1	0	0	0	0				
347	біологія Саратська ЗОШ	1 11	0	0	0	0				
	англійська мова	2								
	німецька мова	1								
	українська мова та література	1								
	математика	2								
	хімія	1								
	біологія	2								
	право	1								
	історія	1								
348	Ярославська ЗОШ	5	1	0	0	1				
	французька мова	2								
	українська мова та література	1	1			1				
	математика	1								
	фізика	1								
	Тарутинський район	24	2	0	1	1	0	0	0	0
349	Березинська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	фізика	1								
	економіка	1								
350	Богданівська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	математика	1								
	історія	1								
351	Великодолинська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	географія	1								
352	Красносільська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
	російська мова та літ	1								
353	Ліснянська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
354	Петрівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	англійська мова	1								
355	Підгірненська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	фізика	1								
356	Рівненська ЗОШ	4	1	0	0	1				
	географія	1								
	болгарська мова	3	1			1				
357	Серпневська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	німецька мова	2								
358	Тарутинська ЗОШ	6	0	0	0	0				
	англійська мова	1								
	українська мова та література	1								
	біологія	3								
	історія	1								
359	Ярівська ЗОШ	2	1	0	1	0				
	хімія	1								
	російська мова та літ	1	1		1					
	Татарбунарський район	52	6	1	2	3	0	0	0	0
360	Безим'янська ЗОШ	3	0	0	0	0				
	математика	1								
	географія	1								
	українська мова та література	1								
361	Борисівська ЗОШ	6	2	1	1	0				
	молдовська мова	6	2	1	1					
362	Дмитрівська ЗОШ	5	0	0	0	0				
	математика	1								
	географія	1								
	російська мова та літ	2								
	болгарська мова	1								
363	ЗОШ № 1 ім. В. Тура	8	2	0	1	1				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	українська мова та література	1								
	хімія	2	1			1				
	географія	2	1		1					
	економіка	1								
	російська мова та зарубіжна література	1								
	історія	1								
364	НВК «школа-гімназія»	25	1	0	0	1				
	англійська мова	2								
	французька мова	3								
	українська мова та література	6								
	математика	1								
	фізика	2								
	хімія	2								
	біологія	2								
	інформатика	1								
	право	1								
	російська мова та зарубіжна література	2	1			1				
	історія	3								
365	Нерушайська ЗОШ	1	1	0	0	1				
	українська мова та література	1	1			1				
366	Понятівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	історія	1								
367	Приморська ЗОШ	2	0	0	0	0				
	математика	1								
	право	1								
368	Трапівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	математика	1	0	0	0	0				
	Фрунзівський район	24	1	0	0	1	0	0	0	0
369	Затишанський НВК	11	1	0	0	1				
	англійська мова	3								
	українська мова та література	1								
	фізика	2								
	хімія	1								
	право	2	1			1				
	російська мова та зарубіжна література	2								
370	Йосипівська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	фізика	1								
371	Майорська ЗОШ	1	0	0	0	0				
	хімія	1								
372	Фрунзівська ЗОШ № 1	1	0	0	0	0				
	математика	1								
373	Фрунзівський НВК	10	0	0	0	0				
	математика	2								
	хімія	2								
	біологія	2								
	історія	4								
	Ширяївський район	42	1	0	0	1	0	0	0	0
374	Жовтнева ЗОШ	2	1	0	0	1				
	фізика	1	1			1				
	історія	1								
375	Катериноплатонівська ЗОШ	3	0	0	0	0				
	німецька мова	3								
376	Макарівська ЗОШ	3	0	0	0	0				
	українська мова та література	1								
	біологія	2								
377	НВК «Олімп»	27	0	0	0	0				
	англійська мова	5								
	німецька мова	1								
	українська мова та література	2								
	математика	3								
	фізика	5								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
378	хімія	4								
	біологія	3								
	географія	2								
	право	2	0	0	0	0				
379	Преображенська ЗОШ українська мова та література	2	0	0	0	0				
	хімія	1								
	Старомаякська ЗОШ хімія	1	0	0	0	0				
380	російська мова та зарубіжна література	1								
	Ширяївська ЗОШ українська мова та література	3	0	0	0	0				
	математика	1								
	російська мова та зарубіжна література	1								
ВСЬОГО ПО РАЙОНАХ ОБЛАСТІ		1146	123	8	24	91	0	0	0	0
ВСЬОГО ПО ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ		2339	529	64	118	347	40	8	6	26

Таблиця 3

РЕЗУЛЬТАТИ УЧАСТІ УЧНІВ ШКІЛ НОВОГО ТИПУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ІІІ ЕТАПІ ПРЕДМЕТНИХ ОЛІМПІАД ПРОТЯГОМ 2001—2005 РОКІВ

Навчальний заклад нового типу	2001—2002 навч. рік		2002—2003 навч. рік		2003—2004 навч. рік		2004—2005 навч. рік	
	учасники	переможці	учасники	переможці	учасники	переможці	учасники	переможці
Рішельєвський ліцей	121	68	121	68	130	74	118	62
Гімназія № 1 м. Одеси	81	31	66	35	30	22	48	24
Гімназія № 2 м. Одеси	71	35	64	32	37	27	49	23
Маріїнська гімназія	38	20	26	13	14	10	30	6
Гімназія № 4 м. Одеси	48	11	44	7	12	8	21	9
Гімназія № 5 м. Одеси	32	15	32	9	12	14	25	9
Гімназія № 7 м. Одеси	30	6	26	21	11	11	47	13
Гімназія № 8 м. Одеси	3	1	8	1	5	2	12	1
Гімназія № 9 м. Одеси	4	1	3	1	10	7	12	4
Юридичний ліцей м. Одеси	34	13	39	8	37	16	27	13
Економічний ліцей м. Одеси	24	9	39	17	19	13	27	19
Приморський ліцей м. Одеси	44	10	35	10	21	9	39	10
Ліцей № 53 м. Одеси	24	7	13	5	2	1	15	4
НВК «Гармонія» (гімн. № 6, ЗОШ № 83 м. Одеси)	0	0	0	0	0	0	14	2
Військовий ліцей м. Одеси	2	0	4	0	0	0	0	0
Ізмаїльський політехнічний ліцей	55	22	25	16	27	11	61	12
Білгород-Дністровський ліцей	41	10	14	8	34	14	32	6
ЗАШГ № 3 м. Южне	34	9	11	8	6	3	24	7
Українська гімназія № 1 м. Іллічівська	24	6	13	6	13	9	18	3
Болградська гімназія	5	3	7	4	9	9	17	5
Кам'янський НВК «Школа-гімназія»	11	2	14	3	6	2	10	2
Нерубайський НВК «Школа-гімназія»	10	1	12	2	14	7	20	2
Котовська гімназія	2	0	11	2	8	3	24	7
НВК «Школа-ліцей» м. Рені	16	5	15	2	5	2	32	6
НВК «Школа-ліцей» м. Болграда	16	3	14	1			11	1
Татарбунарський НВК «Школа-гімназія»	6	1	4	0	5	3	25	1

УЧАСТЬ УЧНІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ІV ЕТАПІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ОЛІМПІАД У 2004/2005 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Предмет	Прізвище, ім'я переможця	Місце	Район (місто)	Навчальний заклад	Клас	Прізвище, ім'я та по батькові вчителя (тренера)
Українська мова та література	Бересток Дарія Зоряна Ганна	III	м. Одеса	СЗОШ № 117	10	Ветлицька В. В.
		III	м. Одеса	Гімназія № 4	11	Лопаківа Г. М.
Математика	Чепляка Роман Поляков Федір Вартанян Олександр Петров Олег	I	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	11	Мітельман І. М.
		II	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	8	Мітельман І. М.
		III	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	9	Александров М. Ю.
		III	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	10	Верещагіна О. В.
Фізика	Черкасов Сергій Зіонг Мінь Чанг Скворцов Юрій Лихачов Віталій	III	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	11	Сеніна А. В.
		III	м. Одеса	Приватна школа «Крок»	8	Маліс С. І.
		I	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	11	Черненко Н. М.
		II	м. Одеса	СЗОШ № 117	11	Манакін В. Л.
Хімія	Міщерякова Ольга Нгуен Хиу Ань	III	м. Одеса	Економічний ліцей	8	Манакін В. Л.
		III	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	9	Баранова В. М.
Біологія	Лелеченко Андрій Теселкін Олексій	III	м. Одеса	Маріїнська гімназія	11	Варшкевич О. Г.
		III	м. Одеса	Гімназія № 5	10	Цимбал Т. В.
Екологія	Писковатська Вероніка Ногін Віктор	III	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	10	Коновалова І. Г.
		III	м. Одеса	Гімназія № 1	9	Гасанова І. В.
Інформатика	Вартанян Олександр Зубарев Володимир	II	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	9	Задерей Н. С.
		III	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	11	Фіногенова І. А.
Географія	Паламарчук Федір Гінкул Марина	III	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	11	Гончарук В. В.
		III	м. Котовськ	Гімназія	10	Гончарук В. В.
Економіка	Рудаков Максим Овсяников Григорій	II	м. Одеса	ЗОШ № 33	11	Бучацька К. П.
		III	м. Одеса	Економічний ліцей	9	Цимбал Л. О.
Право	Кульбацький Анатолій Орлов Артем Кульгавий Денис	II	м. Одеса	Рішельєвський ліцей	11	Сотніченко М. М.
		I	м. Одеса	Юридичний ліцей	9	Білокобилко О. В., Сотніченко М. М.
		III	м. Одеса	Юридичний ліцей	11	Трач А. О.
		III	м. Одеса	Юридичний ліцей	11	Коротнюк Я. О.
Історія Французька мова	Вишньов Віктор Павленко Євгенія Англогова Ірина Мізюк Юлія	III	Іллічівськ	СЗНЗ № 4	11	Немченко Ю. А.
		I	м. Одеса	СЗНЗ № 10	9	Боровська О. Р.
		II	м. Одеса	СЗНЗ № 10	10	Шелакіна Г. В.
		III	м. Одеса	СЗНЗ № 10	10	Рубан О. М.
Німецька мова	Ситнікова Ольга Сарибекян Арсине Жук Катерина Казакова Юлія Кердівара Інесса Дяба Катерина	III	м. Одеса	СЗНЗ № 10	10	Рубан О. М.
		III	м. Одеса	СЗНЗ № 10	11	Шелакіна Г. В.
		III	м. Одеса	СЗНЗ № 10	11	Шелакіна Г. В.
		III	м. Одеса	СЗНЗ № 10	11	Шелакіна Г. В.
		III	м. Одеса	СЗНЗ № 10	11	Шелакіна Г. В.
		III	м. Одеса	СЗНЗ № 10	11	Шелакіна Г. В.
Іспанська мова	Шестака Оксана Іванов Сергій Заволока Олена Москаленко Анастасія	I	м. Одеса	Маріїнська гімназія	9	Хмельницький М. І.
		I	м. Іллічівськ	ОНВК № 90	11	Юліна Н. І.
		I	м. Одеса	ОНВК № 90	11	Юліна Н. І.
		I	м. Одеса	ОНВК № 90	11	Юліна Н. І.
Англійська мова	Макарова Марія Янішевська Катерина	I	м. Іллічівськ	ЗНЗ № 7	10	Котляр Р. М.
		II	м. Одеса	Ліцей «Чорноморський»	10	Владимирова В. В.
		I	м. Одеса	гімназія № 2	9	Ружейнікова І. В.
		III	м. Одеса	гімназія № 2	11	Ружейнікова І. В.
		III	м. Одеса	СЗНЗ № 121	11	Шуляк К. В.
		I	м. Одеса	Ліцей «Чорноморський»	10	Владимирова В. В.
		II	м. Одеса	Ліцей «Чорноморський»	9	Д'ячук І. С.

Таблиця 5

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗМАГАННЯ 1999—2004 РІК

№ п/п	Район	2000			2001			2002			2003			2004		
		заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер
1	Ананьївський	14	6	1	14	7	0	22	7	1	35	11	1	53	11	4
2	Арцизький	60	13	5	54	20	7	50	6	1	59	10	1	38	4	1
3	Балтський	59	3	0	8	1	0	15	1	0	155	4	—	54	0	0
4	Білгород-Дністровський	8	2	1	0	0	0	18	1	0	51	10	3	46	6	2
5	Біляївський	21	2	1	3	2	1	3	2	1	13	2	1	12	3	1
6	Березівський	6	0	0	4	0	0	0	0	0	73	7	1	32	1	0
7	Болградський	96	14	3	72	30	4	83	19	5	92	22	5	46	12	4
8	Великомихайлівський	7	1	1	13	2	1	46	11	2	36	7	5	60	14	2
9	Іванівський	16	1	0	8	1	0	0	0	0	53	5	1	62	4	2
10	Ізмаїльський	35	5	3	30	10	4	41	15	2	60	11	3	48	13	3
11	Кілійський	45	9	5	37	12	0	32	10	1	43	6	1	32	9	5

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗМАГАННЯ 1999—2004 РІК

№ п/п	Район	2000			2001			2002			2003			2004		
		заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер	заочн	очн	пер
12	Кодимський	3	0	0	0	0	0	1	0	0	33	2	1	13	0	0
13	Комінтернівський	4	0	0	20	4	2	18	7	2	4	1	1	8	2	2
14	Котовський	42	9	0	28	9	0	111	6	0	110	8	1	127	9	2
15	Красноокнянський	3	0	0	3	0	0	0	0	0	113	5	1	108	4	3
16	Любашівський	2	0	0	0	0	0	2	0	0	19	1	0	35	1	1
17	Миколаївський	4	1	0	0	0	0	2	0	0	6	0	0	1	1	0
18	Овідіопольський	6	0	0	0	0	0	40	3	0	18	3	1	20	2	0
19	Роздільнянський	16	1	1	13	4	0	5	1	0	2	0	0	0	0	0
20	Ренійський	26	4	2	31	11	2	67	16	6	34	8	0	34	12	6
21	Савранський	2	0	0	0	0	0	2	1	0	1	0	0	7	0	0
22	Саратський	1	0	0	1	0	0	4	1	0	5	2	0	2	1	1
23	Тарутинський	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	Татарбунарський	35	4	0	1	0	0	0	0	0	62	10	1	30	4	1
25	Фрунзівський	20	0	0	5	0	0	61	4	0	65	5	1	56	2	0
26	Ширяївський	3	0	0	0	0	0	0	0	0	21	1	1	16	0	0
	Всього по Одеській області	536	75	23	345	113	21	623	111	21	1162	139	36	940	115	40

А. Ю. АНІСІМОВ,

заступник директора ООІУВ з науково-методичної роботи ООІУВ,

Ю. В. БОГАТИЙ,

завідуючий центром організаційно-інформаційного забезпечення ООІУВ,

І. В. МАРТИНЕВСЬКА,

методист центру організаційно-інформаційного забезпечення ООІУВ.

Наші вітання

**БАЛТСЬКОМУ УЧИЛИЩУ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ім. К. Д. УШИНСЬКОГО — 75 РОКІВ**

Училище моє, ти — моя щаслива юність, моя школа життя, мої здійсненні мрії.

Я, твоя вдячна учениця і вихованка, низько схиляю голову перед знаннями і добром викладачів, перед традицією і славою, яку створювало тобі не одне покоління випускників.

Я пишаюся тим, що 29 років тому була випускницею 4-А курсу Балтського педагогічного училища.

Майже всім, чого я досягла в своєму житті, завдячую тим, хто прийняв нас, 15-річних, у свої теплі руки і переконав, що ми вибрали найкращу в житті професію — професію вчителя. А ще нас навчили мудрості людській, вмінню цінувати і поважати друзів, вчитися все життя.

Хай запалають ясні зорі перед світлою пам'яттю нашого директора училища, Заслуженого вчителя України Михайла Яковича Антошка, вчителя математики від Бога, класного керівника Бориса Сергійовича Фоміна, напрочуд талановитого Станіслава Івановича Шендеровського. Хай будуть довгими і щасливими роки життя справжніх професіоналів Ніни Сергіївни Шендеровської, Анатолія Івановича Прущака, Світлани Анісімовни Фролової, Євгенії Василівни Соболевої, Любові Сергіївни Антошко, Георгія Васильовича Хомова, Володимира Івановича Онищенка, Людмили Акимівни Антипової, Олєєвих Галини Семенівни і Анатолія Аркадійовича.

Велика подяка всім, хто стояв у витоків, хто продовжує славні традиції, примножуючи їх новими досягненнями на освітянській ниві.

Мені випала велика честь через 10 років після закінчення рідного училища протягом 4 років бути головою державної кваліфікаційної комісії. Повірте, це досягнення не лише мої особисті, але й моїх вчителів.

Нинішня моя посада дозволяє поглянути критично на професійний рівень випускників училища. У своїй більшості це висококваліфіковані, ініціативні вчителі. З випускників нашого курсу 8 чоловік стали директорами шкіл, більше 20 займають інші державні посади.

Це талановиті, обдаровані вчителі, справжні майстри своєї справи: Ю. І. Завалевський — директор Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України, кандидат педагогічних наук; С. В. Таранець — кандидат історичних наук, науковий співробітник інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Т. Т. Пить — головний спеціаліст відділу керівних та педагогічних кадрів управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації, Наталка Поклад — лауреат премії ім. Євгена Маланюка. Багато випускників училища очолюють педагогічні колективи шкіл. Серед них: О. В. Нечипорук, Н. А. Чернолуцька, Г. С. Беньковська, Г. О. М'ягоход, М. І. Дубров, В. Я. Дорошенко, В. Б. Самар, М. М. Чабанюк. Багатьох випускників удостоєно нагородами за їх самовіддану працю.

Я щаслива, що професія вчителя шанована в моїй сім'ї і популярна в моєму рідному селі на Бершадщині. Більше 20 односельців закінчили моє рідне училище. Продовжують тра-

диції своїх батьків і наші діти. В училищі навчається вже третє покоління вчителів.

Радісно бачити, як з кожним роком гарнішає Балтське педагогічне училище. Нинішній директор, Сергій Іванович Іванников, нагороджений значком «Відмінник освіти України», спеціаліст вищої категорії, викладач-методист перетворив наше стареньке училище в культурний і освітній осередок міста Балти, оазис краси і вишуканості. Ті, хто розуміється в освітянських справах, знають, що це справжнє подвижництво.

Тут завжди чекають кожного випускника і щиро радіють його успіхам.

Може тому і летять телеграми звідусіль від вдячних учнів у святкові та ювілейні дні з щирими поздоровленнями рідного училища.

Від щирого серця бажаю всім працівникам училища, студентам щастя, благополуччя, нових успіхів і яскравих досягнень.

Найкращі вітання моїм однокурсникам. Будьте щасливі. Нехай спогади юності зігрівають теплом ваші душі. Пам'ятайте, що були найкращими!

Низький уклін вам, вчителі мої
Хто засіва насіння добра і знань,
Щедроти і надій.
Нехай здійсняться ваші заповітні мрії,
Хай творчості не мовкнуть ручаї.

З ювілеєм нашого училища!

Любов ЗАДОРЖНА (НЕПІЙВОДА),

заступник директора Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, нагороджена значком «Відмінник освіти України», випускниця Балтського педучилища 1976 року.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ БАЛТСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УЧИЛИЩА

Балтське училище має багату історію, славні традиції, які продовжуються і донині.

Училище було створено у 1930 році згідно з Постановою Ради народних комісарів і наказом Наркомпросу.

У 1997 р. його було реорганізовано в Балтське училище Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського першого рівня акредитації. Студенти після успішного закінчення училища і при бажанні мають змогу продовжувати навчання на III курсі Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського за спеціальностями «Українська мова і література» та «Початкове навчання, практична психологія».

За результатами ліцензування Балтське училище ПДПУ ім. К. Д. Ушинського має право на впровадження освітянської діяльності, пов'язаної з наданням вищої освіти на рівні

кваліфікаційних вимог до молодшого спеціаліста з напрямку 0101 «Педагогічна освіта», 5010102 «Початкове навчання» з додатковими спеціалізаціями:

- англійська мова;
- вихователь школи-інтернату (дитячого будинку);
- керівник дитячого художнього (хорового) колективу;
- керівник дитячого художнього (хореографічного) колективу;
- соціальний педагог.

Форма навчання — денна, термін навчання — 3 роки 10 місяців.

З 1930 по 2004 рік училище випустило 14 673 висококваліфікованих спеціалістів-вчителів початкової школи. Сьогодні в училищі навчається 520 студентів. Цікаве та різноманітне студентське життя. Очолює роботу студентської молоді училища студентська рада, на

Навчальний корпус

засіданнях якої студенти вирішують нагальні проблеми сьогодення.

Студенти — постійні учасники предметних олімпіад серед училищ Південного регіону України та навчальних закладів I—II рівнів акредитації Одеської області. Багато з них займають призові загальнокомандні та індивідуальні місця.

У квітні 2004 року на базі училища було проведено Фестиваль педагогічної майстерності та II тур олімпіади з педагогіки і шкільної психології серед вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації Південного регіону України. У 2005 році команда педагогічного училища посіла I місце на регіональній олімпіаді з педагогіки і психології, яка відбулася в Нікопольському педагогічному училищі Дніпропетровської області.

Однією із складових підготовки молодих спеціалістів є педагогічна практика, під час якої студенти набувають умінь і навичок організації навчально-виховної роботи.

Щороку студенти училища беруть участь в обласній спартакиаді з волейболу, легкої атлетики, шашок, настільного тенісу.

Велика увага в училищі приділяється формуванню особистості студентів, їх художньо-естетичних смаків. Працюють гуртки художньої самодіяльності: академічний змішаний хор, ан-

самбль бандуристів, народний хор, танцювальний ансамбль «Жасмин», духовий оркестр. Колективи художньої самодіяльності постійно беруть участь у фестивалях та конкурсах «Чураївна» в м. Кременчузі, «Таланти твої, Україно», огляді художньої самодіяльності Одещини.

Привітно і гостинно зустрічає студентів п'ятиповерховий гуртожиток. На кожному поверсі студентського гуртожитку розташовані кімнати для відпочинку, де можна переглянути кінофільми, дізнатись про новини періодичної преси.

Затишна студентська їдальня забезпечує студентів, викладачів, працівників училища якісним харчуванням.

Сьогодні цей навчальний заклад святкує свій ювілей. Йому виповнилось 75 років, крізь призму яких можна побачити минуле, сьогодення і майбутнє. Багатобарвна і яскрава біографія училища, але незмінним було і залишається його головне призначення — готувати для закладів освіти висококваліфікованих учителів початкових класів.

О. П. ЛУГОВА,

заступник директора з навчально-виховної роботи Балтського училища Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

СВІТА І СПОГАДИ ЮНОСТІ

З Балтським педагогічним училищем тісно пов'язана доля нашої сім'ї. Ще у далеких 30-х роках до нього вступила і деякий час там навчалася моя бабуся, Бондар (Шаповал) Варвара Аксентіївна, але через матеріальні труднощі їй довелося залишити училище та йти працювати в колгосп, щоб прогодувати велику сім'ю, в якій бабуся була найстаршою.

Мрію бабусі стати вчителькою втілила в життя її донька, моя матуся, яка закінчила Балтське педагогічне училище у 1960 році. З великою повагою згадує моя мати, Галина Михайлівна Колесник (Бондар), своїх викладачів: І. Кобилянського, І. Кохановського, Г. В. Хомова, Т. Д. Кохановську, П. Козулька та багатьох інших. З її розповідей я дізналась про цих людей дуже багато цікавого. А в 1990 році я сама закінчила це училище. Тут, окрім того, що отримала глибокі знання, я зустріла свою долю, свого майбутнього чоловіка — Анатолія Ілліча Снігура. Цією зустріччю я завдячую Валентині Дмитрівні Тихохід, вчительці математики, яка цікаво і захоплююче викладала свій предмет. І хоча вимоги були великі, студенти любили математику. А от у мене вивчення математики викликало утруднення. І тоді А. І. Снігур вирішив допомогти мені. Підготов-

ка до уроків переросла в дружбу, а пізніше — в кохання. Можливо саме тому ми вважаємо і завжди будемо вважати Балтське педагогічне училище рідним. Щороку ми з чоловіком приїжджаємо на зустріч випускників, аби побачити друзів і улюблених педагогів. А їх багато — З. І. Вітенко, О. І. Балтян, Л. З. Слобіцька, Н. П. М'ясківська, І. М. Закерничний, Л. Б. Хрипко, Г. М. Антошко, Т. П. Лугова, О. П. Лугова та багато інших.

На все життя я запам'ятала доброту З. І. Вітенко, вимогливість О. І. Балтян та Л. З. Слобіцької, завдяки яким і обрала фах вчителя російської мови та літератури і української мови та літератури, бо дуже хотіла бути схожою на них і давати дітям такі ж ґрунтовні знання, як вони.

Нині я раджу своїм учням вступати до Балтського педагогічного училища, щоб здобути міцні знання, а потім передавати їх своїм нащадкам.

А. Д. СНІГУР (КОЛЕСНИК),

вчителька української мови та літератури Ухожанської загальноосвітньої школи І—ІІ ступенів Балтського району, випускниця 1990 року.

ЦЕНТРУ РЕАБИЛИТАЦИИ ДВИЖЕНИЕМ — 15 ЛЕТ

Есть в Одессе уникальная авторская школа физического воспитания и оздоровления детей — Центр реабилитации движением, который возглавляет кандидат педагогических наук, доцент Н. Н. Ефименко.

В 1990 году Николай Николаевич сумел объединить единомышленников в коллектив, куда вошли Н. Д. Мога, В. В. Беседа, А. Ф. Абуков, тогда — студенты факультета физического воспитания Одесского государственного педагогического института им. К. Д. Ушинского. Молодые, талантливые люди с энтузиазмом восприняли и поддержали идею оздоровления детей с помощью физических упражнений.

Исследовательская работа по поиску новых, более эффективных путей реабилитации детей, страдающих церебральным параличом, проводилась на базе специализированного дошкольного учреждения № 258 «Золотая рыбка» г. Одессы.

Это было совершенно новое направление физкультурно-оздоровительной работы. Энтузиастов поддержал доктор биологических наук, профессор Б. В. Сермеев, который основал в бывшем Советском Союзе целую научную

школу двигательной реабилитации детей-инвалидов, имеющих самые разные аномалии в развитии.

И уже в 1991 году авторская технология Н. Н. Ефименко «Реабилитационный театр физического воспитания и оздоровления детей-инвалидов» получила самую высокую оценку экспертов на ВДНХ в Москве и была удостоена одной золотой и двух серебряных медалей. Результаты воодушевили педагогический коллектив Центра. Именно тогда у него появился девиз — «Через движение и игру — к лучшей жизни для детей».

Параллельно проводилась интенсивная работа по модернизации системы физкультурно-оздоровительных занятий в массовых дошкольных учреждениях. На смену командно-нормативным физкультурным занятиям в детские дошкольные учреждения пришли веселые физкультурные сказки, от которых были в восторге и дети, и воспитатели.

По инициативе Л. А. Цигуты, методиста научно-методической лаборатории дошкольного и начального образования ООИУУ, родилась новая авторская программа «Театр физическо-

го воспитания и оздоровления детей дошкольного и младшего школьного возраста», которая в 1997 году получила гриф Министерства образования и была рекомендована для внедрения в практику.

Постепенно педагогический коллектив Центра реабилитации движением пополнялся новыми сотрудниками. Это Л. В. Викал, О. Д. Кузьменкова, Н. Л. Горобец, О. Ю. Нагаева.

Прошло всего 15 лет, но богатый опыт, накопленный в Одессе, получил широкое распространение. Его стали внедрять в 18 областях Украины, а также в Москве и Московской области, Кемерово, Екатеринбурге, Ростове-на-Дону и Ростовской области, Краснодаре, Новороссийске, Волгограде, дошел он и до далекой Якутии.

Сегодня Центр продолжает плодотворно работать. Установилось тесное сотрудничество с педколлективами Измаила и Рени, Овидиопольского и Белгород-Днестровского районов и многими другими районами нашей области.

Коллектив Центра по-прежнему находится в творческом поиске путей решения проблемы оздоровления детей.

Редакция журнала «Наша школа» искренне поздравляет коллектив Центра с юбилеем и желает крепкого здоровья, творческих успехов, неиссякаемой энергии и оптимизма.

И. Ф. АЦАБРИКА,
редактор-корректор журнала «Наша школа».